

Fénykeresők / Lichtsucher

FÉNYKERESŐK

Felvilágosult társaságok, irodalom és tudomány Közép-Európában

Kommentált forrásgyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum kamarakiállításához
2017. október

Írta, összeállította

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN, HEGEDÜS BÉLA, KISS MARGIT,
LENGYEL RÉKA, TÜSKÉS GÁBOR

LICHTSUCHER

Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa

Kommentierte Quellensammlung zur Kabinettausstellung des Ungarischen Nationalmuseums
Oktober 2017

von

RUMEN ISTVÁN CSÖRSZ, BÉLA HEGEDÜS, MARGIT KISS,
RÉKA LEINGYEL, GÁBOR TÜSKÉS

Budapest

Magyar Nemzeti Múzeum

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete

2017

A kiállítás és a kiadvány támogatói
Alexander von Humboldt Stiftung

Magyar Tudományos Akadémia

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont

A Magyar Nemzeti Múzeum fenntartója
Emberi Erőforrások Minisztériuma

A leírások monogrammal jelölt szerzői:

Aczél Eszter	A. E.	Körmöczy Katalin	K. K.
Balla Gabriella	B. G.	Ridovics Anna	R. A.
Bicskei Éva	B. É.	Semsey Balázs	S. B.
Koltai András	K. A.	Tüskés Anna	T. A.

A leírások német fordítását készítette
Fényképfelvételek
Fényképparchívumok

HARSÁNYI MIHÁLY
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN, FELEKI ISTVÁN
Blaskovich Múzeum, Tápiószele
Egri Főegyházmegyei Könyvtár, Eger
Keresztény Múzeum, Esztergom
Muzeul de Artă, Kolozsvár/Cluj-Napoca
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
Petőfi Irodalmi Múzeum – Kazinczy Ferenc Múzeuma, Sátoraljaújhely
Simmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár, Budapest
Wien Museum, Bécs

Tipográfia, tördelés, borítóterv
Nyomta és kötötte
Felelős vezető

SZILÁGYI N. ZSUZSA
Kódex Könyvgyártó Kft.
Marosi Attila

Kép az első borítón: a *Gründliche Nachricht von den Frey-Maurern, [...]*, Frankfurt/M., Andreäische Buchhandlung, 1738.
c. kiadvány rézmetszetű címlapelőzéke: Salamon templomának építése

© a szerzők

Felelős kiadó Varga Benedek főigazgató, Kecskeméti Gábor igazgató
ISBN 978-615-5478-36-9

Minden jog fenntartva, beleértve az elektronikus információhordozókon való megjelenítés jogát.

KIÁLLÍTÁS

Koncepció, tárgyjegyzék, forgatókönyvi alap és háttéranyagok, anyaggyűjtés CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN,

HEGEDÜS BÉLA, KISS MARGIT, LENGYEL RÉKA, TÜSKÉS GÁBOR

Kurátorok ACZÉL ESZTER, CSÁSZTVAY TÜNDE

Forgatókönyv CSÁSZTVAY TÜNDE

Táblafeliratok anyaga ACZÉL ESZTER, CSÁSZTVAY TÜNDE, CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN,

HEGEDÜS BÉLA, KISS MARGIT, LENGYEL RÉKA, TÜSKÉS GÁBOR

Tárgykölcsönzés, koordináció GÖNCZI ANNA

Látványterv, kivitelezés, feliratok, installációk BAK ANDREA, CSÁSZTVAY TÜNDE, MAROSFALVI ÁKOS,

MIKLOVICS GYULA

Digitális technika MARTON FERENC

Kommunikáció, rendezvényszervezés BERÉNYI MARIANNA

Pályázat VÁRADI ANNA

Főigazgatói koordináció BÁRD EDIT

Grafika, arcatterv VÁRI ÁGNES

A kiállítás és a forrásgyűjtemény létrejöttéhez nyújtott segítségükért fogadják köszönetünket

Balla Gabriella, Bálintné Farkas Ildikó, Balogh Ferenc, Berecz Ágnes, Biró Annamária, Bordás Beáta, Farkas Gábor
Farkas, Andrea Gatz, Gócsáné Móró Csilla, Godzsák Attila, Haász Gabriella, Roland Hanke, Hazag Ádám, Kakucska
Mária, Kapronczay Katalin, Király Attila, Knapp Éva, Kótyuk Erzsébet, Matolay Katalin, Nagy Anita, Nyiri Péter,
Orbán László, Pallag Márta, Pásztor Emese, Penke Olga, Péter Róbert, Ridovics Anna, Helmut Selzer, Szentimrei Márk,
Szentpéteri Márton, Szörényi László, Taxner-Tóth Ernő, Torbágyi Melinda, Tüskés Anna, Vajda László, Vári László

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉS A SZERZŐK KÖSZÖNETET MONDANAK
A KÖVETKEZŐ INTÉZMÉNYEKNEK

Balatoni Múzeum, Keszthely
Batthyaneum, Gyulafehérvár/Alba Iulia
Blaskovich Múzeum, Tápiószele
Egri Főegyházmegyei Könyvtár, Eger
ELTE Egyetemi Könyvtár, Budapest,
Festetics-kastély, Helikon Könyvtár, Keszthely
Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest
Hermann Ottó Múzeum, Miskolc
Iparművészeti Múzeum, Budapest
Keresztény Múzeum, Esztergom
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ, Budapest
Muzeul de Artă, Kolozsvár/Cluj-Napoca
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Pécs
Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest
Petőfi Irodalmi Múzeum – Kazinczy Ferenc Múzeuma, Sátoraljaújhely
Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Budapest
Ráday Gyűjtemény, Budapest
II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc
Sárközy István Helytörténeti Múzeum, Nagybajom
Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Levéltár, Sárospatak
Simmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár, Budapest
Thúry György Múzeum, Nagykanizsa
Wien Museum, Bécs

TARTALOM / INHALT

- Bevezető · 9
Einführung · 13

FORRÁSOK / QUELLEN

- I. Az akadémiai eszme a 18. században / Die akademische Idee im 18. Jahrhundert · 19
- II. Kommunikációtörténet / Kommunikationsgeschichte · 45
- III. Hálózatok / Netzwerke · 57
- IV. Tudásmegosztás és nemzeti művelődés / Distribution des Wissens und nationale Bildung · 75
- V. Ezoterikus hagyományteremtés a szabadkőműves mozgalomban /
Esoterische Traditionsbildung in der Freimaurerbewegung · 99
- VI. „Fel-fedezett titok” / „Aufgedecktes Geheimnis” · 129
- VII. A polgári társadalom előkészítése /
Vorbereitung der bürgerlichen Gesellschaft · 143

FÜGGELÉK / ANHANG

1. Tudományos, tudományos-népszerűsítő és irodalmi folyóiratok, tudományos és irodalmi híreket közlő újságok (1721–1817) / Wissenschaftliche, populärwissenschaftliche und literarische Zeitschriften, Zeitungen mit Berichten zu Literatur und Wissenschaft (1721–1817) · 191
2. A Természetkutatók Császári Német Akadémiájának magyarországi tagjai (1683–1751) / Mitglieder der Kaiserlichen Leopoldisch-Karolinischen Deutschen Akademie der Naturforscher aus Ungarn (1683–1751) · 192
3. A Royal Society magyarországi tagjai (1729–1804) / Mitglieder der Royal Society aus Ungarn (1729–1804) · 193
4. A Göttingeni Tudós Társaság magyarországi tagjai (1774–1806) / Mitglieder der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen aus Ungarn (1774–1806) · 193
5. A Hazafiúi Magyar Társaság tagjai (1779) / Mitglieder der Patriotischen Ungarischen Gesellschaft (1779) · 194
6. Szabadkőműves páholyok Magyarországon (1749–1795) / Freimaurerlogen in Ungarn (1749–1795) · 195
7. Fr[ère] Löwen: A különböző szabadkőműves páholyok képeinek és öltözékeinek 84 [85] darabból álló gyűjteménye. A képalírások jegyzéke és fordítása / Collection de 84 [85] pièces de Tableaux et Habits de diferentes Loges [...]. Liste et traduction des inscriptions · 198
8. Szabadkőműves szimbólumok a 18. században / Freimaurersymbole im 18. Jahrhundert · 203

- Rövidítések / Abkürzungen · 209
Bibliográfia / Bibliographie · 210

BEVEZETŐ

Az utóbbi évtizedek nemzetközi felvilágosodás-kutatásának egyik jelentős felismerése, hogy a 18. századi tudós társaságok, irodalom- és nyelvapoló egyesülések, olvasóköri, gazdasági és patrióta egyesületek, szabadkőműves páholyok hatékonyan szolgálták a reformeszmék terjedését, ösztönözték az irodalom és a tudományok fejlődését, hozzájárultak a társadalmi és politikai modernizációhoz, előkészítették a polgárosodás folyamatát, és felerősítették a nemzeti függetlenségre irányuló törekvéseket. Nem elhanyagolható szerepet játszottak számos író, költő és tudós munkásságában, a műgyűjtő tevékenység fokozódásában és a múzeumi gyűjtemények kialakulásában. A felvilágosult társaságok hálózata minőségileg új kommunikációs szerkezetet hozott létre, mely átfogta a társadalom több rétegét, és elősegítette a rendi társadalomszerkezet felbomlását. A társasági mozgalom egyik sajátos formájaként a szabadkőműves páholyok elősegítették az országhatárokon átnyúló értelmiségi együttműködést, s exkluzivitásra törekvő művelődésszerményük hatott a kor új irodalmi programjainak kialakulására.

A Magyar Nemzeti Múzeum „Fénykeresők. Felvilágosult társaságok, irodalom és tudomány Közép-Európában” című kamarakiállítása az 1718-tól, Bél Mátyás magyarországi tudósok összefogását szorgalmazó első elképzelésétől 1825-ig, a Magyar Tudós Társaság megalapításáig terjedő mintegy száz éves időszakot fogja át, középpontban a magyarországi eseményekkel és folyamatokkal, kitekintéssel a fontosabb közép-európai összefüggésekre. Fő célja, hogy bemutassa a társaságok irodalomhoz és tudományhoz fűződő viszonyát, és érzékeltesse a sokrétű szerepet, melyet e szervezetek és tagjaik a felvilágosult eszmék és magatartásformák ösztönzőiként, hordozóiként vagy közvetítőiként betöltöttek. További cél, hogy bemutassa az irodalom- és tudományszervezési törekvéseket, a meg nem valósult társaságalapítási tervezetek szöveges, tárgyi és képi forrásait, s jelezze a társasági vonatkozású irodalmi művek kevésbé ismert jelentésrétegeit. Célul tűztük ki azt is, hogy érzékeltesük a felvilágosult abszolútizmus kihívásaira az irodalom és a tudomány társasági kapcsolatokkal rendelkező művelői által adott válaszokat, s szemléltessük a modern nemzeti irodalom és tudomány kialakulása körüli közös törekvéseket. Ezenkívül a kiállítás jelzi a felvilágosult racionalizmus, az ezoterikus elképzelések és az érzékenység összetett viszonyát, s tanúsítja a külföldet járt társasági tagok demokratikus eszméket közvetítő szerepét.

A kiállítás és a forrásgyűjtemény közel harminc, nagyjából magyarországi, kisebb részben külföldi közgyűjtemény anyagából mutat be túlnyomórészt a nagyközönség által nem ismert képzőművészeti ábrázolásokat, használati tárgyakat, könyveket, folyóiratokat és kéziratokat. A dokumentumok egy részét eddig a kutatók sem ismerték, vagy tévesen értelmezték. Magyarország Habsburg Birodalomban elfoglalt sajátos helyzete és kiterjedése miatt ez a forrásanyag – töredékessége ellenére is – mintegy kicsiben láttatja a fon-

tosabb közép-európai társasági folyamatokat, s lehetőséget kínál a magyarországi irodalmi és tudományos kezdeményezések nemzetközi összefüggéseinek megjelenítésére. A társaságok tipológiájának, tevékenységi formáinak, tárgyi kultúrájának és ikonográfiájának bemutatásával a kiállítás remélhetőleg további forrásfeltárásokat ösztönöz, módszeres alapkutatásokat indít el, elősegíti ismeretlen dokumentumok értelmezését, és kijelöli a magyarországi régió helyét a társasági mozgalom közép-európai történetében.

A kiállítás és a forrásgyűjtemény hét részre tagolódik. Az I–IV. rész fő szervező elve az időrend, az V–VII. rész tematikus csoportosítást követ. „Az akadémiai eszme a 18. században” c. első rész a fontosabb tudós társaság-alapítási kísérleteket, tervezeteket, javaslatokat és programokat szemlélteti. Az igényt magyarországi tudós társaság létesítésére, mint említettük, Bél Mátyás fogalmazta meg először nagyszabású ország- és államismerteti munkájának előkészületei során 1718-ban. Ezt követően a gondolat újra meg újra felmerült, de csak a század második felében formálódott konkrét programokká. Az első valóban létező, tíz évig fennálló tudomány- és irodalomkedvelő társaságot Windisch Károly Teofil hozta létre 1752-ben Pozsonyban. A 60-as évek elején Kollár Ádám Ferenc bécsi udvari könyvtáros és baráti körének tagja, Tersztyánszky Dániel egy olyan társaságot kívánt alapítani, mely levelezéssel lett volna hivatott összefogni a természettudományok, a gazdaságtan és a történelem magyarországi művelőit. Tersztyánszkyknak is szerepe lehetett annak az ismeretlen szerzőtől származó, nagyszabású tervnek a megszületésében, mely császári akadémia létesítését javasolta 1771-ben. Az udvar azonban elutasította a tervet, ugyanúgy, mint Hell Miksa udvari csillagász 1774-es tervezetét. Nem nyertek felsőbb jóváhagyást Bessenyei György (1779), Révai Miklós (1784) és Versegly Ferenc (1810 k.) tudós társaság létesítését célzó javaslatai, állásfoglalásai sem.

A „Kommunikációtörténet” c. második rész arra a sajátos helyzetre világít rá, melyben míg például Anglia, Franciaország és a német nyelvterület akadémiai számos folyóiratot jelentettek meg, Magyarországon folyóiratok alapításával kísérelték meg pótolni a tudós társaságok hiányát. A Nova Posoniensia 1721-ben két cikkben is beszámolt az Academia Historiarum Suevica megalakulásáról, céljairól, szabályairól, Fischer Dániel a 30-as évek elején természettudományi folyóirat alapítását tervezte. A társaságokhoz és társasági tervekhez kapcsolódó magyarországi periodikák hosszú ideig latin és német nyelven láttak napvilágot. Az első magyar nyelvű újság, az 1780-tól Pozsonyban megjelent Magyar Hírmondó nagymértékben szolgálta a magyar nyelvű irodalom és tudomány kibontakozását, s támogatta az akadémiai törekvéseket. A Göttingeni Tudós Társaság folyóirata rendszeresen beszámolt a magyarországi tudományosság fontosabb eredményeiről.

A „Hálózatok” c. harmadik rész a magyarországi tudósok külföldi tudós társaságokban betöltött szerepét dokumentálja. A magyarországi tudósokat tagjai közé választó külföldi akadémiák és tudós társaságok sorába tartozik például a berlini, a londoni, a római, a jénai, a göttingeni és az olmützi, valamint a Természetkutatók Császári Német Akadémiája. Ezek tagjai között található például Perliczi János Dániel matematikus, Berzeviczy Gergely közgazdász, Cornides Dániel történész, Kitaibel Pál botanikus és kémikus, Madai Dávid Sámuel orvos, Zách János Ferenc csillagász, báró Vay Miklós mérnökkari tiszt, báró Podmaniczky József közgazdász, Gyarmathi Sámuel nyelvész és gróf Teleki Sámuel író, könyvtáralapító.

E tudós társaságok és akadémiák kiadványaiban számos magyarországi szerzőtől származó és magyar témájú tanulmány látott napvilágot.

A „Tudásmegosztás és nemzeti művelődés” c. negyedik rész azt a folyamatot szemlélteti, melynek során a század közepétől szórványosan, majd az 1780-as évektől egyre gyorsuló ütemben jöttek létre a különféle irodalmi, nyelvvelő, történetkutató, természettudományi, könyvkiadó és patrióta társaságok, művészeti és zenei akadémiák, önképző- és olvasóköri, mezőgazdasági egyesületek, s készültek az ezekkel kapcsolatos tervek, kiadványok, szabályzatok, tagjegyzékek. Közvetve az akadémiai gondolatot szolgálták a vidéki városokban létesített irodalmi társaságok és az általuk kiadott folyóiratok is. A kassai körben és folyóiratában, a Magyar Museumban Batsányi János, a komáromi tudós társaság élén Péczeli József, a Mindenes Gyűjtemény szerkesztője volt az akadémiai eszme fő pártfogója. Bessenyei György elképzelését támogatta az 1789-ben indult bécsi magyar újság, a Hadi és Más Nevezetes Történetek, mely mögött három felvilágosult főnemes, Széchényi Ferenc, Festetics György és Teleki Sámuel állt. Az erdélyi társasági kezdeményezéseket tanúsítják Fridvaldszky János, Batthyány Ignác püspök és Aranka György tervezetei, szabályzatai és felhívásai. A pesti olvasóköri szabályzata 1787/89-ből Versey Ferenc, a budaié 1793-ból Berzeviczy Gergely kézírásában maradt fenn. Bod Péter irodalomtörténet-író és Kovachich Márton György történész levelei a tudóslevelezések kiemelkedő jelentőségére, a hiányzó tudós társaságot részlegesen pótló szerepére is felhívják a figyelmet.

A felvilágosult társaságok külön típusát képviselik a szabadkőműves páholyok, melyek hatása és jelenléte az 1740-es évektől mutatható ki Magyarországon. Az „Ezoterikus hagyományteremtés a szabadkőműves mozgalomban” c. ötödik rész a magyarországi könyvtárakban és levéltárakban őrzött szabadkőműves vonatkozású nyomtatványokból és kéziratokból nyújt válogatást. Néhány nyomtatvány a tartalmi sokféleség miatt egynél több csoportba is besorolható. A „Konstitúciók, rituálék, rendtartások” c. tematikus egység a mozgalom néhány nemzetközi alapirátát és magyarországi működésének egy-két különleges dokumentumát mutatja be. Példaként kiemelhető a szabadkőművesség sajátos magyarországi szervezetének gróf Draskovich János vezetésével 1777-ben készült alkotmánya. A „Történeti munkák, beszédek, tudósítások, folyóiratok” c. tematikus egység ugyancsak együtt, időrendbe állítva tartalmazza a mozgalom európai és magyarországi történetével, mindennapi életével kapcsolatos forrásokat, köztük a pozsonyi és a nagyszombati páholy néhány dokumentumát. Az „Eredetmitológiák, irányzatok, rendszerek, rokon társaságok” c. egység jelzi a szabadkőművesség eredetével kapcsolatos korabeli felfogásokat, szemlélteti a mozgalomban és a rokon társaságokban érvényesülő különféle eszmei, politikai törekvéseket, így többek között a rózsakeresztesek, az illuminátusok és az ún. fekete testvérek csoportjait, s érzékelteti a magyarországi páholyok német, francia, lengyel, cseh és bécsi orientációját. A „Bírálatok, rendeletek” és az „Apológiák” c. két tematikus egység bemutatja a szabadkőművességgel szembeni ellenállást és korlátozó intézkedéseket, illetőleg a védekezés különféle stratégiáit, motivációit és retorikáját. Az utóbbiak közül példaként említhető Pongrácz Boldizsár 1783-ban megjelent munkája és Johann August Starck nevezetes röpiratának magyar fordítása.

A „Fel-fedezett titok” c. hatodik rész címe a titkos társasági motívumot feldolgozó érzékeny lélektani regényre, Pálóczi Horváth Ádám 1792-ben megjelent munkájára utal, s szabadkőműves használatú tárgyakat, rítusokat és szimbólumokat állít a középpontba. A mesterkötények és mesterlevelek, a szabadkőműves motívumokkal díszített pipák, bútorok, ékszerek és porcelánok csak keveset tudnak érzékeltetni az egykori gazdagságból, ami ezt a tárgyi kultúrát és ikonográfiát jellemezte. Ezt a hiányt hivatott legalább részben pótolni három elektronikus installáció: a 18. században használt, fontosabb szabadkőműves szimbólumok illusztrált, interaktív szótára, a nagyszebeni páholy iratanyagában fennmaradt francia nyelvű kézirat a különböző páholyok és magas fokok képeinek, jelvényeinek és öltözékeinek több mint nyolcvan ábrázolásával, valamint a beavatás fokozatait és rítusait bemutató, hét darabból álló rézmetszet sorozat.

„A polgári társadalom előkészítése” c. utolsó rész a szabadkőműves mozgalomban részt vevő magyar, magyarországi származású és a magyarországi fejleményeket befolyásoló írók, költők, tudósok, gyűjtők, mecénások és állami tisztségviselők munkásságára hívja fel a figyelmet, kitekintéssel a titkos társasági téma irodalmi és zenei megjelenésére. A már említett nevek mellett külön figyelmet érdemelnek itt a gróf Fekete János, Kazinczy Ferenc, Martinovics Ignác, Szentmarjay Ferenc, gróf Ráday Gedeon, gróf Viczay Mihály, gróf Niczky István, báró Podmaniczky József, gróf Brukenthal (Bruckenthal) Sámuel és Berzeviczy Gergely személyével kapcsolatos dokumentumok. A titkos társasági téma európai irodalmi feldolgozásai közül itt látható néhány alapl műnek, köztük például Jean Terrasson és Goethe egy-egy regényének, Lessing híres dialógusának és Schiller kevésbé ismert regénytörredékének az első vagy korai kiadása. E rész egyik különlegessége Carl Maurer három díszletterve *A varázsfuvola* 1825-ös pozsonyi előadásához. A páholyok magyarországi elterjedését az 1749–1795 közti időszakban térkép szemlélteti.

A kiállítás és a forrásgyűjtemény szorosan kapcsolódik az „Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa” című, a Magyar Tudományos Akadémián és a Magyar Nemzeti Múzeumban 2017. október 11–15. között az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének XVIII. századi Osztálya által rendezett nemzetközi tudományos tanácskozáshoz és Humboldt kollégiumhoz. Egy ilyen kiállítás legalkalmasabb helyszíne a Magyar Nemzeti Múzeum, melynek alapítója, Széchényi Ferenc tagja volt a szabadkőműves mozgalomnak, s melynek gyűjteményei, köztük a Szabadkőműves Gyűjtemény, gazdag forrásanyagot őriznek a témában.

Tüskés Gábor

EINFÜHRUNG

Eine wesentliche Erkenntnis der internationalen Aufklärungsforschung in den letzten Jahrzehnten ist, dass die Gelehrtenvereinigungen, literarische Vereinigungen, Sprach- und Lesegesellschaften, ökonomische und patriotische Sozietäten sowie die Freimaurerlogen des 18. Jahrhunderts die Verbreitung der Reformideen wirksam förderten. Sie regten die Entwicklung der Literatur und der Wissenschaften an, trugen zur gesellschaftlichen und politischen Modernisation bei, bereiteten den Verbürgerlichungsprozess vor und stärkten die Bestrebungen nach nationaler Unabhängigkeit. Sie spielten eine wichtige Rolle im Werk zahlreicher Schriftsteller, Dichter und Gelehrter und wirkten bei der Intensivierung des Kunstsammelns und bei der Entstehung von musealen Sammlungen mit. Das Netzwerk der aufgeklärten Sozietäten etablierte eine qualitativ neue Kommunikationsstruktur, die die gesamte Gesellschaft durchdrang und die Erosion der ständischen Sozialstruktur beförderte. Insbesondere die Freimaurerlogen trugen zur internationalen Zusammenarbeit der Intelligenz bei; ihr exklusives Bildungsideal inspirierte die Entstehung von neuen Literaturprogrammen der Zeit.

Die Kabinettausstellung des Ungarischen Nationalmuseums unter dem Titel „Lichtsucher. Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa“ umfasst die etwa hundertjährige Periode von der 1718 formulierten Idee Mátyás/Matthias/Matej Béls, mit der er den Zusammenschluss der Gelehrten Ungarns in einer Sozietät zum ersten Mal betrieb, bis zur Gründung der Ungarischen Gelehrten Gesellschaft im Jahre 1825. Im Zentrum der Aufmerksamkeit stehen die Ereignisse und Prozesse in Ungarn, stets mit Blick auf die wichtigeren mitteleuropäischen Zusammenhänge. Das Hauptziel ist, die Verbindungen der Sozietäten zu Literatur und Wissenschaft darzustellen und jene vielschichtige Rolle zu zeigen, die diese Organisationen und ihre Mitglieder als Initiatoren, Träger oder Vermittler von aufgeklärten Ideen und Verhaltensformen gespielt haben. Ein weiteres Ziel liegt darin, die literatur- und wissenschaftsorganisatorischen Bestrebungen der Zeit zu beleuchten, manche Dokumente der nicht realisierten Sozietätsprojekte zu präsentieren und die wenig bekannten Sinnschichten von literarischen Werken mit einem Sozietätsbezug zu signalisieren. Es war auch unser Ziel, jene Antworten vorzulegen, die sozietätsverbundene Vertreter der Literatur und Wissenschaft auf die Herausforderungen des aufgeklärten Absolutismus gegeben haben, weiterhin jene Bestrebungen der aufgeklärten Sozietäten anzudeuten, die zur Entstehung einer modernen nationalen Literatur und Wissenschaft beigetragen haben. Darüber hinaus thematisiert die Ausstellung das komplexe Verhältnis von aufgeklärtem Rationalismus, esoterischen Vorstellungen und Empfindsamkeit, zeigt aber auch die Rolle der auf Bildungsreisen gewesenen Sozietätsmitglieder in der Vermittlung von demokratischen Ideen.

Die Ausstellung und die Quellensammlung präsentieren Kunstwerke, Gebrauchsgegenstände, Druckschriften und Manuskripte aus etwa dreißig öffentlichen Sammlungen Ungarns und der Nachbarländer. Diese Dokumente sind dem Publikum zum Großteil unbekannt, ein Teil ist auch für die Forschung ein Novum. Infolge der speziellen Lage Ungarns innerhalb der Habsburger Monarchie und seiner relativ großen Ausbreitung spiegelt das Quellenmaterial die wichtigeren Entwicklungen im Sozietätswesen Mitteleuropas im Kleinen wieder und ermöglicht die Darstellung der internationalen Zusammenhänge der literarischen und wissenschaftlichen Aktivitäten im Lande. Durch die Schilderung von Typologie, Tätigkeitsformen, Sachkultur und Ikonographie der Gesellschaften kann die Ausstellung weitere Quellener-schließungen anregen, systematische Grundlagenforschungen initiieren, zur Deutung von unbekanntem Dokumenten beitragen und die Stellung der Region Ungarn in der mitteleuropäischen Geschichte der Sozietätsbewegung genauer bestimmen.

Die Exponate und die Quellensammlung wurden in sieben Abschnitte gegliedert. Das Strukturprinzip der Abschnitte I. bis IV. ist die Chronologie, die Abschnitte V. bis VII. sind thematisch strukturiert. Der erste Abschnitt unter dem Titel „Die akademische Idee im 18. Jahrhundert“ veranschaulicht die wichtigeren Projekte, Vorschläge und Programme, die im Interesse der Errichtung einer gelehrten Gesellschaft formuliert wurden. Die erste Forderung nach einer gelehrten Gesellschaft in Ungarn konzipierte, wie bereits erwähnt, Mátyás/Matthias/Matej Bél im Laufe der Vorbereitungen zu seiner großangelegten staats- und landeskundlichen Arbeit im Jahre 1718. In den folgenden Jahrzehnten tauchte die Idee immer wieder auf, konkrete Programme wurden aber erst in der zweiten Jahrhunderthälfte entworfen. Die erste in der Tat existierende Gesellschaft zur Pflege der Literatur und Wissenschaft, die zehn Jahre lang bestand, wurde von Károly Teofil/Karl Gottlieb Windisch 1752 in Pressburg gegründet. Ádám Ferenc Kollár, Hofbibliothekar in Wien und Dániel Tersztyánszky, ein Mitglied seines Freundeskreises, wollten am Anfang der 60er Jahre eine Korrespondenzgesellschaft aufbauen, die die Vertreter der Naturwissenschaften, der Ökonomie und der Geschichtswissenschaft in Ungarn vereinigen sollte. Tersztyánszky mag auch an der Entstehung jenes großangelegten Projektes eines unbekanntem Autors mitgewirkt haben, das 1771 die Errichtung einer kaiserlichen Akademie vorschlug. Der Plan wurde jedoch vom Wiener Hof abgelehnt, ebenso, wie das Akademieprojekt des Hofastronomen Miksa/Maximilian Hell von 1774. Die Vorschläge und Stellungnahmen zur Errichtung einer gelehrten Gesellschaft von György Bessenyei (1779), Miklós Révai (1784) und Ferenc Verseghy (um 1810) wurden ebenfalls zurückgewiesen bzw. ad acta gelegt.

Der zweite Abschnitt mit dem Titel „Kommunikationsgeschichte“ beleuchtet die Situation, in der man versuchte, während die Akademien Englands, Frankreichs und des deutschsprachigen Gebiets zahlreiche Zeitschriften herausgaben, in Ungarn das Fehlen einer gelehrten Gesellschaft durch die Gründung von Zeitschriften und Zeitungen zu ersetzen. Die Zeitung „Nova Poseniensia“ berichtete im Jahre 1721 in zwei Artikeln über die Errichtung, Ziele und Regeln der Academia Historiarum Suevica. Daniel Fischer plante am Anfang der 30er Jahre die Gründung einer naturwissenschaftlichen Zeitschrift. Die Periodika mit ei-

nem Sozietätsbezug in Ungarn erschienen lange Zeit hindurch in lateinischer und deutscher Sprache. Die erste ungarischsprachige Zeitung, die ab 1780 in Pressburg herausgegebene „Magyar Hírmondó“ (Ungarischer Landbote), förderte die Entfaltung der Literatur und der Wissenschaft in ungarischer Sprache und unterstützte die Bestrebungen um die Errichtung einer Akademie. Die Zeitschrift der 1751 gegründeten Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen berichtete regelmäßig über die wichtigeren Ergebnisse der Gelehrsamkeit in Ungarn.

Der als „Netzwerke“ betitelte dritte Abschnitt dokumentiert die Rolle der ungarischen Gelehrten in den ausländischen gelehrten Gesellschaften. Zu den ausländischen Akademien und gelehrten Gesellschaften, die Gelehrte aus Ungarn als Mitglied aufgenommen haben, gehören z. B. die von Berlin, London, Rom, Jena, Göttingen und Olmütz sowie die Kaiserlich Leopoldische-Karolinische Deutsche Akademie der Naturforscher. Unter den ungarischen Mitgliedern dieser Organisationen finden sich z. B. János Dániel Perliczi, Mathematiker; Gergely Berzeviczy, Ökonom; Daniel Cornides, Historiker; Pál Kitaibel, Botaniker und Chemiker; Dávid Sámuel Madai, Arzt; János Ferenc Zách, Astronom; Baron Miklós Vay, Genieoffizier; Baron József Podmaniczky, Ökonom; Sámuel Gyarmathi, Sprachwissenschaftler; Graf Sámuel Teleki, Schriftsteller und Bibliotheksgründer. In den Veröffentlichungen dieser Gesellschaften und Akademien wurden zahlreiche Beiträge ungarischer Autoren oder mit einem ungarischen Thema publiziert.

Der vierte Abschnitt unter dem Titel „Distribution des Wissens und nationale Bildung“ veranschaulicht den Prozess, in dessen Verlauf ab Mitte des Jahrhunderts sporadisch, ab den 80er Jahren immer häufiger verschiedene Sozietäten zur Pflege der Literatur, der Sprache, der Geschichtsschreibung, der Naturwissenschaften, der bildenden Kunst, der Musik und des Buchwesens gegründet wurden. Es entstanden mehrere patriotische- und Lesegesellschaften sowie landwirtschaftliche Vereinigungen; entsprechende Pläne, Publikationen, Regeln und Mitgliederlisten wurden angefertigt bzw. veröffentlicht. Die Idee einer Akademie förderten auch die literarischen Gesellschaften in den größeren Städten und die durch diese herausgegebenen Zeitschriften. Im Kaschauer Literaturkreis und in dessen Zeitschrift „Magyar Museum“ (Ungarisches Museum) war János Batsányi, an der Spitze der gelehrten Gesellschaft von Komárom József Péczeli, Redakteur der Zeitschrift „Mindenes Gyűjtemény“ (Sammlung für Alles), der jeweils wichtigste Protektor der Idee einer Akademie. Die Vorstellung György Bessenyeis wurde durch die 1789 gegründete und in ungarischer Sprache in Wien herausgegebene Zeitschrift „Hadi és Más Nevezetes Történetek“ (Militärische und andere denkwürdige Geschichten) unterstützt, die von drei aufgeklärten Hochadligen, Ferenc Széchényi, György Festetics und Sámuel Teleki gefördert wurde. Die Sozietätsinitiativen in Siebenbürgen bezeugen die Projekte, Regeln und Aufrufe von János Fridvaldszky, Bischof Ignác Batthyány und György Aranka. Die Regeln der Pester Lesegesellschaft von 1787/89 sind in der Handschrift Ferenc Verseghys, die von Buda aus dem Jahre 1793 in der Handschrift von Gergely Berzeviczy erhalten geblieben. Die Briefe von Péter Bod, Verfasser des ersten ungarischsprachigen Literaturlexikons, und von Márton György

Kovachich, Historiker, machen auch auf die Bedeutung der Gelehrtenkorrespondenzen, auf ihre, die fehlende gelehrte Gesellschaft zum Teil ersetzende, Funktion aufmerksam.

Einen eigenen Typ der aufgeklärten Sozietäten vertreten die Freimaurerlogen, die in Ungarn ab den 40er Jahren nachweisbar sind. Der fünfte, „Esoterische Traditionsbildung in der Freimaurerbewegung“ betitelte Abschnitt, bietet eine thematische Auswahl aus den Druckschriften und Manuskripten mit Freimaurerbezug, die in ungarischen Bibliotheken und Archiven aufbewahrt werden. Einige Drucke können wegen der thematischen Vielfalt mehr als einer Gruppe zugeordnet werden. Die thematische Gruppe „Konstitutionen, Rituale, Vorschriften“ zeigt einige Grunddokumente der internationalen Bewegung und einzelne Zeugnisse ihrer Wirksamkeit in Ungarn. Als Beispiel kann die Konstitution der ungarischen Sonderform der Freimaurerei erwähnt werden, die unter der Leitung von János Draskovich 1777 angefertigt wurde. Die Gruppe „Geschichtswerke, Reden, Berichte, Zeitschriften“ enthält, ebenfalls chronologisch gegliedert, Quellen für die europäische und ungarische Geschichte sowie für das alltägliche Leben der Bewegung, darunter einige Dokumente der Logen von Pressburg und Hermannstadt. Die Gruppe „Ursprungsmythologien, Richtungen, Systeme, verwandte Sozietäten“ signalisiert die zeitgenössischen Auffassungen über den Ursprung der Freimaurerei, veranschaulicht ihre und in den verwandten Gesellschaften geltenden diversen geistigen und politischen Bestrebungen, so z. B. die der Rosenkreuzer, der Illuminaten und der sog. schwarzen Brüder, und dokumentiert die deutsche, französische, polnische, böhmische und Wiener Orientierung der ungarischen Logen. Das Hauptziel der beiden thematischen Gruppen „Kritik, Verordnungen“ und „Apologien“ liegt in der Darstellung des Widerstandes und der Einschränkungen gegen die Freimaurerei sowie in der Andeutung der Strategien, der Motivation und der Rhetorik ihrer Verteidigung. Von den Letzteren können die 1783 veröffentlichte Arbeit von Boldizsár Pongrácz und die ungarische Übersetzung der bekannten Verteidigungsschrift von Johann August Starck als Beispiele erwähnt werden.

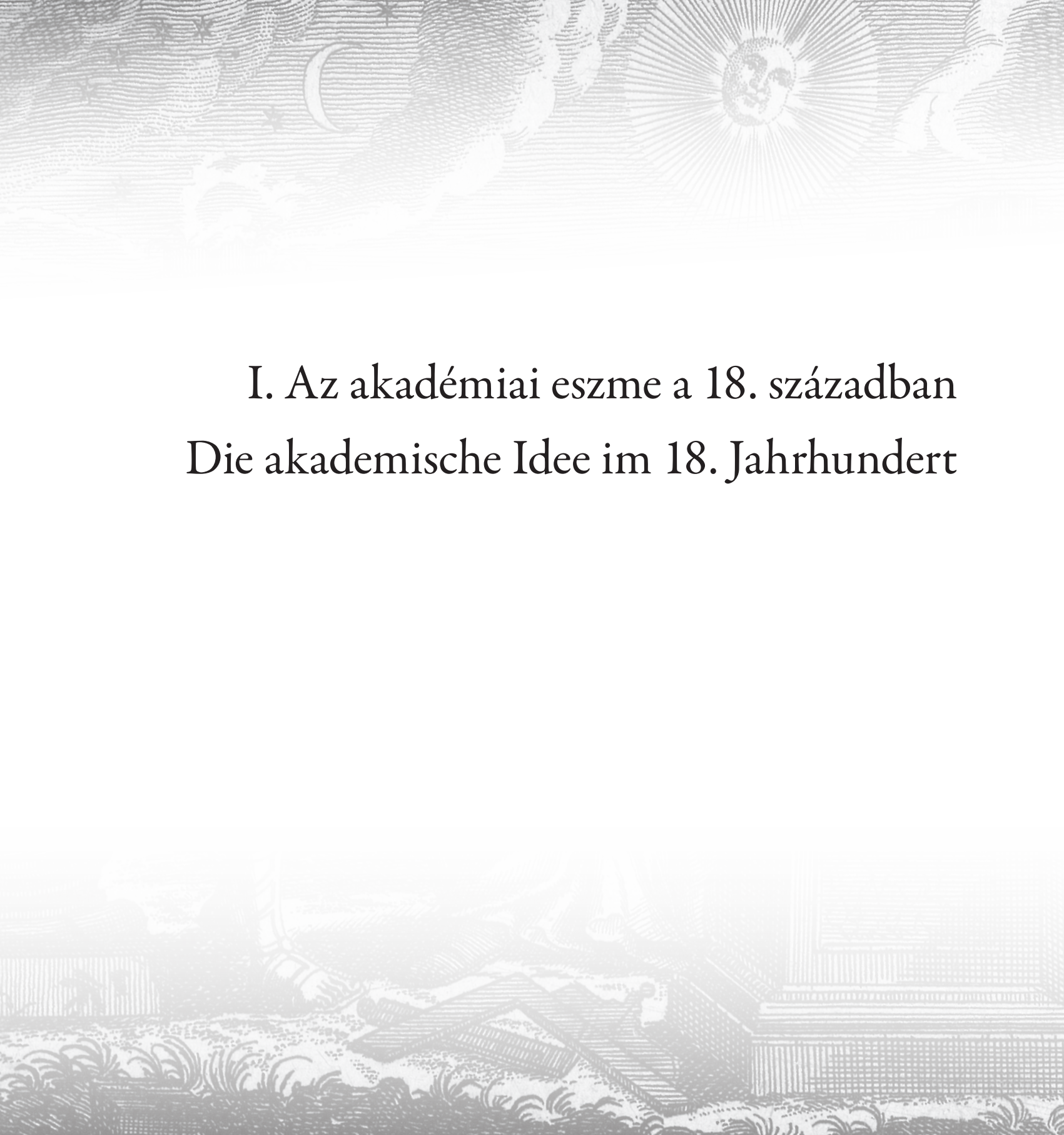
Der Titel des sechsten Abschnitts, „Aufgedecktes Geheimnis“, wurde dem Titel des empfindsamen psychologischen Romans von Ádám Pálóczi Horváth aus dem Jahre 1792 entlehnt; hier stehen Gebrauchsgegenstände, Riten und Symbole der Freimaurerei im Mittelpunkt. Die Meisterschürze und Meisterbriefe, die mit freimaurerischen Motiven geschmückten Möbel, Schmuckgegenstände, Pfeifen und Porzellane können den ehemaligen Reichtum nicht einmal andeuten, der für diese Sachkultur und Ikonographie charakteristisch war. Diesen Mangel sollen drei elektronische Installationen wenigstens zum Teil beheben: ein illustriertes interaktives Wörterbuch der im 18. Jahrhundert verwendeten wichtigeren freimaurerischen Symbole, eine im Archiv der Loge von Hermannstadt erhaltene französischsprachige Handschrift mit über achtzig Darstellungen der Bilder, Abzeichen und Gewänder von verschiedenen Logen und höheren Graden sowie eine siebenteilige Kupferstichserie mit der Abbildung der Stufen und Rituale der Initiation.

Der letzte Abschnitt unter dem Titel „Vorbereitung der bürgerlichen Gesellschaft“ macht auf das Werk von ungarischen, aus Ungarn gebürtigen oder die ungarische Szene beeinflussenden Schriftstellern, Dichtern, Gelehrten, Sammlern, Mäzenen und Staatsbeamten aufmerksam, die an der Freimaurerbewegung

teilgenommen haben, mit einem Ausblick auf die literarischen und musikalischen Bearbeitungen der Geheimbundthematik. Neben den bereits erwähnten Namen verdienen hier die Dokumente zu Graf János Fekete, Ferenc Kazinczy, Ignác Martinovics, Ferenc Szentmarjay, Graf Gedeon Ráday, Graf Mihály Viczay, Graf István Niczky, Baron József Podmaniczky, Graf Sámuel Brukenthal (Bruckenthal) und Gergely Berzeviczy besondere Aufmerksamkeit. Von den europäischen literarischen Bearbeitungen der Geheimbundthematik sind hier die Erstausgaben oder frühe Editionen einiger Grundwerke zu sehen, so z. B. je eines Romans von Jean Terrasson und Goethe, des berühmten Dialogs von Lessing und eines wenig bekannten Romanfragments von Schiller. Eine Besonderheit dieses Abschnitts stellen drei Bühnenentwürfe Carl Maurers zur Aufführung der *Zauberflöte* von 1825 in Pressburg dar. Die Verbreitung der Freimaurerlogen in Ungarn in der Periode von 1749 bis 1795 wird mit Hilfe einer Landkarte gezeigt.

Die Ausstellung und die Quellensammlung sind eng verbunden mit der internationalen Tagung und Humboldt Kolleg unter dem Titel „Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa“, die vom 11. bis zum 15. Oktober 2017 an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und im Ungarischen Nationalmuseum von der Abteilung für das 18. Jahrhundert des Instituts für Literaturwissenschaft, Geisteswissenschaftliches Zentrum der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, veranstaltet wird. Der adäquateste Standort einer solchen Ausstellung ist das Ungarische Nationalmuseum, dessen Gründer, Ferenc Széchényi, Mitglied der Freimaurerbewegung war, und dessen Sammlungen, darunter die Freimaurersammlung, reiches Quellenmaterial für dieses Thema aufbewahren.

Gábor Tüskés

I. Az akadémiai eszme a 18. században
Die akademische Idee im 18. Jahrhundert

Az akadémiai eszme 18. századi magyarországi történetét szoros értelemben véve a különféle kívánságok, felvetések, tervezetek, javaslatok, az ezekre adott nemleges válaszok és elmaradt visszhangok hosszú sorozata alkotja, melyet csupán néhány tudománykedvelő társaság működése szakít meg rövid időre. Amikor Bél Mátyás 1718-ban megfogalmazta egy, a közös célokért munkálkodó tudósokat összefogó társaság megszervezésének igényét, a francia, angol és német akadémiák már jó ideje eredményesen működtek. Míg a következő évtizedekben egymás után alakultak tudós társaságok Európa számos országában, Magyarországon továbbra is csak a tudósok jórészt eredménytelen kezdeményezései ismétlődtek. A nyugat-európaiktól számos ponton eltérő történelmi adottságok, társadalmi, gazdasági és művelődési viszonyok mellett ennek fő oka az volt, hogy hiányzott az államhatalom akarata önálló tudományos központok létrehozására, s nem vált elfogadottá a felismerés a tudományok kiemelkedő szerepéről a társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődésben. Hell Miksa udvari csillagász 1774-es tervezetét a Bécsben létesítendő, az egész birodalmat átfogó természettudományi akadémiára Mária Terézia ugyanúgy elutasította, mint I. Lipót Leibniz javaslatát hetvennégy évvel azelőtt. Az ismétlődő uralkodói elutasításban anyagi megfontolások mellett felekezeti, politikai és más szempontok is közrejátszottak. A Habsburg uralkodók azért is akadályozták a magyarországi társasági, azon belül a tudós társasági törekvéseket, mivel ezek – különösen a század második felében – többnyire az önálló államiság gondolatára épültek, s a nemzeti művelődés és nyelv szempontjait helyezték előtérbe.

Az első rendszeresen működő tudományos-irodalmi jellegű társaságot többségében evangélikus értelmiségiek hozták létre 1752-ben Pozsonyban. Ez német nyelven működött, bárki csatlakozhatott hozzá, s mintegy tíz évig állt fenn. Egy magyar nyelven működő akadémia (tudós társaság) gondolatát – Bod Péter 1756-ban levélben kifejezett kívánságát követően – Bessenyei György vetette fel 1779-ben. Két év múlva Bessenyei részletes tervet készített, ez azonban csak 1790-ben látott napvilágot. A tervezetben először fogalmazta meg magyar nyelven az egész társadalommal szoros kölcsönhatásban álló tudomány követelményét. A Bessenyei munkáját kiadó Révai Miklós a bölcsészet- és a természettudományokat összefogó tudós társaság létrehozására tett javaslatot, s az akadémiát szánta a tudományos és az irodalmi élet központjának. Bessenyei és Révai az udvar mellett a magyar rendekhez is fordult, így terveik egy országgyűlési bizottság elé kerültek, s bár több megye sürgette megvalósításukat, konzervatív részről ellenállásba ütköztek.

Az akadémia ügye a 19. század első két évtizedében még szorosabban összekapcsolódott a nemzeti művelődéssel. 1804-ben Kultsár Istvánnak a nemzeti nyelv ápolásával kapcsolatos felhívására Teleki László az akadémia létesítését szorgalmazó pályaművet készített, majd ő maga írt ki pályázatot a Magyar Tudós Társaság felállításának kidolgozására. Ezzel egy időben több alapítvány létesült a jövőbeli társaság céljaira, bizottság alakult és működött a Nemzeti Múzeumban, 1812-ben az országgyűlés is foglalkozott a kérdéssel. Széchenyi István és a hozzá csatlakozók 1825. november 3-án a Tudós Társaság alapítására tett országgyűlési felajánlásával egy több mint száz éves folyamat jutott el a beteljesüléshez.

Bél Mátyás, Pozsony, 1718; 1735 /
Matthias/Matej Bél, Pressburg, 1718; 1735

BÉL MÁTYÁS TÖRTÉNÉSZ, ORSZÁG- ÉS ÁLLAMISMERE-
TI ÍRÓ (1684–1749) KÉPMÁSA / PORTRÁT VON MÁTYÁS
BÉL (1684–1749), HISTORIKER, AUTOR LANDES- UND
STAATSKUNDLICHER WERKE
Ismeretlen mester, 18. század első fele

Papír, mezzotinto; 359 × 234 mm

Felirata lent közében: *Haec est Hungariam BELII / Scri-
bentis imago, / Vix cuius Patriae carior alter erit.*

MNM TKCS, ltsz. 852 II

1721–1722-ben a Nova Posoniensia c. újság szerkesztője.
A berlini, londoni, olmützi és jénai tudós társaságok tagja.
1735-ben elkészítette egy Pozsonyban létesítendő tudós
társaság tervét.

1721–1722 war Bél Redakteur der Zeitung „Nova Poso-
niensia“. Er war Mitglied der Berliner, Londoner, Olmü-
tzer und Jenaer Gelehrtenesellschaften. 1735 erarbeitete
er den Plan einer in Preßburg zu gründenden Gelehrten-
gesellschaft.

Donáth 1965; Wellmann 1965; Szelestei 1989, 62–75.

BÉL MÁTYÁS JAVASLATA MAGYARORSZÁGI TUDÓS
TÁRSASÁG MEGSZERVEZÉSÉRE / MÁTYÁS BÉLS VOR-
SCHLAG ZUR EINRICHTUNG EINER GELEHRTENGE-
SELLSCHAFT IN UNGARN

Matthiae Belii *De vetere litteratura Hunno-Scythica exer-
citatio.*

Lipsiae, Monath, 1718. 4°

Papír, fametszetes címlap + [6], 80 oldal, [4] t. fol. ill.

OSZK 177.167

Bél Mátyás egyik jelentős tudományos célkitűzése a ma-
gyar nyelv és irodalom történetét összefoglaló monográfia
elkészítése volt, melyhez pályája kezdetétől gyűjtötte az
adatokat. Tervéről először 1713-ban adott hírt. A lipcsei
Deutsche Acta Eruditorum oder Geschichte der Gelehrten

című tudományos folyóiratban és a Berlinben különnyomatban közzétett, *Historiae linguae Hungaricae libros duos, genesis et exodum edere parat...* c. felhívásában arra kérte a tudós férfiakat, osszák meg vele a témára vonatkozó, általuk feltárt adatokat. Az ezt követő években elkészítette a kétkötetesre tervezett szintézis vázlatát, de csak néhány fejezet kidolgozásáig jutott el. Az elkészült fejezetek közül egyedül az első kötet III. részét jelentette meg, *De vetere litteratura Hunno-Scythica exercitatio (Az ősi hun-szkíta rovásírás bemutatása)* címmel. A hat alfejezetre osztott történeti-filológiai értekezésben a székely rovásírás betűkészletét, eredetét, használatát és jellegzetességeit antik, középkor- és újkori tudományos források segítségével mutatja be. Tudományszervező ambíciójáról a II. alfejezet XIV. pontjából értesülünk: abból a megfontolásból kiindulva, hogy egy-egy kutató egyedül csupán korlátozott számú történeti forrást képes áttekinteni, a tudósoknak szerinte meg kellene osztaniuk eredményeiket egymással. Kívánatos lenne egy olyan társaság megszervezése, melynek tagjai közös célokért munkálkodnának, akár anyagi javadalmazás, pályadíj fejében, akár beérve annak biztos tudatával, hogy jó ügyet és a hazájukat szolgálják.

Eine bedeutende wissenschaftliche Zielsetzung von Mátyás Bél war die Anfertigung einer Monografie über die Geschichte der ungarischen Sprache und Literatur, doch er konnte nur einige Kapitel abschliessen. Von den fertigen Kapiteln publizierte er nur den III. Teil des ersten Bandes mit dem Titel *De vetere litteratura Hunno-Scythica exercitatio (Vorstellung der alten hunnisch-skythischen Keilschrift)*. Darin legte er zum ersten Mal seinen Vorschlag zur Einrichtung einer ungarischen Gelehrtengesellschaft vor.

Komlóssy 2010.

EGY POZSONYBAN FELÁLLÍTANDÓ TUDÓS TÁRSASÁG TERVEZETE / ENTWURF EINER IN PRESSBURG ZU GRÜNDENDEN GELEHRTENGESELLSCHAFT (Bél Mátyás): *De litteraria societate Posonii instituenda* 1735

Két fólió méretű kéziratlap, egy kéz írása
FKE Cat. IX. Tit. VII. c. Nr. 2.

Bél Mátyás hallei diákéveitől kezdve kiterjedt levelezést folytatott a kor számos neves magyarországi és európai tudósával. Pozsonyi háza egyfajta művelődési központnak számított, rendszeresen megfordultak nála tanítványai és távolabbról odautazó ismerősei. Tagja volt több külföldi tudós társaságnak; ezek mintájára kezdeményezte egy magyarországi szervezet létrehozását. 1735-ben Bernhard Heinrich von Germeten udvari kancelláriai tanácsos kérésére készítette el latin nyelvű tervezetét, melynek jelenleg ez az egyetlen kézirat változata ismert.

Abból indul ki, hogy más európai országokhoz viszonyítva a tudományok művelésében Magyarország meglehetősen elmaradott, s ezen a közoktatás színvonalának emelése mellett egy tudós társaság megalapítása változtathat. A társaság tagjait a hazaszeretet, a nemzet dicsőségének emelése iránti vágy és a köz hasznának szem előtt tartása indíthatja a tudományok művelésére. A tagoknak vállalniuk kell, hogy – miután előzetesen bejelentették, mely téma vizsgálatát tűzték ki célul – havonta elkészítenek legalább egy tudományos dolgozatot, melyet elküldenek a társaságnak. A dolgozatok összegyűjtése a titkár feladata. A szervezetnek három osztályra kellene tagolódnia: az elsőhöz tartozna többek között a filológia, a történelem, a földrajz, a heraldika, a zene és a matematika, a másodikhoz a jogtudomány, míg a harmadik, fizikai-közgazdasági osztály foghatja egybe a fizika, a kémia, az orvostudomány, a közgazdaságtan és

kereskedelem terén végzett kutatásokat. Bél elképzelése szerint a társaság munkáját az elnök irányítaná, aki jogaira és kötelezettségeire nézve egyenlő lenne társaival, s elsősorban a taglétszám emelésén, az elkészült értekezések cenzúráztatásán és megjelentetésén fáradozna. A társaság székhelyeként Bél Pozsonyt jelöli meg, ahol az ott élő vagy átutazóban lévő tagok havonként üléseket tarthatnának, s minden hónapban közzétennék dolgozataikat. A kancellária és a császár jóváhagyta a társaság megszervezését, Bél kiválasztotta a tagokat. A terv mégsem valósult meg, feltehetően azért, mert a katolikus állami és egyházi előljárók nem járultak hozzá a többségben protestáns tudósokból álló szervezet megalapításához.

1735 arbeitete Mátyás Bél auf Wunsch des Wiener Hofkammer-Rates Bernhard Heinrich von Germeten seinen lateinischsprachigen Entwurf zur Gründung einer ungarischen Gelehrten-gesellschaft aus. Die Hofkammer und der Kaiser genehmigten die Errichtung der Gesellschaft, Bél suchte die Mitglieder aus, aber der Plan wurde nicht verwirklicht, vermutlich deswegen, weil die katholischen staatlichen und kirchlichen Vorgesetzten der Gründung der aus vorwiegend protestantischen Gelehrten bestehenden Gesellschaft nicht zugestimmt hatten.

Donáth 1965; Wellmann 1965; Bél 1993.

Windisch Károly Teofil, Pozsony, 1752 /
Karl Gottlieb Windisch, Pressburg, 1752

WINDISCH KÁROLY TEOFIL TÖRTÉNETI-FÖLDRAJZI ÍRÓ, SZERKESZTŐ (1725–1793) KÉPMÁSA / PORTRÁT VON KARL GOTTLIEB WINDISCH (1725–1793), AUTOR HISTORISCH-GEOGRAPHISCHER WERKE, REDAKTEUR Johann Rudolf Füssli (1737–1806), 1765
Papír, rézkarc; 137 × 82 mm
Felirata lent közepén: *Non, si male nunc, et olim sic erit. Hor.*

Jelzése lent balra: *J. Rod. Füsslinus fec.*, jobbra: *Posonii 1765*.

Tintával a lap szélére ráírva fent: *XXV.*, lent: *Windisch*.

MNM TKCS, ltsz. 4548 I

Pataky 1951, 128, 1. sz.

1752-ben elkészítette egy pozsonyi tudomány- és irodalomkedvelő társaság tervzetét. A társaság 1762-ig működött, szabályzattal rendelkezett, rendszeres felolvasásokat tartott. Windisch 1764-től a *Pressburger Zeitung*, 1781–1787 között az *Ungrisches Magazin* szerkesztője. Az augsburgi, olmützi és altdorfi tudós társaságok tagja.

1752 arbeitete Windisch den Entwurf einer Preßburger Gesellschaft der Wissenschafts- und Literaturfreunde aus. Ab 1764 war er Redakteur der Preßburger Zeitung, von 1781 bis 1787 Redakteur des Ungrischen Magazins. Er war Mitglied von Gelehrtenengesellschaften in Augsburg, Olmütz und Altdorf.

Szelestei 1989, 82–86; *Hegedüs* 2002; *Szelestei* 2007.

AZ ELSŐ MAGYARORSZÁGON MŰKÖDŐ TUDÓS TÁRSASÁG TÖRTÉNETE, SZABÁLYZATA ÉS AZ ELHANGZOTT ELŐADÁSOK JEGYZÉKE / GESCHICHTE UND SATZUNG DER ERSTEN IN UNGARN WIRKENDEN GELEHRTENGESELLSCHAFT UND LISTE DER VORTRÄGE

Kurtz gefasste Nachrichten von der Pressburgischen Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften; Gesetze der Pressburgischen Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften (Pozsony[?], 1762 után)

Negyedrét alakú, kötetes kézirat, f. 18. (+ 24 üres lap)
OSZK Kézirattár, Quart. Germ. 2.

Az első rendszeresen működő magyarországi tudós társaságot többségében evangélikus értelmiségiek csoportja hozta létre 1752-ben Pozsonyban. A *Pressburger Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften* fő szervezője Windisch Károly Teofil volt, tagjai többek között Kempelen Engelbrecht és fia, Kempelen Farkas, Kern János Mihály, Kastenholz Honorius Vilmos, Sgollanits (Skollanics) József Ferenc, Szászky Péter és Sauttersheim Ignác. Az 1763-ig működő társaság történetének, szabályzatának és a felolvasott előadások jegyzékének három egykorú kézírata maradt fenn, melyek szövege kismértékben eltér egymástól, lejegyzőik kiléte ismeretlen.

A kéziratokban elsőként olvasható, *Kurtz gefasste Nachrichten...* c. rész (ff. 1-9) a pozsonyi társaság megalakulásának és működésének történetét mutatja be, és javaslatot tesz annak átalakítására. A beszámoló szerint a tagok alkalmanként összegyűltek egyikük házában, és felolvasták német nyelvű tudományos dolgozataikat vagy szépírodalmi műveiket. 1752-ben csupán néhány alkalommal találkoztak, majd az összejövetelek több éves kihagyás után 1759 januárjától váltak újra rendszeressé, amikor több új tagot sikerült bevonni a munkába. A tagok 1762-től tervezték előadásaik megjelentetését. A *Kurtz gefasste Nachrichten...* szerzője rámutat, hogy felmerül a társaság szervezettebb, hivatalos formában való működtetésének igénye. A megfelelő körülményeket egy protektor biztosíthatná, és kívánatos volna, ha a tagok elnököt, elnökhelyettest és titkárt választanának. Szeretne munkájukhoz anyagi támogatást szerezni, hogy díjakkal ismerhessék el a tagok teljesítményét. Fontosnak tartja a kapcsolatok kiépítését más társaságokkal, valamint a könyvgyűjtést, az egymás közötti könyvkölcsönzést és saját munkáik megjelentetését.

Ezt követi a társaság tizenöt pontra osztott szabályzata (ff. 10-13), melynek egyik változata szerint a tagok fő fel-

adata a német nyelv ápolása, míg a másik változatban a hazát illető tudományok művelése szerepel. A szervezet nem zárt csoport; vallásra, rangra és nemzetiségre való tekintet nélkül bárki csatlakozhat hozzá. A tagok feladatai közé tartozik, hogy tudományos dolgozatokat és szépirodalmi műveket írjanak, azokat megküldjék társaiknak, vagy felolvassák az ülések alkalmával, és kidolgozásra alkalmas témajavaslatokat tegyenek. Az értekezések tárgya nem sértheti a vallási előírásokat, a törvényeket és az erkölcsöt. A szabályzat rendelkezik az új tagok felvételének módjáról, a rendes és tiszteletbeli tagok helyzetéről, az ülések helyszínéről, időpontjáról, a részvételi és a tagdíjfizetési kötelezettségről.

A kéziratokban megtalálható végül a társaság ülésein elhangzott, összesen 84 tudományos és irodalmi témájú előadás címének jegyzéke, az előadók monogramjával (ff. 14-18). Ezek közül kézíratos vagy nyomtatott formában 17 előadás szövege ismert: Kastenholtz nyolc előadása önálló kötetben jelent meg; Windisch huszonhat felolvasott szövegből öt, Kempelen két, Sauttersheimtől és Sgollanitstól egy-egy maradt fenn. Az értekezések és szépirodalmi munkák témái változatosak: megmutatkozott például Windisch irodalmi, irodalomtörténeti, történeti, nyelvtudományi érdeklődése; Kastenholtz bemutatta a hunok történetét, vándorlását, a magyarországi zsidóság történetét, értekezett a római épületekről, étkezésről, a tudós társaságok hasznáról; Kempelen Farkas természettudományos kérdésekről, mechanikai újításokról fejtette ki véleményét.

Die erste kontinuierlich funktionierende Gelehrten-gesellschaft in Ungarn wurde 1752 in Preßburg von einer Gruppe überwiegend evangelischer Intellektueller ins Leben gerufen. Hauptorganisator der Pressburger Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften war Karl Gottlieb Windisch, zu den Mitgliedern gehörten u.a. Engelbrecht

Kempelen und sein Sohn, Farkas Kempelen, János Mihály Kern, Vilmos Kastenholtz Honorius, József Ferenc Sgollanits (Skollanics), Péter Szászky und Ignác Sauttersheim. Die Geschichte, die Statuten und das Verzeichnis der vorgelesenen deutschsprachigen Abhandlungen sind in drei handschriftlichen Exemplaren erhalten geblieben, deren Texte nur geringfügig voneinander abweichen.

Szelestei 1989; *Szelestei* 2017.

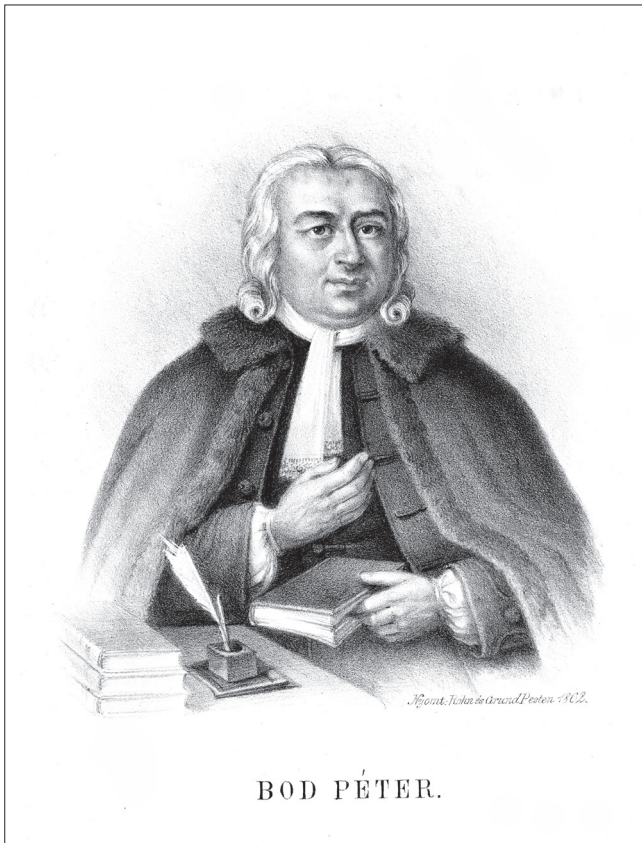
Bod Péter, 1756 / Péter Bod, 1756

BOD PÉTER EGYHÁZ- ÉS IRODALOMTÖRTÉNETÍRÓ (1712–1769) KÉPMÁSA / PORTRÁT VON PÉTER BOD (1712–1769), KIRCHEN- UND LITERATURHISTORIKER
Ismeretlen magyar mester, 19. század második fele
Papír, litográfia; 214 × 149 mm
Felirata lent középen: BOD PÉTER.
Jelzése jobbra lent: *Nyomt: Rohn és Grund Pesten 1862.*
MNM TKCS, ltsz. 855 I

1756-ban Ráday Gedeonhoz írt levelében Literata Societas, 1760-ban nyomtatott művének előszavában „tudós emberekből álló Magyar Társaság” felállítását szorgalmazta.

In seinem 1756 an Gedeon Ráday geschriebenen Brief drängte Péter Bod auf die Gründung einer Literata Societas; im Vorwort seines 1760 gedruckten Werkes plädierte er für eine „aus gelehrten Menschen bestehende Ungarische Gesellschaft“.

Szelestei 1989, 104–105.

BOD PÉTER JAVASLATA TUDÓS TÁRSASÁG FELÁLLÍTÁSÁRA / PÉTER BODS VORSCHLAG ZUR EINRICHTUNG EINER GELEHRTENGESELLSCHAFT

Bod Péter levele Ráday Gedeonhoz
Magyarigen, 1756. szeptember 20.
Fólió alakú, papír kéziratlap
RGY VIII. 234.

Bod Péter kiterjedt levelezést folytatott magyarországi és külföldi tudósokkal, tudománykedvelő főurakkal. Levelezőpartnerei között volt az ifjabb Ráday Gedeon, aki másokhoz hasonlóan ezúton látta el Bodot az összegző jellegű irodalomtörténeti, történeti munkáinak összeállításához szükséges könyvészeti, irodalomtörténeti és egyéb tudományos jellegű adatokkal. Az elszigeteltségben élő és alkotó Bod maga is érzékelte egy, a tudósokat összefogó társaság hiányát. Erről árulkodik 1756. szeptember 20-án kelt levele, melyben azt írja Rádaynak: „Jó volna valami Literata Societast felállítani, mellynek tagjai Magyar Országnak, s Erdélynek minden részeiből lennének”. A társaság feladata Bod szerint magyar nyelvű tudományos munkák kiadása és a magyar nyelv ápolása lenne.

Péter Bod führte eine rege Korrespondenz mit ungarischen und ausländischen Gelehrten und dem wissenschaftlich interessierten Hochadel. Der in Einsamkeit wirkende Bod vermisste eine Gessellschaft, die die Gelehrten vereinen sollte. Davon zeugt sein Brief vom 20. September 1756, in dem er Gedeon Ráday schreibt, dass es wünschenswert wäre, eine Gelehrten-gesellschaft zu gründen, deren Aufgabe die Veröffentlichung ungarischsprachiger Arbeiten und die Pflege der ungarischen Sprache wäre.

Szelestei 1989.

Kollár Ádám Ferenc és Tersztyánszky Dániel,
Bécs, 1763 /
Ádám Ferenc Kollár und Dániel Tersztyánszky,
Wien, 1763

KOLLÁR ÁDÁM FERENC JOGTUDÓS, NYELVÉSZ,
KÖNYVTÁRIGAZGATÓ (1718–1783) KÉPMÁSA / PORT-
RÁT VON ÁDÁM FERENC KOLLÁR (1718–1783), JURIST,
SPRACHWISSENSCHAFTLER, BIBLIOTHEKSDIREKTOR
Joseph Heuzinger (1728–1786), 1779
Olaj, vászon; 141 × 101,5 cm
Jelezve lent középen: Hauzinger J. 1779.
Vétel Sohár Pálné Kollár Melániától, 1895.
MNM TKCS, ltsz. 537

1763-ban magyarországi tudós társaság létrehozását ter-
vezte.

1763 plante Kollár die Gründung einer ungarischen
Gelehrtenesellschaft.

Csóka 1942, 11–18; *Szelestei* 1989, 88–100.

TERSZTYÁNSZKY DÁNIEL KAMARAI TANÁCSOS ÉS
LEVÉLTÁRNOK, FOLYÓIRATSZERKESZTŐ (1730–1800)
KÉPMÁSA / PORTRÄT VON DÁNIEL TERSZTYÁNSZKY
(1730–1800), KAMMERRAT, ARCHIVAR, ZEITSCHRIF-
TENREDAKTEUR

Wagner József Frigyes (18. század vége) és Czetter Sámuel
(1765–1819 után), 1798

Papír, pontozó modorú rézmetszet, rézkarc; 202 × 130 mm
Körirata: DAN. TERSTYANSKY. S. C. et R. A. M.
EXC. CAM. R. HVNG. AVL. CONSILIAR. et AR-
CHIVI DIREC. NAT. in Krompach die 29 Jan. 1730.

Felirata lent középen: *Salutare POLITICES cum PALLA-
DE foedus.* / Amico et Fautori Mart. Georg. Kovachich.
Jelzése lent balra: *I. Frid: Vagner pinxit Budae*, jobbra:
Samuel Czetter Hungarus sculpsit Viennae 1798.

MNM TKCS, ltsz. 4368 II

Pataky 1951, 97, 50. sz.

1763-ban ösztönözte a Kollár Ádám nevéhez fűződő ma-
gyarországi tudós társaság tervét. Lehetséges, hogy 1770-
ben ő készítette az Academia Augusta tervezetét. 1771–
1776 között szerkesztette az Allergnädigst privilegierte
Anzeigen c. bécsi folyóiratot.

1763 regte Tersztyánszky den Entwurf der mit Ádám Kollárs Namen verbundenen ungarischen Gelehrtengeellschaft an. Möglicherweise entwarf er 1770 selbst die Academia Augusta. 1771–1776 war er Redakteur der Wiener Zeitschrift mit dem Titel Allergnädigst privilegierte Anzeigen.

Toldy 1869–1872, 88–124; *Csóka* 1942, 18–20; *Szelestei* 1989, 95–100.

KOLLÁR ÁDÁM ÉS TERSZTYÁNSZKY DÁNIEL TUDÓS TÁRSASÁG-TERVEZETE / ENTWURF EINER GELEHRTENGESELLSCHAFT VON ÁDÁM KOLLÁR UND DÁNIEL TERSZTYÁNSZKY

Kollár Ádám Ferenc levele Dobai Székely Sámuelhez
Bécs, 1763. február 4.

Negyedrét alakú papír kéziratlap

ELTE EK Kézirattár, G 116. tom. II, nr. 42.

(Másolata: MTA KIK Kézirattár, Ms. 4886. Levelek és iratok I. Kazinczy Gábor hagyatéka, 18. doboz)

Dobai Székely Sámuel (1704–1779) a tanári pályát elhagyva 1741-től a császári gyalogezredben szolgált. Külföldi szolgálata idején, 1743-ban az altdorfi akadémia tagjává választották. 1753-ban vonult nyugalomba, Eperjesen telepedett le, történeti forráskutatással foglalkozott, jelentős oklevélgyűjteményt hozott létre. Az 1760-as évek elejétől baráti levelezésben állt Kollár Ádámmal, aki 1763. február 4-én kelt levelében elküldte neki egy magyarországi tudósok közreműködésével felállítandó társaság tervezetét. A tervezetet Kollár feltehetően Tersztyánszky Dániellel együtt dolgozta ki Bél Mátyás három évtizeddel korábbi javaslatának ismeretében. Azért küldték el Székelynek, mert fiatalkorában személyes ismeretségben és munkakapcsolatban állt Béellel.

A tervezett társaságnak Kollár és Tersztyánszky elképzelése szerint minden rendű és vallású magyarországi személy tagja lehet, összesen tizenkét tudós férfiú. A tagok vállalják, hogy a természettudomány, a gazdaság és a polgári történettudomány területén végzett kutatásaik eredményéről havonta egyszer írásban beszámolnak, és dolgozataikat megküldik hozzájuk legközelebb lakó társaiknak, akik megfogalmazhatják véleményüket. A társaság munkáját az elnök és a titkár irányítja, s ők gondoskodnak a megfelelő színvonalú értekezések kinyomtatásáról.

Kollár levelében arra ösztönözte Dobai Székelyt, hogy kérje ki tudós tiszántúli és erdélyi barátai véleményét a tervezetről, és érdeklődjön náluk, hajlandók lennének-e részt venni a társaság munkájában. Dobai Székely a következő személyeknek továbbította a tervezetet: Kaprinai Istvánnak Kassára, Bányai Istvánnak Sárospatakra, Sinai Miklósnak Debrecenbe és Szilágyi Sámuelnek Erdélybe. A javaslat fogadtatása összességében kedvező volt, többen jelezték, hogy szívesen részt vennének a munkában, és további tagokat ajánlottak. Emellett azt sem hallgatták el: aggódnak amiatt, hogy protestánsként szabadon kifejezhetik-e nézeteiket, s vajon a királynő támogatja-e a kezdeményezést.

Dobai Székelynek az 1763–1764. évekből fennmaradt levelezése azt tanúsítja, a bécsi tervezet komoly érdeklődést váltott ki a magyarországi tudósok körében. Ekkoriban azonban sem Kollár, sem Tersztyánszky nem tett további lépéseket a gyakorlati megvalósítás érdekében. Ennek oka feltehetően az volt, hogy mivel Kollár az udvar megbízásából, a felvilágosult abszolutizmus szellemében az 1764-es országgyűlés idején a magyar főpapság és főnemesség érdekeit sértő álláspontot képviselt, elveszítette a magyarországi értelmiség bizalmát.

Sámuel Dobai Székely (1704–1779) führte einen freundschaftlichen Briefwechsel mit Ádám Kollár, der ihm in seinem Brief vom 4. Februar 1763 den Entwurf einer Gesellschaft zusandte, die unter Mitarbeit ungarischer Gelehrter gegründet werden sollte. Den Entwurf arbeitete Kollár vermutlich zusammen mit Dániel Tersztyánszky aus, wobei er mit Mátyás Béls drei Jahrzehnte altem Vorschlag vertraut war. Der Wiener Entwurf stieß bei den ungarischen Gelehrten auf großes Interesse, doch kam es nicht zur Gründung der Gesellschaft.

Szelestei 1983; Szelestei 1989.

TERSZTYÁNSZKY DÁNIEL VÉLEMÉNYE A MAGYARORSZÁGI TUDÓS TÁRSASÁGRÓL / DÁNIEL TERSZTYÁNSZKY'S STELLUNGNAHME ÜBER DIE UNGARISCHE GELEHRTENGESELLSCHAFT

Tersztyánszky Dániel levele Dobai Székely Sámuelhez
Bécs, 1766. február 12.

Negyedrét alakú, kötetes kézirat, ff. 124r–125v
OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 784/3.

Tersztyánszky a levélben hosszú idő után újra említést tesz az 1763-as tudós társaság-tervezetről. Azt írja Dobai Székelynek, hogy annak idején Kollár az ő kezdeményezésére vetette papírra a javaslatot, és az ő tanácsát követve küldte el azt Székelynek. Azért indítványozták a társaság megszervezését, mert úgy vélték, a magyarországi tudósok ezzel mind az uralkodónak, mind a hazának hasznára lehetnének. A levél utalásai arra engednek következtetni, hogy a társaság ügyének előmozdításában Tersztyánszky nagyobb szerepet vállalt, mint Kollár, s több udvari előjárótól is segítséget kért, de nem sikerült megnyernie támogatásukat. A politikai-kulturális helyzet néhány évig még nem kedvezett tudós társaság létrehozásának, de Tersztyánszky nem tette végleg félre a tervezetet: 1771-ben az abban foglalt elképzeléseket valósította meg, amikor elindította az Allergnädigst privilegierte Anzeigen c. újságot, és megszervezte az azt kiadó társaságot.

Tersztyánszky erwähnt in seinem Brief erneut den Entwurf einer Gelehrtengeellschaft von 1763. Er führt aus, dass Kollár auf seine Initiative den Vorschlag zu Papier gebracht hatte und dass er selbst zur Verwirklichung mehrere Vorgesetzte am Hof um Hilfe gebeten, aber keine Unterstützung von ihnen erhalten hatte.

Szelestei 1983; Szelestei 1989.

Ismeretlen, Pozsony, 1771 /
Unbekannter, Pressburg, 1771

JAVASLAT A MAGYARORSZÁGI TUDOMÁNYOS AKA-
DÉMIA FELÁLLÍTÁSÁRA POZSONYBAN / VORSCHLAG
ZUR EINRICHTUNG DER UNGARISCHEN AKADEMIE
DER WISSENSCHAFTEN IN PRESSBURG

*Allerunterthänigst-unvorgreiflichster Vorschlag zu Errich-
tung einer Academie oder Gelehrter Gesellschaft zu Press-
burg in Hungarn*

(Pozsony[?], 1771)

MNL OL A. 107, Hungarica Pálffyana, 11. csomó, 18.
fasc. 29.

1771 elején került Mária Terézia elé a *Vorschlag zu Errich-
tung einer Academie oder Gelehrter Gesellschaft zu Pressburg
in Hungarn* c., ismeretlen szerzőjű irat. Elképzelhető, hogy
Kollár Ádám, Tersztyánszky Dániel vagy gróf Teleki József
vetette papírra. A részletesen kidolgozott javaslat mellett
érvel, hogy a külföldi példákat követve szükség volna egy
magyarországi tudományos akadémia felállítására, mely-
nek legalkalmasabb székhelye Pozsony lenne, elnevezése:
Academia Augusta. A szervezeti felépítés tekintetében a
porosz és az orosz tudományos akadémiát lenne érdemes
alapul venni. Az intézménynek négy osztállyal kellene mű-
ködni. Az I., bölcséleti osztály a humán tudományok mel-
lett magában foglalja a fizikát és a matematikát, valamint a
kapcsolódó alkalmazott tudományokat, így az osztály tag-
jai foglalkoznának a bányászattal, a hajózással, a csatorna-, a
vízvezeték- és az útépítéssel is. A II., történeti szakosztályba
beletartozik a jogtudomány is; az ennek keretében tevé-
kenykedő akadémikusok feladata a Habsburg Birodalom
történetének megírása, valamint egy alkotmány- és jogtörté-
neti kézikönyv összeállítása. A III., közgazdasági szakosztály

tagjai a földművelés, az állattenyésztés és a kereskedelem te-
rületét vizsgálják, és dolgoznak ki ide vonatkozó gyakorlati
javaslatokat. A IV. szakosztály az általános tudománypoli-
tikával, a közművelődéssel, oktatásüggyel foglalkozik, fel-
ügyeli a közoktatást, segíti az illetékes hatóságok munkáját.
E szakosztály tagjai irányítják az idegen nyelvű, tudományos
és ismeretterjesztő munkák magyarra fordítását a társada-
lom műveltségi szintjének emelése céljából. Az ide tartozó
akadémikusok feladata még a magyar nyelvűvelés ösztön-
zése, magyar nyelvtan megjelentetése idegen nyelveken, ma-
gyar szótár és stilisztikai kézikönyv összeállítása.

A tervezet szerint az uralkodónak ki kellene neveznie
egy magas rangú személyt, aki az intézmény protektoraként
kapcsolatot tartana az udvarral. A tagok számát nem hatá-
rozza meg, de amellet érvel, hogy a katolikus és protestáns
magyar tudósokon kívül külföldi tagokat is fel kellene kérni
részvételre az akadémia munkájában. A tagok egy része fi-
zetést kapna, rajtuk kívül lennének tiszteletbeli, meghívott
és növendék tagok is. A rendes tagok közül választanák az
igazgatót, a titkárt, és az osztályok kancellárjait. Az akadé-
mia fenntartásához szükséges anyagi feltételek biztosítására
azt javasolja, hogy kapják meg a széplaki és a szekszárdi, egy-
kori bencés apátságok birtokainak jövedelmét, azaz kb. évi
húszezer forintot. Ebből fedezhetik a székház fenntartását,
a tagok fizetését, az ösztöndíjakat, a könyvek és egyéb szük-
séges eszközök beszerzését.

A tervezetet a szerző terjedelmes bevezetéssel látta el,
melyben kifejti, hogy az akadémia elsődleges haszna a
nemzet nevelésében érvényesülhet. Úgy véli, bár Mária Te-
rézia alatt jelentős fejlődés érzékelhető a nemzet általános
jólétét illetően, kívánatos a gazdasági élet további fellen-
dítése, mely az iskolai oktatás átalakítása révén érhető el.
Már az elemi iskolától meg kellene ismertetni a tanulókkal
a korszerű mezőgazdasági, ipari módszereket, eszközöket,
felkészíteni őket ezek alkalmazására, és megértetni velük,

hogyan ez egyszerre szolgálja saját javukat és hazájuk érdekét. A szerző rámutat arra, hogy szükséges a nemzet minden rétegének felvilágosítása: az akadémikusok fontos szerepet vállalhatnának abban, hogy jó irányban befolyásolják az ország döntéshozóit, és így hatékony együttműködés alakuljon ki az állam és a nemesség között az országgyűlésen.

A tervezetet a királynő az államtanácshoz küldte véleményezésre. Ott 1771 márciusában több napig foglalkoztak vele, de végül nem terjesztették sem az udvari tanulmányi bizottság, sem a magyar kancellária elé. Mária Terézia kikérte egy katolikus magyar főnemes véleményét is, aki szintén nem támogatta a tervezetet. Véleményében arra hivatkozott, hogy a tudományos akadémia nem tud oly módon szerepet vállalni az ifjúság nevelésében, ahogyan azt a tervezet szerzője feltételezi; katolikus tudósokból nem lehet elegendő tagot alkalmazni, a protestánsokat pedig nem szabad ilyen lehetőséghez juttatni. Egyelőre elegendőnek látja a nagyszombati egyetem újjászervezését, és az ott kiképzendő tudósok közreműködésével szervezne akadémiát.

Der Plan einer wissenschaftlichen Akademie kam Anfang 1771 vor Maria Theresia. Er wurde vermutlich von Ádám Kollár, Dániel Tersztyánszky oder Graf József Teleki angefertigt. Laut Vorschlag wäre es notwendig, nach dem Muster der preußischen und der russischen Akademie der Wissenschaften mit dem Namen „Academia Augusta“ eine ungarische Akademie zu errichten, für deren Sitz Preßburg am geeignetsten wäre. Maria Theresia hatte bezüglich des Plans einen katholischen ungarischen Hochadligen um seine Stellungnahme gebeten, der ihn aber nicht unterstützte, weil er die Neuorganisation der Universität Nagyszombat (Tyrnau) für ausreichend hielt und unter Mitwirkung der dort auszubildenden Gelehrten eine Akademie gründen wollte.

Toldy 1869–1872, 88–124; *Csóka* 1942.

Hell Miksa, Bécs, 1774 /
Miksa Hell, Wien, 1774

HELL MIKSA CSILLAGÁSZ, MATEMATIKUS, FIZIKUS (1720–1792) KÉPMÁSA / PORTRÁT VON MIKSA (MAXIMILIAN) HELL (1720–1792), ASTRONOM, MATHEMATIKER, PHYSIKER

Wenzel Pohl (18. század második fele) és Johann Gottfried Haid (1710–1770)

Papír, mezzotinto; 465 × 318 mm

Felirat és jelzés nélkül.
MNM TKCS, ltsz. 10626

1774-ben a Göttingeni Tudós Társaság külső tagja. Ugyan-
ebben az évben elkészítette egy Bécsben létesítendő tudós
társaság tervezetét.

Hell wurde im Jahre 1774 Außenmitglied der Gelehrten-
gesellschaft zu Göttingen. In demselben Jahr arbeitete er
den Entwurf einer in Wien zu gründenden Gelehrtenge-
sellschaft aus.

Csóka 1942, 32–40; *Szelestei* 1989, 101–102;
Futaky – Schwamm 1987, 180.

A BÉCSI TUDOMÁNYOS AKADEMIA TERVEZETE /
ENTWURF DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
IN WIEN

(Hell Miksa): *Patriotischer Plan einer k. k. zu Wien zu
errichtenden gelehrten Gesellschaft oder Academie der Wis-
senschaften*

Bécs, 1774. május 30.

Fólió méretű, kötetes kézirat, f. 40.

OSZK Kézirattár, Fol. Germ. 1119/II.

1774 januárjában Mária Terézia rendeletet hozott a köz-
oktatás teljes átalakítására, mely magában foglalta a köz-
kép- és felsőfokú oktatási rendszer megreformálását és egy
bécsi tudományos akadémia megalapítását. Az akadémia
megszervezésére vonatkozó tervezetet Hell Miksa udvari
csillagász készítette el. Kiinduló elképzelése, hogy a böl-
csészettudományokat teljesen el kell különíteni a termé-
szettudományoktól. A tervezetben csak a természettudo-

mányos akadémia megszervezésére vonatkozó javaslatát
fejti ki, s úgy véli, a humán tudósok számára egy másik
akadémiát kellene létrehozni. Az intézményt szerveze-
tileg hét osztályra tagolná, melyek tagjai a csillagászat, a
geometria, a mechanika, a fizika, a botanika, az anatómia
és a kémia tudományágaival foglalkoznának. Hell szerint
nagy körültekintéssel kell kiválasztani az akadémikusok-
kat: kritikus, konstruktív, önálló felfedezésekre képes tu-
dósokra van szükség, akik barátságos légkörben tudnak
együtt dolgozni. Elkülöníti a tagok négy, eltérő jogállású
csoportját, s amellet érvel, hogy az új tagokat az akadémi-
kusok maguk válasszák meg, ne az uralkodó nevezze ki.
A tervezet szerint az akadémia élén protektorként a min-
denkori uralkodó áll, elnökeül az egyik államminisztert
nevezik ki, míg az elnökhelyettes posztra az egyik akadé-
mikus kerülhet. Az osztályok 3-3 rendes, 2-3 meghívott
és ugyanannyi növendék taggal működhetnek. Ki kell ne-
vezni egy-egy titkárt, könyvtárost és pénztárost; a tagok
munkáját rézmetszők, rajzolók és térképészek segítik; az
akadémiának saját könyvnyomdát kell felszerelnie. Pénz-
ügyi forrásként Hell az örökös tartományok kalendáriu-
mainak kiadásából származó bevételt jelöli meg.

A tervezetet 1774 őszén elfogadták, és Hell megkezd-
hette a gyakorlati előkészítést. A pénzügyi háttér tisztázá-
sához jelentést kért a tartományi hatóságoktól arról, hogy
milyen vonatkozó privilégiumok vannak a joghatóságuk
területén, mennyi és milyen árú naptár van forgalomban.
1775 őszén azt jelentette Mária Teréziának, hogy a nap-
tárakból származó bevétel a kincstári illeték megfizetése
után nem elegendő az akadémia fenntartására, s kérte az
illeték elengedését. A kancellária több javaslatot is kidol-
gozott, és a királynő elé terjesztett, aki egyiket sem fogad-
ta el, és arra hivatkozva, hogy sem elegendő pénzalap, sem
megfelelő személyi állomány nem áll rendelkezésre, 1776
elején végleg ejtette az ügyet.

Im Januar 1774 erließ Maria Theresia eine Verordnung über die vollständige Umgestaltung des Unterrichtswesens, die u.a. die Reformierung der Mittel- und Hochschulen und die Gründung einer Wiener Akademie der Wissenschaften enthielt. Der Entwurf über die Organisierung der Akademie wurde vom Hofastronom Miksa Hell erarbeitet. Seine Ausgangsposition war, dass die Geisteswissenschaften von den Naturwissenschaften vollständig getrennt werden sollen. In dem Entwurf führt er nur seinen Vorschlag über die Akademie der Naturwissenschaften aus und meint, dass für die Geisteswissenschaften eine andere Akademie errichtet werden sollte. Der Entwurf wurde im Herbst 1774 angenommen und Hell durfte die praktischen Vorbereitungen in Angriff nehmen. Doch ließ die Königin mit dem Hinweis, dass weder genügend Fonds, noch geeignetes Personal zur Verfügung stehe, die Angelegenheit Anfang 1776 fallen.

Csóka 1942.

Bessenyei György, Bécs–Buda, 1802 /
György Bessenyei, Wien–Buda, 1802

BESSENYEI GYÖRGY MEGJEGYZÉSE EGY MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL / GYÖRGY BESSENYEIS BEMERKUNG ZUR NOTWENDIGKEIT EINER UNGARISCHEN GELEHRTENGESELLSCHAFT

Bessenyei György: *A holmi*

Bécs, s. n., 1779. 18 cm

Papír, rézmetszetes címlap + 388 oldal

MTA KIK Régi Nyomtatványok Tára, 540.132

Bessenyei György 1779-ben adta ki vegyes tartalmú, *A holmi* c. kötetét, melyben a megelőző években keletkezett, teológiai, metafizikai, morálfilozófiai, társadalombölcseleti, politikai, irodalomtudományi elmélkedéseit, naplószerű feljegyzéseit, fiktív dialógusait, néhány versét, általa és neki írott leveleket szerkesztette egybe. A szövegek visszatérő témája a hazaszeretet, az írói hivatástudat, a társadalom jólétéért való munkálkodás, továbbá az új szellemi irányzatok, a felvilágosult műveltség és a tudományos eredmények, technikai vívmányok terjesztése.

A 47 fejezetre osztott szöveg XXVII. részének címe: A magyar nyelv felemelkedéséről. Bessenyei itt azt a más műveiből is ismert gondolatot fejti ki, mely szerint a nemzeti művelődés legfőbb eszköze az anyanyelv; a műveltség terjesztése csak a nyelv fejlesztése révén valósulhat meg. Úgy véli, a magyarországi ifjúság műveltsége nincs arányban veleszületett tehetségével: ha színvonalas anyanyelvi, majd erre épülő tudományos képzést kapna, könnyen felülmúlhatná a többi nemzetet. Kívánatos továbbá, hogy az állampolgárok a társas érintkezés minden szintjén, az iskolákban, a törvénykezésben, a közügyek intézésekor anyanyelvüket használhassák, s anyanyelven írják irodalmi és tudományos munkáikat. Bessenyei hangsúlyozza: fontos lenne egy magyar nyelven működő akadémia vagy tudós társaság létrehozása, amihez elsősorban a nemzet összefogására és támogató hozzáállására van szükség.

György Bessenyei gab 1779 seinen Band mit dem Titel *A holmi* heraus, in dem er theologische, metaphysische, moralphilosophische, sozialphilosophische, politische und literaturwissenschaftliche Reflexionen aus den vorangehenden Jahren vereinte. Im 27. Kapitel "Über die Entwicklung der ungarischen Sprache" betont er die Notwen-

digkeit einer Akademie oder einer Gelehrtengeellschaft, die in ungarischer Sprache arbeiten sollte.

Bessenyei 1983.

AZ ELSŐ MAGYAR NYELVŰ TUDÓS TÁRSASÁG-TERVEZET / DER ERSTE UNGARISCHSPRACHIGE ENTWURF EINER GELEHRTENGESELLSCHAFT

(Bessenyei György): *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék.*

Bécs, 1790. 21 cm

Papír, 48 oldal

ELTE EK Régi Nyomtatványok Tára, Rar. Hung. 99

Révai Miklós 1790-ben adta közre az *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* c. röpiratot. A kötetben közölt, 1788-ban kelt előszóban elmondja, hogy a szöveg 1781-ben keletkezett, de a szerző kilétét nem fedi fel. Az ugyanebben az évben kiadott, *Planum societatis erigendae eruditae Hungaricae* c. munkájában azonban egyértelműen Bessenyei Györgyöt nevezi meg a *Jámbor szándék* szerzőjeként. Saját közreműködéséről a tervezet megfogalmazásában nem ejt szót, tartalmi és stiláris érvek alapján azonban feltételezhető, hogy annak megformálásában 1781-ben Bécsben maga is részt vett. A fennmaradt adatok arra engednek következtetni, hogy a szöveg az 1780-es években Bessenyei legközelebbi barátaihoz sem jutott el, kézírata feltehetően Révai tulajdonában lehetett, aki 1788-tól készült azt megjelentetni.

A röpirat célja egy tudós magyar nyelvművelő társaság létrehozásának előmozdítása. Bessenyei ezt a magyar főrendek segítségével látja megvalósíthatónak, ezért egyenesen hozzájuk fordul. A társaság szükségességét azzal

indokolja, hogy „az ország boldogságának egyik legfőbb eszköze a tudomány”, a tudomány kulcsa pedig a nyelv. A magyar nyelv művelése, szókincsének gyarapítása révén elérhető az általános műveltség színvonalának emelése. A tudományos szakszókincs megteremtése vezethet el oda, hogy a magyarok eredményesebben műveljék a tudományokat, sikerrel alkalmazzák a tudományos újításokat. Mivel a magyar nyelven megjelenő irodalmi és tudományos munkák nyelvi színvonala sok kívánnivalót hagy maga után, szükség volna a magyar szóbeli és írásbeli nyelvhasználat általános szabályozására, megbízható nyelvtankönyvek, lexikonok, szótárak összeállítására.

Bessenyei bízik abban, hogy a magyar főurak képesek megnyerni az ügyhöz II. József jóváhagyását, és előteremtik a szükséges pénzügyi fedezetet. A röpirat második felében közli a társaság szabályzatát, melyhez a francia akadémia szervezeti kereteit veszi alapul. A társaságnak meghatározott számú, munkájukért fizetéssel honorált tagja lenne, az irányítást félévente más-más elnök és egy állandó titkár végezné. Előre meg kell határozni az ülések helyét, idejét, a lefolytatás módját; a társaságnak külön könyvtárra és nyomdára van szüksége, és évente jutalmakat kell osztani. A tagokat a vallásra és a nemzetiségre való tekintet nélkül, az ország minden részéből kell választani. Egy-egy tudományterületen két vagy három tudós dolgozzon, a vizsgálatra érdemes témákra az ország lakosai tegyenek javaslatot. A társasággal bárki szabadon közölheti kutatásai eredményét. A magyar nyelven megjelenő könyvek bírálata a tagok feladata. A társaság működése hosszú távon a következő eredményekkel járhat: emelkedik az általános jólét színvonala; az állami irányítás látókörébe kerülnének a közfeladatokra alkalmas, tehetséges személyek; idővel elkészülne a hatályos törvények magyar változata, és így a törvénykezésben és a közigazgatásban a latint felváltaná a magyar nyelv. Bessenyei úgy véli, a magyar nyelv elsajátítása

és a magyar nyelvű tudományos munkák iránt a későbbiekben a külföldi tudósok körében is nagy érdeklődés mutatkozna, így a könyvkereskedelem is fellendülne.

A röpirat az 1790–1791-es évek forrongó légkörében kedvező fogadtatásra talált a reformokat sürgető magyar nemesség körében, a főurak között azonban nem akadt megfelelő számú támogatója. A javaslatot Révai akadémiai tervezetével együtt egy erre kijelölt bizottság kapta meg további vizsgálatra, ahol az ügyet ejtették. Az ezt követő időszakban Révai a Magyar Hírmondó szerkesztőjeként igyekezett átültetni a gyakorlatba a tervezetben foglalt eszméket; a folyóirat több cikkében is utalt az akkor már hosszú ideje visszavonultan élő Bessenyei kezdeményezéseire. Kettejük és velük együtt gondolkodó társaik haladó eszméi nem merültek végleg feledésbe: az 1810-as, 1820-as években ösztönzésül szolgáltak a magyar társadalmi és kulturális állapotok megreformálásán munkálkodó értelmiségiek számára.

György Bessenyeis Entwurf, erarbeitet 1781 in Wien, wurde von Miklós Révai veröffentlicht. Ziel der Schrift war die Förderung der Gründung einer gelehrten ungarischen Sprachgesellschaft. Bessenyei hält dies unter Zuhilfenahme der ungarischen Stände für durchführbar, darum wendet er sich direkt an sie. Die Notwendigkeit der Gesellschaft begründet er damit, dass „eines der wichtigsten Mittel des Glücks eines Landes die Wissenschaft ist“; der Schlüssel zur Wissenschaft sei dagegen die Sprache. Die Pflege der ungarischen Sprache und die Erweiterung ihres Wortschatzes können zur Erhöhung der Allgemeinbildung beitragen. In den unruhigen Zeiten um 1790/1791 wurde die Schrift von den reformfreudigen ungarischen Adligen positiv aufgenommen, unter den Aristokraten fand sie aber nur wenig Unterstützung.

Thimár 1998; Bessenyei 2007.

KIÁLTVÁNY A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LÉTREHOZÁSÁÉRT / MANIFEST ZUR GRÜNDUNG DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

(Bessenyei György): *Beszéd az országnak tárgyárul.*

(Pusztakovácsi[?], 1802)

Negyedrét alakú, papírkötésű kézirat, f. 13, autográf
OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 475.

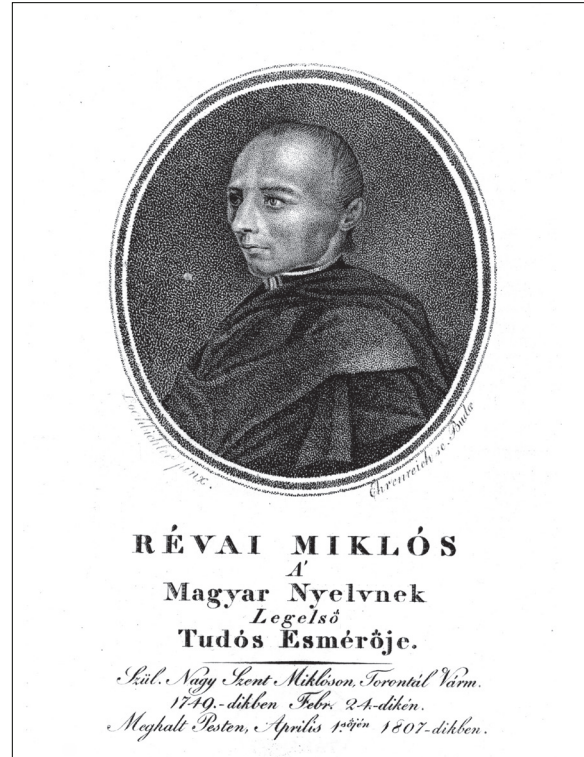
Bessenyei György feltehetően 1802-ben vetette papírra *Beszéd az országnak tárgyárul* c., emelkedett hangvételű, hazafias tárgyú elmélkedését. Eredetileg *A munkának tárgyárul* címet adta írásának, melyet bizonyára a *Rómának viselt dolgai* c. történetfilozófiai értekezése bevezetőjének szánt. Az elkészült szöveg általános üzenetet hordoz, ezért dönthetett úgy, hogy megváltoztatja a címet. A filozofikus magasságokba emelkedő, lírai elemekben és csattanós megfogalmazásokban egyaránt bővelkedő, a magyar értelmiséghez címzett írás egyesíti a buzdítás, könyörgés, fohász, érzelmes szónoklat és kiáltvány formai sajátosságait, eszmeileg közeli rokonságot mutat a *Jámbor szándék* c. röpirattal. Bessenyei jól megválasztott, tömör képekkel érzékelteti a korabeli magyar társadalom különböző rétegeinek szellemi-kulturális elmaradottságát. Ismételten kifejti, hogy az általános műveltség, a felvilágosult eszmék terjesztésének egyetlen eszköze a nyelv ápolása, fejlesztése. Példaként említi a franciákat, akik már hosszú ideje minden arra érdemes idegen nyelvű könyvet franciára fordítanak, s nemzeti nyelvükön művelik a tudományt, törvénykeznek, intézik közügyeiket. Felsejlik a nemzethalál képe: az anyanyelv elhanyagolása szükségszerűen vonja maga után a magyarok beleolvadását az idegen népekbe. Fontos feladat a magyar és a világtörténelem megismertetése a közemberekkel; ezért írta meg a Római Birodalom történetének összefoglalását. Úgy véli, a tudományok művelését elsősorban nem a közoktatás színvonalának

emelkedése biztosíthatja, hanem a tudományos akadémia létrehozása; az ennek keretein belül tevékenykedő tudósok teremthetnék meg a tudományokban való nagyfokú előrehaladás feltételeit, „e tenné az országot Akademiává”. Bessenyei kiáltványa életében nem látott napvilágot, de halála után hat évvel, 1817-ben Vitkovics Mihály kiadta néhány sorral rövidített, egy-két helyen módosított változatát, a szerző nevének elhagyásával, *Hazafiúi elmélkedés* címmel a Tudományos Gyűjteményben. 1823-ban a Tudományos Gyűjtemény akkori szerkesztője ismét elővette a szöveget, s *Töredéke Bessenyei György értekezésének a magyar nyelv kimíveltetéséről* címmel közölt belőle részleteket. A kiáltvány így eljuthatott számos, a benne foglalt gondolatokra, buzdításra fogékony olvasóhoz, akik ösztönzést meríthettek belőle a magyar nyelv ügyének eredményes képviseléséhez az 1825–1827-es országgyűlésen.

György Bessenyei richtete seine patriotischen Reflexionen an die ungarische Intelligenz. Das Werk von 1802 vereint Züge der Anspornung, der Fürbitte, des Gebets, der gefühlvollen Rede und des Manifests und zeigt eine enge ideelle Verwandtschaft mit der Schrift *Jámor szándék* [Fromme Absicht] von 1790. Das Manifest erschien posthum 1817, dann 1823 in der Zeitschrift *Tudományos Gyűjtemény* [Wissenschaftliche Sammlung], so konnte es zu zahlreichen Lesern gelangen, die für die darin formulierten Gedanken empfänglich waren und sich ange-regt fühlten, sich für die Sache der ungarischen Sprache 1825–1827 auf dem Landtag erfolgreich einzusetzen.

Bessenyei 1986.

Révai Miklós, 1784–1791 /
Miklós Révai, 1784–1791

RÉVAI MIKLÓS NYELVTUDÓS, SZERKESZTŐ, KÖLTŐ (1750–1807) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON MIKLÓS RÉVAI (1750–1807), SPRACHWISSENSCHAFTLER, REDAKTEUR, DICHTER

Franz Lochbichler (1777–1854) és Ehrenreich Ádám (1784–1852), 1830

Papír, pontozó modorú rézmetszet; 170 × 116 mm

Felirata lent közösen: RÉVAI MIKLÓS / A' Magyar Nyelvnek / *Legelső* Tudós Esmérője. / *Szül. Nagy Szent Miklóson, Torontál Várm. / 1749-dikben Febr. 24-dikén. / Meghalt Pesten, Aprilis 1. sőjén 1807-dikben.*

Jelzése lent balra: *Lochbichler pinx.*, jobbra: *Ehrenreich sc. Budae*

Megjelent a Tudományos Gyűjtemény 1830. évi évfolyamában.

MNM TKCS, ltsz. 3793 C II

Pataky 1951, 108–109, 24. sz.

1784-ben a pozsonyi Magyar Hírmondó szerkesztője. Ugyanabban az évben javaslatot készített tudós társaság felállítására. 1790-ben megjelentette Bessenyei György 1781-ben készült tudós társaság-tervezetét, és kiadta saját, második tervét egy magyarországi tudományos akadémia létesítésére.

Csóka 1942, 54–57; *Szelestei* 1989, 113–114; *Thimár* 1998;

Bíró 2007, 142–149.

RÉVAI MIKLÓS AKADÉMIAI TERVEZETE / AKADEMIE-
ENTWURF VON MIKLÓS RÉVAI

(Révai Miklós): *Planum erigendae Eruditae Societatis Hungaricae alterum elaboratius*

Bécs, Hummel, 1790. 20 cm

Papír, 58 oldal

ELTE EK Régi Nyomtatványok Tára, Rar. Hung. 55

Révai Miklós az 1770-es évek végétől bekapcsolódott a magyarországi tudományos élet megszervezésére irányuló törekvésekbe. Amellett, hogy feltehetően részt vett a Bessenyei-féle *Jámbor szándék* kidolgozásában, elkészítette saját akadémiai tervezetét, melyet 1784-ben személyes meghallgatáson adott át II. Józsefnek, majd annak halála után, 1790-ben a helytartótanács elé terjesztette. A tanácstagok részéről többféle kifogás merült fel, s kérték a részletesebb kidolgozást és a társaság tagnévsorának ösz-

szeállítását. Révai ezt követően készítette el a kibővített latin változatot, melyet nyomtatásban is közreadott, és az 1790–1791-es országgyűlésen terjesztett. 1791-ben kiadta a tervezett tagnévsort is.

Bessenyeitől eltérően Révai egy olyan tudós társaság létrehozását sürgette, mely a bölcsészeti- és a természettudományok akadémiaja lenne. Ő is hangsúlyozta, hogy a nemzeti műveltség fejlesztésének legfőbb eszköze a magyar nyelv ápolása, ezért a társaság tagjainak első feladatként egy magyar nyelvtan és szótár elkészítését jelölte meg. A kiművelt nyelvhasználat terjedését elősegítendő egy, a társaság által felügyelt színház működtetését szorgalmazta. Úgy vélte, a tudósoknak kezdetben a magas színvonalú, idegen nyelvű munkák magyar fordításán kell munkálkodnia, ezt követően kerülhet sor önálló művek megírására. Fontosnak látta a tudományok gyakorlati alkalmazását. A társaságnak Révai szerint négy – filológiai, filozófiai, matematikai, fizikai – osztállyal kellene működnie, a tudósok rendes, tiszteletbeli vagy levelező tagként kapcsolódhatnak be a munkába. A társaság fővédnöki tisztét Sándor Lipót főhercegnek, az elnöki posztot báró Orczy Józsefnek kellene ellátnia. A társaság vezetősége az osztályok 2-2 tagjából, a titkárból, a könyvtárosból, a nyomda és a színház igazgatóiból, valamint a folyóiratok főszerkesztőjéből állna.

1791 augusztusában megkezdte működését az új, független magyar közoktatási program elkészítéséért felelős bizottság. Ez megtárgyalta a Bessenyei- és a Révai-féle tervezeteket is, de II. Lipót halálával újra változott a politikai légkör, s a reformelképzelések nem válhattak valóra.

Révai drängte auf die Schaffung einer Gelehrten-gesellschaft, die eine Akademie der Geistes- und Naturwissenschaften werden sollte. Er betonte, dass das wichtigste Mittel zur Fördeung der Nationalbildung die Pflege der

ungarischen Sprache ist, darum bestimmte er die Anfertigung einer Grammatik und eines Wörterbuches der ungarischen Sprache als erste Aufgabe der Mitglieder. Im August 1791 begann die Kommission ihre Tätigkeit, die für die Erarbeitung eines neuen, unabhängigen Programms für das ungarische Unterrichtswesen verantwortlich war. Diese besprach auch die Entwürfe von Bessenyei und Révai, aber nach dem Tod Leopolds II. änderte sich das politische Klima und die Reformvorstellungen konnten nicht erfüllt werden.

Csóka 1942; *R. Várkonyi*, 1975, 19–20; *Szelestei* 1989.

RÉVAI MIKLÓS AKADEMIAI TERVEZETÉHEZ CSATOLT TAGNÉVSOR / MITGLIEDERLISTE IM ANHANG ZUM AKADEMIEENTWURF VON MIKLÓS RÉVAI

(Révai Miklós): *Candidati erigendae eruditae Societatis Hungaricae, et Ratio facti in ea promovenda progressus*

Győr, Streibig, 1791. 18 cm

Papír, 58 oldal

ELTE EK Régi Nyomtatványok Tára, Rar. Hung. 56

Révai 1791-ben a helytartótanács kérésének eleget téve állította össze és adta közre a megalapítandó tudós társaság lehetséges tagjainak névsorát. A lista tartalmazza a jelöltek életrajzi adatainak és munkásságának rövid összefoglalását is. Révai elsőként a tiszteletbeli tagokra tesz javaslatot: véleménye szerint a főnemesek közül Gvadányi Józsefet és

idősebb Ráday Gedeont, az egyházi előjárók közül Molnár Jánost, Majláth Antalt és Nagy Jánost, a köznemesek közül Barcsay Ábrahámot, Báróczi Sándort és Kazinczy Ferencet lehetne felkérni. A rendes tagok listáján Révait is beleszámítva összesen 38 tudós férfi szerepel, név szerint a következők: Balog Sándor (győri presbiter), Bárány Péter, Batsányi János, Benke Mihály, Benyák Bernát, Bolla Márton, Csépan István, Decsy Sámuel, Dugonics András, Fábchich József, Földi János, Göböl Gáspár, Görög Demeter, Gyöngyösi János, Pálóczi Horváth Ádám, Illei János, Kerekes Sámuel, Komjáti Ábrahám, Kovásznai Sándor, Kováts Ferenc (Veszprém megyei földmérő), Kreskay Imre, Mátyus István, Milesz József, Nagyváthy János, Novák István, Őri Fülöp Gábor, Péczeli József, Rájnisi József, Ráth Mátyás, Rácz Sámuel, Rozgonyi József, Simai Kristóf, Baróti Szabó Dávid, Tolnai Sándor, Tóth Farkas, Verseghy Ferenc, Virág Benedek. A kötetben Révai közli a társaság ügyében folytatott levelezése néhány darabját: Sándor Lipóthoz írott két levelét; Zichy Károlynak és Csáky Józsefnek a helytartótanács nevében hozzá küldött leveleit, valamint saját, az utóbbinak írott válaszát.

Révai stellte 1791 auf Wunsch der Statthaltereii das Namensverzeichnis der potentiellen Mitglieder der zu gründenden Gelehrtenesellschaft zusammen und gab es bekannt. Das Verzeichnis enthält auch eine kurze Zusammenfassung der biografischen Daten und der Tätigkeit der Kandidaten.

Csóka 1942; *Szelestei* 1989.

Gróf Batthyány Ignác, 1786 /
Graf Ignác Batthyány, 1786

GRÓF BATTHYÁNY IGNÁC ERDÉLYI PÜSPÖK, KÖNYV-
TÁRALAPÍTÓ (1741–1798) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON
GRAF IGNÁC BATTHYÁNY (1741–1798), SIEBENBÜRGER
BISCHOF UND BIBLIOTHEKSGRÜNDER

Franz Anton Bergmann (?), 18. század vége/19. század eleje
Olaj, vászon; 59 × 45 cm

Felirat a kép hátán: *Az erősen megviselt arcképet 1908. ápr.
havában Melka Vincze restaurálta.*

MA ltsz. MAD.119.

Másolat; reprodukció: Feleki István

1786-ban tervezeteket dolgozott ki két tudós társaság felállítására, melyek közül az egyik az egyháztörténet, a másik a magyar történelem és a természettudományok művelésével foglalkozott. Évtizedeken át módszeresen gyűjtött könyvtárának állományából 1792-ben megalapította a gyulafehérvári Batthyáneumot. A kép attribúciója Bergmann Bíró Béla által említett Batthyány-portréja alapján.

1786 erarbeitete Batthyány einen Entwurf zur Gründung von zwei Gelehrtengesellschaften: die eine befasste sich mit der Erforschung der Kirchengeschichte, die andere mit der ungarischen Geschichte. Mit seinem mehrere Jahrzehnte hindurch planmäßig gesammelten Bibliotheksbestand gründete er 1792 das Batthyáneum in Gyulafehérvár (Karlsburg). Die Attribuierung des Porträts erfolgte anhand des von Béla Bíró erwähnten Porträts von Batthyány Bergmanns.

Bíró 1943; Szelestei 1989, 109.

GRÓF BATTHYÁNY IGNÁC ERDÉLYI PÜSPÖK TUDÓS
TÁRSASÁG-TERVEZETE / ENTWURF DES SIEBENBÜR-
GER BISCHOFS IGNÁC BATTHYÁNY ZUR GRÜNDUNG
EINER GELEHRTENGESELLSCHAFT

(Batthyány Ignác–Ismeretlen szerző): *Leges societatis lit-
terariae Assiduorum*

H. n., 1786

Fólió méretű kéziratlap, f. 5.

BGY, Ms. IX. 47.

Batthyány Ignác (1741–1798) erdélyi püspök egyházi hivatala mellett számottevő tudományos tevékenységet fejtett ki, oklevéltani, heraldikai, történeti munkákat írt, papnevelő intézetet alapított, könyvtárat létesített. Kidolgozta egy, az irányítása alatt működő, egyházi személynél álló tudós társaság tervezetét, melyben a tagok feladata egyháztörténeti munkák írása és fordítása lett volna. Hagyatékában fennmaradt egy másik, ennél jóval részletesebben kidolgozott tervezet is, melynek ismeretlen kéztől származó szövegét Batthyány alaposan átdolgozta. Az eredetileg javasolt elnevezés helyett ő a Societas Litteraria Assiduorum (A Kitartóan Munkálkodók Tudós Társasága) nevet tartja jónak. A tervezet első pontja kitér a tagfelvétel szabályaira, a tagság típusaira, az elnök és a titkár feladataira. A tagoktól azt várják el, hogy tudományos dolgozatokat készítsenek Magyarország egyházi és világi történelméről, fizikai, matematikai és orvostudományi témákról. További feladatuk az arra érdemes idegen nyelvű munkák magyarra fordítása. Mindezen munkákat, megfelelő lektorálás után, önálló kötetben vagy saját folyóiratukban, a társaság kiadásában tervezték megjelentetni. Batthyány az eredeti szöveghez fűzött megjegyzéseiben részletesen kitér a felállítandó társaság személyi állományára, s vázolja Magyarország történelme feldolgozásának üteme-

zését és módszertanát. Úgy véli, a tagok a fennmaradt oklevelek és más dokumentumok tanulmányozása révén évente két évszázad történetét dolgozhatják fel, s ha ezzel elkészülnek, megjelentethetik a magyarországi történeti események megbízható kronológiáját. Ő maga IV. Béla uralkodásának időszakát szeretné kutatni, míg a további tagoknak (Büky József bihari táblabíró, Eötvös Ferenc egri tanár, Schönberger Ferenc piarista tanár, Kákay debreceni gyógyszerész, Koller József kanonok, Blaho Vince ferences történész, Koppi Károly piarista tanár, valamint saját testvére, Batthyány Imre) más témákat javasol. A részletesen kidolgozott szabályzat nem lépett életbe, a társaságot ismeretlen okból nem hozták létre.

Ignác Batthyány (1741–1798) übte neben seinem Bischofsamt eine rege wissenschaftliche Tätigkeit aus; er schrieb Arbeiten zu Urkundenlehre, Wappenkunde und Geschichte, gründete ein Priesterseminar und stiftete eine Bibliothek. Er arbeitete den Entwurf zu einer unter seiner Führung wirkenden, aus Geistlichen bestehenden Gelehrtengeellschaft aus, in der die Mitglieder kirchengeschichtliche Werke schreiben und übersetzen sollten. In seinem Nachlass blieb ein anderer, ausführlich ausgearbeiteter Entwurf von unbekannter Hand erhalten, dessen Text von Batthyány grundlegend überarbeitet wurde. Die primäre Aufgabe dieser Societas Litteraria Assiduorum wäre die Erforschung der Geschichte Ungarns gewesen. Aus unbekanntem Gründen wurde die Gesellschaft nicht ins Leben gerufen.

Baráth 1934.

Ribay György, 1793 / Juraj (Jiří) Ribay, 1793.

JAVASLAT EGY MAGYARORSZÁGI SZLOVÁK-CSEH TUDÓS TÁRSASÁG LÉTREHOZÁSÁRA / VORSCHLAG ZUR GRÜNDUNG EINER SLOWAKISCH-TSCHECHISCHEN GELEHRTENGESELLSCHAFT IN UNGARN

Proiectum Instituti seu Societatis Slavo-Bohemicae inter Slavos in Hungaria erigendae. 13. Novembris 1793. calamo Georgii Ribay delineatum.

Fólió méretű kolligátumkötet, ff. 32r-33v

OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 77.

Juraj (Jiří) Ribay (1754–1812) szlovák evangélikus lelkész, nyelvész felvidéki iskolákban, majd németországi egyetemeken végezte tanulmányait. Hazatérése után Selmecbányán, Pribócon, Hontbagonyán szolgált lelkész-ként. 1785 és 1795 között Cinkotán, 1797-ig Pesten élt. Ezt követően élete végéig a dél-bácskai Torzsán működött. A szláv nyelvek tudós kutatójaként cseh és szlovák szógyűjtéseket, szótárkezdeményeket, bibliai szótárát állított össze, melyek kéziratban maradtak. Gyűjtötte a szláv néphagyományokat, több folyóiratban publikált, verseket, recenziókat írt. Erkölcsstani, hittudományi, tudományos népszerűsítő műveket írt és fordított. Kapcsolatban állt a prágai és magyarországi tudósok és könyvgyűjtők nagy részével, munkássága ösztönzően hatott a magyarországi szláv kultúra történeti-filológiai vizsgálatára. Másolta, gyűjtötte a régi cseh és szláv nyelvű kéziratokat, nyomtatványokat; a szlovák nemzeti könyvtár és a szlovák nemzeti bibliográfia megalapozója volt. 1795-től kapcsolatban állt Széchényi Ferencsel, akinek könyvtára Ribay révén számos értékes magyarországi szláv nyomtatvánnyal, hungarikumokkal és magyar vonatkozású külföldi kiadványokkal gyarapodott. Gyűjteményét Ribay

Jankovich Miklósnak adta el, így az az Országos Széchényi Könyvtárba került.

A *Proiectum* c. kéziratban Ribay a magyarországi szláv kultúra kutatásának előmozdítása érdekében tesz javaslatot egy Magyarországon működő szlovák–cseh tudós társaság megalapítására. A korábbi magyar kezdeményezésekkel számos ponton egyező tervezet szerint a társaság feladatai a következők: a szlovák és cseh nép történetének, földrajzának, írott és tárgyi történeti emlékeinek, lelkületének, szokásainak vizsgálata; a szlovák és cseh irodalom emlékeinek összegyűjtése; a szlovák és cseh nyelv eredetének, történetének, más nyelvekkel való rokonságának kutatása. A társaság számára könyvtárat és nyomdát kell létrehozni, önálló pénzalapot elkülöníteni. Kívánatos egy saját periodika megindítása. A tagoktól elsősorban azt várnák el, hogy írjanak könyveket a fenti témákról, és gondoskodjanak azok kiadásáról, terjesztéséről. Munkájukat jutalmakkal, díjakkal ismerik el. A tagok fontos feladata a nyelvművelés, az aktív levelezés és a tapasztalatszerzés peregrinációk alkalmával. A társaságnak vannak fiatal, rendes és tiszteletbeli tagjai, akik jogilag egyenlőek. A tagok kötelesek tagdíjat fizetni, könyveket gyűjteni és rendelkezésre bocsátani társaik és a könyvtár részére, végrendeletükben könyveket vagy pénzt hagyni a társaságra. El kell járniuk a rendszeresen összehívott ülésekre, ahol csendben kell végighallgatniuk az előadásokat, majd hozzászólhatnak, kérdéseket tehetnek fel. További elvárás, hogy a tagok gyűjtsék a ritka szlovák és cseh nyomtatványokat, kéziratokat, gyűjtsék és vizsgálják saját nyelvjárásuk sajátosságait. Ribay azonban nem tudta megszervezni a társaságot, s az ügyet ebben a formában mások sem karolták fel.

Der slowakische evangelische Prediger und Sprachwissenschaftler Juraj (Jiří) Ribay (1754–1812) stellte tschechi-

sche und slowakische Wortsammlungen, Wörterbuchansätze und ein Bibelwörterbuch zusammen. Im Manuskript mit dem Titel *Proiectum* macht Ribay einen Vorschlag zur Gründung einer in Ungarn wirkenden slowakisch-tschechischen Gelehrten-gesellschaft zur Förderung der Erforschung der slawischen Kultur in Ungarn. Es ist ihm jedoch nicht gelungen, die Gesellschaft zustande zu bringen, und in dieser Form nahm sich niemand der Sache an.

Deák 2011.

Verseggy Ferenc, 1810 k. /
Ferenc Verseggy, um 1810

VERSEGHY FERENC TUDÓS TÁRSASÁG-TERVEZETE /
ENTWURF EINER GELEHRTENGESELLSCHAFT VON
FERENC VERSEGHY

(Verseggy Ferenc): *Alázatos vélemény egy magyar tudós társaságnak organizációjáról*

(Buda[?], 1810 k.)

Fólió méretű papírkötésű kézirat, f. 12., autográf

OSZK Kézirattár, Analecta 6552.

Verseggy az 1780-as évek elejétől volt tevékeny tagja a pest-budai intellektuális köröknek: nevét ott találjuk a Hazafiúi Magyar Társaság és a Révai-féle akadémia tagjelöltjeinek listáján; az ő kézírásával maradt fenn 1787 tájáról a pesti olvasótársaság szabályzata; némely feltételezés szerint felvételt nyert az Ad Magnanimitatem (A Nagyszívűséghez) elnevezésű szabadkőműves páholyba. 1795-ben a Martinovics-összeesküvésben való

részvétel vádjával elítélték, a fogságra ítélték közül ő raboskodott a legtovább. 1803 őszén történt szabadulása után a megélhetéséhez szükséges anyagiakat 1814-ig, amikor egy pártfogója jelentős összegű életjáradékot hagyott rá, különféle megbízások révén, komoly erőfeszítéssel tudta előteremteni.

Tervezetét Verseggy feltehetően 1810 táján készítette. Az írás alapvetése és kidolgozása közeli rokonságot mutat a korábbi magyarországi javaslatokkal. Az I. pontban hangsúlyozza, a nemzet kiművelése az anyanyelvi oktatás színvonalának emelésétől várható. A II. és a III. pontban amellet érvel, hogy a társaság legfontosabb feladata egy szabványként szolgáló, a beszélt és írott nyelvi normákat rögzítő magyar nyelvtan és egy, a tudományok összességére vonatkozó ismereteket magában foglaló lexikon elkészítése. A IV. pontban az idegen nyelvű tudományos és szépirodalmi művek fordításáról szól; véleménye szerint a társaság minden tagjának egy-egy klasszikus és egy-egy új munkát kellene magyarra átültetnie. Az V–VII. pontokban kitér a tagok csoportjaira, az intézmény szabályzatára, a vezetőség összetételére, és feladatköreire és a pénzügyi feltételekre. A tervezet e pontjai a korábbiakhoz hasonlóan igen részletesek: Verseggy megjelöli a társaság üléseire alkalmas székházat (a volt pálos rendház, az akkori királyi kúria épülete); közli a grammatika és a lexikon kidolgozásának ütemtervét, módszertanát, ajánlást fogalmaz meg a tervezett kötetek tipografizálására, kinyomtatásának módjára nézve. Ezt követően

kitér a tagok javadalmazására: pontosan kiszámolja, mennyi pénz kell a tudósok megélhetéséhez Pest-Budán, s úgy véli, ennek előteremtése csak úgy lehetséges, ha a tagok az állandó jövedelmükön felül ívenként bizonyos összegű fizetést kapnak a megírt munkákért. A társaság fenntartásához szükséges pénzalapot közadakozásból kívánja biztosítani.

A tervezetnek egyetlen autográf, számos javítást tartalmazó kézírata maradt fenn. Nem ismert, kiknek juttatta el Verseggy a végleges változatot, s tett-e kísérletet a kinyomtatására. A benne foglalt célkitűzések nagy része egy ideig nem valósulhatott meg, a tudós társaságnak kijelölt feladatok közül azonban az 1810-es években néhányat maga elvégzett: nyelvtanokat, nyelvkönyveket jelentetett meg, és elkezdte egy lexikon összeállítását.

Der Entwurf einer Gelehrtenengesellschaft wurde von Verseggy vermutlich um 1810 angefertigt. Der Grundsatz und die Ausarbeitung ist eng verwandt mit den früheren ungarischen Vorschlägen. Es ist nicht bekannt, wem Verseggy die endgültige Fassung zukommen ließ und ob er versuchte, den Text zu drucken. Von den Aufgaben, die er der Gelehrtenengesellschaft zugewiesen hatte, führte er in den 10er Jahren des 19. Jahrhunderts manche selber aus: Er veröffentlichte Grammatiken sowie Sprachbücher, und begann mit der Zusammenstellung eines Lexikons.

Verseggy 1983.

II. Kommunikációtörténet Kommunikationsgeschichte

Míg a 18. század első felében a magyarországi tudósok érintkezésének legfontosabb formája a levelezés volt, a század második felében növekvő számban jöttek létre tudományos folyóiratok és tudományos közleményeket, híreket is közlő újságok. Ezek egyik része megmaradt a kezdeményezés szintjén, másik része tudós társasági tervekhez vagy létező társaságokhoz kapcsolódott. A külföldi, elsősorban német tudós társaságok folyóiratai rendszeresen helyet adtak magyarországi szerzők közleményeinek, s ismertettek Magyarországon megjelent vagy magyar vonatkozású tudományos műveket. A folyóiratok nyelve kezdetben a latin, majd a német volt. Az első magyar nyelvű hírlap 1780-ban indult Pozsonyban, mely egyaránt hírt adott a kibontakozó tudományos központok köré gyűlt tudósok műveiről és az írók munkáiról. Az 1781–1787 között ugyancsak Pozsonyban kiadott *Ungrisches Magazin* nagy számban közölt történeti, numizmatikai és földrajzi tárgyú írásokat, míg a Kovachich Márton György által szerkesztett *Merkur von Ungarn* (1786–1787) a magyarországi tudományosság támogatását és nemzetközi megismertetését tűzte ki fő célul. A folyóiratokban és hírlapokban kezdettől nagy szerepet kapott a kritikai tevékenység, amit Bessenyei György az akadémia egyik fő feladatának szánt.

BÉL MÁTYÁS HÍRADÁSA A SVÁBFÖLDI TÖRTÉNETI TÁRSASÁG MEGALAKULÁSÁRÓL / BERICHT VON MÁTYÁS BÉL ÜBER DIE GRÜNDUNG DER SCHWÄBISCHEN HISTORISCHEN GESELLSCHAFT

Nova Posoniensia, Pozsony, Royer, 4°

1721. december 10. és 17., 159–164. o.

MTA KIK Régi Nyomtatványok Tára, T308.898

A Halléban elsajátított pietista oktatási gyakorlatot követve Bél Mátyás diákjaival hetente rendszeresen olvastatott lipcsei és bécsi újságokat. 1721-ben saját, latin nyelvű újságot indított, ez volt az első, rendszeresen megjelenő magyarországi lap. Hetente egy száma jelent meg, kéthasábos tördeléssel, négy oldalon, ára évi 5 forint volt. Rövidebb-hosszabb terjedelemben Bél hírt adott benne a fontosabb bel- és külföldi eseményekről, az uralkodókkal kapcsolatos történésekről, különös természeti jelenségekről, tudományos érdekességekről. Havonta egy-egy mellékletet is szerkesztett, *Syllabus rerum memorabilium* címmel, melyben nevezetes események, földrajzi és történelmi fogalmak rövid leírását közölte. A hazai hírek között beszámolt a közigazgatási bizottságok, vármegyegyűlések munkájáról. A szerkesztést 1722 júliusától a jezsuiták vették át, akik azonban csak az év szeptemberéig tudták fenntartani a lapot.

Az 1721. december 10-i és 17-i lapszámokban Bél két részletben adott hírt a tübingeni székhelyű Svábföldi Történeti Társaság (*Academia Historiarum Suevica*) megalakulásáról. Közölte a társaság szervezeti felépítését, a működési szabályzatot, a tagok és a vezetőség kötelezettségeit, feladatait. A szervezet létrejöttét az tette szükségessé, hogy összefogják az egymástól elszigetelten dolgozó tudósok munkáját, s lehetővé tegyék eredményeik megosztását, véleményezését. A társaság bizonyára mintául szolgált Bél saját, hasonló jellegű törekvéseihez.

Im Sinne der in Halle erworbenen pietistischen Unterrichtspraxis ließ Mátyás Bél seine Schüler regelmäßig Leipziger und Wiener Zeitungen lesen. 1721 gab er eine eigene, lateinsprachige Zeitung heraus; dies war die erste, regelmäßig erscheinende Zeitung in Ungarn. Bél berichtete darin u. a. über interessante Angelegenheiten aus der Wissenschaft. Im Beitrag über die Gründung der *Academia Historiarum Suevica* macht er den Aufbau und die Gattungen der Gesellschaft bekannt und beschreibt die Pflichten und Aufgaben der Mitglieder und des Vorstands.

Szelestei 1989.

AZ ELSŐ MAGYARORSZÁGI ORVOS- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT MEGINDÍTÁSÁNAK TERVE / ENTWURF ZUR HERAUSGABE DER ERSTEN MEDIZINISCH- UND NATURWISSENSCHAFTLICHEN ZEITSCHRIFT IN UNGARN

Fischer Dániel, *Consultatio ulterior de universali commercio litterario* (Újabb javaslat tudományos folyóirat megjelentetésére)

(H. n., 1730), 18 cm

Papír, 3 oldal

OSZK Kisnyomtatványtár, Kny.1730.4°/21

Fischer Dániel (1695–1746) 1718-ban Wittenbergben szerzett orvosi diplomát. Hazatérése után Késmárkon élt, később Liptó és Szepes vármegye orvosa, több magas rangú világi és egyházi személy házi orvosa volt. Eredménnyel kísérletezett ki új módszereket, gyógyszereket. Több tudományos értekezést jelentetett meg külföldi folyóiratokban. Külföldön főként a cirbolya- és törpefenyőből elő-

állított, kárpáti balzsam nevű orvosságával vált ismertté. Orvostudományi munkásságának elismeréseként 1719-ben a német Természettudományi Akadémia (Academia Naturae Curiosorum) tagjává választották, később III. Károlytól magyar nemesi címet kapott.

A *Consultatio ulterior* (Újabb javaslat) cím arra enged következtetni, hogy Fischer már korábban, e hirdetmény megjelentetése előtt közzétett egy javaslatot. E változatban ismerteti a tervezett vállalkozást, mely egy orvos- és természettudományi folyóirat megindítására irányul. Évenként két kötet kiadását tervezte, a jelentősebb új szakkönyvek ismertetésével, mutatóval. Az előfizetési díjat 2 rajnai forintban szabta meg. A folyóirat első számának megjelentetését Fischer 1731 elejére ígéri, a tervet azonban ismeretlen okból nem tudta megvalósítani.

Der Arzt in den Komitaten Liptau und Zips, Dániel Fischer (1695–1746) war zugleich Hausarzt mehrerer hohrangiger weltlicher und kirchlicher Persönlichkeiten. 1719 wurde er zum Mitglied der Deutschen Akademie der Naturforscher (Academia Naturae Curiosorum) gewählt. In seinem Vorschlag mit dem Titel *Consultatio ulterior* stellt er einen Entwurf zur Herausgabe einer medizin- und naturwissenschaftlichen Zeitschrift dar. Er plante zwei Hefte pro Jahr, samt Rezensionen der wichtigeren neuen Fachbücher und mit einem Verzeichnis. Der Preis des Abonnements wurde auf zwei Rheinische Gulden festgelegt. Die erste Nummer der Zeitschrift sollte Anfang 1731 erscheinen, aber Fischer konnte den Plan aus unbekanntem Gründen nicht verwirklichen.

Tarnai 1956; Schulteisz 1957.

AZ ELSŐ MAGYARORSZÁGI ORVOS- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSASÁG ÉS FOLYÓIRAT TERVEZETE / ENTWURF ZUR ERSTEN UNGARISCHEN MEDIZINISCH- UND NATURWISSENSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT UND ZEITSCHRIFT IN UNGARN

Fischer Dániel, *Epistola invitatoria eruditibus Pannoniae dicata, qua ad Acta eruditorum Pannonica res et eventus naturales ac morbos patrios exponentia edenda perhumaniter invitatus a D. Daniello Fischero, [...]*.

Brigae, Tramp, 1732. 20 cm

Papír, 30 oldal

OSZK, 196.940

Fischer Dániel 1732-ben tette közzé újabb tervezetét egy magyarországi orvosi és természettudományi társaság megalapítására és egy tudományos folyóirat megindítására. A bevezetésben megállapítja, nagyon kevés az olyan magyarországi tudós, aki tudományos alapossággal vizsgálja az ország földrajzi és természeti viszonyait, az itt előforduló betegségeket, s közrebocsátaná eredményeit. Magyarországi vonatkozású dolgozatokat nagyobb számban külföldi tudósok jelentetnek meg. Ezúton intéz felhívást a magyarországi tudósokhoz, hogy lássanak munkához, készítsenek pontos és megbízható leírásokat tudós társaik és más érdeklődők tájékoztatására. Úgy véli, a kutatóknak létre kellene hoznia egy társaságot, hogy megoszthassák és megvitathassák egymással eredményeiket. Fontosnak látja, hogy az elkészült dolgozatokat közreadják; erre a célra az Acta eruditorum Pannonica res et eventus naturales ac morbos patrios exponentia c. folyóirat megindítását tervezi, évi két kötettel. A folyóiratban három egységben közölhetnék a cikkeket: külön-külön a természeti tárgyakkal és a földrajzi jelenségekkel foglalkozó publikációkat, míg a harmadik részben az országban előforduló betegségek leírását. A függelékben kapnának

helyet az előző kategóriákba be nem sorolható, kémiai, matematikai stb. témájú dolgozatok. A megjelentetéshez és az illusztrációk elkészíttetéséhez a német könyvkereskedőket szeretné megnyerni. Fischer végül felsorolja a lehetséges munkatársakat, Hambacher János, Raymann János, Liebezeit György, Neuhold János személyében. A folyóirat megjelentetéséhez az *Epistola* közreadásával sem sikerült megfelelő anyagi támogatást szereznie, a társaság működéséről nincs adatunk.

Dániel Fischer veröffentlichte 1732 seinen neuen Entwurf zur Gründung einer ungarischen medizinischen und naturwissenschaftlichen Gesellschaft und zur Herausgabe einer Zeitschrift. Darin regt er die Gründung einer Gesellschaft durch die Forscher an und hält die Veröffentlichung der angefertigten Abhandlungen für wichtig. Für diesen Zweck plant er die Herausgabe einer Zeitschrift mit dem Titel *Acta eruditorum Pannonica res et eventus naturales ac morbos patrios exponentia*, mit zwei Heften pro Jahr. Zur Herausgabe der Zeitschrift konnte er keine finanzielle Unterstützung finden. Über die Tätigkeit der Gesellschaft liegt uns keine Angabe vor.

Tarnai 1956; Schulteisz 1957.

A GÖTTINGENI KIRÁLYI TUDÓS TÁRSASÁG FOLYÓIRATA / ABHANDLUNGEN DER KÖNIGLICHEN GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN ZU GÖTTINGEN
Commentarii Societatis Regiae Scientiarum Göttingensis, Tomus I., ad annum MDCCLI.
Gottingae, Vandenhoeck, 1752. 4°
MTA KIK Régi Nyomtatványok Tára, T303.608

A göttingeni Királyi Tudós Társaságot (Königliche Gesellschaft der Wissenschaften) 1751-ben II. György hannoveri választófejedelem alapította. Egyik kezdeményezője Gerlach Adolf von Münchhausen (1688–1770), az 1734 óta a városban működő, szintén a király által alapított egyetem kurátora volt. Ez volt a második németországi tudós társaság az 1652-ben létrehozott, hallei székhelyű Academia Naturae Curiosorum után. Tagjai elsősorban az egyetem tanárai közül kerültek ki, s természettudományi, matematikai és történeti-filológiai osztállyal működött. Az osztályoknak egy-egy rendes, egy-egy rendkívüli és összesen kilenc távollévő tagja volt; az elnök és a titkár mellett ők is rendszeres fizetést kaptak. A munkába bevontak hat fiatal göttingeni tagot is. Üléseiket minden hónap első szombatjának délutánján tartották az elnök házában. Meghallgatták a tagok előadásait, felolvasták a beérkezett leveleket, majd tanácskoztak. Az üléseken az elnök kérésére további meghívottak is részt vehettek. A társasághoz bármely tudós beküldhette dolgozatait, a legjobbakat díjakkal jutalmazták. Jelmondatuk: „Fecundat et ornat” („Gyarapít és ékesít”). A társaság első elnöke Albrecht von Haller (1708–1777) svájci természettudós, filozófus, költő volt. A természettudományi osztály első rendes tagja Samuel Christian Hollmann (1696–1787), a matematikai osztályé a pozsonyi származású Segner János András (1704–1777), a történeti-filológiai osztályé Johann Matthias Gesner (1691–1761) lett. A szervezetnek a 18–19. században számos magyarországi származású tagja volt.

A társaság 1751–1755 között évente egy alkalommal, összesen négy kötetben jelentette meg folyóiratát, *Commentarii Societatis Regiae Scientiarum Göttingensis* címmel, Johann David Michaelis (1717–1791) klasszika-filológus, teológus, bibliatudós szerkesztésében. Egy-egy kötetben átlagosan 12–18, hosszabb terjedelmű közleményt jelen-

tettek meg a csillagászat, a matematika, a fizika, az orvostudomány, a botanika, a földrajztudomány, a klasszika-filológia stb. tárgykörében. A közlemények egy részét illusztrációk teszik szemléletesebbé. 1755 után a folyóirat megjelentetését az állami szervek megtiltották, csak az értekezések külön-külön történő kinyomtatására adtak engedélyt. 1763-ban Michaelis kilenc, 1758 és 1762 között előadott dolgozatot közölt *Commentationes in Societate Regia Scientiarum Göttingesi* címmel, majd 1768-ban ennek folytatását adta ki hat, 1763–1765 között elhangzott értekezéssel.

WINDISCH KÁROLY TEOFIL POZSONYI HÍRLAPJA /
DIE PRESSBURGER ZEITUNG VON KARL GOTTLIEB
WINDISCH
Preßburger Zeitung
Preßburg, M. Landerer, 1764.
ELTE EK P 20136

A magyarországi sajtótörténet leghosszabb ideig megjelenő periodikája (1764–1929). 1773-ig Windisch Károly Teofil, 1774-től Korabinszky Mátyás volt a főszerkesztő. Hetente kétszer jelent meg, s a főszerkesztő nemzetközi kapcsolathálójának köszönhetően a világ minden tájáról közölt híreket. Szórványosan tudományos értekezéseket is megjelentetett különböző témákról. Több melléklapja látott napvilágot, melyek többségét Windisch írta, illetőleg szerkesztette.

Dies ist das am längsten erschienene Periodikum (1764–1929) in der Geschichte der ungarischen Presse. Bis 1773 war Karl Gottlieb Windisch, ab 1774 Mátyás Korabinszky als Hauptredakteur tätig. Es erschien wö-

chentlich zweimal und brachte dank dem international ausgebauten Netzwerk des Hauptredakteurs Nachrichten aus aller Herren Ländern. Vereinzelt erschienen darin auch wissenschaftliche Abhandlungen über verschiedene Themen. Hinzu kamen mehrere Beiblätter, die zum größten Teil von Windisch selbst geschrieben bzw. redigiert wurden.

AMST I, 59–62; *Seidler–Seidler*, 1988, 150–151.

A GÖTTINGENI KIRÁLYI TUDÓS TÁRSASÁG FOLYÓ-
IRATÁNAK ÚJ FOLYAMA / ABHANDLUNGEN DER KÖ-
NIGLICHEN GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN
ZU GÖTTINGEN. NEUE FOLGE
Novi Commentarii Societatis Regiae Scientiarum Göttingensis, Tomus I., ad annum MDCCLXIX. et MDCCLXX.
Göttingae et Gothae, Dieterich, 1771. 4°
MTA KIK Régi Nyomtatványok Tára, T303.609

A göttingeni Királyi Tudós Társaság folyóirata új folyamának megindulásakor, 1771-ben a szerkesztő, Christian Gottlob Heyne (1729–1812) klasszika-filológus az első kötet előszavában arról tájékoztatót, hogyan alakult a tagság összetétele az 1750-es évekhez képest. Megemlékezett az elhunyt tagokról, és köszöntötte az új tagtársakat. Kitért arra is, hogy a periodika 1755 utáni szüneteltetésének oka elsősorban a hannoveri választófejedelemséget érintő háborús állapot volt. Reméli, hogy III. György fejedelem a háborús helyzet kedvezőbbre fordulásával biztosítani tudja a megfelelő körülményeket a nyugodt működéshez, s rendszeresen jelentkezhetnek a folyóirat új folyamának köteteivel. A *Novi Commentarii*nak 1771 és 1778 között nyolc kötete jelent meg.

Az első kötetben két nagyobb egységre osztva közölték a fizikai-matematikai, valamint a történeti-filológiai témájú dolgozatokat. Helyet kapott többek között az időközben elhunyt Albrecht von Haller értekezése a takarmánynövények termesztéséről, A. G. Kästner csillagászati megfigyelései, a szintén elhunyt Michaelis tanulmánya a bibliai Salamon templomáról és Heyne dolgozatai az antik történetírásról, illetve az elefántcsontfaragványokról.

KOLLÁR ÁDÁM ÉS TERSZTYÁNSZKY DÁNIEL BÉCSI HETILAPJA / DIE WIENER WOCHENSCHRIFT VON ÁDÁM KOLLÁR UND DÁNIEL TERSZTYÁNSZKY

Allernädigst-privilegierte Anzeigen, aus sämmtlich-kaiserlich-königlichen Erbländern, herausgegeben von einer Gesellschaft. Jahrgang 1–2.

Wien, Ghelen, 1771.

216; 439 oldal, 23 cm.

SOMK Könyvtár, 892326S.1083

A hivatalosan Tersztyánszky Dániel szerkesztette, de valójában Kollár Ádám szellemi irányítása alatt álló, 1771–1776 között fennálló lap tudományos, gazdasági, mezőgazdasági, művészeti hírek, beszámolók mellett könyvismertetéseket is közölt. Windisch lapkezdeményei mellett ez tartható a Magyarországgal a Habsburg Monarchia kereteiben foglalkozó periodikák között az első egyikének. Írásait a bécsi udvart ekkoriban jellemző, a közjóért tenni akaró aufklärismus hatotta át. A lap alcímében említett társaság valójában egy, az ország teljes területét lefedő tudós levelezési kört jelentett, Kollár Ádám korábbi elképzelései szerint.

Das offiziell von Dániel Tersztyánszky redigierte, tatsächlich aber unter der Leitung von Ádám Kollár stehende, von 1771 bis 1776 herausgegebene Blatt brachte nebst wissenschaftlichen, wirtschaftlichen und landwirtschaftlichen Nachrichten und Berichten auch Rezensionen. Neben den Blättern von Windisch gilt es als eines der ersten Periodika, die sich mit Ungarn im Rahmen der Habsburgermonarchie befassten. Die Gesellschaft, auf die der Titel hinweist, war eigentlich ein landesweiter Korrespondentenkreis von Gelehrten.

AMST, I, 63–66; *Seidler–Seidler*, 1988, 38–39.

KORABINSZKY JÁNOS MÁTYÁS MAGYARORSZÁGI ALMANACHJA / JÁNOS MÁTYÁS KORABINSZKYS ALMANACH VON UNGARN

Korabinszky János Mátyás (szerk.): *Almanach von Ungarn auf das Jahr 1778.*

Wien–Preßburg, im Verlage der Gesellschaft, 1778.

VIII, 436 oldal.

OSZK 184.980 = RGY 0,5517

Az eperjesi születésű író, szerkesztő, földrajztudós kiadványát a Preßburger Zeitung főszerkesztőjeként jelentette meg. Az országgal kapcsolatos hivatali, gazdasági, földrajzi, történelmi, statisztikai információkon túl a 73–94. lapon közölte több, mint 300 magyarországi tudós névjegyzékét. Két metszeten megjelentette Eperjes és Kassa ábrázolását.

Der Autor, Redakteur und Geograph Korabinszky gab diese Publikation als Hauptredakteur der Preßburger Zeitung heraus. Über die mit dem Land zusammenhängenden amtlichen, wirtschaftlichen, geographischen, his-

torischen und statistischen Angaben hinaus veröffentlichte er auf S. 73–94. ein Namensverzeichnis von mehr als 300 ungarischen Gelehrten. Auf zwei Stichen publizierte er die Ansichten von Preschau und Kaschau.

MAMŰL VI, 51–53.

WINDISCH KÁROLY TEOFIL POZSONYI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA / DIE PRESSBURGER WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT VON KARL GOTTLIEB WINDISCH Karl Gottlieb v. Windisch (szerk.): *Ungrisches Magazin, oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft und der dahin einschlagenden Litteratur. Erster Band.*

Pressburg, Löwe, 1781.

3 sztl. l. + 488 + 12 sztl. oldal, 1 tábla (színezett rézmetset); 21 cm

SOMK Könyvtár, 38166/S.1088

Az 1781–1787 között fennálló folyóiratot Windisch a bevezető írásban az 1776-ban megszűnt bécsi Anzeigen folytatásának nevezi, mindenekelőtt azért, hogy alkalmazta annak tudós szerzői körét. A lap magyarországi vonatkozású történelmi, földrajzi, természettudományi tárgyú dolgozatokat közölt. Legfontosabb munkatársa és szerzője Cornides Dániel volt, a lap az ő távozása után szűnt meg.

Windisch bezeichnet die von 1781 bis 1787 bestehende Zeitschrift als Fortsetzung der 1776 eingestellten Wiener Anzeigen. Die Zeitschrift brachte ungarnbezogene Abhandlungen zu historischen, geographischen und naturwissenschaftlichen Themen. Wichtigster Mitarbeiter

und Verfasser war Dániel Cornides; die Zeitschrift wurde nach seiner Kündigung eingestellt.

AMST I, 192–194; *Seidler–Seidler*, 1988, 176–177.

AZ ELSŐ MAGYAR NYELVŰ HÍRLAP / DAS ERSTE UNGARISCHSPRACHIGE NACHRICHTENBLATT

Magyar Hírmondó.

Pozsony, Patzkó, 1783, 8°

8 oldal

ELTE EK P 20837

A hírlap 1780. január 1-jén indult meg Pozsonyban. Szerkesztője, Rát Mátyás (1749–1810) középfokú iskolai befejeztével Németországban tanult; Göttingenben August Schlözer tanítványa volt, s részt vett a neves professzor újság-kollégiumain is. 1779-ben a lapalapítás szándékával tért vissza Magyarországra: megállapodott Patzkó Ferenc Ágoston nyomdással, megszerezte a pozsonyi magisztrátus, a Pressburger Zeitung kiadója, a nyomdász Landerer János Mihály és a helytartótanács jóváhagyását, s személyes kihallgatáson Mária Terézia engedélyét.

Az újság hetente kétszer, szerdán és szombaton jelent meg, nyolcadrét méretben, egy hasábos szedésben, lapszámonként fél ív terjedelemben. 1780–1782 között Rát Mátyás, tudósítói hathatós közreműködésével, egyedül írta és szerkesztette. A kül- és belföldi híreket egyéni ízlése szerint válogatta, s a tárgyalt eseményekről, azok hátteréről többnyire részletes tájékoztatást nyújtott. Kezdetben több mint 300 előfizetője volt: elsősorban pozsonyi lakosok olvasták, de járt a lap Bécsbe, Pestre, Győrbe, Nagyszombatba, Kolozsvárra is, s néhány példány külföldre is eljutott. Egységes magyar irodalmi nyelv hiányában a lap nyelve

az alföldi tájnyelv volt, de Rát rendszeresen élt dunántúli és erdélyi szófordulatokkal, kifejezésekkel is. Lapjának nagy szerepet szánt a nemzeti műveltség fejlesztésében, felvilágosító szándékkal hírt adott a legújabb tudományos eredményekről, és buzdította olvasóit azok alkalmazására. Egy-egy téma kapcsán nem hallgatta el saját véleményét, emiatt állandó küzdelmet vívott a cenzúrával.

1783-tól Rát a győri evangélikus gyülekezet lelkipásztoraként működött, szerkesztői helyét Mátyus Péter, majd 1783 decembere és 1784 májusa között Révai Miklós vette át. Mátyusnak nem sikerült fenntartania a korábbi színvonalat, Révai azonban újra színes, friss hangvételű lappá formálta. Szerkesztői programjának középpontjában a közművelés állt, felvilágosító, tudományos és erkölcsnevelő cikkeket jelentetett meg, gyakran idézte Bessenyei írásait, nézeteit. Tervezte a szerkesztőség kibővítését és a lap olcsóbbá tételét. Révait többen bírálták, mivel egyházi hivatala mellett újságírással foglalkozott, ezért provinciálisa visszarendelte a rendházba. Az ezt követő két évben Barczafalvi Szabó Dávid és Szacs vay Sándor szerkesztette a Magyar Hírmondót; ekkor a politikai, közéleti híradások kerültek túlsúlyba. Miután Szacs vay megvált az újságtól, és Bécsben megindította a Magyar Kurírt, Ungi Pál és Szabó Márton vették át a szerkesztést. 1787–1788-ban melléklapot is megjelentettek, szépirodalmi tartalommal, Pozsonyi Magyar Múzsza címen. Az újság színvonala csökkent, majd 1788 októberében megszűnt. Görög Demeter és Kerekes Sámuel 1792. január 2-ától Bécsben ugyancsak Magyar Hírmondó címen indított hírlapot, ez azonban nem függött össze a pozsonyi vállalkozással.

Das erste ungarischsprachige Nachrichtenblatt wurde am 1. Januar 1780 in Preßburg herausgegeben. Als bekannte Redakteure galten Mátyás Rát und Miklós Révai. Im Mittelpunkt des redaktionellen Programms stand die Allgemeinbildung; es wurden aufklärerische, wissenschaftli-

che und moraldidaktische Artikel publiziert. Die Zeitung wurde im Oktober 1788 eingestellt.

Magyar Hírmondó, 1981; *Seidler–Seidler*, 1988, 105–106; *Kókay*, 2000, 123–129.

WINTERL JÓZSEF JAKAB TERMÉSZETTUDOMÁNYI FOLYÓIRATKEZDEMÉNYE / ENTWURF EINER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ZEITSCHRIFT VON JOSEF JAKOB WINTERL

Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn. Pesth-Ofen, Weingand und Köpf, 1784.

56 oldal.

OSZK 173.673/4

Szerkesztője eredetileg egy magyarországi tudós társaság kiadványsorozatának szánta, de csak egyetlen füzete jelent meg. Az alapítani kívánt társaság mintájaként a frankfurti „Hasznos Tudományok Társaságá”-ra hivatkozik. Természettudományos irányultságú kiadvány, a szakfolyóiratok elődje. Szerkesztője az ausztriai születésű Jakob Joseph Winterl a magyarországi tudománytörténet nemzetközileg elismert alakja. Ő alapította az első botanikus kertet Pesten; kémiai kutatásai és elméletei hatottak a német romantika gondolkodóira.

Die Zeitschrift war von Winterl ursprünglich zur Schriftenreihe einer ungarischen Gelehrtenengesellschaft bestimmt, erschienen ist aber nur ein einziges Heft. Als Vorbild der zu gründenden Gesellschaft nennt er die „Gesellschaft für nützliche Wissenschaften“ in Frankfurt.

Gurka 2006.

WINTERL JÓZSEF JAKAB ORVOS, BOTANIKUS (1739–1809) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON JOSEF JAKOB WINTERL (1739–1809), ARZT, BOTANIKER

Lántz József, Pesth, 1820/1835

Papír, litográfia; 500 × 331 mm

Felirata: Jakob Winterl Professor der Chemie und Botanik [...] k. ung. Universität

Jelzés: Lithog. V. Lántz; rámetszett sorszám: No. 10.; közrem.: Erminy

ELTE EK KRNY KEP04980

A Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn (Pest-Buda, 1784) c. természettudományi folyóirat kezdeményezője. 1800-tól a Göttingeni Tudós Társaság levelező tagja.

Winterl war ab 1800 korrespondierendes Mitglied der Göttinger Gelehrten-gesellschaft.

Szelestei 1989, 107–108; *Futaky – Schwamm* 1987, 191.

WINTERL JÓZSEF JAKAB OSZTRÁK SZÁRMAZÁSÚ ORVOS, VEGYÉSZ, BOTANIKUS, EGYETEMI TANÁR (1739–1809) NÖVÉNYJEGYZÉKE / PFLANZENVERZEICHNIS DES AUS ÖSTERREICH STAMMENDEN ARZTES, CHEMIKERS, BOTANIKERS UND UNIVERSITÄTSLEHRERS JOSEF JAKOB WINTERL (1739–1809)

Index horti botanici universitatis Hungaricae.

Pest, Magyar Királyi Tudományegyetem, 1788.

120 oldal + 26 rézmetszet (hiányzik a 22, 24–26, 28–46. oldal)

OSZK 203.139

Winterl József 1788-ban adta ki a pesti botanikus kert növényjegyzékét, melyben elsőként ismertette a közép-magyarországi flórát, s hetven új fajt is leírt. Összesen 1656 növényfaj nevét sorolja fel, néhányat illusztráción is bemutat. Linné rendszerét követte. Az új növények leírásánál nem írta oda saját nevét, hanem a novus, nova, novum szavakkal jelezte új leírásait. Munkája befejezetlen maradt. Az eredeti illusztrált kiadásból mindössze 6 példány maradt fenn. Kétszer volt rektor, tudósként sokat foglalkozott kémiával és botanikával. Kortársával, Tessedik Sámuellel együtt az alföldi gyümölcsstermesztés úttörője volt.

Winterl gab im Pflanzenverzeichnis des Pester botanischen Gartens als Erster eine Schilderung der mitteleuropäischen Flora und beschrieb siebzig neue Arten. Er zählt die Namen von insgesamt 1656 Pflanzenarten auf, einige von diesen werden auf Kupferstichen dargestellt. Er folgt dem System von Linné. Seine Arbeit blieb unvollendet.

MAMŰL XIII, 52–53.

KORABINSZKY JÁNOS MÁTYÁS FÖLDRAJZTUDÓS (1740–1811) KÉPMÁSA / PORTRÄT DES GEOGRAPHEN JÁNOS MÁTYÁS KORABINSZKY (1740–1811)

Ismeretlen mester, 1806.

Allgemeine geographische Ephemeriden (Weimar), 21(1806), Viertes Stück (december), címlapelőzők

Papír, rézmetszet; 125 × 90 mm

Felirat a metszet alatt: JOH. MATH. KORABINSZKY, geboren zu Eperies im Scharoscher Komitate 1740.

ELTE EK P 128

Az eperjesi származású térképész-földrajztudós Pozsonyban, majd Németországban tanult. Pozsonyba visszatérve az evangélikus líceum tanára, ugyanitt leánynevelő intézetet alapított. Az oktatásban a magyar nyelv fontosságát hangsúlyozta, többször kiadta Bél Máttyás nyelvkönyvét, török nyelvkönyvet és szótárt szerkesztett (1788). Térképészként és helynévszakértőként vett részt az 1786-os katonai felmérésben. 1778-ban *Almanach für Ungarn* címmel zsebkönyvet adott ki, többek között 333 hazai tudós névsorával. Fő műve, a *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn* (Pozsony, 1786) csaknem 10 000 település adatait közli. Széchényi Ferenc támogatásával 1791-ben Bécsben jelentette meg Magyarorszag részletes természetföldrajzi térképét; ezt külföldön is többször kiadták. 1804-ben zsebatlaszt adott közre, ame-

lyet még 1837-ben is újranyomtak. A folyóirat ugyanezen kötete a *Drittes Stück* (november) címlapelőzéseként egy másik magyar tudós, Schedius Lajos portréját közölte, talán azonos metszőtől, Burckhardt Teulde / Seulde [?] aláírással.

Das Hauptwerk von Korabinszky, das *Geographisch-historische und Produkten-Lexikon von Ungarn* (Preßburg, 1786) enthält Angaben über fast 10 000 Siedlungen. Mit Unterstützung von Ferenc Széchényi veröffentlichte er 1791 in Wien eine detaillierte naturgeographische Karte Ungarns, die auch im Ausland mehrmals herausgegeben wurde.

Horváth 1993; *Plihál* 2006.

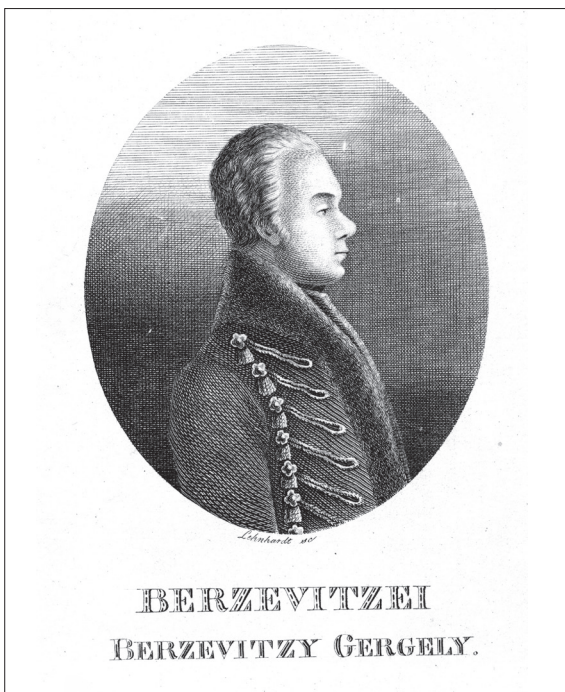
III. Hálózatok

Netzwerke

A 18. századi magyarországi tudósok nemzetközi elismerését és kiterjedt kapcsolathálózatát tanúsítja gyakori taggá választásuk a külföldi akadémiákban és tudós társaságokban. A taggá választott tudósok számos szakterületet képviselnek: ugyanúgy található köztük matematikus, közgazdász, botanikus, kémikus, orvos, csillagász és mérnök, mint történész, nyelvész, könyvtáralapító főnemes, neolatin költő és író-lapszerkesztő. Taggá választásukról néha levélben adtak hírt hazai kollégáiknak; a tagságot rendszerint oklevél, emlékérem, választmányi lista vagy a társaság évkönyve dokumentálta.

BERZEVICZY GERGELY KÖZGAZDÁSZ, POLITIKUS, TÖRTÉNETÍRÓ (1763–1822) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON GERGELY BERZEVICZY (1763–1822), ÖKONOM, POLITIKER, GESCHICHTSSCHREIBER

Lehnhardt Sámuel (1790 körül–1840 után), 1825

Papír, rézmetszet; 198 × 122 mm

Felirata lent középen: BERZEVITZEI / BERZEVITZY GERGELY.

Jelzése lent középen: *Lehnhardt sc.*

Megjelent a Tudományos Gyűjtemény 1825-ös évfolyamának (10. kötet) főcímlapja előtt.

MNM TKCS, ltsz. 66.22

Pataky 1951, 172, 39. sz.

1783-ban a Török Lajos gróf vezette miskolci páholy tagja. 1802-ben a Göttingeni Tudós Társaság levelező tagja.

Berzeviczy wurde 1783 Mitglied der von Lajos Török geleiteten Miskolcer Loge. 1802 wurde er korrespondierendes Mitglied der Gelehrtengesellschaft zu Göttingen.

H. Balázs 1967, 78–80.

CORNIDES DÁNIEL TÖRTÉNÉSZ (1732–1787) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON DÁNIEL CORNIDES (1732–1787), HISTORIKER

Falka Sámuel (1766–1826)

Papír, rézmetszet; 110 × 100 mm

Felirata lent középen: DAN. CORNIDES

Jelzése lent középen: *Falka sc. Budae*

MNM TKCS, ltsz. 1023

Pataky 1951, 120, 14. sz.

DAN. CORNIDES

1785-ben a Göttingeni Tudós Társaság levelező tagja.

Cornides wurde 1785 korrespondierendes Mitglied der Gelehrten-gesellschaft zu Göttingen.

Futaky – Schwamm 1987, 183.

KITAIBEL PÁL BOTANIKUS, KÉMIKUS (1757–1817) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON PÁL KITAIBEL (1757–1817), BOTANIKER, CHEMIKER

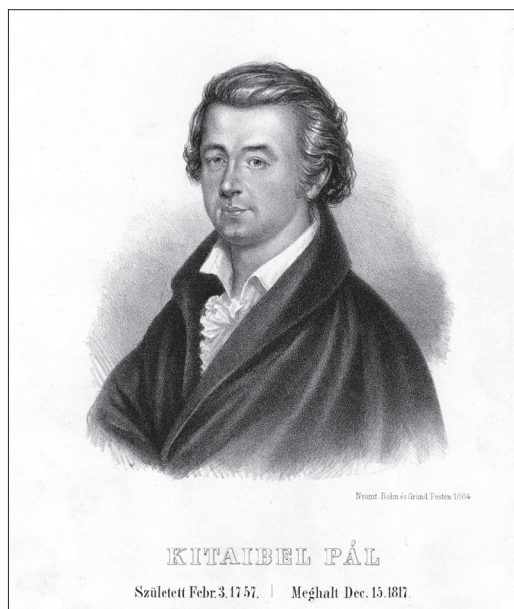
Rohn és Grund, 1864

Papír, litográfia; 253 × 175 mm

Felirata lent közepén: KITAIBEL PÁL / Született Febr. 3. 1757. – Meghalt Dec. 15. 1817.

Jelzése lent jobbra: Nyomt. Rohn és Grund Pesten 1864
Megjelent a Magyar orvosok és természetvizsgálók munkálatai IX. kötetének (Pest, 1864) mellékleteként.

MNM TKCS, ltsz. 2702 B II

KITAIBEL PÁL

Született Febr. 3. 1757. | Meghalt Dec. 15. 1817.

1804-ben a Göttingeni Tudós Társaság levelező tagja.

Kitaibel wurde 1804 korrespondierendes Mitglied der Gelehrten-gesellschaft zu Göttingen.

Futaky – Schwamm 1987, 196.

KÖLESÉRI SÁMUEL (1663–1732) ORVOS, KIRÁLYI TANÁCSOS KÉPMÁSA / PORTRÄT VON SÁMUEL KÖLESÉRI

(1663–1732), ARZT, KÖNIGLICHER RAT

Johann Heinrich Störchlin, 1717 után

Papír, rézmetszet

Körirata: SAMUEL KOLESERI DE KERES-EER S. C. R. CAT. MAI. IN REGIM. PRINC. TRANSIL. INTIM. CONSIL.

Felirata lent közepén: *Asclepius, Phoebus, Musae, Pallasque, Thonisque, / Pingi ore unius, dum voluere Viri: /*

Quaeque suum novit clara hac sub imagine Vultum; / Agnoscit patrium, Dacia grata decus.

MNM TKCS, ltsz. 2657.

Orvosként Nagyszébenben működött, jelentős teológiai, irodalmi és tudományos tevékenységet fejtett ki. Több külföldi tudós társaság tagja volt. Az 1717 után készült, Kölesérit az az évben elnyert királyi tanácsosi cím birtokosaként ábrázoló metszeten a képmás alatt a családi címer látható. Az osztott címer jobb mezejében balra ágaskodó Pegazus, a bal mezőben, akárcsak a sisakdíszén, félsas látható.

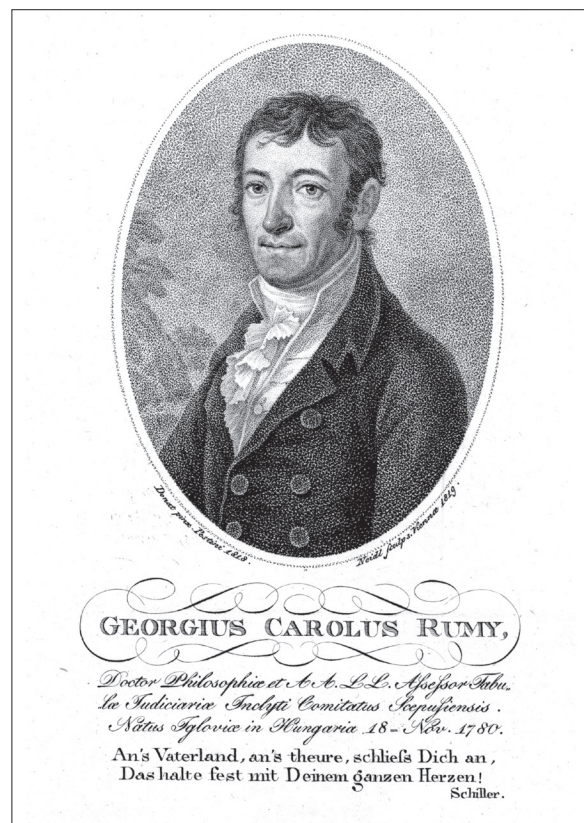
Als Arzt war Köleséri in Hermannstadt tätig, darüber hinaus übte er eine bedeutende theologische, literarische und wissenschaftliche Tätigkeit aus. Er war Mitglied mehrerer ausländischer Gelehrtengesellschaften.

RUMY KÁROLY GYÖRGY ÚJSÁGÍRÓ, SZERKESZTŐ (1780–1847) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON KÁROLY GYÖRGY RUMY (1780–1847), JOURNALIST, REDAKTEUR
Donát János (1744–1830) és Johann Joseph Neidl (1776–1832), 1819

Papír, pontozó modorú rézmetszet; 186 × 120 mm
Felirata lent közepén: GEORGIUS CAROLUS RUMY, / *Doctor Philosophiae et A. A. L. L. Assessor Tabu-/lae Iudiciariae Inclyti Comitatus Scepusiensis. / Natus Igloviae in Hungaria 18- Nov. 1780. / An's Vaterland, an's theure, schliess Dich an, / Das halte fest mit Deinem ganzen Herzen! / Schiller.*

Jelzése lent balra: *Donat pinx. Pestini 1818.*, jobbra: *Neidl sculps. Viennae 1819.*

Megjelent a Tudományos Gyűjtemény 1820. évi évfolyamában.

MNM TKCS, ltsz. 3802 A II
Pataky 1951, 189, 5. sz.

1806-ban a Göttingeni Tudós Társaság levelező tagja.

Romy wurde 1806 korrespondierendes Mitglied der Gelehrtengesellschaft zu Göttingen.

Futaky – Schwamm 1987, 197.

GRÓF TELEKI SÁMUEL ÍRÓ, KÖNYVTÁRALAPÍTÓ, MECÉNÁS (1739–1822) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON GRAF SÁMUEL TELEKI (1739–1822), SCHRIFTSTELLER, BIBLIOTHEKSGRÜNDER, MÄZEN

Czetter Sámuel (1765–1819 után) és Daniel Beyel (1760–1823), 1796 után

Papír, rézmetszet; 228 × 182 mm

Körirata: SAM. S. R. I. COM. TELEKI de SZEK. S. C. R. M. CAMER. & CONSIL. STAT. A. INT. CANCELLAR. AUL. TRANSILV. COM. SUPR. BIHAR. AET. LVII.

Felirata lent középén: INCORRUPTA FIDE SECUNDIS TEMPORIBUS / DUBIISQUE RECTUS LITERARUM BONARUMQUE / ARTIUM CULTOR, FAUTOR, PROMOTOR.

Jelzése jobbra lent: *D. Beyel sculp.*

MNM TKCS, ltsz. 4395 II

Pataky 1951, 96, 34. sz.

Több külföldi tudós társaság tagja. 1799-ben a Göttingeni Tudós Társaság tiszteletbeli tagja.

Teleki war Mitglied mehrerer ausländischer Gelehrtengeellschaften. 1799 wurde er Ehrenmitglied der Gelehrtengeellschaft zu Göttingen.

Futaky – Schwamm 1987, 190.

A JÉNAI TUDÓS TÁRSASÁG LATIN NYELVŰ ÉVKÖNYVE / LATEINISCHES JAHRBUCH DER GELEHRTENGESSELLSCHAFT IN JENA

Exercitationes Societatis Latinae, quae Jenae est vulgatae ab eius direttore Friderico Andrea Hallbauero, theol. doctore et prof. p. o.

Lipsiae, Fuchsius, 1743.

Papír, rézmetszetes címlap + [11] + 358 + [1] lap
MTA KIK Régi Nyomtatványok Tára, T308.453

A Societas Latina Jenensis (Jénai Latin Társaság) 1728-ban alakult meg. Tagjainak fő célkitűzése a latin nyelv ápolása volt. Elnöki tisztét 1735-től Friedrich Andreas Hallbauer (1692–1750), teológia- és retorikaprofesszor töltötte be. A társaság évkönyveinek első kötete 1741-ben, a második 1743-ban jelent meg. Az évkönyvekben latin nyelvű beszédeket, latin nyelvtani és stilisztikai témájú értekezéseket, valamint leveleket, feliratokat, verseket és életrajzokat tettek közzé. A társaságnak több magyar tagja volt, köztük Bél Mátyás és fia, Bél Károly András, Deccard János Kristóf és Hajnóczi Dániel. A társaság évkönyvében helyet kaptak a magyar tagok írásai is: Hajnóczi Dániel például az 1743-i évi kötetben adta közre az 1740 októberében Sopronban elhangzott beszédét, melyben a jeles

irodalompártoló magyarországi uralkodók között emlékezett meg az elhunyt III. Károly királyról.

MAGYAR TÉMÁK AZ OLMÜTZI TUDÓS TÁRSASÁG FOLYÓIRATÁBAN / UNGARISCHE THEMEN IN DER ZEITSCHRIFT DER OLMÜTZER GELEHRTENGESELLSCHAFT

Monatliche Auszüge Alt und neuer Gelehrten Sachen. 1–2. Band.

Ollmütz, Hirnle, 1747.

ELTE EK P 405/1

Az olmützi Societas Incognitorum in terris Austricis folyóirata, számos recenzióval, kritikával magyar vonatkozású művekről, melyek ebben az évfolyamban a következők:

1. Band, 1. Stück: 26–42: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres, ac genuini, cum praef. Mathiae Belii cura & studio Joan. Georg Schwandtneri...* Tom. 1, Vindob: 1746 – Csonka, mivel a példányból a teljes 2. ív hiányzik. – 2. Stück: 99–117: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae...*, szerk. Carolus Peterffy SJ, Vienne: 1742. – 3. Stück: 211–?: *Acta Sanctorum Hungariae ex Joan. Bollandi S. J. operibus excerpta...*, Tyrn., 1744. – A példányban hiányzik, mivel a kötetben hiány a 169-től 243. oldalig. – 4. Stück: 280–290: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres, ac genuini, cum praef. Mathiae Belii, cura & studio Joan. Georg Schwandtneri...* Tom. 2, Vindob: 1746. 5. Stück: 325–336: *Fortsetzung deren Hungarischen Kirchen-Versammlungen deß Pr. Carl Peterffy ... anderer Theil.*

2. Band, 3. Stück: 657–665: *Jo. Gottofr. Oertelii &c. Harmonia L. L. Orientis & Occidentis, speciatimque Hungaricae cum Hebrae Publicae luci exposita a Joanne Hlivai.* Wittenberg 1746.

ORVOSI FOLYÓIRAT BORN IGNÁC (1742–1791) KÖNYVTÁRÁBÓL / MEDIZINISCHE ZEITSCHRIFT AUS DER BIBLIOTHEK VON IGNAZ VON BORN

Nova acta physico-medica Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae Germanicae Naturae Curiosorum [...], 1.

Norimbergae, 1757.

PTE EKT 95775

Andreas Elias Büchner német orvos által szerkesztett latin nyelvű szakfolyóirat. Főleg orvosi és tudománytörténeti témákról tartalmaz közleményeket. A kötet tulajdonosi bejegyzései: „Ex Bibliotheca borniana” [ex libris]; „Ex Bibl. Born” [Ms]; „Bibliote. Reg. Scient. Universit. Hungaricae” [bélyegzőnyomat]; „Magy. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Könyvtára” [bélyegzőnyomat]. A tulajdonos mineralógus, 1774-től a Royal Society tagja, a jozefnista évtized legjelentősebb szabadkőműves személyiségei közé tartozott.

Reinalter 1991.

PERLICZI JÁNOS DÁNIEL TUDÓSÍTÁSA ÉLETÉRŐL, KÜLFÖLDI AKADÉMIAI TAGSÁGAIRÓL / JÁNOS DÁNIEL PERLICZIS BERICHT ÜBER SEIN LEBEN UND SEINE AUSLÄNDISCHEN AKADEMIEMITGLIEDSCHAFTEN

Perliczi János Dániel levele Weszprémi Istvánhoz

Apátfalva, 1768. január 25.

Fólió méretű kézirat, 16 lap

OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 1980/I. f. 106.

Perliczi János Dániel (1705–1778) magyarországi tanulmányai befejeztével, 1723-tól németországi egyetemeken tanult, és magas szintű természettudományos képzettséget

szerezett. Új felfedezéseket tett a meteorológia és a hőtan terén, s már diákként több tudományos értekezést jelentetett meg. Ellátogatott Nyugat-Európa több nagyvárosába, számos híres orvossal, tudóssal kötött ismeretséget. 1728-ban kapta meg orvosi diplomáját Utrechtben. Ezt követően Selmecebányán telepedett le, majd miután 1731-ben kinevezték Nógrád megye főorvosává, Losoncra került. 1733-ban megjelentette a megye közegészségügyét szabályozó rendeletét, melyben részletes elvárásokat fogalmazott meg az orvosok, sebészek, szülésznek, patikusok feladatokról. Sokat tett az 1737. és 1741. évi nógrádi pestisjárványok felszámolásáért, miközben több orvosi könyvet adott ki, elsősorban a szegény sorban élők felvilágosítására. 1742-ben kidolgozta egy Magyarországon felállítandó orvosi főiskola tervét, melynek székhelyül Pestet vagy Selmecebányát jelölte meg, s amely megfelelő képzést nyújthatott volna bármely vallású és rangú magyarországi fiatalnak. Tervét 1751-ben benyújtotta Mária Teréziának és tanácsosának, Gerard van Swietennek, akik elküldték véleményezésre a helytartótanácsnak. A tanács arra az álláspontra jutott, hogy a protestánsok nem kaphatnak ilyen lehetőséget Magyarországon, így a tervet elvetették; majd megnyitották a csak katolikusok számára látogatható orvosi fakultást Nagyszombatban. 1754-ben Perliczit menesztették állásából, ezt követően alkalmi megbízásokat kapott, s a tudománynak szentelte idejét. Értekezéseihez nem sikerült kiadót találnia, azok egy része kéziratban maradt, más része elkallódott.

Weszprémi István 1767. december 1-jén levélben ke-reste meg Perliczit a kéréssel, hogy tájékoztassa életéről és irodalmi-tudományos munkásságáról. Perliczi az 1768. január 25-én kelt levelében tett eleget a kérésnek, s nem csupán a saját magára vonatkozó adatokat közölte, hanem beszámolt apósa, a tudós orvos, Moller Ottó Károly életéről is. A levél ezt követő részéből megismerhetjük Perliczi

élettörténetét: részletesen tájékoztat tanulmányairól, tudományos pályájáról, kapcsolatairól más tudósokkal, valamint elkészült és tervbe vett értekezéseiről. Említést tesz külföldi akadémiai tagságairól: 1727-ben új harcászati eszközökről írott értekezésével kiérdemelte a berlini porosz királyi tudományos akadémia tagságát, majd 1742-ben felvételt nyert a hallei Természettudományi Akadémia matematikai-fizikai osztályába. Számos tudományos dolgozata jelent meg külföldi és magyarországi tudományos folyóiratokban. A berlini akadémia évkönyveiben például hadászati és hőtani témájú cikkei mellett beszámolt a gyógyászati alkalmazásának lehetőségeiről, a nógrádi éghajlati és környezeti viszonyokról, a magyarországi orvostudomány helyzetéről. Arról is tájékoztat, hogy 1736-ban levelezett Bél Mátyással egy magyarországi tudós társaság megalapításáról, de tervük – saját kifejezésével – „füstbe ment”.

Dániel János Periczi (1705–1778) war Chefarzt des Komitats Nógrád und Mitglied mehrerer ausländischer Gelehrtenvereine. 1742 arbeitete er den Entwurf einer in Ungarn zu gründenden medizinischen Hochschule aus, offen für Studenten sämtlicher Konfessionen. Die Statthaltereien gewährte dies aber den Protestanten nicht, der Entwurf wurde abgelehnt. Später wurde eine medizinische Fakultät in Nagyszombat (Tyrnau) eröffnet, die aber nur für Katholiken zugänglich war. In seinem Brief vom 25. Januar 1768 berichtete Perliczi auf Wunsch von István Weszprémi über verschiedene Ereignisse seines Lebens und über das Leben seines Schwiegervaters, des gelehrten Arztes Ottó Károly Moller.

Szelestei 1978; Szelestei 1989.

WESZPRÉMI ISTVÁN ORVOS (1723–1799) LEVELE RÁDAY GEDEONHOZ (1713–1792) / BRIEF DES ARZTES ISTVÁN WESZPRÉMI (1723–1799) AN GEDEON RÁDAY (1713–1792)
 Debrecen, 1769. január 22.
 Papír, kézirat, 3 oldal
 SOMK Történeti dokumentáció, XI/1-B–67.391.1

Weszprémi Istvánt 1778-ban a Pesti Tudós Társaság választotta tagjának, majd a jénai mineralógiai társaság, a lipcsei Societas Jablonoviana s 1793-ban a göttingeni tudós társaság tagja volt. Részt vett a Hazafiúi Magyar Társaság munkájában, kapcsolatban állt a Kassai Magyar Társasággal és a Komáromi Tudós Társasággal. Cikkírója volt a Merkur von Ungarnnak és más lapoknak.

A levél szerint Weszpréminek, az akkoriban Debrecen városában praktizáló tiszti orvosnak (physicus) tudomására jutott, hogy Ráday Gedeon „a medicusok írásai körül szemlélődik”. Mivel Czvittinger Dávid és Friedrich Boerner biográfiai munkáihoz hasonlóan Weszprémi is a magyar és erdélyi orvosok rövid életrajzáinak összegyűjtésén dolgozott, arra kéri Rádayt, ha olyan adatot talál, ami ehhez a munkájához kapcsolódik, bocsássa rendelkezésére.

Weszprémi war Mitglied mehrerer ausländischer Gelehrtenengesellschaften. Er stellte ein Lexikon ungarischer Schriftsteller, Gelehrter und Ärzte zusammen. In diesem Brief bat er Gedeon Ráday zur Zusammenstellung des Lexikons um Hilfe.

Kapronczay 2007, 118–176.

MADAI DÁVID SÁMUEL ORVOS, EGYETEMI TANÁR, NUMIZMATIKUS (1709–1780) ÓN EMLÉKÉRME / GEDENKMEDAILLE AUS ZINN FÜR DEN ARZT, UNIVERSITÄTSLEHRER UND NUMISMATIKER DÁVID SÁMUEL MADAI (1709–1780)

F. W. Wermuth, 1773

Vert ón; 42 mm

Előlapi feliratok: DAV · SAM · A MADAI HVNG · CONSIL · AVL · & ARCHIAT · PRINC · ANHALT · C

Jelzése lent: F · W · WERMVTH

Hátlapi felirat: VIRO / ARTE MEDICA / CANDORE IN AMICOS / MERITIS IN REM NUMARIAM / EXCELLENTI / HOC AMICITIAE MONIMENTVM / DICAT / I : A : A P : / MDCCLXXIII

Faludi Géza éremgyűjteményével került a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumba.

SOMK Numizmatikai Gyűjtemény, ltsz.: X/3–76.8.36

Madai Dávid Sámuel 1744-ben tagja, majd 1746-ban főmestere lett a hallei Zu den drei goldenen Schlüsseln (A három arany kulcshoz) címzett szabadkőműves páholynak, melynek egyik fő tevékenysége a jótékonykodás volt. Erre utal a Madairól 1747-ben készült érem latin felirata is: „conjunge juvabit” (segíts te is!). 1745-ben az Academia Naturae Curiosorum (más néven: Academia

Leopoldina), azaz a német Természettudományos Akadémia választotta tagjai közé, amelynek folyóiratában publikált. Tagja volt továbbá a lipcsei gazdasági társaságnak. Jelentős éremgyűjteménnyel rendelkezett; numizmatikai munkája *Vollständiges Thaler-Cabinet aufs neue ansehnlich vermehret...* (Königsberg, 1765–1766. ill. 1768–74.) címen látott napvilágot, amely több mint 7000 érme leírását tartalmazza. Gyógyszerészeti munkáját tanítványa, Adami János a nagyszebeni görög kereskedelmi társaság megbízásából görögre fordította. Orvosi munkái mellett először írt Friedrich Ludwig, Solms és Teklenburg grófja Horatius-fordításához.

Az 1773-ban ezüst és ón változatban készült érem előlapján Madai Dávid Sámuel jobbra néző mellképe látható, korabeli ruhában, leomló hajzattal; köriratban legmagasabb rangja – az Anhalt-Köthen-i herceg udvari tanácsosa és főorvosa – olvasható. A hátlapi felirat szerint az érmet Madai Dávid Sámuel orvos tiszteletére barátja, Johann August von Ponickau (1718–1802), szászországi titkos hadi tanácsos, a wittenbergi egyetem könyvtárának alapítója készítette emlékül, utalva Madai numizmatikai tevékenységére.

Madai war 1744 Mitglied, 1746 Großmeister der halle-schen Freimaurerloge Zu den drei goldenen Schlüssel. 1745 wurde er von der Academia Naturae Curiosorum zum Mitglied gewählt, in deren Zeitschrift er publizierte. Er war Mitglied der Leipziger Wirtschaftlichen Gesellschaft. Sein pharmazeutisches Werk wurde von seinem Schüler János Adami im Auftrag der Griechischen Handelsgesellschaft zu Hermannstadt ins Griechische übersetzt.

Brettauer 1989, 56, 725. sz.; *Faludi* 1929, 14, 315. sz.; *Storer* 1931, 321, 2287. sz.

MADAI DÁVID SÁMUEL ORVOS, EGYETEMI TANÁR, NUMIZMATIKUS (1709–1780) EZÜST EMLÉKÉRME / GEDENKMEDAILLE AUS SILBER FÜR DEN ARZT, UNIVERSITÄTSLEHRER UND NUMISMATIKER DÁVID SÁMUEL MADAI (1709–1780)

F. W. Wermuth, 1773

Vert ezüst; 42 mm, 29 g

Előlap felirat körben: DAV · SAM · A MADAI HVNG · CONSIL · AVL · & ARCHIAT · PRINC · ANHALT · C
Jelzése lent: F · W · WERMVTH

Hátlapi felirat: VIRO / ARTE MEDICA / CANDO-RE IN AMICOS / MERITIS IN REM NUMARIAM / EXCELLENTI / HOC AMICITIAE MONI-MENTVM / DICAT / I : A : A P : / MDCCLXXIII
Faludi Géza éremgyűjteményével került a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumba.

SOMK Numizmatikai Gyűjtemény, ltsz.: X/3–66.438.20
Brettauer 1989, 56, 725. sz.; *Faludi* 1929, 14, 314. sz.; *Kapronczay* 2007, 118–176; *MAMŰL VII*, 133–134; *Storer* 1931, 321, 2287. sz.

FOGARASI PAP JÓZSEF FILOZÓFUS, FIZIKUS, TANÁR (1744–1784) DÍJÉRME / PREISMEDAILLE FÜR JÓZSEF FOGARASI PAP (1744–1784), PHILOSOPH, PHYSIKER UND LEHRER

Johann Georg Holtzhey, 1778

Arany, vert; 73 mm, 269 g

Előlap felirat: kartussal övezett babérmagány, fent címer, alatta szalagon TEYLER Középen: EER PENNING / VAN TEXLER'S / GODGELEERD / GE-NOOTSCHAP / toegekent aan.

Alatta vésve: JOS. PAP DE FAGARAS, / Ph. D^r. Phil. et. Math. Prof. / te M. VASARHELY

Hátlapi felirat: WAARE GODSDIENST – KENNIS
BLOEYT DOORVRYHEYD

Szelvényben GENOOTSCH. - AANVANG. / ANNO
– 1778.

Jelzése lent j.: I.G. HOLTZHEY FEC.

MNM É, ltsz. 153/874-1

Huszár 1999, 402; *Weszprémi* 1787, 205, 5–6.

Fogarasi Pap József volt az első protestáns professzor, akit II. József kinevezett a pesti egyetemre 1784-ben. Filozófiai és teológiai értekezéseivel rendszeresen részt vett és díjat nyert külföldi akadémiák, tudós társaságok pályázatain. Munkássága főleg pályatételek megszerkesztésére irányult. Tíz különböző tárgyú, főleg filozófiai és teológiai kérdéseket taglaló tételt dolgozott ki, melyekkel a seelandi Flessing tudós társaság, a leydeni akadémia, a berlini királyi akadémia, a harlemi tudós társaság és a leydeni Stolpianum legatum gondnokai által kitűzött érmekeket és jelentős pénzösszegeket nyert el. A hágai tudós társaság érdemei megbecsüléséül tagjává választotta.

Jobbról leterített asztalon nyitott könyv, előtte fátyolos női alak látható, fent sugarak. Balról allegorikus női alak frígiai sapkás rúddal, mellette ruhátlan női alak pálmaággal és sugaras gömbbel. Lábaiknál széttört bilincs és kettétört evező. Háttérben városkép templommal. Lent középen címerpajzsot tartó két oroszlán, szalagon VICIT – VIM – VIRTUS jelmonddal.

József Fogarasi Pap war der erste protestantische Professor, der 1784 von Joseph II. an die Pester Universität berufen wurde. Mit seinen philosophischen und theologischen Abhandlungen nahm er an Preisausschreibungen ausländischer Akademien und Gelehrtenengesellschaften regelmäßig und erfolgreich teil. Er stellte zehn Lehrsätze zu diversen Themen auf, die vorwiegend philosophische

und theologische Fragen erörterten. Mit diesen gewann er die von der Gelehrtenengesellschaft Flessing auf Seeland, von der Akademie zu Leyden, von der Berliner Königlichen Akademie, von der Gelehrtenakademie zu Harlem und von den Kuratoren des Stolpianum legatum zu Leyden ausgedienten Medaillen und bedeutende Geldbeträge. In Anerkennung seiner Verdienste wurde er von der Gelehrtenengesellschaft Den Haag zum Mitglied gewählt.

FOGARASI PAP JÓZSEF FILOZÓFUS, FIZIKUS, TANÁR
(1744–1784) DÍJÉRME / PREISMEDAILLE FÜR JÓZSEF FO-
GARASI PAP (1744–1784), PHILOSOPH, PHYSIKER UND
LEHRER

Johann Georg Holtzhey, 1782

Arany, vert; 53 mm, 79 g

Előlapi felirat: OPTIME MERITIS.

Hátlapi felirat: DEO ET PATRIÆ.

Szelvényben: SOCIET. – SCIENT. / HOLL. – PRÆM.

Peremirat: IOS. PAP. DE FAGARAS. PH. D. ET
PROF. IN ATH. VASARHELY. ADEPTUS EST
MDCCLXXXII. (vésve)

Jelzése lent: I.G. HOLTZHEY FEC.

MNM É, ltsz. 153/874-2

Huszár 1999, 404; *Weszprémi* 1787, 207. n. 8.

Szemből ábrázolt álló női akt, jobbán koszorú, balján pálmaág, háttérben vízparti városkép. Középen két oroszlán által tartott pajzsban: tör, oldalt két-két csillaggal, fent kereszttel. Kerek talapzat mellett ülő két női alak, egyik fátyollal, baljával könyvre támaszkodva, másik sisakkal és baljában rúdon frígiai sapka, mellette pajzs.

MAMŰL III., 144–145.

A HESSEN-HOMBOURGIPATRIÓTA TÁRSASÁG TAGSÁGI OKLEVELE HANNULIK JÁNOS RÉSZÉRE / MITGLIEDS-URKUNDE DER HESSEN-HOMBOURGER PATRIOTISCHEN GESELLSCHAFT FÜR JÁNOS HANNULIK Hesse-Hombourg, 1783. július 15.
Fólió méretű oklevél, f. 1.
PRMTKL 1.3.a: Personalia vetera, 25. fasc.: Joannes Hannulik, n° 92.

Az észak-németországi Hessen-Hombourg fejedelemség haladó gondolkodású, szabadkőműves örgrófja, V. Frigyes (1748–1820), a francia író és nyelvtanár, Nicolas Hyacinthe Paradis (1732 k.–?) javaslatára 1775 novemberében megalakította a Société Patriotique de Hesse-Hombourg pour l'encouragement des connoissances et des moeurs (Hessen-Hombourgi Patrióta Társaság az ismeretek és a jó erkölcsök terjesztésére) elnevezésű tudós társaságot. Az alapítók célja az volt, hogy szervezetbe tömörítsék az európai tudós társaságok tagjait, s lehetőséget biztosítsanak az egymástól elszigetelten dolgozó tudósok hálózatának fejlesztésére. A titkári feladatokat 1781-ig Paradis látta el, aki maga is több tudós társaság és akadémia tagja volt. A társaság programját 1777-ben jelentették meg, az ebben közölt adatok szerint az egyesülés ekkor kilenc európai ország negyvenöt városából 143 tagot számlált. A tudósok belső, külső vagy levelező tagként kapcsolódhattak be a munkába, s egy-egy városban 10-12 személy külön bizottságot alakíthatott. A társaság közlönyt adott ki; a vezetőség témajavaslatok közreadásával igyekezett szervezettebbé tenni a munkát. Az első nagygyűlést 1778 márciusában, nagyjából 600 tag részvételével tartották. Itt Európát régiókra osztották, s mindegyiknek kijelöltek egy-egy felelőst. Az észak- és kelet-európai társaságok ügyeinek összefogásával Paradis-t bízták meg, aki 1779

februárjában Bécsbe utazott, megismerkedett Bessenyei Györggyel és több magyar tudóssal, és felkérte őket részvételre a szervezet munkájában.

Hannulik János Krizosztom (1745–1816), piarista szerzetes, pap, tanár 1777-ig több felvidéki, magyarországi és erdélyi városban teljesített szolgálatot. Ezt követően Nagykárolyban élt haláláig. Tanított bölcseletet, retorikát, logikát és metafizikát, helyettes rektori, rektori, majd igazgatói pozíciót töltött be, 1806–1810 között a provinciális helyettese volt. Magas színvonalon művelte a latin nyelvű költészetet, versei egy része még életében megjelent. Tudományos és irodalmi tevékenysége elismeréseként választották 1783-ban a Société Patriotique aktív tiszteleti tagjává. Tagsági oklevelét a társaság részéről Paradis utóda, az új főtitkár, Johann Heinrich Armbrüster, továbbá Elias Neuhoff pecsétőr, három tag, valamint a brünni Joseph Maximilian von Lamberg írta alá.

Auf Vorschlag des französischen Schriftstellers und Sprachlehrers, Nicolas Hyacinthe Paradis (um 1732–?) gründete der fortschrittlich denkende, freimaurerisch gesinnte Landgraf des Fürstentums Hessen-Hombourg, Friedrich V. (1748–1820) im November 1775 eine Gelehrtengeellschaft mit dem Namen Société Patriotique de Hesse-Hombourg. Ziel der Gründer war es, die Mitglieder der europäischen Gelehrtengeellschaften in einer Organisation zu vereinen und die Vernetzung der isoliert wirkenden Gelehrten zu intensivieren. In Anerkennung seiner wissenschaftlichen und literarischen Tätigkeit wurde der Piaristenmönch, Priester und Lehrer János Krizosztom Hannulik 1783 zum aktiven Ehrenmitglied der Société Patriotique gewählt.

Némedi 1978; Szelestei 1989.

A RÓMAI ÁRKÁDIA AKADÉMIA OKLEVELE HANNULIK JÁNOS RÉSZÉRE / URKUNDE DER RÖMISCHEN ACCADEMIA DELL'ARCADIA FÜR JÁNOS HANNULIK
Róma, 1780. („Olimpiade DCXXXIX, Anno IV”)
Negyedré méretű, egylapos nyomtatvány
PRMTKL 1.3.a: Personalia vetera, 25. fasc.: Joannes Hannulik

Az Árkadia Akadémia (Accademia dell’Arcadia) elnevezésű tudományos-irodalmi akadémiát 1690-ben a Krisztina svéd királynő irodalmi körébe tartozó írók, művészek, tudósok alapították Rómában. Elnevezése arra utal, hogy a tagok a görög bukolikus irodalmi hagyományt folytatták; ennek szellemében magukat „pásztor”-nak nevezték, s választottak egy-egy olasz, de görög szavakból képzett „pásztori” nevet. E néven szólították egymást összejöveteleiken, és jelentették meg műveiket. Az irodalmi, kulturális élet megújítására törekedtek, és egy, a barokk stíluseszménytől eltérő, egyszerűbb irodalmi-művészeti stílust követtek. Soraikba nemcsak olaszokat, hanem más nemzetiségű tagokat is felvettek, akik itáliai tartózkodásuk során látogathatták az akadémia gyűléseit, s lehetőséget kaptak írásaik bemutatására. A társaság rendszeresen jelentetett meg a tagok verseiből összeállított gyűjteményes köteteket. Az „árkádisták” hazájukba visszatérve is tartották egymással a kapcsolatot, s az itáliai centrumú mozgalom Európa számos országában éreztette hatását. A szervezetnek a 18. században több magyar tagja volt, Hannulikon kívül például Faludi Ferenc (1704–1779), a piarista Desericzky Ince (1702–1763), Kempelen János András (1716–1752) és Parachich Ádám (1717–1784).

Hannulik Jánost 1780/1781-ben vették fel a tagok sorába: ekkor állította ki számára a társaság titkára, Giocchino Pizzi (pásztori nevén: Nivildo Amarinzio)

a felvételtől szóló tanúsítványt, mely szerint Hannulik a „Seralbo” pásztori nevet kapta. Az okiratból az is kitűnik, hogy Hannulikat két tag ajánlotta: Cimante Mice-nio (az anconai Luigi Godard piarista szerzetes, retorikatanár) és Callicrate Arionio (a ferrarai Giovanni Luigi Bongiochi, szintén piarista szerzetes, retorikatanár). Pizzi egy évvel később, 1782. április 11-én újabb oklevelet állított ki Hannuliknak (uo., n° 94.). Ebben közli, hogy mivel az „erümanthoszi mezők” pásztorai között megüresedett egy hely, a magyar piarista ettől kezdve az ő közösségükbe tartozik, teljes jogú taggá vált, és használhatja a Seralbo Erimantico nevet. Hannulik ezt követően rendszeresen e néven adta közre verseit.

Die wissenschaftlich-literarische Akademie mit dem Namen Accademia dell’Arcadia wurde 1690 in Rom von Schriftstellern, Künstlern und Gelehrten gegründet, die zum literarischen Kreis der schwedischen Königin Kristina gehörten. János Hannulik wurde 1779 als Mitglied aufgenommen, wobei er den Namen „Seralbo Erimantico“ erhielt. Danach publizierte er seine Gedichte regelmäßig unter diesem Namen.

Kovács 1990; *Sárközy* 2005.

BÁRÓ VAY MIKLÓS MÉRNÖKKARI TISZT (1756–1824)
KÉPMÁSA / PORTRÄT VON BARON MIKLÓS VAY (1756–
1824), INGENIEURKORPS-OFFIZIER

Anton Einsle (1801–1871)

Vászon, olaj; 69 × 53 cm

Báró Vay Gilda ajándéka.

SRKTGYL ltsz. E. 1960.13.

1786–1788 között nyugat-európai tanulmányutat tett, Londonban Jesse Ramsden műhelyében dolgozott. Az optikai műszerkészítés terén elért eredményeiért 1787-ben a korai brit szabadkőművesség egyik központjának számító Royal Society tagjává választotta. 1790-ben politikai küldetést vállalt; Sir Joseph Banks, a Royal Society elnökének közvetítésével kétszer találkozott William Pitt angol miniszterelnökkel. Ugyanettől az évtől részt vett a pozsonyi országgyűlésen. 1792-ben Londonban több műszert vásárolt a sárospataki kollégiumnak. 1804-től a Tisza- és Körös-vidék folyószabályozási biztosaként irányította a térképkészítő mérnökök munkáját. Saját műszaki találmányai voltak. Anyagilag támogatta Csokonai versfordításainak kiadását. Kapcsolatban állt Festetics Györggyel és Asbóth Jánossal, a keszthelyi Georgikon professzorával.

Miklós Vay unternahm von 1786 bis 1788 eine Studienreise in Westeuropa. Für seine Ergebnisse auf dem Gebiet des optischen Gerätebaus wurde er 1787 von der Royal Society zum Mitglied gewählt. Ab 1804 leitete er in der Theiß- und Körös-Region als Kommissar für Flussregelung die kartographische Arbeit der Ingenieure. Er hatte eigene technische Erfindungen.

Vargha 1994; *Kurucz* 2013, 124–125, 170, 174, 210–211.

A ROYAL SOCIETY VÁLASZTMÁNYI LISTÁJA / LISTE
DES AUSSCHUSSES DER ROYAL SOCIETY
1787. nov. 30.

SRKTGYL ltsz. K. ii. IV. 1. N-40. (Vay család levéltára)

Az 1660-ban alapított Royal Society, teljes nevén The Royal Society of London for Improving Natural Knowledge (Londoni Királyi Természettudományos Társaság) Anglia legrégebb tudományos társasága. A bizonyítékon, megfigyeléseken és kísérleteken alapuló tudományos gondolkodás eszméjét hirdette alapítása óta. A tudományos gondolkodás és fejlődés ösztönzőjeként hamar világhírré tett szert. Csak az nyerhetett felvételt, aki kiemelkedő eredményeket ért el a tudományban. Sir Joseph Banks James, angol botanikus, természettudós azt követően lett a társaság elnöke, hogy részt vett James Cook első Föld körüli útján. Negyvenegy évig töltötte be az elnöki posztot. A lista báró Vay Miklós hagyatékában maradt fenn.

MAMŰL XII, 363–364; *Kulcsár* 2006, 99–127; *Szakály* 2003.

JOSEPH BANKS ANGOL BOTANIKUS, TERMÉSZETTUDÓS (1743–1820), A ROYAL SOCIETY ELNÖKÉNEK LEVELE BÁRÓ VAY MIKLÓSHOZ (1756–1824) / BRIEF DES ENGLISCHEN BOTANIKERS, NATURWISSENSCHAFTLERS UND PRÄSIDENTEN DER ROYAL SOCIETY, JOSEPH BANKS (1743–1820) AN BARON MIKLÓS VAY (1756–1824)
1790. nov. 23.

SRKTGYL ltsz. K.ii.IV.1. N-28. (Vay család levéltára)

Joseph Banks leveléből kirajzolódik kettejük szoros szakmai és magánéleti kapcsolata. Banks üzleti, gazdasági tanáccsal látja el a bárót, majd segítségét ajánlja fel szembe-

tegségével kapcsolatban. A Royal Society ügyeit is érinti: megemlíti, hogy megkezdődtek a szokásos szakmai ülések, továbbá tolmácsolja Charles Brian Blagden fizikus és Gen Rainsford üdvözlését. Levele végén Banks kifejezi családtagjai személyes jókívánságait, s köszöntését küldi Podmaniczky bárónak. A kapcsolat korábbi dokumentuma Banks 1789. aug. 6-i keltezésű levele, melyben Dublin püspökétől kért ajánlást, Vayt méltatva.

Aus dem Brief von Joseph Banks geht die enge fachliche und private Beziehung der beiden hervor. Banks gibt dem Baron geschäftliche und wirtschaftliche Ratschläge, später bietet er ihm im Zusammenhang mit seiner Augenkrankheit seine Hilfe an. Er streift auch die Angelegenheiten der Royal Society: Er erwähnt, dass die üblichen Sitzungen begonnen haben, ferner bestellt er dem Baron Grüße von dem Physiker Charles Brian Blagden und von Gen Rainsford.

ZÁCH JÁNOS FERENC (1754–1832) CSILLAGÁSZATI MŰVE / ASTRONOMISCHES WERK VON JÁNOS FERENC ZÁCH (1754–1832)

Zách János Ferenc: *Tabulae motuum solis novae et correctae ex theoria gravitatis et observationibus recentissimis erutae.*

Gotha, Ettinger, 1792.
195 oldal + CCL tábla
OSZK 402.879

A Pesten született, cseh származású Zách János Ferenc korának egyik nemzetközileg elismert csillagásza és földrajztudósa volt. 1804-től a Royal Society tagja. Fontosabb felfedezéseit a gothai obszervatórium vezetőjeként tette.

Levelezésben állta a kor több neves természettudósával. A kötet a nap vonulásával kapcsolatos megfigyeléseket, számításokat, számsorokat és táblázatokat tartalmaz.

Der in Pest geborene János Ferenc Zách war ein international anerkannter Astronom und Geograph seiner Zeit. Seine bedeutenderen Entdeckungen machte er als Leiter der Sternwarte in Gotha. Er korrespondierte mit mehreren namhaften Naturwissenschaftlern. Der Band enthält Beobachtungen, Berechnungen, Zahlenreihen und Tabellen zum Sonnengang.

MAMŰL XIII, 60–61.

ZÁCH JÁNOS FERENC FÖLDTANI FOLYÓIRATA / GEOGRAPHISCHE ZEITSCHRIFT VON JÁNOS FERENC ZÁCH F. von Zach [Zách János Ferenc] (szerk.): *Allgemeine Geographische Ephemeriden*, 1–2.

Weimar, 1798.
744 + 600 oldal.
ELTE EK P128

A Zách János Ferenc szerkesztette folyóirat főleg természettudományi, földrajztudományi témákat dolgozott fel. Közölt tanulmányokat, recenziókat könyvekről és térképekről, ismertette tudósok levelezését. Számos térképet és egy csillagtérképet is közölt.

Die von János Ferenc Zách redigierte Zeitschrift bearbeitete vor allem naturwissenschaftliche und geographische Themen. Zách veröffentlichte Aufsätze, Rezensionen und Karten, überdies gab er die Korrespondenz von Gelehrten bekannt. Er veröffentlichte zahlreiche Karten und eine Sternkarte.

ZÁCH JÁNOS FERENC CSILLAGÁSZATI FOLYÓIRATA /
ASTRONOMISCHE ZEITSCHRIFT VON JÁNOS FERENC
ZÁCH

Fr. von Zach [Zách János Ferenc] (szerk.): *Monatliche
Correspondenz zur Beförderung der Erd- und Himmels-
kunde*, 1–2.

Gotha, 1800.

VI, 646 + 652 oldal

ELTE EK P1310

Ezt a földtannal és csillagászattal foglalkozó folyóiratát Zách bizonyos szempontból az előző folytatásának szánta, okulva az annak szerkesztése során elkövetett hibákból. Magyar vonatkozású közleménye:

1/März: 212–223: *Frey müthige Bemerkungen eines Un-
gars über sein Vaterland, auf eine Reise durch einige Un-
garische Provinzen*. Teutschland 1799. – Recenzens szerint a műnek ismeretlen a szerzője. A *Magyar könyvészet 1712–1860/I* kötete szerint a könyv szerzője a poprádi származású Glatz Jakab evangélikus lelkész, író, aki a 18. század végén Jénában élt. Recenzens szerint a szerző elfogult a német nemzetiségűekkel szemben, s lenézi a magyarokat.

GYARMATHI SÁMUEL NYELVÉSZ, ORVOS (1751–1830)
MŰVE A MAGYAR ÉS A FINN NYELV ROKONSÁGÁRÓL /
ABHANDLUNG DES SPRACHWISSENSCHAFTLERS
UND ARZTES SÁMUEL GYARMATHI (1751–1830) ÜBER
DIE VERWANDTSCHAFT DES UNGARISCHEN MIT
DEM FINNISCHEN

*Affinitas Lingua Hungaricae cum linguis Fennicae originis
grammaticae demonstrata*, Göttingae, Dieterich, 1799.

Papír, 387 oldal

MTA KIK Régi Nyomtatványok Tára, 540.101

Gyarmathi Sámuel az enyedi kollégium elvégzése után Bécsbe került, ahol 1782-ben orvosdoktori diplomát szerzett, valószínűleg itt lett szabadkőműves. 1789 után érdeklődését az erdélyi akadémiai mozgalom köti le, részt vett az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság előkészítő munkálataiban. Bethlen Elek mentoraként érkezett Göttingenbe 1796-ban, ahol a finnugor tudományok központjában tevékenykedett. L. A. Schlözer hatására kezdett foglalkozni a nyelvhasználatával. Tudományos kapcsolatokat épített ki; levelet írt a stockholmi tudós társaságnak a magyar–lapp nyelvrokonsággal kapcsolatban. A magyar és a finn nyelv rokonságát bizonyító *Affinitas* európai hírnevet hoz számára, s arról tanúskodik, hogy nem csak hazai viszonyok között volt fontos kérdés a magyarság mibenléte. Tudományos nyelvhasználatával megalapozta a finnugor összehasonlító nyelvtudományt. Gyarmathit megválasztják a göttingeni, majd a jénai tudós társaság levelező tagjának.

Sámuel Gyarmathi kam nach der Absolvierung des Kollegiums in Enyed (Straßburg in Siebenbürgen) nach Wien, wo er 1782 ein Arztdiplom erwarb. Wahrscheinlich wurde er hier Freimaurer. Nach 1789 nahm er an den Vorbereitungsarbeiten der Siebenbürger Ungarischen Sprachgesellschaft teil. 1796 fuhr er nach Göttingen, wo er im Zentrum der finnisch-ugrischen Wissenschaften tätig war. Mit seinem Sprachvergleich begründete er die finnisch-ugrische vergleichende Sprachwissenschaft. Er wurde zunächst in Göttingen, später in Jena zum korrespondierenden Mitglied der Gelehrten-Gesellschaft gewählt.

Gulya 1978; *Gyarmathi* 1999, 363–366; *MAMÜL III.*, 375–376; *Leffler* 1913, 37–41.

BÁRÓ ORCZY GYÖRGY (1788–1871) DIPLOMÁJA A JÉNAI MINERALÓGIAI TÁRSASÁGI TAGSÁGÁRÓL / BARON GYÖRGY ORCZYS (1788–1871) DIPLOM ÜBER DIE MITGLIEDSCHAFT IN DER MINERALOGISCHEN GESELLSCHAFT ZU JENA

Jéna, 1812. július 3.

Szöveg: „Die Herzogliche Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena urkundet durch gegenwärtiges Diplom dass sie den Herrn Baron von Ortzy aus Ungarn, zu ihrem auswärtigen Ehrenmitglied aufgenommen hat.”

Nyomtatott aláírások: von Göthe [Johann Wolfgang von Goethe] Praesident, [Friedrich Wilhelm Heinrich] von Trebra Vice: Praesident, Johann Georg Lenz Director.

MNL OL P 519. 14. csomó, Nr. 136/a.

Báró Orczy György, a költő Orczy Lőrinc (1718–1789) unokája, később császári kamarás, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület egyik alapítója 1812-ben nyert felvételt a Jénai Hercegi Mineralógiai Társaságba. Az 1796-ban alakult társaságnak sok magyar tagja volt, többek közt első elnöke, Teleki Domokos. 1799-ben Festetics Györgyöt is felkérték elnöknek, de egyéb teendői miatt ezt nem vállalta. Johann Wolfgang von Goethe 1804-től töltötte be az elnöki tisztséget. A szöveget keretező rézmetszeten balról Vulcanus, jobbról Neptunus alakja, akik a Naptól és villámokból alászálló, asztrológiai jeleikkel megjelölt kémiai elemek földbe-tengerbe jutása, majd ásványkénti kitermelése fölött őröködnék.

Der nachherige kaiserliche Kämmerer, ein Gründer des Nationalen Ungarischen Wirtschaftsvereins, Baron György Orczy wurde 1812 in die Herzögliche Mineralogische Gesellschaft zu Jena aufgenommen. Die 1796 gegründete Gesellschaft hatte mehrere ungarische Mitglieder, u.a. den ersten Präsidenten der Gesellschaft, Do-

monkos Teleki. 1799 wurde György Festetics das Amt des Präsidenten angeboten, aber wegen seiner zahlreichen Aufgaben hat er es nicht angenommen. Johann Wolfgang von Goethe war ab 1804 Präsident.

Kakucska 2007.

IV. Tudásmegosztás és nemzeti művelődés

Distribution des Wissens und nationale Bildung

Az 1750-es, 60-as évek szórványos kezdeményezéseit követően a 70-es, 80-as évektől látványosan megszaporodtak a speciális célok megvalósítására alapított kisebb-nagyobb társaságok. Ezek egyik része a vidéki városokban jött létre, s lehetővé tette az értelmiség rendszeres találkozását. 1788-ban megindult az első önálló magyar nyelvű irodalmi folyóirat, amit továbbiak követtek. A folyóiratok, újságok körül kis társaságok, körök szerveződtek; a szerkesztőségek gyakran valóságos irodalmi központtá, a nyelvi-irodalmi megújulás hatékony eszközévé léptek elő. Az akadémiai eszme és a nyelvi-irodalmi törekvések képviselői tudatosan felhasználták az ismeretterjesztő folyóiratok és a politikai lapok iránti érdeklődést. A Magyar Hírmondó, a Magyar Museum, a Mindenes Gyűjtemény és a Hadi és Más Nevezetes Történetek egyaránt magáévá tette a tudós társaság ügyét. A folyóiratok és társasági törekvések mögött megjelentek a felvilágosult nemesek, főnemesek, akik közül többen, az értelmiségi réteg egy részével együtt, szabadkőműves páholyok tagjai voltak. Az újságok, folyóiratok szerkesztőségeinek egy részét a század utolsó két évtizedében részben vagy teljes egészében páholytagok alkották.

A társaságok tevékenysége és nemzetközi kapcsolathálózata nagy szerepet játszott a kor modern eszméinek elterjedésében, erősítette a nyelvi, irodalmi reformtörekvéseket, s hozzájárult a tudományok és a nemzeti művelődés új fórumainak megteremtéséhez. A 80-as évek végén, a 90-es évek elején látványosan gyarapodni kezdett az olvasóközönség; az olvasókörök révén a folyóiratok, hírlapok tényleges olvasóinak száma messze meghaladta az előfizetők és vásárlók számát. Továbbra is hiányoztak azonban a jól szervezett irodalmi és tudományos élet legfontosabb feltételei. 1795 után az irodalmi élet a városokból átmenetileg visszaszorult a vidéki kúriákba, felerősödött az elkülönülés, s nőtt a felekezeti és tájegységek szerint megosztottság.

BÉL MÁTYÁS A RÉGI ÉS AZ ÚJ MAGYARORSZÁGRÓL / MÁTYÁS BÉL ÜBER DAS ALTE UND DAS NEUE UNGARN

Matthias Bel: *Hungariae antiquae et novae prodromus, cum specimine [...]*.

Norimbergae, Monath, 1723.

3 sztl. + 204 oldal. 33 cm.

SOMK Könyvtár, 34196/ F.24018

Ebben az államismereti művei elé bevezetőnek szánt kötetben Bél felvázolja céljait: Magyarország történetének, földrajzi, politikai, közjogi és népességi viszonyainak részletes leírását. Mintaként közli Szepes vármegye leírását. A feladat elvégzéséhez társasakat keres, s felveti egy tudós társaság alapításának szükségességét. A kötet szemléletes illusztrációkat tartalmaz, így pl. Vihnye és Szklenó fürdők látképét, gyógynövény-ábrázolást, a Tokajban termő, a legenda szerint aranyat tartalmazó szőlőtökéről készült metszetet.

In dem Band, der als Einleitung zu seinem staats- und landeskundlichen Werk gedacht war, skizziert Bél seine Ziele: Er wollte eine ausführliche Beschreibung der historischen, geographischen, politischen, staatsrechtlichen und demographischen Verhältnisse Ungarns erstellen. Zur Durchführung der Aufgabe sucht er Helfer und plädiert für die Notwendigkeit der Gründung einer Gelehrten-gesellschaft. Der Band enthält anschauliche Illustrationen, so z.B. Ansichten von den Bädern Vihnye und Szklenó, Darstellungen von Heilpflanzen und einen Stich der legendenhaften goldhaltigen Weinrebe von Tokaj.

AZ ÚJ MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETI-FÖLDRAJZI ISMERTETÉSE / HISTORISCH-GEOGRAPHISCHE BESCHREIBUNG DES NEUEN UNGARN

Matthias Bel: *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor [...]*.

1. kötet: Viennae, Ghelen, 1735, 11 sztl. + 696 oldal + 2 kihajtható tábla, 46 cm.

2. kötet: Viennae, Ghelen, 1736, 8 sztl. + 587 oldal + 6 tábla, 46 cm.

3. kötet: Viennae, Ghelen, 1737, 10 sztl. + 642 oldal + 2 sztl., 7 tábla, 46 cm.

4. kötet: Viennae, Ghelen, 1742, 6 sztl. + 768 oldal + 9 tábla, 46 cm.

SOMK Könyvtár, 17015/F.3444–3447.

Bél Mátyás legfontosabb, ma is forrásként használható munkája, melynek a szerző életében megjelent öt kötet tíz vármegye részletes leírását adja. A többi vármegye leírása kéziratban maradt. A több mint húszéves munka során Bél nemcsak tudósokkal működött együtt, de tanárok, lelkészeket, orvosokat is megkeresett levélben, hogy pontosíthassa az általa ismert adatokat. A köteteket gazdag rézmetszetes képanyag – térképek, látképek, családfa-ábrázolások – illusztrálják. A első kötet címlapelőzékén a mű Mária Teréziának történő felajánlása, a második kötet címlap utáni metszetén Bél portréja látható.

Das ist Mátyás Béls wichtigste Arbeit, die heute noch als Quelle benutzt werden kann. Die zu Lebzeiten des Autors erschienenen fünf Bände enthalten eine ausführliche Beschreibung von zehn Komitaten. Die Beschreibung der übrigen Komitate liegt als Manuskript vor. Während der mehr als zwanzigjährigen Arbeit arbeitete Bél nicht nur mit Gelehrten zusammen, sondern er wandte sich schriftlich auch an Lehrer, Pfarrer und Ärzte, um seine eigenen

Angaben zu präzisieren und zu ergänzen. Die Bände sind mit Kupferstichen – Karten, Ansichten und Darstellungen von Stammbäumen – reich illustriert.

BESZÁMOLÓ ZENEI KOLLÉGIUM ALAPÍTÁSÁRÓL ERDÉLYBEN / BERICHT ÜBER DIE GRÜNDUNG EINES MUSIKKOLLEGIUMS IN SIEBENBÜRGEN

Szilágyi Sámuel levele Ráday Gedeonhoz

Medgyes, 1752. március 18.

Papír, fólió alakú kéziratlap

RGY VIII. 2455.

Szilágyi Sámuel (?–1771) 1733–1748 között a magyarországi református egyház érdekeit képviselte a bécsi udvarban. Érdemei elismeréseként bárói rangot és erdélyi ítélőtáblai ülnöki tiszteletet kapott. Bécsi éveiben rendszeresen szerzett be könyveket Ráday Gedeonnak, és maga is jelentős könyvgyűjteményt hozott létre. Egyháztörténeti forrásgyűjteménye elveszett. Íróként, műfordítóként is tevékenykedett.

1752. március 18-án Rádayhoz írott, Medgyesen kelt levelében arról számolt be, hogy Collegium Musicumot szervezett. Ez a zenei kollégium feltehetően Medgyesen vagy Marosvásárhelyen működött, tagjai Szilágyi beszámolója szerint jól képzett hangszeres muzsikusok és énekesek voltak. Az együttes hetente kétszer barokk zenei műveket adott elő, az olasz áriák szövegét Szilágyi fordította magyarra.

Sámuel Szilágyi (?–1771) vertrat von 1733 bis 1748 beim Wiener Hof die Interessen der calvinistischen Kirche in Ungarn. In seinem an Gedeon Ráday geschriebenen, vom 18. März 1752 in Medgyes (Mediasz/Mediasch) datierten

Brief berichtet er davon, dass er ein Collegium Musicum organisierte. Dieses Musikkollegium funktionierte vermutlich in Medgyes oder Marosvásárhely (Neumarkt am Mieresch), seine Mitglieder waren nach dem Bericht von Szilágyi gut gebildete Instrumentalmusiker und Sänger. Das Ensemble trug wöchentlich zweimal Barockmusik vor, der Text der italienischen Arien wurde von Szilágyi ins Ungarische übersetzt.

Szelestei 1989.

DANIEL GRAN (1694–1757) FESTŐ LEVELE ÉS TERVEZETE EGY MAGYAR MŰVÉSZETI AKADÉMIA ALAPÍTÁSÁRA / BRIEF UND ENTWURF DES MALERS DANIEL GRAN ÜBER DIE GRÜNDUNG EINER UNGARISCHEN AKADEMIE DER KÜNSTE

Sankt Pölten, 1755. december 4.

MNL OL N 12. Archivum Regnicolare, Arch. palat. Batthyány, 6. fasc. 21. No. 20, 81–85 (levél); 86–89: *Proiectum / Proiect einer Nötigen und Nutzbaren Kunst Accademie* (külön datálás nélkül)

Daniel Gran bécsi udvari festőnek több magyarországi munkájáról tudunk (Pozsony, Sopron). Ő és kollégái jó részt Bécsből látták el képekkel a magyar megrendelőket. Grant 1751-ben a bécsi művészeti akadémia rektorának jelölték, de elutasította. 1755-ben tervezetet nyújtott be Batthyány Lajos nádornak egy magyar művészeti akadémia megalapításáról. A levélhez csatolt *Proiectum* a bécsi tantervet ötvözte az 1717-ben alapított császári katonai mérnökakadémia tantárgyaival. Az oktatás alapja a rajz, amelybe a festő-, szobrász-, éremvéső- és építészhallgatókon kívül a különféle műiparosokat is bevezetnék. Hiány-

zik a rézmetszés és az anatómia, viszont külön szak lenne a „civil”, külön a katonai architektúra, a mechanika, a perspektíva, és külön osztályban tanulnának a nemesi ifjak. Az intézményt Gran irányította volna két segéderő közreműködésével. Tervére nem kapott választ, az más formában sem valósult meg, helyette továbbra is a bécsi akadémia jelentette a szakmai képzés lehetőségét a magyar festőknek.

Von dem Wiener Hofmaler Daniel Gran sind mehrere Werke auch aus Ungarn (Preßburg, Ödenburg) bekannt. Er und seine Malerkollegen belieferten die ungarischen Kunden mit Gemälden größtenteils aus Wien. Gran wurde 1751 zum Rektor der Wiener Kunstakademie vorgeschlagen, aber er hat es abgelehnt. 1755 reichte er dem Palatin Lajos Batthyány einen Entwurf zur Gründung einer Ungarischen Akademie der Künste ein. Das dem Brief angehängte *Projectum* vereinte den Wiener Lehrplan mit den Lehrfächern der 1717 gegründeten k.u.k. Technischen Militärakademie.

Jávor 2006.

FRIDVALDSZKY JÁNOS TERMÉSZETTUDÓS (1730–1784)
MEZŐGAZDASÁGI TERVEZETE / ENTWURF DES NATURWISSENSCHAFTLERS JÁNOS FRIDVALDSZKY (1730–1784) ÜBER DIE LANDWIRTSCHAFT

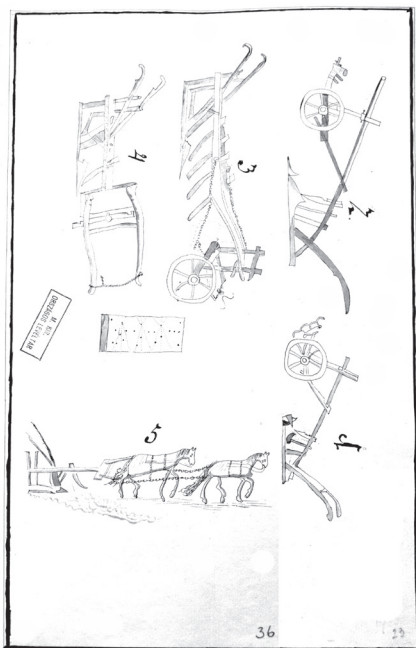
Projectum oeconomicum, Kézirat, 1769.

Papír, 14 oldal

MNL OL Erdélyi Főkormányzóság, Ügyiratok, F46, 1772/225. fasc. 293-299 (korábban: Acta Societatis Agriculturae, F 48.)

Bár foglalkozott a Mária-tisztelet és a magyar királyok történetével is, igazán jelentős eredményeket Fridvalszky a természettudományok, különösen a bányászat, és a mezőgazdaság korszerűsítése terén ért el. Közreműködött az 1769-ben megalakult Erdélyi Magyar Mezőgazdasági Egyesület létrehozásában, javaslatot tett a papírgyártás korszerűsítésére, nevéhez fűződik Erdély ásványtani viszonyainak első bemutatása. Az Egyesület részére készítette el *Projectum oeconomicum* című kéziratát. Munkájában javasolja a háromnyomásos rendszer kialakítását a földművelésben; ajánlja az irtásföldek fokozását egyéni érdekelttség alapján. Elítéli a birtokhalmozókat, akik túlterhelik jobbágyaikat. A lóadó leszállítása és a boradó emelése mellett érvel. Javasolja, hogy aki három évig nem műveli földjét, attól vegyék el, hívjanak be külföldről iparosokat a nálunk kevésbé ismert szakterületekre, s limitálják a túl népes és emiatt elszegényedő iparágakat. A kereskedelmet merkantilista szempontból tárgyalja. Manufaktúrák létesítését ösztönzi, hogy ne kelljen az árucikkeket a birodalom többi részéből vagy külföldről szállítani. Belső vámok és felvásárlási céhmonopóliumok helyett a szabad kereskedelem híve. Javasolja, hogy a lakosságot a korszerű gazdálkodásra oktassák.

Fridvaldszky erzielte auf dem Gebiet der Naturwissenschaften, vor allem aber der Modernisierung des Bergbaus und der Landwirtschaft herausragende Ergebnisse. 1770 legte er dem Siebenbürger Ungarischen Landwirtschaftsverein sein Manuskript mit dem Titel *Projectum oeconomicum* vor. Darin schlägt er die Einführung der Dreifelderwirtschaft im Ackerbau vor und spornt die Gründung von Manufakturen an, damit die Produkte nicht aus anderen Teilen des Reiches oder aus dem Ausland importiert werden müssen. Statt der Binnenzölle und der Ankaufsmonopole der Zünfte befürwortet er den Freihandel. Er schlägt vor, man sollte der Bevölkerung moderne Wirtschaftskennntnisse beibringen.

FRIDVALDSZKY JÁNOS TERMÉSZETTUDÓS (1730–1784) PÁLYAMŰVE AZ ERDÉLYI MAGYAR GAZDASÁGI EGYESÜLET LEÍRÁSÁVAL / PREISSCHRIFT DES NATURWISSENSCHAFTLERS JÁNOS FRIDVALDSZKY (1730–1784) MIT BESCHREIBUNG DES UNGARISCHEN WIRTSCHAFTSVEREINS IN SIEBENBÜRGEN

Dissertatio de agris fivandis et arendis pro M. Principatu Transylvaniae, Kézirat, 1771.

Papír, 38 oldal 33 × 22 cm

MNL OL Erdélyi Kancellária, Acta Generalia, B2, 1772, 829.

Ásványtani és botanikai ismereteit egy, a talajművelés megújítását célzó pályaművében hasznosította. Ez Fridvaldszky János és egyben a korabeli Erdély legjelentősebb természettudományi műve. Angol és holland tapasztalatok alapján javasolja a trágyázást, a márgával való talajjavítást. Leír egy saját találmányú szántóvető gépet. Mun-

kájában több rajzot közöl, köztük különböző eketípusok ábrázolásait (f. 23). A külföldi példákat összehasonlítja az erdélyi gyakorlattal. Az írásban megtaláljuk az első Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület leírását, amely bár rövid életűnek bizonyult (1769–1772), mégis úttörő szerepet játszott a gazdasági élet fellendítésében. Az Egyesület 1772. febr. 23-án a királynőnek jutalomra terjesztette fel. Ugyanebben a kéziratban található a következő kapcsolódó dokumentum: 43a–90a: *Protocollum Actorum Societatis agriculturae & Artium*, 1772. febr. 13. (43a: előjárók névsora).

Fridvaldszky machte sich seine mineralogischen und botanischen Kenntnisse bei einem Preisausschreiben zunutze, deren Ziel die Modernisierung der Bodenbearbeitung war. Darin stellt er den Siebenbürger Ungarischen Wirtschaftsverein vor, der sich zwar als kurzlebig erwies (1769–1772), aber im Bereich der Förderung der Wirtschaft Pionierarbeit leistete und dessen Organisator und Mitarbeiter Fridvaldszky war. Der Verein schlug ihn der Königin am 23. Februar 1772 zu einem Preis vor.

Csetri 1977; Csetri 1979, 161–172; Fridvaldszky 1997.

A HAZAFIÚI MAGYAR TÁRSASÁG SZABÁLYZATA / SATZUNG DER UNGARISCHEN PATRIOTISCHEN GESELLSCHAFT

Horányi Elek–Ányos Pál: *A Hazafiui Magyar Társaságnak Törvényei*

Pest, 1779. május 10.

Fólió méretű füzet, f. 12.

PRMTK L 1.3.a: *Personalia vetera*, Fasc. 20: Alexius Horányi, n° 2/a.

Egy főrendű, középnemesei, polgári és egyházi hivatalviselő személyekből álló értelmiségi csoport 1779. május 10-én Pesten tartotta meg a Hazafiúi Magyar Társaság (Patriae Hungaricae et Transilvanicae Societas) alakuló ülését. Az összejövetelre minden bizonnyal elkészült a társaság szabályzata, melyet valószínűleg Horányi Elek fogalmazott meg, latin nyelven (ugyanezen a jelzeten a 2/b. számú irat). A latin szöveget Ányos Pál a helyszínen fordíthatta magyarra, s ezt a változatot aznap keltezéssel és a kijelölt vezetők aláírásával is ellátták.

A 33 pontra tagolt szabályzat rendelkezik a társaság létrehozásáról, szervezeti kereteiről és működésének módjáról. Tagjává választható vallási hovatartozásra való tekintet nélkül az a személy, aki magas szinten műveli a felsorolt tudományok vagy művészeti ágak – teológia, filozófia, jogtudomány, etika, fizika, geometria, magyar nyelvtudomány, történelemtudomány, költészet – egyikét. A tagok kiválasztásánál fontos szempont a példamutató magaviselet. A tagok dolgozhatnak bármely európai nyelven, de a magyart kell előnyben részesíteni. A tagok négy csoportja: protektorok, mecénások, legfeljebb 24 rendes tag, rendkívüli (azaz külső) tagok. A vezetőséget az elnök, a főtitkár és a második titkár alkotja, akik nélkül nem tarthatnak ülést. A fő tevékenységi kör a tagok és más személyek tudományos, irodalmi munkáinak megjelentetése. Az elkészült munkákat a titkárnak kell beküldeni, aki köteles mindegyiket elolvasni, és véleményt formálni, majd azt közölni társaival. A társaság működéséről jegyzőkönyvet vezetnek. Könyvtáruk a pálos rendház könyvtárában lesz. A tagok jogaikra és kötelezettségeikre nézve egyenlők, s nem kell a társas érintkezésben megszokott megszólításokkal élniük. A működés nyilvános. A pecséten fent egy fénylő napot és egy feléje repülő sast, alul egy dombon ülő baglyot kell ábrázolni. A nap az igazságot, a sas a tudományt, a bagoly a gondolkodást szimbolizálja.

A pecsét felirata legyen: „Istennek, Királynak, Hazának.” Az üléseket Pesten vagy Budán kell megtartani. A szabályzat tartalmazza a felveendő tagok esküjének szövegét, valamint utal Beleznay Miklós felajánlására, aki a társaság könyveinek kiadására ígért nagyobb pénzüsszeget. A kiadott könyvekből befolyó bevétel a társaságot illeti meg.

Első elnökül Orczy Lőrincet kérték fel, titkár Bessenyei György, második titkár Ányos Pál lett volna, és ismerjük a további tagok nevét is. Nem zárható ki, hogy a társaság létrehozására irányuló kezdeményezés külföldi megkeresésére indult meg: Nicolas Hyacinthe Paradis a Hessen-Hombourg-i Patrióta Társaság titkára 1779 februárjában Bécsben megismerkedett Bessenyei Györggyel és több magyar tudóssal. Elképzelhető, hogy ő kérte fel őket a részvételre a nemzetközi szervezet munkájában, a magyarok pedig legitimációjuk biztosítékát látták a külföldi kapcsolatban. 1779 júliusára elkészült egy Mária Teréziának címzett folyamodvány is (2/c), melynek kézbesítésével és a királynőnél való közbenjárással Bessenyei Györgyöt bízták meg, a társaság működését azonban az udvar nem engedélyezte.

Eine aus Hoch- und Kleinadligen sowie Geistlichen bestehende Intellektuellengruppe hielt am 10. Mai 1779 in Pest die Gründungssitzung der Patriotischen Ungarischen Gesellschaft (Patriae Hungaricae et Transilvanicae Societas). Ihre Statuten wurden wahrscheinlich von Elek Horányi in lateinischer Sprache abgefasst. Den lateinischen Text übersetzte Pál Ányos vermutlich an Ort und Stelle ins Ungarische; diese Version wurde mit dem aktuellen Datum und den Unterschriften der gewählten Leiter versehen. Die aus 33 Punkten bestehenden Statuten regeln die Gründung, den Organisationsrahmen und die Funktionsweise der Gesellschaft. Es ist nicht auszuschließen, dass die Initiative zur Gründung der Gesellschaft

vom Ausland ausging; der Sekretär der Hessen-Hombourger Patriotischen Gesellschaft, Nicolas Hyacinthe Paradis lernte im Februar 1779 in Wien György Bessenyei und mehrere ungarische Gelehrte kennen. Bis Juli war auch ein an Maria Theresia adressiertes Gesuch fertig, aber die Tätigkeit der Gesellschaft wurde vom Hof nicht genehmigt.

Csaplár 1899; *Silagi* 1961; *Némedi* 1978.

HORÁNYI ELEK (1736–1809) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON ELEK HORÁNYI (1736–1809)
(Török Ede), Vác, 1875
Olaj, vászon; 53 × 44 cm
PRMT Piarista Múzeum, lelt. sz. 2011.70.1

A jelzetlen festmény minden bizonnyal azonos azzal, amely „Csaplár Benedek költségével Török E[de] által 1875-ben Vácson, a kecskeméti piarista növendékképző intézet számára” készült, noha a képről a kecskeméti piarista rendház iratai között nem található feljegyzés. Ugyanakkor és ugyanott készülhetett azonos méretű, háttérű és stílusú párja, Dugonics Andrásról (lelt. sz. 2012.69.1.P). A két festmény kétségtelenül 19. századi másolat, mivel a festő Horányi portréjához Anton Tischler 1788. évi metszetét (ltsz. 11.2) használta előképül, Dugonicsé pedig Wagner József és Czetter Sámuel 1797. évi metszete alapján készült.

Menyői Török Ede (1836–1892) Marastoni Jakabnál tanult festészetet. Csaplár Benedek akkor ismerhette meg közelebbről, amikor 1874-ben fél évig Vácson tanított. A két festmény később a budapesti rendházba jutott; 1935-ben „a nagykönyvtár dolgozószobájából került a muze-

umba” (Piarista Múzeum leltárkönyve, 171). Később is a múzeum (többször változó) kiállítóhelyiségének falán függték, 2011 óta a Központi Könyvtár dísztermében láthatók.

Szinnyei, 1896, IV, 1076.

K. A.

KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY FOLYÓIRATA / DIE ZEITSCHRIFT VON MÁRTON GYÖRGY KOVACHICH
Merkur von Ungarn, oder Litterarzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer.

Herausgegeben von einer Gesellschaft patriotischer Liebhaber der Litteratur geordnet und besorgt von Martin Georg Kovachich.
Pest, 1786.

11 +1 mutatófüzet; 1101 + 104 oldal.

ELTE EK P 20138

A tudományok előmozdítását célként megjelölő programtól némileg eltérően az 1786–1787-ben fennálló folyóirat a tanügyi reformmal és az iskolarendszerrel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott elsősorban. A „Gesellschaft” kifejezés egyaránt utalhat egy létesítendő társaságra és egy pár főt számláló szerkesztőségre; a „Litteratur” kifejezés az írásos művek összességét jelenti.

Die 1786–1787 bestehende Zeitschrift behandelte – einigermaßen abweichend vom ursprünglichen Programm, die Wissenschaften zu fördern, – die Reform im Unterrichtswesen und Fragen des Schulsystems.

MAMŰL VI, 90–92; *Seidler–Seidler*, 1988, 117–118.

KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY TERVEZETE TERMÉSZETTUDOMÁNYI KIADVÁNYSOROZAT ALAPÍTÁSÁRA / ENTWURF VON MÁRTON GYÖRGY KOVACHICH ZUR GRÜNDUNG EINER NATURWISSENSCHAFTLICHEN SCHRIFTENREIHE

Kovachich Márton György: *Entwurf zu einer Sammlung kleiner Schriften, vermischten, größtentheils das Königreich Ungarn und dessen Kronländer betreffenden Inhalts, welche von einer Gesellschaft patriotischer Liebhaber der Litteratur Heftweise zu 10. Bogen herausgegeben wird.*

Ofen, 1787.

23 oldal

OSZK 628.868 (további példányok: 197.330/5, 198.909)

A tervezetben Kovachich számba veszi a magyarországi tudományosság természettudományi irányultságú történetét, s javaslatot tesz egy német nyelvű, de Magyarországon megjelenő természettudományi folyóirat alapítására.

In dem Entwurf überblickt Kovachich die Geschichte der Naturwissenschaften in Ungarn und macht einen Vorschlag zur Gründung einer in Ungarn erscheinenden naturwissenschaftlichen Zeitschrift in deutscher Sprache.

KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY TÖRTÉNÉSZ (1744–1821) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON MÁRTON GYÖRGY KOVACHICH (1744–1821), HISTORIKER Schmidhammer Ferenc (?–1796) és Czetter Sámuel (1766–1819 után), 1798
Papír, pontozó modorú rézmetszet; 198 × 135 mm
Körirata: MART. GEORG. KOVACHICH, PHIL. D. E. CAM. REGESTR. NATUS SENQVICZII. AN. 1744 die 9 NOV.

Original from Com. Franc. Széchényi. pinxit Schmidhammer. Buda. 1798.

sculp. Cretter. Vienna. 1798.

Felirata lent közepén: *Rerum Patriae Scriptori acutissimo diligentissimo / Amico raro pectoris candore. / J. C. E.*
Jobbra lent a nyitott könyv lapjain balra: *Sapientis / est cognoscere / et dignoscere.*, jobbra: *Prudentis Praevidere / et Providere.*
Jelezve balra lent: *Origin. Excell. Com: Franc: Széchényi. pinxit Schmidhammer. Buda. 1793.*, jobbra lent: *sculp. Czetter. Vienna. 1798.*

Kiállítva a Művészet Magyarországon 1780–1830. c. kiállításon, Magyar Nemzeti Galéria, 1980, Kat. 82. sz.

MNM TKCS, ltsz. 74 II B
Pataky 1951, 96, 46. sz.

1786–1787-ben szerkesztette a Merkur von Ungarn c. tudományos havi folyóiratot. 1787-ben tudós társaságot kívánt alapítani kiadványsorozat megjelentetésére.

1786–1787 war Kovachich Redakteur der wissenschaftlichen Zeitschrift Merkur von Ungarn. 1787 wollte er zur Herausgabe einer Schiftenreihe eine Gelehrtengesellschaft gründen.

Szelestei 1989, 109.

KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY JOGÁSZ, TÖRTÉNÉSZ
 (1744–1821) SZEMÉLYI ÉRME / PORTRÄTMEDAILLE DES
 JURISTEN UND HISTORIKERS MÁRTON GYÖRGY KOVACHICH (1744–1821)

Karl Henrik, 1813

Bronz, vert; 44,5 mm, 40,25 g

Előlap felirat: MARTINUS GEORGIUS KOVACHICH SENQVICIENSIS

Karszelvény alatt H: KARL F:

Hátlapi felirat: Tölgykoszorúban nyolc sorban IN / PERGRI: / NATIONE / DIPLOMATICO / LITERARIA / NUSQUAM / PEREGRINUS. / MDCCCXIII.

Jelzése lent: H·K·F

MNM É, ltsz. *Weszerle* 102/b

Huszár 1999, 277; *Huszár–Procopius* 1932, 480; *Weszerle* 1911, G. XVII. 3.; *Ráth* p. 301.

Kovachich 1786-ban alapította és szerkesztette az első hazai, felvilágosult szellemű, tudományos igényű havilapot,

a Merkur von Ungarn. Jó kapcsolatot tartott fenn Kazinczyval, Hajnóczyval, Szentjóbival, Aranka Györggyel. Átfogó tervet készített egy magyar vonatkozású iratokat gyűjtő, történeti-jogi kutatóintézet, könyvtár és múzeum alapítására.

Mellkép balra, prémes galléros magyar kabátban.

Kovachich gründete 1786 die erste aufklärerisch gesinnte Monatszeitschrift mit wissenschaftlichem Anspruch, die von ihm redigierte deutschsprachige Merkur von Ungarn, die sich vorwiegend mit dem Unterrichtswesen befasste. Er wollte eine wissenschaftliche Verlagsgesellschaft aufbauen.

MAMŰL VI., 90–91.

AZ ELSŐ ÖNÁLLÓ MAGYAR NYELVŰ IRODALMI FOLYÓIRAT / DIE ERSTE SELBSTSTÄNDIGE UNGARISCH-SPRACHIGE LITERATURZEITSCHRIFT

Magyar Museum, Első Kötet, Első Negyed–Utolsó Negyed.

Pest, Trattner, 1788–1789.

XVI + 458 oldal [248 levél]

ELTE EK P 20124

Az 1787. november 13-én megalakult Kassai Magyar Társaság tagjai, Batsányi János, Kazinczy Ferenc és Baróti Szabó Dávid alapították. 1788–1793 között két kötetben összesen nyolc füzete jelent meg, rendszertelenül. A három alapító többeket meghívott a társaságba, így Ráday Gedeont, Teleki Józsefet és Orczy Lőrincet, mások maguktól jelentkeztek, mint Pálóczi Horváth Ádám és Molnár János. Programjában Batsányi, Bes-

senyei György nyomán, külön hangsúlyozta a fejedelmi pártfogás fontosságát, az akadémiák és tudós társaságok szerepét. A Batsányi és Kazinczy közti rivalizálás és nézetkülönbségek miatt Kazinczy a 2. számtól kivált a szerkesztőségből, a társaság kettészakadt. A szerkesztőként és a 2. kötettől kiadóként működő Batsányi körül szerveződött társaságot Baróti Szabó és Ráday mellett Verseghy Ferenc, Virág Benedek, Kreskay Imre és Szentjóni Szabó László alkotta. A szerzők közé tartozott többek között Ányos Pál, Barcsay Ábrahám, Földi János, Szuhányi Ferenc, Dayka Gábor, Döme Károly, Aranka György és Szilágyi Sámuel. A nemesi ellenzék folyóiratának számító lap kezdetben sok fordítást közölt, később megnőtt az önálló művek aránya. A folyóirat aktívan részt vett és egységes álláspontot képviselt a kor irodalmi vitáiban, így mindenekelőtt a versújítás, a kritika szükségességének és módjának, a fordításnak és a fenséges fogalmának, kifejezhetőségének kérdéseiben. A 2. kötet 1. számában, 1790 júniusában jelent meg Batsányinak *A franciaországi változásokra c. verse*. E szám 1792 decemberében történt feljelentése miatt a helytartótanács elrendelte a szám példányainak elkobzását; Batsányit felesősségre vonták, és hivatalvesztésre ítélték.

Kókay 2000, 140–145; *Első folyóirataink: Magyar Museum* 2004; *Debreczeni* 2004.

BARÓTI SZABÓ DÁVID KÖLTŐ (1739–1819) KÉPMÁSA
/ PORTRÄT VON DÁVID BARÓTI SZABÓ (1739–1819),
DICHTER

Thomas Klimes – Clemens Kohl, 1790

Papír, rézmetszet; 120 × 99 mm

Felirata lent középen: BARÓTI SZABÓ DÁVID /
Született 1739. eszt.

Jelzése lent balra: *Klimess pinx.*, jobbra: *Cl. Kohl sc. Vienne 1790.*

MNM TKCS, ltsz. 4022 I

A Kassai Magyar Társaság tagja.

Baróti Szabó war Mitglied der Kaschauer Ungarischen Gesellschaft.

AZ ELSŐ MAGYAR TUDOMÁNYOS-NÉPSZERŰSÍTŐ FOLYÓIRAT / DIE ERSTE UNGARISCHE POPULÄRWISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT

Mindenes Gyűjtemény, 1789. július 1.

Rév-Komárom, Wéber Simon Péter, 1789.

Papír, 16 oldal

ELTE EK, P20116

Péczei József (1750–1792) külföldi egyetemi tanulmányok után a komáromi evangélikus gyülekezet lelkészeként működött, szépirodalmi munkákat írt és fordított. 1789. július 1-jén indította meg folyóiratát, a Mindenes Gyűjteményt. Szerkesztőtársai Perlaki Dávid evangélikus és Mindszenti Sámuel református lelkész voltak, s saját munkáikon kívül számos további szerző írásait jelentették meg. Elsődleges céljuk az volt, hogy – Bessenyei művelődési programjának jegyében – szerepet vállaljanak a magyar nyelv ápolásában, a nemzeti nyelvű kultúraterjesztésben, hasznos tudományos, gazdasági és háztartási ismeretekkel, erkölcsnemesítő olvasmányokkal lássák el az alacsonyabb társadalmi rétegeket. Péczei az első számban közölt programjában azt ígérte, ha az előfizetők száma eléri a 900–1000 főt, 1000 tallért ajánl fel egy nyelvművelő társaság létrehozására. Az eleinte hetente kétszer megjele-

nő folyóirat kedvező fogadtatásra talált a magyarországi értelmiségiek körében, előfizetőinek száma azonban igen alacsony volt, így 1790 végére addigi formájában megszűnt; 1791-ben és 1792-ben évi egy-egy kötete látott napvilágot.

József Péczei (1750–1792) war Geistlicher der evangelischen Gemeinde in Komárom (Komorn), er schrieb belletristische Werke und war als Übersetzer tätig. Ab 1789 gab er eine populärwissenschaftliche Zeitschrift mit dem Titel Mindenes Gyűjtemény heraus. Sein Hauptziel war – im Zeichen des Bildungsprogramms von Bessenyei – zur Pflege des Ungarischen und zur Verbreitung der nationalsprachigen Kultur beizutragen, sowie den unteren Sozialschichten nützliche wissenschaftliche, wirtschaftliche und Haushaltskenntnisse zu vermitteln. Ende 1790 wurde die Zeitschrift in ihrer ursprünglichen Form eingestellt; 1791 und 1792 erschien jeweils ein Band pro Jahr.

AMST, I, 1979; *Kókay*, 2000, 130–135, 146–153.

PÉCZELI JÓZSEF ÍRÓ, MŰFORDÍTÓ, PUBLICISTA, TUDOMÁNYSZERVEZŐ (1750–1792) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON JÓZSEF PÉCZELI (1750–1792), SCHRIFTSTELLER, ÜBERSETZER, PUBLIZIST, WISSENSCHAFTSORGANISATOR

Johann Tobias Kaergling (1780–1845) és Lehnhardt Sámuel (1790 körül –1840 után), 1823

Papír, rézmetszet; 275 × 136 mm

Felirata lent középen: PÉTZELI JÓSEF / *szül. 1756. eszt. megh. 1792. eszt. December 4kén.*

Jelzése lent jobbra: *Kaergling del.*; balra: *Lehnhardt sc. Pest.*

Megjelent a Tudományos Gyűjtemény 1823. évi évfolyamában.

MNM TKCS, ltsz. 56. 1522 II

Pataky 1951, 172, 28. sz.

Komáromban tudós társaságot hozott létre.

Péczeli gründete in Komorn eine Gelehrten-gesellschaft.

A LEGNÉPSZERŰBB BÉCSI MAGYAR HÍRLAP / DIE POPULÄRSTE WIENER ZEITUNG IN UNGARISCHER SPRACHE

Hadi és Más Nevezetes Történetek. Első szakasz, 1789.

Béts, ny. n., 1789.

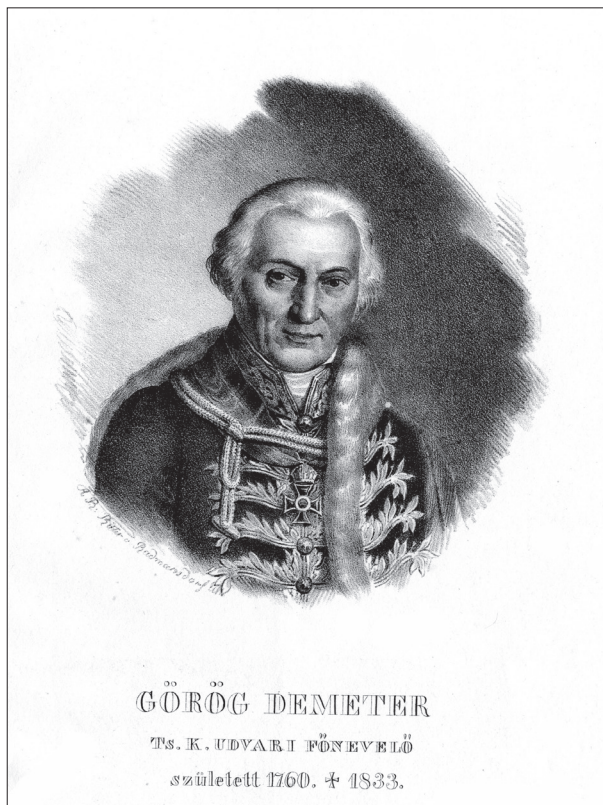
[4] + XVI + 696 oldal + 7 mell. (kézzel színezett, kihajtható rézmetszet, ebből 4 térkép) + 2 szövegközti rézmetszet.
ELTE EK P20824

A Hadi és Más Nevezetes Történetek a főúri családoknál nevelőként működő Görög Demeter kezdeményezésére 1789. július 7-én indult meg. Szerkesztőtársa Kerekes Sámuel, a bécsi Theresianum magyar nyelv-tanára volt. A nemesi-nemzeti reformmozgalom lapjaként szolgáló vállalkozást a bécsi magyar főnemesség és értelmiségiek köre, köztük Széchényi Ferenc, Festetics György és Teleki Sámuel támogatta. Az újságban kezdetben kizárólag hadi eseményekről tudósítottak, később egyre több más jellegű hírt, cikket közöltek, s nagy teret kaptak a magyar nemzeti nyelvi és irodalmi törekvések. Az ország minden részéből kapcsolatban álltak tudósítókkal, 1791-ben Hajnóczy József is munkatársaik közé tartozott. Több betűmetszőt, tipográfust, rézmetszőt foglalkoztattak, a lap gazdag illusztrációs anyaggal jelent meg. Az újság nagy népszerűségnek örvendett, több mint ezer előfizetője volt. 1792-től a szerkesztők megváltoztatták a profilt és a címet: ettől kezdve Magyar Hírmondó címen jelent meg.

Die Zeitschrift Hadi és Más Nevezetes Történetek [Militärische und andere merkwürdige Geschichten] erschien am 7. Juli 1789 auf die Initiative von Demeter Görög zum ersten Mal, der als Erzieher bei Hochadligen tätig war. Sein Mitherausgeber war der Ungarischlehrer des Wiener Theresianums, Sámuel Kerekes. Das Unternehmen, das als Zeitschrift der adligen nationalen Reformbewegung diente, wurde von in Wien lebenden ungarischen Hochadligen und Intellektuellen, unter ihnen György Festetics und Sámuel Teleki, unterstützt. In der Zeitschrift wurde anfangs ausschließlich von militärischen Ereignissen berichtet, später wurden auch Nachrichten und Artikel

zu anderen Themen gebracht. Die ungarischen nationalsprachlichen und literarischen Bestrebungen wurden ganz wesentlich gefördert.

AMST, I, 1979; *Seidler–Seidler*, 1988, 78–79.

GÖRÖG DEMETER FOLYÓIRATSZERKESZTŐ (1760–1833)
KÉPMÁSA / PORTRÄT VON DEMETER GÖRÖG (1760–
1833), ZEITSCHRIFTENREDAKTEUR
A. R. Radmanskopf (1802–1860), 1834
Papír, litográfia; 236 × 155 mm
Felirata lent közepén: GÖRÖG DEMETER / Ts. K. Ud-
vari Főnevelő / született 1760. † 1833.

Jelzése lent balra: *A. R. Ritter v. Radmanskopf lith.*
Megjelent Márton József, *Görög Demeter életrása*, Bécs,
1834. c. mű főcímlapja előtt.
Vétel Csuka Bélától 1952-ben.
MNM TKCS, ltsz. 188/1952. gr II

1789–1791 között Kerekes Sámuellel szerkesztette a Hadi és Más Nevezetes Történetek c. magyar nyelvű bécsi újságot. 1831-ben az elsők között választották a Magyar Tudós Társaság tagjává.

Von 1789 bis 1791 gab Görög zusammen mit Samuel Kerekes die ungarischsprachige Zeitschrift *Hadi és Más Nevezetes Történetek* [Militärische und andere merkwürdige Geschichten] in Wien heraus. 1831 wurde er unter den Ersten zum Mitglied der Ungarischen Gelehrten-gesellschaft gewählt.

KAZINCZY FERENC IRODALMI FOLYÓIRATA / FERENC
KAZINCZYS LITERATURZEITSCHRIFT
Orpheus. Eggy hónapos írás, a' jozan gondolkozásnak, igazabb izlésnek és magyar történeteknek elő segéllesére, 1790. január–április.
Kassa, Landerer, 1790.
Rézmetszet + 208 oldal
OSZK HA 13.293=90

Kazinczy Ferenc 1789-ben kivált a kassai Magyar Museum szerkesztőségéből, és elhatározta, hogy új irodalmi folyóiratot alapít. A lap 1790 januárjában indult meg, s 1792-ig két kötete jelent meg, négy-négy számmal, utána megszűnt. Kazinczy a címlapon Széphalmy Vince álnéven nevezte meg magát, míg a folyóirat címe az írónak a sza-

badkőművességben felvett nevére utal. Kazinczy fő célja a „józan gondolkozás” elterjedésének elősegítése, a magyar nyelvnek elsősorban a költészet révén megvalósuló fejlesztése, a magyar történelem és kultúra megismertetése volt. A folyóiratban saját és barátai verses és prózai munkáit, fordításait közölte, részben szépirodalmi, részben filozófiai, történeti, esztétikai témájú műveket, de helyet adott egyéb, az irodalmi élet szervezésével és működésével kapcsolatos híreknek is.

Die Literaturzeitschrift, die insgesamt acht Nummern erlebte, wurde von Ferenc Kazinczy gegründet. Der Titel der Zeitschrift verweist auf seinen Namen in der Freimaurerei. Kazinczys Hauptziel war die Verbreitung eines „nüchternen Denkens“, die Entwicklung der ungarischen Sprache vorwiegend durch die Dichtung und die Bekanntmachung der ungarischen Geschichte und Kultur. In der Zeitschrift veröffentlichte er neben seinen eigenen Gedichten, Prosawerken und Übersetzungen auch Werke seiner Freunde. Philosophische, historische und ästhetische Themen waren ebenfalls vertreten.

Első folyóirataink: Orpheus, 2001.

KAZINCZY FERENC (1759–1831) ARCKÉPE / PORTRÄT
VON FERENC KAZINCZY (1759–1831)

Josef Kreutzinger (1757–1829): *Kazinczy Ferenc arcképe*
Bécs, 1808.

Olaj, vászon, 51,5 × 44,8 cm

Vakkereten tintával: „François de Kazinczy, peint par
Joseph Kreutzinger 1808. à Vienne, Octobr. 1808.”

MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 14.

A kép 1808 októberében, Kazinczy bécsi látogatása során készült, azzal a céllal, hogy azt majd Friedrich John (1769–1843) metszi rézbe Kazinczy készülő Sallustius-fordítása elé. Kreutzinger az 1800-as években jónevű portretistának számított. Festészete a francia késő rokokó mozgalmasságából kölcsönzött elemeket, de megtalálható benne a 18. század angol arcképeinek sima festésmódja, telített színei és puha lazúrozása, árnyékolása is. A szenzibilitás ízlésvilágára vezethető vissza a több férfiportróján fellelhető kontrasztos beállítás. Ezek a jegyek – valamint a felhős, barnás háttérnek és a férfi mélykék, prêmes, zsinóros felsőruházatának ekkor már szinte elvárt kontrasztja – Kazinczy portróján is feltűnnek. Kazinczy kezdetben elégedett volt a művel, később viszont egyre kritikusan nyilatkozott róla.

A kép elkészülte után néhány évvel – a másolatok kivitelezése miatt – elkerült Kazinczytól. 1868 februárjának elején Rómer Flóris (1815–1889) közbenjárására özvegy Fáy Alajosné báró Splényi Sarolta (1810–1892) a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta. Arany János (1817–1882) titkár megjegyzése szerint a mű ekkor már „kissé rongált állapotú” volt. Barabás Miklós (1810–1898) akadémiai tagot kérték fel restaurálásra, aki „szakvéleményében” elítélően szólt egy korábbi, avatatlan kéz általi beavatkozásról, amely meglátása szerint szinte teljesen tönkretette a képet. Ő maga ekkor csak a lepattogzott festék helyét töltötte ki.

A kép ezt követően még kétszer esett át nagyobb javításon. 1917 előtt Beer József Konstantin (1862–1933), a Szépművészeti Múzeum festő-konzervátora húzta új vászonra, és restaurálta. Az 1990-es évek elején Sztojka Szilárd (1943), a Magyar Nemzeti Galéria restaurátora végzett javításokat rajta. Mindez megkérdőjelezi, mennyire tükrözi még a kép Kreutzinger keze nyomát.

Das Bild entstand im Oktober 1808 bei einem Besuch Kazinczys in Wien mit dem Ziel, um davon durch Friedrich John (1769–1843) für die Sallust-Übersetzung Kazinczys ein Kupferstich anfertigen zu lassen.

Rózsa 1957, 179; *Szabó* 1985; *Fried* 1986; *Szabó–Majoros* 1992, kat. 14; *Papp–András* 2004, kat. 41.

B. É.

KAZINCZY FERENC KÖLTŐ, SZERKESZTŐ (1759–1831)
KÉPMÁSA / PORTRÄT VON FERENC KAZINCZY (1759–
1831), DICHTER, REDAKTEUR
Vinzenz Georg Kininger (1767–1851), Friedrich John
(1769–1843), Rohn és Grund, 1865
Papír, litográfia; 313 × 226 mm
Felirata lent középen: KAZINCZY FERENCZ. / 1804., bal-
ra: Magyar Költők arcképei XIII., jobbra: A Koszorú mellé.
Jelzése jobbra lent: Ny. Rohn és Grund, Pest, 1865.
MNM TKCS, ltsz. 2670 C II

EGY LATIN NYELVŰ ÚJSÁG A NEMESI MOZGALOM ÉS
A FELVILÁGOSODÁS SZOLGÁLATÁBAN / EINE LATEI-
NISCHSPRACHIGE ZEITSCHRIFT IM DIENST DER AD-
LIGENBEWEGUNG UND DER AUFKLÄRUNG
Ephemerides Budenses, 1790. nr. 15.
Buda, Landerer, 1790. május 21.
Papír, 8 lap
ELTE EK P20103

A lapot a budai gimnázium tanára, Tertina Mihály (1750
k.–1808) 1790 áprilisában alapította, és 1793-ig jelentet-

te meg. Tertina korábban, 1787-től Kovachich Márton
György mellett a Merkur von Ungarn szerkesztőjeként
dolgozott. A hetente kétszer megjelenő lapban politikai,
irodalmi és tanügyi közlemények kaptak helyet, de több-
ször előfordult, hogy szinte az egész számot politikai cik-
kek töltötték ki. Tertina figyelemmel kísérte a pesti és a
budai nyomdáknak megjelenő új könyveket, valamint a
könyvárusoknál beszerezhető köteteket, mindezekről rö-
vid ismertetéseket közölt.

Az 1790. május 21-i számban adta közre azt a levelet,
melyet Martinovics Ignác 1790. május 7-én küldött neki
Lembergől, s amelyben egy magyar tudós társaság felállí-
tásának szükségességéről írt. A külföldi példákra és a ma-
gyar tudósok jelentékeny számára hivatkozva Martinovics
hangsúlyozta, hogy a tudományokat sokkal hatékonyab-
ban tudnák művelni, ha tudós társaságba egyesülnének.
Ezért arra kérte az *Ephemerides Budenses* szerkesztőjét,
hogy a pesti egyetem tanárai segítségével nyerje meg a
főrendeket egy királyi tudós társaság ügyének. Saját köz-
reműködését is felajánlotta a társaság érdekében, amelyet
a természettudományok és a bölcséleti tudományok mű-
velésére kívánt létrehozni. Levelében hivatkozott Winterl
Jakab József korábbi, sikertelen kezdeményezésére, de Bes-
senyei és Révai tervezetét nem említette.

Die Zeitung wurde vom Lehrer des Ofner Gymnasiums,
Mihály Tertina (um 1750–1808) im Jahre 1790 gegrün-
det und bis 1793 herausgegeben. Tertina arbeitete früher
zusammen mit Márton György Kovachich als Redakteur
der Zeitung Merkur von Ungarn. Im Blatt wurden po-
litische und literarische Artikel sowie Mitteilungen über
das Unterrichtswesen publiziert. In der Nummer vom 21.
Mai 1790 veröffentlichte Tertina den Brief, den ihm Ignác
Martinovics am 7. Mai 1790 aus Lemberg über die Not-
wendigkeit der Gründung einer ungarischen Gelehrten-

gesellschaft geschrieben hatte. Er hatte auch seine Mitwirkung in einer Gesellschaft angeboten, die er zur Pflege der Natur- und Geisteswissenschaften gründen wollte.

AMST, I, 1979.

SZLUHA GYÖRGY DEMETER PAPTANÁR (1746–1820) ISKOLAREFORM-TERVEZETE / ENTWURF DES PRIESTERS UND LEHRERS GYÖRGY DEMETER SZLUHA (1746–1820) ZU EINER SCHUL- UND STUDIENREFORM *Puncta et animadversiones pro rei litterariae per inclitum regnum Hungariae [...].*

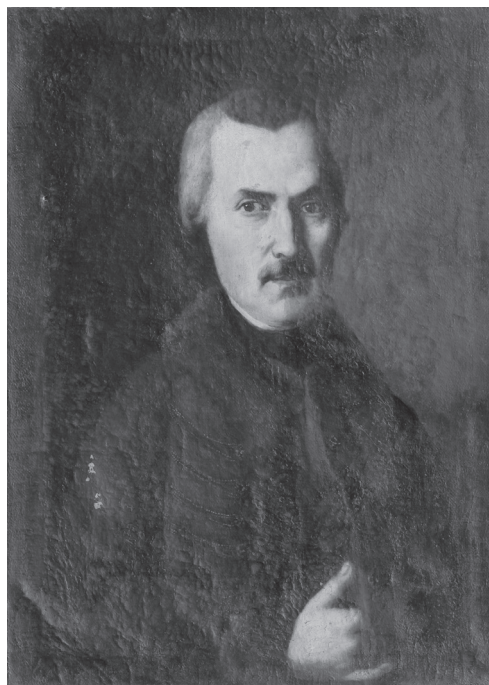
Buda, 1790.

67 oldal

OSZK 182.444/2.

A köznemesi származású pálos szerzetes a rend feloszlatása (1782) után Sátoraljaújhelyben és Nagyváradon tanított, később Szekszárdra került, madocsai apáti és táblabírói tisztséget viselt. E könyvében a teljes magyar oktatási rendszert áttekinti az elemi iskoláktól az egyetemekig. Nemcsak a humán tárgyakra vonatkozóan, hanem például az orvosi képzéshez is ad tananyag-javaslatokat, statisztikai kimutatásokat (32–33.). Javaslatot tesz *Societas Eruditorum*, azaz tudós társaság alapítására, Pest székhellyel (39. fejezet). Ennek egyik fakultását a természettudósok, a másikat a bölcsészek alkotnák („Philologorum Hungarorum”). Az utóbbiak az anyanyelvű kultúra ápolását is feladatul kapják, a grammatikától a színházig. A könyv jelen példánya egy kolligátum darabja, Horvát István könyvtárpecsétjével; lehet, hogy Révai Miklósé volt, akinek a levelezését Horvát őrizte meg.

Szluha gibt in diesem Buch einen Überblick über das gesamte Unterrichtswesen in Ungarn von den Elementarschulen bis einschließlich der Universitäten. Er macht Empfehlungen für den Lehrstoff und liefert statistische Darstellungen nicht nur bezüglich der Humanfächer, sondern auch auf dem Gebiet der Ärzteausbildung. Darüber hinaus macht er einen Vorschlag zur Gründung einer *Societas Eruditorum* mit Sitz in Pest.

ARANKA GYÖRGY ÍRÓ, TUDOMÁNSZERVEZŐ, NYELVMŰVELŐ (1737–1817) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON GYÖRGY ARANKA (1737–1817), SCHRIFTSTELLER, WISSENSCHAFTSORGANISATOR
Boér Márton (–), 19. század első fele
Olaj, vászon; 71 × 51,5 cm

MA ltsz. MAD.70.

Másolat; reprodukció: Feleki István

Feltehetően 1779-ben, Bécsben lett szabadkőműves. Neve megtalálható a Megkoronázott reményhez címzett bécsi páholy 1781. március 5-i nyomtatott jegyzékében, s a későbbi jegyzékekben is előfordul. Levelezett Kazinczyval, Batsányival, Csokonaival, Fekete Jánossal; Kazinczyval több szabadkőműves témájú levelet váltott. Versei megjelentek a Magyar Hírmondóban, a Magyar Museumban és az Orpheusban. Gazdag könyv- és kéziratgyűjteményt hozott létre. II. József halála után a kolozsvári páholyba lépett. 1790-ben megalapította az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságot, annak titkára. Fontos szerepet játszott az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság létrehozásában, mely csatlakozott a Nyelvművelő Társasághoz. E társaságok vezetői, tagjai és pártolói jórészt a kolozsvári és a szebeni páholyok tagjai. Egy 1792-ben megjelent szabadkőműves apológia előfizetési felhívásán a kiadvány erdélyi terjesztőjeként jelenik meg a neve.

Aranka wurde vermutlich 1779 in Wien Freimaurer. Sein Name findet sich im gedruckten Verzeichnis der Wiener Loge Zur gekrönten Hoffnung vom 5. März 1781, und er erscheint auch in einigen späteren Verzeichnissen. 1790 gründete er die Siebenbürger Ungarische Sprachgesellschaft und wurde deren Sekretär. Er spielte eine bedeutende Rolle bei der Gründung der Siebenbürger Gesellschaft zur Veröffentlichung von Manuskripten, die sich der Sprachgesellschaft anschloss. Leiter, Mitglieder und Unterstützer dieser Gesellschaften waren größtenteils Mitglieder von Klausenburger und Hermannstädter Logen.

Jancsó 1936, 110–111, 149, 159–168, 170–174, 188–193, 233, 252–254.

ARANKA GYÖRGY ÍRÓ, TUDOMÁNSZERVEZŐ, NYELVMŰVELŐ (1737–1817) FELHÍVÁSA NYELVMŰVELŐ TÁRSASÁG LÉTREHOZÁSÁRA / AUFRUF DES SCHRIFTSTELLERS, LITERATURORGANISATORS UND SPRACHPFLEGER GYÖRGY ARANKA (1737–1817) ZUR GRÜNDUNG EINER SPRACHGESELLSCHAFT

[A nemzeti magyar nyelv művelése eredetének Erdélyben alkalmatossága, állapota és arra egy útkészítő társaságnak ajánlása.]

H. n., 1790 [?].

Papír, 3 oldal

PRMTKL I.3.a: Personalia vetera, 25. fasc: Joannes Hannulik, n° 2. [Personalia vetera (I.3.a), Joannes Hannulik (25. fasc.), n° 2.]

A nyomtatott tagfelvételi fölhívásnak ezt a példányát Aranka György főtítoknok saját kezű aláírásával küldte meg Hannulik János nagykárolyi piarista tanárnak, Kolozsvár, 1795. február 10-i keltezéssel. A felhívás programként is értékelhető, amelyben Aranka a magyar nyelv művelése, ápolása, megőrzése érdekében az európai példákat tartja követendőnek. A szókészlet frissítését a tudományok, mesterségek szakszavainak bővítésével képzei el. A korabeli nyelvállapot egyenlenségeinek, így pl. az idegen nyelvi elemek túlbujánzásának a kiküszöbölésére országos társaság felállítását javasolja, amelynek előkészítő „társaságocskája” Erdélyben működne. Kijelöli az anyanyelv oktatására vonatkozó teendőket: nyelvtan és szótár elkészítését, a magyar nyelv tanítását idegen ajkúak számára, a szóállomány frissítését, a dialektusok számba vételét, idegen nyelvű könyvek fordítását. Mindezen feladatok figyelembevételével felvázolja a társaság szerepét, működését s a közjó eléréseért teljesítendő programját.

Hauptsekretär György Aranka schickte dieses Exemplar des gedruckten Aufrufs zur Aufnahme neuer Mitglieder dem Karoler (Nagykároly/Carei) Piaristenlehrer János Hannulik mit eigenhändiger Unterschrift aus Klausenburg, datiert vom 10. Februar 1795. Im Aufruf, der auch als Programm der Gesellschaft gesehen werden kann, hält Aranka im Interesse der Förderung, Pflege und Bewahrung der ungarischen Sprache die europäischen Beispiele für nachahmenswert.

ARANKA GYÖRGY ÍRÓ, TUDOMÁNSZERVEZŐ, NYELVMŰVELŐ (1737–1817) TERVEZETE AZ ERDÉLYI MAGYAR NYELVMŰVELŐ TÁRSASÁG FÖLÁLLÍTÁSÁRA / ENTWURF DES SCHRIFTSTELLERS, LITERATURORGANISATORS UND SPRACHPFLEGERS GYÖRGY ARANKA (1737–1817) ZUR GRÜNDUNG EINER UNGARISCHEN SPRACHGESELLSCHAFT IN SIEBENBÜRGEN

Egy Erdélyi Magyar Nyelv Mívelő Társaság föl állításáról való rajzolat az haza felséges rendeihez.

Kolozsvár, Református Kollégium Nyomda, 1791.

Papír, 36 oldal

OSZK 819.052

Az Aranka György által 1791-ben kezdeményezett szervezet elsődleges célul a nyelvművelést tűzte ki, de bekapcsolódott a felvilágosodás korának általános tudománynépszerűsítő mozgalmába, valamint abba a küzdelembe, mely a magyar nyelv jogaiba való visszahelyezéséért és a nemzeti művelődés ügyéért folyt Erdélyben. A társaság tervezetben kifejtett célja az volt, hogy intézményes keretek között biztosítsa az anyanyelv művelését és a nemzeti nyelvű tudomány felvirágoztatását. Aranka taglalja a társaság felállításának szükségességét, okait, amelyek

között kiemelt szerepet kapnak az ország nyelvjárási különbségei, az idegen nyelvi elemek túlsúlya és a korabeli írók nyelvezetének nehézkes volta. A nyelvművelést a felvilágosodás folyamatában alapvető fontosságúnak tartja csakúgy, mint a könyvtárak felállítását, a magyar szakterminológia kialakítását és a külföldi szerzők munkáinak magyarra fordítását. A társaság legfontosabb feladatai: a nyelv művelése, a nemzet „világosítása”, grammatika, szótár létrehozása. Emellett kitér a társaság szervezeti felépítésére.

Az 1791. évi kolozsvári országgyűlés elfogadta Aranka javaslatát, de a királyi leirat nem hagyta jóvá az alapítást. A társaság végül gróf Bánffy György, Erdély kormányzójának védnöksége alatt alakult meg 1793. december 3-án Marosvásárhelyen, titoknoka Aranka lett. A társaság tizenhárom esztendei működés után, 1806-ban szűnt meg.

Das Hauptziel der von György Aranka 1791 initiierten Organisation war, der muttersprachlichen Bildung und der Etablierung der nationalsprachlichen Wissenschaft einen institutionellen Rahmen zu geben. Arankas Vorschlag wurde von dem Klausenburger Landtag im Jahre 1791 angenommen, aber im königlichen Erlass wurde die Gründung nicht genehmigt. Die Gesellschaft wurde schließlich unter der Schirmherrschaft des Gouverneurs von Siebenbürgen, Graf György Bánffy am 3. Dezember 1793 in Neumarkt am Mieresch gegründet. Die Gesellschaft bestand bis 1806.

MAMŰL I., 127; Enyedi 1988, 9–39.

A PESTI OLVASÓTÁRSASÁG SZABÁLYZATA ÉS TAGJAINAK NÉVSORA / STATUTEN UND MITGLIEDERLISTE DER PESTER LESEGESELLSCHAFT

(Verseghy Ferenc): *Regeln der Pester Lesegesellschaft*

(Pest, 1787/89)

Negyedrét alakú papír kéziratlap

MNL OL E. 708. Vert. A. Fasc. 51. ad 13., 4–5.

A Verseghy Ferenc kezétől származó szabályzat szövege a félbehajtott kéziratlap előoldalán, a névsor a hátoldalán található. A tizenkét pontból álló szabályzat rendelkezik a szervezeti keretéről, rögzíti a tagság feltételeit, a házi rendet, a tagok kötelességeit és viselkedésének normáit. A tagok kötelesek voltak legalább egy könyvet felajánlani a társaságnak, éves tagdíjat fizettek, s alkalmanként egy-egy vendéget is magukkal vihettek. A társaságot hat választott felügyelő vezette. A 12. pont rögzíti a tagok teljes egyenjogúságát. A tagok jegyzékén összesen 33 személy szerepel, köztük külön az újonnan felvettek. A tagok között magas arányban találhatók a pesti egyetemhez kötődő, továbbá a Helytartótanács, a Kamara, a Hétszemélyes Tábla és a Királyi Tábla alkalmazásában álló személyek. Többen kapcsolódtak a pesti Nagyszívűség páholyhoz. Verseghy neve a jegyzéken nem szerepel. A társaságról 1791-ben megfigyelői jelentés készült.

Der von Ferenc Verseghy geschriebene Text der Statuten befindet sich auf der Vorderseite eines in der Mitte zusammengefalteten Blattes, das Mitgliederverzeichnis steht auf der Rückseite. Die Statuten regeln in zwölf Punkten den Organisationsrahmen und legen die Bedingungen der Mitgliedschaft, die Hausordnung, die Pflichten der Mitglieder und ihre Verhaltensnormen fest. Die Mitglieder waren verpflichtet, der Gesellschaft mindestens ein Buch anzubieten; sie bezahlten einen jährlichen Mitgliedsbei-

trag und gelegentlich durften sie auch einen Gast mitbringen. Mehrere Mitglieder standen mit der Pester Loge Zur Großmuth in Verbindung.

Doncsecz 2016.

BERZEVICZY GERGELY (1763–1822): EGY BUDAI OLVASÓKÖR NÉMET NYELVŰ TERVEZETE, TAGNÉVSORA, SZABÁLYZATA / GERGELY BERZEVICZY (1763–1822): DEUTSCHSPRACHIGER ENTWURF, MITGLIEDERVERZEICHNIS UND STATUTEN EINER LESEGESELLSCHAFT IN BUDA (OFEN)

Ofener Lese Gesellschaft. Protocoll.

Berzeviczy Gergely kézírása

1793

MNL OL Családi levéltárak P 53. Berzeviczy cs. lt. Berzeviczy Gergely iratai, 1795. Fasc. I. 408–414.

Berzeviczy Gergely diákként bejárta Európát, majd a Helytartótanácsnál volt gyakornok, később gazdasági reformer. A szabadkőművességgel az 1780-as évektől kapcsolatban állt Miskolcon, majd Göttingenben. Hajnóczy József révén kapcsolatba került a jakobinus mozgalommal, de a bebörtönzéstől megmenekült. 1801-től evangélikus kerületi elöljáró, 1802-től a Göttingeni Tudós Társaság tagja. Budai olvasótársaságának szabályzata több tisztázatlanban fennmaradt, az előfizetett újságok felsorolásával (köztük az egyetlen magyar nyelvű a Magyar Hírmondó). Az aláírók listáin Sárközy István, Szapáry [?], Stipsits, Kovachich Márton György, Szerdahelyi [!] György Alajos és Hajnóczy József is szerepel.

Gergely Berzeviczy bereiste als Schüler ganz Europa, danach war er Praktikant bei der Statthalterei, später Wirtschaftsreformer. Mit der Freimaurerei stand er seit den 80er Jahren in Verbindung, zuerst in Miskolc, später in Göttingen. Durch József Hajnóczy kam er mit der Jakobinerbewegung in Kontakt, aber vor der Haft konnte er sich retten. Ab 1801 war er Bezirksvorsteher der evangelischen Kirche, ab 1802 Mitglied der Gelehrtenengesellschaft zu Göttingen. Die Statuten seiner Ofner Lesegesellschaft sind in mehreren Reinschriften erhalten geblieben.

Fülöp 1978; *Krász–Ring* 2007, 116.

TERVEZET MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETI TUDÓS TÁRSASÁG LÉTREHOZÁSÁRA / ENTWURF ZUR GRÜNDUNG EINER UNGARISCHEN HISTORISCHEN GELEHRTENGESELLSCHAFT

Kovachich Márton György: *Institutum Diplomatico-Historicum Inclyti Regni Hungariae Regnorumque ac [...] Patriae Civibus.*

Pest, Trattner, 1791. 20 cm

XVIII + 222 oldal

OSZK 203.373/1

A 18. század folyamán egyházi, állami és magánkezdeményezések révén megkezdődött Magyarország történelmének tudományos feldolgozása, a történeti források összegyűjtése, rendszerezése. A munka legnagyobb részét az 1780-as évekig a jezsuita rend tagjai végezték el; Pray György, Hevenesi Gábor és Kaprinai István csaknem 400 kötetre rúgó kéziratos gyűjteményeit az Egyetemi Könyvtárban helyezték el. Mivel az egyházi testületek a munkálatokban ezt követően már nem tudtak jelentős

szerepet vállalni, felvetődött egy, a történettudományt rendszeresen művelő tudós társaság létrehozásának igénye. Az erre vonatkozó tervezetet Kovachich Márton György dolgozta ki.

Kovachich munkája az addig Magyarországon megjelent legterjedelmesebb mű a tudós társaságok témakörében, egyben a történész egész történeti és jogtörténeti tevékenységének összefoglalása. A bevezetés az 1790. évi országgyűlés törekvéseihez kapcsolja a tervezetet: a nemzet közös igénye a történeti-diplomatikai források tudományos feldolgozása, s e munkát Kovachich szerint egy célra létrehozott forrásfeltáró, forráskiadó társaság tudná elvégezni. Részletesen bemutatja a felállítandó társaság két osztálya, a diplomatikai és a történeti osztály feladatait; javaslatot tesz egy, az 1000 és 1526 között kibocsátott oklevelek anyagát tartalmazó gyűjteményre; útmutatással szolgál oklevélmásolatok, segédletek, mutatók elkészítéséhez; hangot ad egy történeti szakkönyvtár létrehozása szükségességének, és szól a történeti források megjelenítésének módjáról. A tervezetet kedvezően fogadták, de megvalósítása elmaradt.

Im Laufe des 18. Jahrhunderts begann man mit der wissenschaftlichen Bearbeitung der Geschichte Ungarns. Den größten Teil dieser Arbeit bis zu den 80er Jahren verrichteten die Jesuitenhistoriker. Da sich kirchliche Gremien nach dieser Zeit nur beschränkt an den Arbeiten beteiligen konnten, kam die Idee einer Gelehrtenengesellschaft auf, die die Geschichtswissenschaft systematisch betreiben sollte. Der diesbezügliche Entwurf wurde von Márton György Kovachich ausgearbeitet.

V. Windisch 1968.

KÁRMÁN JÓZSEF ÉS PAJOR GÁSPÁR IRODALMI FOLYÓ-
IRATA / LITERATURZEITSCHRIFT VON JÓZSEF KÁR-
MÁN UND GÁSPÁR PAJOR

Uránia, Első Esztendő, I Kötet.

Vác, Gottlieb, 1794.

Rézmetszetes díszcímlap + 1 rézm. t. + [32] + 285 + [1]
+ 2 rézm t.

HK Periodica A/9.

Az *Uránia* szerkesztői, Kármán József és Pajor Gáspár elsősorban a női olvasóknak készítették folyóiratukat, melyben szépirodalmi műveket, esszéket, tanulmányokat és fordításokat közöltek. A kiadást titokban gróf Festetics György támogatta, akiről az első számban a szerkesztők mint „ismeretlen hazafi”-ről emlékeztek meg. Céljuk hasznos és gyönyörködtető, ízlésformáló írások megjelentetése volt. Megjelentek a lapban többek között Csokonai és Verseghy versei, Kármán *A nemzet csinosodása* című értekezése, valamint folytatásokban a *Fanni hagyományai* című regénye. 1794–1795 folyamán három kötet látott napvilágot, majd a lap megszűnt.

Die Redakteure der Zeitschrift *Urania*, József Kármán und Gáspár Pajor, fassten vor allem das weibliche Publikum ins Auge. Neben Belletristik wurden dort Essays, Beiträge und

Übersetzungen veröffentlicht. 1794–1795 sind drei Bände erschienen, dann wurde die Zeitschrift eingestellt.

Első folyóirataink: Uránia, 1999.

POZSONYI JAVASLAT KÉPZŐMŰVÉSZETI AKADÉMIA
LÉTREHOZÁSÁRA / PRESSBURGER VORSCHLAG ZUR
GRÜNDUNG EINER AKADEMIE DER BILDENDEN
KÜNSTE

Johann Nepomuk Schauff: *Allgemeine Begriffe von Kün-
sten und Künstlern angewendet auf die bildende Künste zur
Beförderung nützlicher Thätigkeit und Bildung des Natio-
nalgeschmacks.*

Pressburg, 1794.

31 oldal

OSZK 831.395

Johann Nepomuk Schauff pozsonyi könyvkiadó, nyomda-
tulajdonos, rajztanár, rézmetsző. Esztétikai alapfogalmak
tisztázását és a művészeti képzés rendszerének felvázolását
követően felveti egy nemzeti művészeti akadémia létesíté-
sének gondolatát, abból kiindulva, hogy annak eredmé-
nyei az egész emberiség számára hasznosak lennének.

V. Ezoterikus hagyományteremtés a szabadkőműves mozgalomban

Esoterische Traditionsbildung
in der Freimaurerbewegung

A szabadkőművesség 18. századi történetének első jelentős állomása az angol nagypáholy megalapítása volt a hagyomány szerint 1717-ben Londonban. Az egyik páholytag, James Anderson (1679/1680–1739) skót lelkész ezt követően állította össze a mozgalom történetét és alkotmányát, *The Constitutions of the Free-Masons (A szabadkőművesek alkotmánya)* címmel. Az első kiadás 1723-ban jelent meg Londonban, s az azt követő évtizedekben több átdolgozott változata készült; Benjamin Franklin kiadta Amerikában, napvilágot látott többek között holland, német és francia nyelven. Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a szabadkőművesség a világ teremtésétől eredeztethető, Anderson a bibliai időktől kezdve tárgyalja a rend mitikus előtörténetét, és végigköveti annak alakulását az ókori és a középkori eseményeken keresztül saját koráig. Közli az angol nagypáholy akkori nagymestereinek névsorát és a tagok kötelezettségeit; bemutatja a páholyok alapítására és működésére vonatkozó rendtartást; végül közreadja a Londonban és Westminsterben működő páholyok listáját és a szervezet katekizmusát.

A rituálé – az egyházi szertartáskönyvekhez hasonlóan – az összejöveteleken változatlan formában megvalósítandó szertartásrendet és a közben elhangzó szövegeket rögzíti. Az egyes beavatási fokokon zajló cselekmények más-más, egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő rendet követnek. A szertartások elvben az összes páholyban hasonló módon zajlanak, de a nagypáholyoknak és a páholyoknak megvan a lehetősége változtatásra, így a 18. századi páholyok számos különböző szertartásrend szerint dolgoztak.

A mozgalom Skóciából és Angliából az 1720-as évektől terjedt el Európában és Amerikában; Prágában 1726-tól, Bécsben 1742-től zajlottak szabadkőműves összejövetelek, az első magyarországi páholy 1749-ben Brassóban jött létre. Az első magyarországi páholyokat többnyire külföldi egyetemeken járt diákok, utazók, katonatisztek és főnemesek alapították. A páholyok szervezeti felépítéséhez a kőműves céhek szolgáltak mintául, melyekben a mesterek az építőművészet hagyományos eljárásait jelképes cselekmények és szavak kíséretében adták át az inasoknak és a legényeknek. A szabadkőműves eszmerendszerben az építőmesterséghez használatos tárgyak és az azokkal elvégzendő folyamatok ugyancsak szimbolikus jelentést hordoznak: a páholy az egyéni személyiségformálás, az erkölcsi tökéletesedés színhelye, ahol a tagok a jelképes értelmű eszközök (derékszög, körző, függőőn, véső, kalapács stb.) segítségével, mint egy kötömböt „faragják”, azaz fejlesztik önmagukat. Egy-egy páholyt hét, mester fokon álló tag, a keresztény szóhasználatból átvett szabadkőműves elnevezés szerint „testvér” alakíthat meg. Összejöveteleik, az ún. páholy munkák előre rögzített szertartásrend alapján zajlanak, a tagok jellegzetes, beavatási fokozatuknak megfelelő öltözetet viselnek. A kezdeti időszakban rendszerint nyilvános helyen, többnyire fogadók különtermeiben gyűltek össze, s a páholyok a fogadó nevére kapták elnevezésüket. Az elnöki tisztelet a főmester, indokolt esetben a helyettes főmester tölti be, akinek két segítője a két felügyelő. A főmester és a felügyelők alkotják a páholy ún. három nagy világosságát: a szabadkőművesek munkáját irányító bölcsességet, erőt és szépséget. A 18. században többnyire bármely, a próbákon átment nemesi vagy polgári származású férfi felvételt nyerhetett, nemzetiségre, vallási hovatartozásra való tekintet nélkül; vegyes vagy női páholyok csak elvétve alakultak. Az új tagokat, hosszú próbafolyamatot követően, külön beavatási szertartás keretében veszik fel. Az újon-

nan felvett tagok az inasok, akik meghatározott idő elteltével, a szabadkőművesség első fokán hozzáférhető ismeretek elsajátítása után léphetnek a legény, majd újabb tanulási időszak után a mester fokozatra. A páholyokban részben filozófiai, tudományos vagy irodalmi témájú előadások hangzanak el, részben a szabadkőműves szimbólumrendszer értelmezésébe vezetik be a magasabb fokon dolgozó tagok az alacsonyabb fokon állókat. A szimbólumrendszer a zsidó-keresztény hagyományokon, az antik misztériumvallásokon és az építészet jelképes értelmezésén alapszik: a páholytagok önmaguk fejlesztése révén egyben a salamoni bölcsesség templomát építik. A páholyok szertartásrendjében és jelképeiben számos további bibliai motívum található. A szertartások és jelképek értelmezésére vonatkozó kérdések és feleletek sorát, az ún. katekizmust a tagoknak meg kell tanulnia, hogy egyrészt e sajátos párbeszéd ismerete alapján azonosíthassák egymást, másrészt a kérdés-feleletek a szertartás megfelelő részeiben is előkerülnek. A cselekményeket és a szimbólumrendszert kívülállókkal, az ún. „profánokkal” nem ismertethetik meg.

Az 1780-as évekre jelentősen megnőtt a páholyok száma Közép- és Kelet-Európában, és több helyen jelentkezett a szervezeti keretek átalakításának és az eszmerendszer megújításának igénye. A berlini nagypáholy a felmerült kérdések rendezésére Wilhelmsbadba hívta össze a tartományi páholyok vezetőit. A gyűlésen az osztrák tartományi páholy képviselője szólalt fel egy különálló osztrák nagypáholy megalapításának ügyében, de erről csak a két évvel később egybehívott konventen született kedvező döntés. Az osztrák, a magyarországi, a csehországi és az erdélyi tartományi páholyokat tömörítő osztrák nagypáholy 1784 áprilisában alakult meg, tisztikarában Pálffy Károly és Bánffy György is jelentős posztot kapott.

Konstitúciók, rituálék, rendtartások /
Konstitutionen, Rituale, Ordnungen

AZ ANDERSONI ALKOTMÁNY ELSŐ NÉMET FORDÍTÁSA /
ERSTE DEUTSCHSPRACHIGE ÜBERSETZUNG DER
ANDERSONSCHEN KONSTITUTION

Gründliche Nachricht von den Frey-Maurern, nebst angehängter historischer Schutz-Schrift.

Frankfurt am Mayn, Andreäische Buchhandlung, 1738.

140 oldal

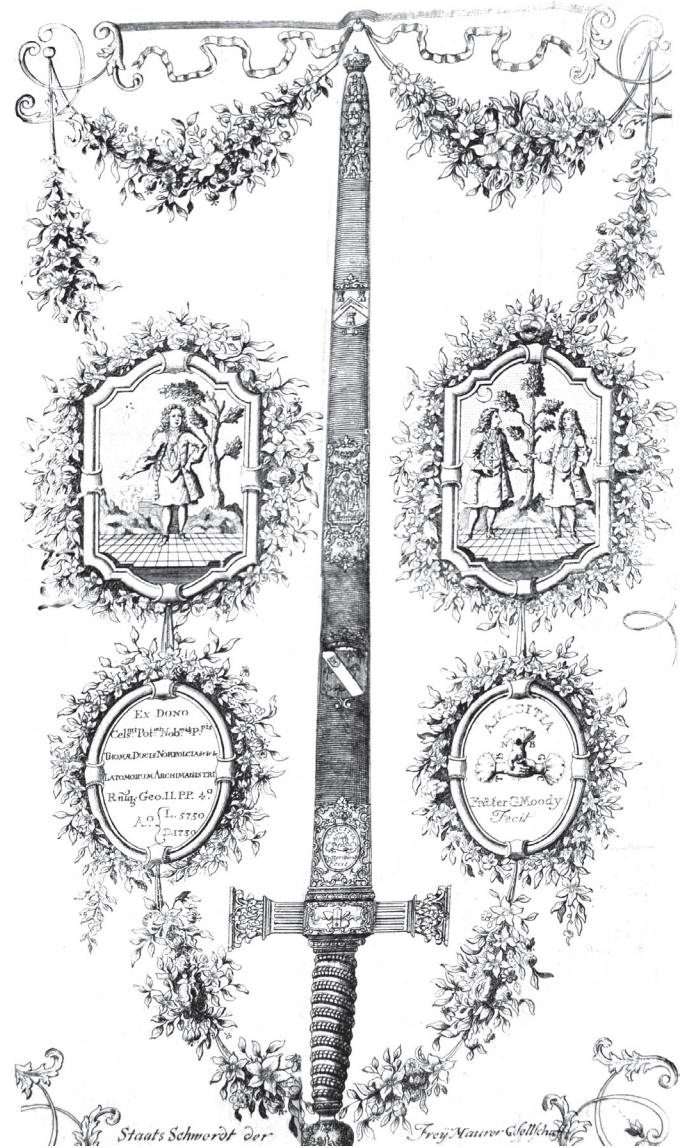
OSZK 163.174

A könyv a James Andersonhoz köthető, *The Constitutions of the Free-Masons* (1723) c. összeállítás első, csaknem teljes német fordítása, ami később – egy újrakiadást kivéve – feledésbe merült, s az eredetit újr fordították. A kötetben több francia nyelvű ének szövege található. A címlap-előzőken Salamon temploma építésének ábrázolása; antik és szabadkőműves motívumok együttese. A címlapon Charles Sackville 1733-ban készült szabadkőműves érmék mindkét oldala.

AZ ANDERSONI ALKOTMÁNY NÉMET FORDÍTÁSA /
DEUTSCHE ÜBERSETZUNG DER ANDERSONSCHEN
KONSTITUTIONEN

Neues Constitutionen-Buch Der Alten und Ehrwürdigen Bruderschaft Der Frey-Maurer, Worin Die Geschichte, Pflichten, Regeln und derselben auf Befehl der Grossen Loge Aus Ihren alten Urkunden, glaubwürdigen Traditionen und Logenbüchern verfasst worden von Jacob Anderson D.D. Aus dem Englischen übersetzt.

Frankfurt am Main, 1741

17 oldal, 18 × 11 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNMTT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.504.

A szabadkőművesség alapvető dokumentuma: a mozgalom történetét, a tagok kötelességeit, a működés szabályait foglalja magában. Az eredeti mű az angol nagypáholy felkérésére készült 1723-ban, címe szerint régi oklevelek, hiteles hagyományok és páholykönyvek alapján. A mű Ráday Könyvtárban őrzött példányában rézmetszetű, kihajtható címlapelőzék, „Staats Schwerdt der Frey Maurer Gesellschaft” felirattal.

A. E.

A MAGYARORSZÁGI RENDTARTOMÁNY ALKOTMÁNYA / KONSTITUTION DER UNGARISCHER FREIMAURER-PROVINZ

Codex Constitutionalis Provinciae Latomiae Libertatis
(*A szabadkőműves provincia alkotmánya*).

H. n., (1775), 19. század végi másolat

Negyedrét alakú kéziratlapok

MNL OL P 1134 A sorozat, 1. tétel, 18. szám 5. doboz, második iratköteg, 950r–960v

Az 1750–1784 közötti időszakban a magyarországi páholyok a berlini nagypáholy irányítása alatt álltak, szervezeti kereteiket és működésüket eleinte az andersoni alkotmány határozta meg. Az 1775. október 22-én tartott gyűlésen a négy horvát páholy a korábban érvényben lévő alkotmányt átfogalmazta, lerövidítette; ez a szabályzat ugyanezen év december 17-étől lépett életbe. Így alakult meg az önálló magyarországi szabadkőműves tartomány, melynek nagymesterei ezekben az években Niczky György, majd Draskovich János voltak. Az ún. Draskovich-obszervancia rendtartása több kéziratot változtatban volt ismert, melyek közül a dégi szabadkőműves Festetics-archívumban őrzött dokumentum mára

elkallódott, csupán egy 19. század végi másolata áll rendelkezésre.

Abafi 1890–1899; *Abafi* 2012; *Lengyel* 2016.

AZ INASFOKÚ MUNKA RITUÁLÉJA / RITUAL DES LEHRLINGS-GRADES

Ritual des Freymaurer Lehrlings-Grades.

H. n., [1782], 2°

24 oldal

OSZK Kisnyomtatványtár, 1782. évi doboz

SZABADKÖMŰVES SZERTARTÁSOKAT ÁBRÁZOLÓ RÉZMETSZET-SOROZAT / KUPFERSTICHSERIE MIT DARSTELLUNGEN DER FREIMAURERRITUALE
Johann Martin Bernigeroth, Párizs, 1745 körül (?)
27 × 39 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNM TT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.519–524. (6 darab)

519., 520.: A felveendő új tagok bevezetése a páholyba. Felirat: Assemblée de Francs-Maçons pour la reception des Apprentifs. Entrée du Recipiendaire dans la Loge. Dedié au tres Galant, tres sincere et tres veridique Frere profane Leonard Gabanon, Auteur du Catechisme des Francs-Maçons. Dessiné par Madame la Marquise de *** et Gravé par Mademoiselle ****. 521–524.: A mesterré avatás jelenetei. Felirat: Assemblée de Francs-Maçons pour la Reception des Maitres [...].

A páholyok szertartásait bemutató, hat metszetből álló, Leonard Gabanonnak, a szabadkőműves katekizmus

szerzőjének ajánlott sorozat darabjai az új tagok felvételét, s a mesterré avatás eseményeit jelenítik meg, magyarázó feliratok kíséretében. A bekötött szemmel bevezetett felvételre jelentkezőt a páholyban a szertartásos szőnyeghez, a főmester és a páholy többi tisztségviselője elé vezetik, hogy kiállja az előírt próbákat, majd fogadalmat tegyen, s megkapja jelvényeit, megismerje a szabadkőművesek történetét, sajátos szókészletét, jeleit, azaz 'keresőből' beavatottá váljék. A páholyba felvételre jelentkező 'keresőt' ajánló vezetik be az ún. 'sötétkamrába', ahol előkészítik a felvételre. A jelölt átadja értéktárgyait, majd levettetik kabátját, kigombolják, vagy leveszik ingét, bal lábára papucsot húznak, bal nadrágszárát feltűrik. Az egyenlőségre utaló, jelképes meztelenségben, szemét bekötve nyer bebo-csátást a páholyba. A képaláírás szerint – számokkal sorban megjelölve – jelen van a főmester, az első és második felügyelő, a felvételre jelölt személy, a szónok, a titkár, a kincstáros és az őr. Csak a főmester ül, előtte asztalkán az Evangélium, az asztal előtt egy térdeplőn derékszög és tör. A 'kereső' szeme mindaddig fedve marad, amíg tagságát el nem nyeri, mivel előfordulhat, hogy meggondolja magát, vagy a páholy tagjai nem tartják kívánatosnak a felvételét. A metszetek részletesen kidolgozva mutatják be a ceremónia lefolyását, résztvevőit és a páholybelsőt. A sorozatnak több, angol és német nyelvű felirattal ellátott változata készült. Hét darabból álló változata megtalálható például az [Abbé Larudan]: *Geheime Unternehmungen der Freymaurer*, [Leipzig], 1787. c. kiadványban.

A. E.

Történeti munkák, beszédek, dalok, tudósítások, folyóiratok / Historische Arbeiten, Reden, Lieder, Berichte, Zeitschriften

SZABADKŐMŰVES BESZÉDEK, VERSEK ÉS DALOK
GYŰJTEMÉNYE / SAMMLUNG FREIMAUERERISCHER
REDEN, GEDICHTE UND LIEDER

Berlin, 1777, 1779

20 × 13 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNM TT Szabadkőműves Gyűjtemény,
ltsz. 1981.131.498.

Öt nyomtatott füzetből álló, összefűzött kolligátum. Mintegy húsz beszédet, költeményeket, dalokat és kottákat foglal magába. Legterjedelmesebb közülük a *Gesammelte Freymäurer-Reden, von einem Mitgliede der Mutterloge zu Berlin. Nebst angehängter Uebersetzung einer französischen Ode auf die Freymäurerrey, und nebst zwey neuen Liedern mit Melodien* c. füzet, amely Berlinben jelent meg G. J. Decker kir. udvari könyvnyomtatónál 1777-ben, 62 oldal terjedelemben. A berlini anyapáholy egyik tagjától származó beszédekhez mellékletként hozzátettek egy ódát a szabadkőművességhez franciából fordítva, továbbá egy dalszöveget kottával. A második füzet *Cinq Chasons Maçonniques* címmel öt szabadkőműves dalt tartalmaz. Az 1779. évi János-ünnepre készült szövegeket tartalmaz a fennmaradó három füzet. Ezek egy békedal *Friedenslied mit Melodie. Für die Tafelloge am Johannisfest* címmel, továbbá egy óda és egy beszéd, amelyek a berlini Három Földgömbhöz címzett páholy János-ünnepé során hangzottak el, *Ode bey der Friedensfeyer in der Loge zu den drey Weltkugeln den 24 junius 1779.*, illetve *Rede bey*

der Friedensfeyer am Johannistage 1779 in der Mutterloge zu den Drey Weltkugeln címmel.

A. E.

SZABADKÖMŰVES BESZÉDEK GYŰJTEMÉNYE / SAMM-
LUNG VON FREIMAURERREDEN

Freymäurerische Versamlungsreden der Gold- und Rosenkreutzer des alten Systems. Mit zwölf eingedruckten Vignetten.

Amsterdam, 1779.

XVI, 304 oldal, metszetes címlap + emblémák, illusztrációk: 5., 37., 57., 79., 113., 143., 163., 183., 219., 239., 256.
RGY 1-29718

A Vorbericht XVI. lapján a sajtó alá rendező monogramja: *v. S.*

SZABADKÖMŰVES DALOK GYŰJTEMÉNYE / SAMM-
LUNG VON FREIMAURERLIEDERN

[Jérôme de Lalande]: *Abrégé de l'histoire de la franc-maçonnerie, Précédée et suivie de quelques Pieces en Vers & en Prose, & d'Anecdotes qui la concerne; d'un essai sur les myteres et le véritable objet de la confrérie des francs-maçons, auquel on a joint un recueil complet des chansons dont ils font usage dans leurs assemblée & dans leurs repas. Rédigé par un membre de cet Ordre.*

Londres–Lausanne, François Grasset & Comp., 1779.

272 oldal

OSZK 305.488

Szabdkömüves dalok, versek gyűjteménye, kotta és illusztráció nélkül, nótajelzésekkel. A bevezető részben a mozgalom történetét, rítusait, misztériumait tárgyalja a szerző. A belső borítón beragasztott, metszetes ex libris: „Ex bibl. com. Franc. Széchényi”. A címlapon Széchényi könyvtárának bélyegzője: „Ex Bibl. Com. F. Széchényi.”

EGY SZABADKÖMŰVESSÉGET PÁRTOLÓ ANGOL SIKERKÖNYV NÉMET FORDÍTÁSA / DEUTSCHE ÜBERSETZUNG EINES DIE FREIMAUREREI UNTERSTÜTZENDEN ENGLISCHEN BESTSELLERS

Wilhelm Hutchinson: *Der Geist der Maurerey. In moralischen und erläuternden Vorlesungen [...] Aus dem Englischen übersetzt.*

Berlin, Stahlbaum, 1780.

220 oldal

RGY 2-61752 Koll. 1.

Az angol térképész, történész, ügyvéd könyve több fordításban is megjelent a 18. század során. A címlapon szabdkömüves szimbólum, beragasztott metszet az 50. oldal után, a 139. oldalon a lángoló G betű ábrázolása.

AZ EGYIPTOMIZÁLÓ SZABADKÖMŰVES TÖRTÉNET-ÍRÁS ALAPMŰVE: A RÉGI ÉS ÚJ MISZTÉRIUMOKRÓL / GRUNDWERK DER ÄGYPTISIERENDEN FREIMAURERISCHEN GESCHICHTSSCHREIBUNG: ÜBER DIE ALTEN UND NEUEN MYSTERIEN

[Johann August Starck]: *Ueber die alten und neuen Mysterien.*

Berlin, Friedrich Maurer, 1782.

10, VIII, 380 oldal; ill. címlap.
EFK B. I° 105

Az ókori misztériumvallásokról, misztériumokról és a szabadkőművesség racionális történetének lehetőségéről. A címlap jobb alsó sarkában „Naidhart mp. 1797.” tulajdonosi bejegyzés.

AZ 1782. ÉVI WILHELMSBADI SZABADKŐMŰVES KONVENT ÜLÉSEINEK ÖSSZEFOGLALÓJA / RESÜMEE DER SITZUNGEN DES WILHELMSBADER FREIMAUERER-KONVENTS VON 1782

[Jean-Pierre Louis Beyerle]: *De conventu generali latomorum.*

Wilhelmsbad, [J. K. Brönnert], [1784].

256 oldal

RGY 2-66516.

1782. július 16. és szeptember 1. között Hanau közelében, Wilhelmsbadban szabadkőműves konventet tartottak Ferdinánd braunschweigi herceg elnökletével, 36 ülésben. Célja a skót rítusú páholyok munkájának korszerűsítése, az előző évtizedek tapasztalatainak cseréje volt. Különösen hosszú viták övezték a templomos lovagokhoz fűződő viszony kérdését: a teljes jogfolytonosságot elvetették, de bizonyos vonatkozások rokonságát elfogadták. A szabadkőművesség és az illuminátusok szövetségét megerősítették. A konventen két magyar küldött vett részt: gróf Szapáry Pál és gróf Viczay Mihály, de felolvasták Bánffy György erdélyi kormányzó üzenetét is. A francia nyelvű kötet az ülések összefoglalóját tartalmazza. A konvent további, Magyarországra került nyomtatványait – a beszédek összefoglalóit, határozatokat stb. – német és fran-

cia nyelven az OSZK Kisnyomtatványtár, Kny. 1782.2r 1782/a pallium őrzí. Ezek a következők: *Beylagen zu den Protocollen des zu Wilhelmsbad gehaltenen General-Convents* (h. n., k. n.; lapszámozás nélkül; [132 oldal, a vége csonka], bekötetlen ívek); *Actum Wilhelmsbad*, den 15. Julii 1782; címlap nélkül (112 oldal, bekötetlen ívek); *Abschied des General-Ordens-Convents, gehalten zu Wilhelmsbad, bey Hanau, in den Monaten Julius und August. 1782* (8 számozatlan oldal); *Tableau Des Députés composants le Convent Général des Francmaçons réunis sous le Régime rectifié assemblés à Wilhelmsbad depuis le 16. Juillet jusqu'au 1r. Septembre 1782* (4 oldal).

A BÉCSI IGAZ EGYETÉRTÉS PÁHOLY FOLYÓIRATA / ZEITSCHRIFT DER WIENER FREIMAUERERLOGE ZUR WAHREN EINTRACHT

Journal für Freymaurer. Als Manuscript gedruckt für Brüder und Meister des Ordens.

Herausgegeben von den Brüdern der [Loge] zur wahren Eintracht im Orient von Wien.

Wien, Wappler, 5784 [1784]

256; 260; 252; 256 oldal

ELTE EK P25947

Tanulmányok a szabadkőművesség történetéről, a misztériumvallásokról, a mozgalom társadalmi szerepéről. Az első három kötet címlapelőzékén bécsi, a negyedikén gráci és klagensfurti páholyok pecsétnyomójának metszetes ábrázolása. A 2. szám végén kihajtható kottamelléletek. A 4. kötet végén tárgymutató.

FRANCIA SZABADKÖMŰVES TRAKTÁTUS NÉMET FORDÍTÁSA / DEUTSCHE ÜBERSETZUNG EINES FRANZÖSISCHEN FREIMAURERTRAKTATS

[Jean-Pierre-Louis Beyerlé]: *Versuch über die Freymaurerey, oder von dem wesentlichen Grundzwecke des Freymaurer-Ordens: oder von der Möglichkeit oder Nothwendigkeit der Vereinigung... Aus dem französischen des Br. B.*** übersetzt. Erster Band.*

H. n., 1785

248 oldal, ill., 18 × 11 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNM TT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.513.

Kísérlet a szabadkőművesség alapvető céljainak bemutatására. Szabadkőműves szimbólumok – faragott kő, kőműves szerszámok, azaz tisztségviselői jelvények – ábrázolásával.

A. E.

BESZÉD EGY POZSONYI PÁHOLYBAN / REDE IN EINER PRESSBURGER FREIMAURERLOGE

Freymaurerrede. Gehalten in der Loge zur Sicherheit im O[riente] v[on] Preßburg.

Pressburg, Weber, 5785 [1785].

16 oldal, 1. oldalán szabadkőműves vignetta.

OSZK 86.760 Koll. 2.

Páholyban elhangzott beszéd, melynek előadója, Weber Simon Péter kifejti elképzeléseit II. József szabadkőműveseket sújtó rendeletéről.

JÓZSEF NÁDOR SZABADKÖMŰVESSÉG-TÖRTÉNETE / GESCHICHTE DER FREIMAUREREI VON ERZHERZOG JOSEPH, PALATIN VON UNGARN

Joseph Graf von Palatin: *Kronik der Maurerey*, 1–2.

Philadelphia [Wien], in der neuen Buchhandlung, 1785.

732 oldal, metszetes címlap kettétört oszloppal.

RGY 1-29698

A korban, különösen Bécsben, sokat vitatott kompiláció a szabadkőművesség történetéről és szerepéről.

SZENT JÁNOS ÜNNEPÉRE ÍRT DALOK / LIEDER ZUM JOHANNISFEST

Joseph Karl Werner: *Lieder zum Johannisfeste [...]*.

H. n., 1786

AN A 6–8. 159.

CIKK A SZABADKÖMŰVESSÉGRŐL A SOKFÉLE CÍMŰ FOLYÓIRATBAN / ARTIKEL ÜBER DIE FREIMAUREREI IN DER ZEITSCHRIFT SOKFÉLE (ALLERLEI)

Sándor István: *A' Szabad Kőművesekről = Sokféle*, 1, szerk. Sándor István.

Győr, Streibig József, 1791.

109–116. oldal

OSZK H 26.525

Az író, bibliográfus Sándor István (1750–1815) folyóiratában megjelent dolgozat a század során népszerű, ún. „leleplező” típusú írások sorába tartozik. Születhetett a hosszabb terjedelmű munkák, de saját tapasztalatok alapján is.

Der in der Zeitschrift des Autors und Bibliographen István Sándor erschienene Beitrag gehört in die Reihe der sog. Enthüllungsschriften. Der Text entstand aufgrund einschlägiger Arbeiten oder aus eigener Erfahrung.

[Wien], [Pazowski], 1791.

100 oldal

OSZK 46.923

SZABADKÖMŰVES ZSEBKÖNYV / FREIMAUERER-TASCHENBUCH

Der verklärte Freymaurer, Eine Schrift, worinn ihre hieroglyphische Zeichen, Worte, Werke, wie sie sollen verstanden, und so weit es thunlich ist, ausgedeutet werden.

A szabadkőműves mozgalom alapvei, rövid története, a páholyok működése paragrafusokra bontva. Mivel II. József szabadkőműves pátense után, feltehetőleg Bécsben jelent meg, tükrözi az 1790-es évek első felének Habsburg birodalmi lehetőségeit. Címlapelőzékén: szabadkőműves társaság asztal mellett, amelyre fentről, a mindent látó szem felől fény vetül „Lux lucet in tenebris” lemmával; a falon (tükörben?) a „Tenebrae eam non comprehendunt” lemma rajzolódik ki. A címlapon: háromszögbe zárt sugarak. A kötet korábban a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy Könyvtára, illetve Magyarország Nagy-Oriense könyvtára tulajdonában volt.

GYŰJTEMÉNY A SZABADKÖMŰVESSÉG KULTÚRTÖRTÉNETÉRŐL / SAMMLUNG ÜBER DIE KULTURGESCHICHTE DER FREIMAUEREREI

Johann Karl August Fischer – Ignaz Aurel Fessler (szerk.): *Eleusinien des neunzehnten Jahrhunderts. Oder Resultate vereinigter Denker über Philosophie und Geschichte der Freimaurerei*, 2 Bändchen.

Berlin, Frölich, 1802, 1803.

XII, 252 oldal; XVI, 320 oldal

OSZK 69.280

Prózai és verses munkák, tanulmányok, recenziók a szabadkőművesség történetéről és kortárs helyzetéről.

PÁHOLYTAGOK KÖZÖTT TERJESZTETT GYŰJTEMÉNYES KÖTET A SZABADKÖMŰVESSÉGRŐL / SAMMELBAND ÜBER DIE FREIMAUREREI, VERBREITET UNTER DEN LOGENMITGLIEDERN

Ignaz Aurel Fessler: *Sämmtliche Schriften über Freymaurerey. Wirklich als Manuscript für Brüder*, I.

Freyberg, Br. Gerlach, 1805².

XII, 391 oldal

OSZK 820.999

A magyarországi születésű, de 1781-től külföldön élő Fessler Ignác Aurél (1756–1839) a porosz szabadkőművesség egyik megreformálója, regényíró, publicista, történész, egyetemi tanár, 1831-től a Magyar Tudós Társaság levelező tagja. Szabadkőműves tárgyú írásait három kötetben gyűjtötte össze, a mű több kiadást ért meg. A címlapelőzéken metszet Fesslerről, a címlapon szimbolikus nőalak ábrázolása.

Eredetmitológiák, irányzatok, rendszerek, rokon társaságok / Ursprungsmythologien, Richtungen, Systeme, verwandte Sozietäten

A szabadkőművességen belül és a mozgalom mellett korán megjelentek az önmaguk létét különleges eredetmítoszokkal legitimáló különféle irányzatok és rokon társaságok. Ezek egyik része a formálódó történettudománnyal tudatosan szakítva fordult a bibliai időkig visszavezetett iniciatikus hagyományok felé, irányzattól függően hangsúlyozva bizonyos misztériumvallások jelentőségét. Másfelől megjelent a hivatkozás a valódi történetiséggel bíró szervezetekre, elsősorban a templomos lovagokra és a 17. századtól létező rózsakeresztes társaságokra. A szabadkőművességet körülvevő titokzatosság kiváló táptalajt teremtett ezekhez a spekulációkhoz. A páholyok biztosította gondolat- és szólásszabadság lehetőségeit kiaknázva és a társadalmi egyenlőség elvéből kiindulva megjelent a női szabadkőművesség iránti igény. Ezzel nagyjából egy időben formálódni kezdett a jogegyenlőséget az egész emberiségre kiterjesztő, gyakran platóni eredetűnek feltüntetett politikai irányzat, az illuminátusok társadalmi reformtörekvése.

FRANCIA SZABADKÖMŰVES TRAKTÁTUS NÉMET FORDÍTÁSA / DEUTSCHE ÜBERSETZUNG EINES FRANZÖSISCHEN FREIMAURERTRAKTATS

[Gabriel Louis Calabre Pérau]: *Der verrathene Orden der Freymäurer, und das offenbarte Geheimniß der Mopsgeellschaft. Aus dem Französchchen mit Kupfern.*

Frankfurth–Leipzig, s. n., 1745.

144 + 44 oldal, 7 kihajtható, ill. egész oldalas metszettel.

RGY 1-29712 Koll. 1.

A kötet két mű fordítását tartalmazza. Az első *Le secret des Franc-Maçons trahi* címen 1742-ben jelent meg Párizsban, és a következő évben három további kiadást ért meg. A második *Le secret des Mopses révéle* címen az elsővel együtt 1744-ben Amszterdamban látott napvilágot. A gyűjteményt számos alkalommal kiadták a 18. században. Németül 1745-ben jelent meg több kiadásban, az itt leírt kiadás a legkorábbi. Fordítója ismeretlen. A traktátus a szabadkőművességet „leleplező”, de nem polemikus hangvételű korai munkák közé tartozik. Szerzője Pérau abbé (1700–1767) a Sorbonne egyházi rektora, számos természettudományi és kortörténeti mű szerzője, Rabelais és Bossuet műveinek kiadója, egy tízkötetes életrajzgyűjtemény összeállítója. Neve a fordításban szabadkőműves írásjelekkel olvasható. Az első részben leírja a páholybeli összejöveteleket, a katekizmust, a szimbólumokat és rítusokat. A szabadkőműves „titok” lényegét a jelekről és rítusokról való hallgatásban jelöli meg. Védelmébe veszi a mozgalmat a rosszindulatú feltételezésekkel és előítéletekkel szemben; a mű ezáltal legitimáló szerepet is betöltött. A második részben az ún. mopszli-rendről tudósít, melynek kezdeményezőjeként az előszó Kelemen Ágost bajor herceget és kölni választófejedelmet nevezi meg. A kifejezés a francia szabadkőművesek feleségének tréfás elnevezésére utal, akik ún. adopcións páholyokat alapítottak, melyekben játékosan parodizálták a szabadkőműves rituálét. A kötet végén dalszövegek és kották találhatók.

Pérau 2000.

FRANCIA SZABADKŐMŰVES KÉZIKÖNYV NÉMET FORDÍTÁSA / DEUTSCHE ÜBERSETZUNG EINES FRANZÖSISCHEN FREIMAURER-HANDBUCHES
[Gabriel-Louis Calabre Pérau]: *Die zerschmetterten Freymaurer, Oder die Fortsetzung des verrathenen Ordens der Freymaurer.*

Frankfurt-Lipcse, 1747.

344 oldal, ill., 18 × 11 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNM TT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.515.

A modern szabadkőműves szertartáskönyvek elődje. A szabadkőművesség eredete, története, a működési szabályok részletes leírása. Ábrázolja a páholy berendezésének módját, leírja szertartások rendjét, közli ezek szövegét.

A. E.

BOD PÉTER A SZABADKŐMŰVESSÉGRŐL / PÉTER BOD ÜBER DIE FREIMAUREREI

Bod Péter: *Az Isten, vitézkező Anyaszentegyháza állapotjának, és világ kezdetétől fogva a jelen való időig sokféle változásának rövid historiája [...].*

Bázel, Im Hof, 1760.

496 + 12 oldal.

MTA KIK Régi Nyomtatványok Tára 520.399

A szabadkőművesség korai, magyar nyelvű említése található a mű *Némelly emlékezetes dolgokról* c. fejezetében, a 487–488. oldalon: „§. 499. Tamadott MDCCXXXV-dik esztendőtol fogva a *Szabad Kőmivesek*, Frai Maurerek Társaságok, a mellyek hirdettek lenni Angliában, Galliában, Belgiumban, Italiában, Németországban, de mi-

ben aljon valósága Társaságoknak, még eddig senki helyesen ki nem magyarázta. Mivel Társaságoknak fő törvénye a halgatás.”

Péter Bods kurze Bemerkung in seiner kirchengeschichtlichen Arbeit ist eine frühe Erwähnung der Freimaurerei in ungarischer Sprache.

FRANCIA SZABADKÖMŰVES KÉZIKÖNYV / FRANZÖSISCHES FREIMAURER-HANDBUCH

[Gabriel Louis Clabre Pérau]: *L'ordre des francs-maçons trahi, et le secret des mopses révélé.*

Amsterdam, [Catuffe], [-Haag], [Néaulme], 1766.

195 + 31 + [12] oldal

OSZK 47.144

Első kiadása 1744-ben látott napvilágot, német fordításban is terjedt. Címlapján metszet a két oszloppal és a háromszögön függő ónnal. Függelékében titkosírás kód-táblája, szabadkőműves páholydalok (részben kottával) és versek olvashatók, *Chansons de la très-vénérable confrairie des francs-maçons, Précédées de quelques Pièces de Poésie* címmel. A kötetet nyolc képtábla zárja a fő szimbólumokkal, avatási jelenetekkel, a páholyok fokenkénti elrendezésével és a hölgyek számára létesítendő „mopszlipáholy” (*Plan de la Loge des Mopses*) ábrázolásával. A példány A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy Könyvtára és Magyarország Nagy-Oriense tulajdonában volt. Possessor: Thoma.

SZABADKÖMŰVES KÉZIKÖNYV / FREIMAURER-HANDBUCH

Allerneuste Geheimnisse der Freymäurer deren Sitten und Gebräuche bey ihren Versammlungen und Aufnehmen der Brüder, Diener, Lehrlinge, Gesellen, Meister, u: Obermeister mit Kupfern von 1766.

H. n., 1766.

148 oldal, ill., 19 × 12 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNM Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.481.

A. E.

RÖPIRAT A NŐI SZABADKÖMŰVESSÉGRŐL / FLUGSCHRIFT ÜBER DIE WEIBLICHE FREIMAUREREI

Die Freymäuerrey im Fischbein-Rocke. 1. Theil.

Frankfurth–Leipzig, [s.n.], 1775.

48 oldal

OSZK 178.166/1

A női szabadkőművesség fontos dokumentuma katekizmusokkal. A címlap előtti metszet a női szabadkőművesség motívumait ábrázolja.

MONOGRÁFIA A RÓZSAKERESZTESEKRŐL / MONOGRAPHIE ÜBER DIE ROSENKREUZER

[Hans Carl Freiherr von Ecker und Eckhoffen]: *Der Rosenkreuzer in seiner Blösse. Zum Nutzen der Staaten hingestellt durch Zweifel wider die wahre Weisheit der sogenannten ächten Freymäurer oder goldnen Rosenkreutzer des alten Systems von Magister Pianco, vieler Kreisen Bundesverwandten.*

Amsterdam [Nürnberg], [s. n.], 1781.

232 oldal + 1 tábla

HK Hist. Univ. 1725

A kihajtható táblázat a 84. és 85. oldal közé kötve a rózsakeresztes és a szabadkőműves fokok jelképeit, jelmondatait hasonlítja össze. Az ajánlás végén a 14. oldalon rózsakeresztes szimbólum.

TANULMÁNYOK A TEMPLOMOS LOVAGREND TÖRTÉNETÉRŐL / SCHRIFTEN ZUR GESCHICHTE DES TEMPLERORDENS

Wilhelm Christian Stemler (szerk., ford.): *Contingent zur Geschichte der Templer und der Aufhebung ihres Ordens.*

Leipzig, Ch. G. Hertel, 1783.

XII, 323 oldal

HK Hist. Univ. 1555

A négy részből álló gyűjtemény tartalma a következő:

1. rész: Beck 5 levele mellékletekkel, jegyzetekkel a rend történetéről; 2. rész: Ioh. Christ. Wichmannshausen: *De extinctione ordinis templariorum...* (1687) c. művének fordítása; 3. rész: D. Strauch: *De ordine militum templi disputatio historica...* (1669) c. művének fordítása; 4. rész: Joh. Jac. Stippe: *Dissertatio inauguralis Iuris gentium de Templariorum Equitum ordine sublato ...* (1705) c. értekezésének fordítása.

GYŰJTEMÉNYES KÖTET A SZABADKŐMŰVESSÉGRŐL ÉS A RÓZSAKERESZTESEKRŐL / SAMMELBAND ÜBER DIE FREIHAUREREI UND DEN ROSENKREUZERN [Konrad Friedrich Uden (szerk.)]: *Archiv für Freimäurer und Rosenkreuzer*, 1, 2.

Berlin, bei August Mylius, 1783, 1785.

474; XIV, [2], 447 oldal

RGY 2-59993

K. F. Uden Halléban végzett orvos, 1786-tól haláláig a szentpétervári egyetemen a patológia tanszék vezetője. Az általa szerkesztett kiadvány főleg mágiával, alkímiával s rózsakereszteséggel foglalkozó írásokat és recenziókat közöl, gyakran fordításban.

RÓZSAKERESZTES ZSEBKÖNYV / TASCHENBUCH DER ROSENKREUZER

Graf von Löhrbach: *Die theoretischen Brüder oder zweite Stufe der Rosenkreutzer und ihrer Instruktion.*

[Regensburg], [Montag], [Weiss], 1785.

178 + [2] oldal + 2 tábla

OSZK 46.302

Rózsakeresztes imák, beszédek, szimbólumelemzések, a különböző fokok szerinti alkímiai receptek gyűjteménye. A címlapkép a rózsakeresztes eskütételt ábrázolja. Az illusztrációk között rózsakeresztes jelvények (Dávid-csillaggal), a szabályos fekete kötény, illetve a rítusszőnyeg ábrái találhatóak. A példány eredetileg a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy Könyvtáráé volt. A címlapon piros tollbejegyzés: „Erster Eckhoffen [?] Hans Heincz Tol”.

A RÓZSA-REND SZABÁLYZATA / GESETZE DES ROSEN-
INSTITUTS

Grundgesetze des Rosen-Instituts.

Halle an der Saale, Auf Kosten des Roseninstituts und in
Commission beim Universitätsbuchdrucker J. C. Hendel,
1786.

96 oldal, a címlapon rózsacímeres metszet

OSZK Kisnyomtatványtár, Kny. 1786.8°/1– (66. doboz)

Pecsétek: A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy
Könyvtára (a borítóbelsőn az egykori leltár: 667); Ma-
gyarország Nagy-Oriense 000871; possessor: Thoma
(címlap); a borítóbelsőn kézirással: Kl 2125. Th. 1 frt.

A RÓZSA-REND KÉZIKÖNYVE / HANDBUCH DES
ROSENORDENS

*Ueber den Rosenorden. Ein Blättchen an Schlesische und
andere Damen, die diesen Orden nicht kennen.*

Breslau, Brieg und Leipzig, bei Christian Friedrich
Gutsch. 1786.

[44 oldal], felvágatlan koncokban, 8r.

OSZK Kisnyomtatványtár, Kny. 1786.8°/1– (66. doboz)

A címlapon, kézirással (Jankovich?): „Autor Franc. Rud.
Grossing In Collectione Institator Publi in Octavo [?]”;
41–44: Obervorsteherinnen des Rosenordens, an welche
sich Damen der Aufnahme wegen melden können.

ADOLPH FRANZ LUDWIG FREIHERR VON KNIGGE

(1752–1696) SZABADKÖMŰVES DIALÓGUSAI / ADOLPH
FRANZ LUDWIG FREIHERR VON KNIGGES (1752–1696)

FREIMAURERISCHE DIALOGE

*Beytrag zur neuesten Geschichte des Freymaurerordens in
neun Gesprächen.*

Berlin [Frankfurt am M.], 1786.

182 oldal

OSZK 166.646

Knigge 1773-tól volt szabadkőműves, 1780-ban csatlako-
zott az illuminátusokhoz. Könyve bemutatja a mozgalom
elmúlt húsz évének történetét és az eltérő irányzatokat.
Kátészerűen, két fiktív személy, Brinck és Weller kilenc
beszélgetésében fejti ki nézeteit, nem függetlenül Lessing
Szabadkőműves párbeszédeitől. Az előadásban általában
visszafogottságra, elfogulatlanságra törekszik. A kilence-
dik beszélgetésben kísérletet tesz a szabadkőművesség lé-
nyegének meghatározására; a mozgalom feladatát és értel-
mét az emberiség „magas méltóságának” helyreállításában
jelöli meg. A példány több más, az OSZK-ban őrzött 18.
századi szabadkőműves kötetrel együtt a Magyarorszá-
gi Symbolikus Nagypáholy Könyvtára és Magyarország
Nagy-Oriense pecsétjét őrzi. Eredeti possessoruk: Thoma,
feltehetőleg Thoma Mihály Ágoston (1803–1878), a ma-
gyar szabadkőművesség egyik újrászervezője 1848-ban,
majd a dualizmus korában. A társas viselkedés szabályait
összegző, *Über den Umgang mit Menschen* (Érintkezés
az emberekkel) c., 1782-ben megjelent híres kézikönyv-
ében Knigge – saját tapasztalataira hivatkozva – kifejezet-
ten óvott a belépéstől a titkos társaságokba.

Knigge 1993, 114–117.

AZ ILLUMINÁTUS REND MEGALAPÍTÓJÁNAK ÉRTEKEZÉSE / ABHANDLUNG DES BEGRÜNDERS DES ILLUMINATENORDENS

Adam Weishaupt: *Das verbesserte System der Illuminaten mit allen seinen Einrichtungen und Graden.*

Frankfurt–Leipzig, Grattenauerische Buchhandl., 1787.

362 oldal

HK Hist. Univ. 1408

CHRISTIAN FRIEDRICH KESSLER VON SPRENGSEYSEN (?–1809) VITAIRATA / CHRISTIAN FRIEDRICH KESSLER VON SPRENGSEYSENS (?–1809) STREITSCHRIFT

Abgenöthigte Fortsetzung des Anti-St. Nicaise als eine Beleuchtung des von den Herrn Oberhofprediger, Consistorialrath und Defnitor D. Starck herausgegebenen Krypto-Katholicismus in sofern er die stricte Observanz, ihre verehrungswürdigste Obere und mich anzugreifen für gut gefunden hat.

Leipzig, Jacobäer, 1788.

336 oldal

OSZK 47.145

A mű a szabadkőművesség egyik belső kritikusának, Johann August Starck evangélikus teológus-filozófusnak (1741–1816) 1785-ben és 1786-ban kiadott *Saint Nicaise* [...] című levélregényével vitázik. Starck, aki elfordult a szabadkőművességtől, a címlapon azt állítja, hogy a könyvet franciából fordította, de valójában ő maga volt a szerző. Fiktív hőse egy utazó, aki francia szabadkőművesként ismerkedik meg az angol és német páholyok munkájával, de elégedetlenül tér vissza hazájába, majd kolostorba vonul. A vitairat szerzője, Christian Kessler von Sprengseisen annak a Carl Gotthelf von Hund bárónak a szoros barát-

ti köréhez tartozott, aki 1751-ben a szabadkőművességen belül létrehozta az 1308-ban felosztatott templomos rend hagyományaihoz kapcsolódó szigorú obszervancia rendszerét, s akinek elveit Starck élesen támadta. A visszavágás hangneme ugyanilyen, sőt Kessler két folytatást is kiadott *Archimedes* és *Scala Algebraica* címmel. A mű egy példánya megvolt Madách Imre nagyapjának, a szabadkőműves Madách Sándor ügyvédnek, a Martinovics-per egyik védőjének (1756–1814) a könyvtárában.

AZ ILLUMINÁTUSOKRÓL A FRANCIA FORRADALOM HAJNALÁN / ÜBER DIE ILLUMINATEN IN DER FRÜHZEIT DER FRANZÖSISCHEN REVOLUTION

[Jean-Pierre-Louis Luchet]: *Essai sur la secte des illuminés.*

Londres, 1789.

XXIV, 192 oldal

HK Hist. Univ. 376

AZ ILLUMINÁTUS REND MEGALAPÍTÓJÁNAK PROGRAMIRATA / PROGRAMMSCHRIFT DES BEGRÜNDERS DES ILLUMINATENORDENS

Adam Weishaupt: *Pythagoras oder Betrachtungen über die geheime Welt- und Regierungskunst.* I/1–3.

Frankfurt–Leipzig, 1790.

674+2 oldal

FSZEK 83764/1.

Adam Weishaupt (1748–1830) az ingolstadt-i jezsuitáknál tanult, 1773-tól, a jezsuita rend felosztatásának évétől a kánonjog professzora ugyanazon az egyetemen. A bajorországi művelődési viszonyok megváltoztatására 1776-

ban titkos szövetséget alakított diákok, tanárok és hivatalnokok részvételével. A következő évben felvették az egyik müncheni szabadkőműves páholyba. A tagok formálásra létrehozta az ún. Minerva-templomok rendszerét. A mozgalom fokozatosan terjedt a bajor nagyvárosokban és a környező tartományokban, s a célok között megjelent a társadalom és az állam átfogó megreformálása. A tagok növekvő befolyásra tettek szert a szabadkőművességben és a Bajor Tudományos Akadémiában, s befolyásos hivatalok megszerzésére törekedtek. Károly Teodor bajor választófejedelem 1785-ben betiltotta a mozgalmat, mire Weishaupt Regensburgba menekült, majd II. Ernő herceg vette védelmébe Gothában. Az évek során Weishaupt számos, különböző terjedelmű propaganda- és védőiratot szerzett, melyekben kifejtette elképzeléseit. A *Pythagorasban* átfogó nevelési tervet dolgoz ki, melynek központi eleme az egyén szenvedélyeinek megnevesítése és az értelem szolgálatába állítása egy titkos társaságban, azzal a céllal, hogy kiindulópontjává váljanak a társadalmi és politikai reformtörekvéseknek.

Hammermayer 1983, 339–372; *Reinalter* 1997.

A TEMPLAMOSOK RENDJÉNEK FORRÁSKIADVÁNYA ÉS TÖRTÉNETI APOLÓGIÁJA / QUELLENPUBLIKATION UND HISTORISCHE APOLOGIE DES TEMPLERORDENS
Friedrich Münter: *Statutenbuch des Ordens der Tempelherren. Aus einer altfranzösischen Handschrift herausgegeben und erläutert*, 1. Theil.

Berlin, 1794.

[14], 496 oldal, 1 tábla; 20 cm

HK Hist. Univ. 1303

Friedrich Münter (1761–1830) evangélikus teológus, ókorkutató, egyháztörténész, drámaíró, az illuminátus rend közép-európai tevékenységének egyik kulcsfigurája. Kiterjedt levelezése és naplója a különböző szabadkőműves és illuminátus törekvések, kapcsolathálók kiemelkedő forrása. 1784 nyarán Bécsből Pozsonyba látogatott, melyről naplójában is beszámolt. Érdeklődése a templomos rend története iránt szorosan összefüggött a szigorú obszervanciához tartozásával; a témában több tanulmányt közölt. A könyv címlapelőzék metszetén „Jacob von Molay”, az utolsó templomos nagymester ábrázolása.

Rosenstrauch-Königsberg 1984

MONOGRÁFIA A FEKETE TESTVÉREK TITKOS SZÖVET-
SÉGÉRŐL / MONOGRAPHIE ÜBER DEN GEHEIMBUND
DER SCHWARZEN BRÜDER

[Gerhard Friederich]: *Der geheime Bund der Schwarzen Brüder. Urquell der vorzüglichsten academischen Verbindungen. In einer Reihe verbürgter Originalurkunden mitgetheilt von Tyrtäus.*

Mainz, Florian Kupferberg, 1834.

IV, 200 oldal + két litografált tábla

EFK F. VIII. 76

A könyv az Orden der Verehrer der literarischen Harmonie nevű, magát akadémikusnak nevező, 18. századi német szabadkőműves rend történetét, működését és a magasabb fokok rendszerét mutatja be dokumentumok alapján, 11 fejezetben. Két táblán a rend titkosírásának kulcsa és a rend tagjainak felismerését segítő adatok, jelmondatok.

Bírálatok, rendeletek / Kritik, Verordnungen

A szabadkőművességet a kezdeti időszakban a szakmai és társadalmi elit sajátos, önszerveződő csoportjai alkották. Tagjainak elkülönülése a fennálló társadalmi kódok használata helyett új közösséget, új kommunikációs kultúrát, rituális keretek közt megvalósuló, de vallások feletti gondolkodásmódot kínált. A legtöbb európai országban, de később a többi kontinensen is bekapcsolódtak a páholyok munkájába a nemesek, illetve a nagypolgárság hangadóí, sőt nemritkán az uralkodók is, így sokáig védettséget élveztek. A saját alkotmány, az „állam az államban” felfogás miatt jogszerű működésükről és a tagság erkölcséről a 18. század második harmadától állandó viták folytak, támadó és védekező röpiratok, könyvek formájában. A literátus közönséget egyfelől önfeltáráó szándékú ismertető könyvecskékkel tájékoztatták a mozgalom vélt vagy valós történeti előzményeiről, de mindenekelőtt jelenkori erkölcsnemesítő feladataikról, társadalmi szerepvállalásukról. E kötetek sokak szemében vonzóvá tették a testvériséget, amit a páholyok szaporodása és a tagság bővülése jelez. Másfelől a vád-irodalom első fázisában mindenekelőtt a katolikus egyház képviselői adtak hangot ellenérzésüknek a tagok állítólagos pogánysága, ateizmusa, vallási toleranciája és „ördögi” szimbólumai, szertartásai miatt. XII. Kelemen pápa *In eminenti apostolatus specula* kezdetű, 1738-ban kiadott bullájában kiközösítette a katolikus egyházból a szabadkőműveseket; ezt további pápai tilások követték.

Az 1790-es évektől a fentiek mellé felsorakoznak a világi kritikusok, akik a francia forradalom eseményeit szabadkőműves-jakobinus „összeesküvés” eredményének tartják, XVI. Lajos és Mária Antoinette kivégzésében

pedig a társadalmi korlátokat tudatosan romboló, kártékony világkép jeleit látják. A Habsburg Birodalomban II. József szabadkőműveseket korlátozó pátense (1785) próbálta csökkenteni a feszültséget, de ezt a császár halálos ágyán több más rendeletével együtt visszavonta, s ekkor néhány évig újból szabadabban működhettek a páholyok. A pátens egyik okát abban a félelemben kereshetjük, ami a jozefinizmus világi eszméi iránt egyébként fogékony osztrák szabadkőművesek és illuminátusok önszerveződő kultúrájában a központi hatalom ellenfelét látta. A védekező iratok egy része e vádakra is választ keres.

A Martinovics-per, majd a napóleoni háborúk válságkorszaka nyomán II. Ferenc császár a Habsburg Birodalomban 1795. január 2-i pátensével betiltja a szabadkőműves páholyok működését, ami a korábbi szellemi hálózatok szétszakadását, az egykori páholytagok elszigetelődését vonja magával, s a mozgalom hosszú időre kikerül a nyugat-európai és amerikai páholyok látóköréből. A „túlélők” új, még titkosabb és jelképezebb formákat választanak, védekező írások kiadására nincs lehetőség. E korszak szabadkőműves nyilvánossága jórészt a levelezésre (Kazinczy és íróbarátai) és néhány korábbi terv megvalósítására (pl. könyvtáralapítás, műgyűjtés, helikoni ünnepségek) korlátozódott. Ezt követően a reformkori magyar politikusok és az értelmiségi elit tettei mögött több esetben felfedezhető a hajdani szabadkőműves elvek újrafogalmazása, ki-
teljesítése.

SZABADKÖMŰVESSÉG-ELLENES VITAI RAT / ANTIMASONISCHE STREITSCHRIFT

[Abbé Larudan]: *Les francs-maçons écrasés. Suite du livre intitulé L'ordre des francs-maçons trahi. Traduit du latin.*

Amsterdam, [Chareau], 1747.

445 + [2] oldal, ill.

OSZK 47.163 (további példány: MNM TT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981. 131.494)

Két mű történeti áttekintéssel, a rend céljának bemutatásával, a fokozatok, tisztségek, szertartások leírásával. A címlapon kis metszet a két oszloppal, a háromszögön függő ónnal; 170. oldal után 1. tábla: a páholy elrendezése és fő jelképei; 298. oldal után 2. tábla: a páholy képe Salamon templomával; 312. oldal után 3. tábla: a páholy képe a szentélllyel; 328. oldal után 4. tábla: mesterfok; 348. oldal után 5. tábla: állatok. A példány címlapján a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy körpecsétje. Kéziratossal tulajdonosi bejegyzés: Mich. Szeremlei MKeresztes, 182[?]. Ugyanez a kéz a cím mellé odaírta a ÷ Frey[maurer] kifejezést is.

II. JÓZSEF SZABADKÖMŰVES PÁHOLYOKRA VONATKOZÓ RENDELETÉNEK MAGYAR FORDÍTÁSA / UNGARISCHE ÜBERSETZUNG DER VERORDNUNG JOSEPHS II. BEZÜGLICH DER FREIMAURERLOGEN

Az erdélyi királyi guberniumnak.

H. n., 20. század

Negyedrét alakú kéziratlapok

MTA KIK Kézirattár, Ms. 4172/3.

Szádeczky K. Lajos anyaggyűjtésében maradt fenn a Márkos András köröspataki unitárius pap „Miscellanea pro-

fana” c., 18. század végi kéziratossal kötetéből származó iratok között II. József szabadkőműves rendeletének magyar fordítása. Az uralkodó 1785 decemberében bocsátotta ki a rendeletet a Habsburg Birodalomban működő páholyok tevékenységének szabályozására. A megelőző időszakban a berlini és a lengyelországi nagypáholyok, valamint a tartományi páholyok jóváhagyásával és irányításával a szabadkőműves mesterek szabadon nyithattak új páholyokat. A rendelet ezt a gyakorlatot erősen megszigorította, amennyiben kimondta: a hatályba lépést követően a Habsburg Birodalom országaiban csak a kormányshékek székhelyén állhat fenn egy-egy páholy, s ha ez nem tudná befogadni az ország összes szabadkőművesét, ezenfelül legfeljebb két további működhet. Tilos páholy munkát tartani a vidéki városokban, kastélyokban vagy falvakban. Ez azt jelentette, hogy Magyarországon és Horvátországban összesen öt páholy működése volt megengedett: Budán, Pesten, Zágrábban, Károlyvárosban és Péterváradon. II. József elrendelte továbbá, hogy a páholyok tagnévsorát be kell szolgáltatni a hatóságoknak, és az összejöveteleik időpontjáról tájékoztatni kell a városi rendőrséget. Az illegális páholytevékenység büntetendő, az ilyen eseményt a hatóságoknak bejelentő személyek jutalomban részesülnek. A szigorú szabályozás bevezetését a császár azért tartotta szükségesnek, mert bár elismerte a szabadkőművesek tudományos, szellemi munkáját, úgy vélte, a nem megfelelő módon működő páholyok a Birodalom kárára vannak. A rendelet 1786 első hónapjaiban lépett hatályba; az ezt követő időszakban a magyarországi páholyok nagy része ideiglenesen vagy végleg feloszlott, a tagok más páholyokban folytatták a munkát.

Abafi 1890–1899; Abafi 2012.

TÁMADÓ IRAT A BAJOR SZABADKÖMŰVESEK ÉS AZ ILLUMINÁTUSOK ELLEN / STREITSCHRIFT GEGEN DIE BAYRISCHEN FREIMAURER UND ILLUMINATEN

[Joseph Marius Babo]: *Ueber Freymaurer, besonders in Bayern. Erste Warnung.*

[H., k. n.], 1785.

77 oldal

EFK F. VII. 108/1

Nem megjelölt szerzője Joseph Marius Babo német drámaíró, színházszervező (1756–1822). Az először 1784-ben Münchenben megjelent és nagy feltűnést keltett mű kritikai áttekintést ad a szabadkőműves elvekről és a bajor páholyok működéséről, a témát érintő olvasmányajánlóval az augsburgi Bullmann kiadó kínálatából. Részletesen bírálja a fogadalom szövegét. Az első között vitte nyilvánosság elé az illuminátusok körüli vitát, s ösztönözte a mozgalom fejedelmi korlátozását. Egybekötött előzménye: *Nöthige Beylage zur Schrift: Ueber Freymauer: Erste Warnung*, [H., k. n.], 1784.

FRANCIA-NÉMET NYELVŰ SZABADKÖMŰVES KÉZIKÖNYV, FÜGGELÉKBEN SZABADKÖMŰVESSÉG-ELLENES DOKUMENTUMOKKAL / FRANZÖSISCH-DEUTSCHES FREIMAURER-HANDBUCH

[T. W.]: *Le maçon démasqué ou le vrai secret des Francs-Maçons / Der entdeckte Maurer, oder das wahre Geheimniss der Frey-Maurer.*

Frankfurt–Leipzig, [k. n.], 1786.

374 oldal

EFK X. XII. 13

A szabadkőművességet elhagyó szerző műve, a mozgalom egykori és jelenbeli tagjainak ajánlva. Francia eredetijét az 1740-es évektől kezdődően sok változatban kiadták. Francia és német nyelven, párhuzamos szedésben foglalja össze a társaság történetét, szervezetét, ismerteti és magyarázza a rítusokat, szabadkőműves szimbólumokat és szövegeket. Függelékben a katolikus klérus szabadkőműves-ellenes iratait, pápai bulláit közli latin nyelven. Külön táblán található a szabadkőműves titkosírás megfejtése.

RENDELET A MAGYAR KIRÁLYI VÁROSOK SZABADKÖMŰVES PÁHOLYAI SZÁMÁRA / VERORDNUNG FÜR DIE FREIMAURERLOGEN DER KÖNIGLICHEN FREISTÄDTE IN UNGARN

[*Verordnung hinsichtlich der Freimaurerlogen*] *Der Königlichen Freystadt [...]*

(1786)

„Ex Consilio Regio. Locumtenentiali Hungarico”

4 oldal

OSZK Kisnyomtatványtár, Kny. 1786.2r.

A rendeletet 1785. december 20-án adta ki a Helytartótanács, 1786. február elsejei hatállyal, II. József szabadkőműves pátensének korlátozó intézkedéseit fogatosítva. Mindazon főbb városokban, ahol a Helytartótanácsnak képvisellete működik, csak egy páholy működését engedélyezi. Büntetés terhe mellett kötelezi a páholyokat az adatszolgáltatásra, a tagnévsor nyilvánosságára, s a tisztújításról is tájékoztatást ír elő. A nyomtatványon Széchényi Ferenc könyvtárának pecsétje (Ex. Bibl. Com. F. Széchényi).

MEGJEGYZÉSEK II. JÓZSEF SZABADKÖMŰVES PÁTEN-
SÉHEZ / ANMERKUNGEN ZUM FREIMAURERPATENT
JOSEPHS II.

*Gesammelte Bemerkungen und Urtheile über die k. k. Ver-
ordnung in Ansehung der Freymäurer, und ihren Orden
überhaupt. Der kleinen Zahl ächter Mäurer und dem eben
so kleinen Theil des unbefangenen Publikums gewidmet.*

Wien, bey Sebastian Hartl, Buchhändler. Nachgedruckt
1786.

19 oldal, kötés nélkül, sérült, 8r.

OSZK Kisnyomtatványtár, Kny. 1786.8°/1– (66. doboz)

A címlapon pecsét: Ex Museo Hungarico; kézirással a
címlapon: Unchetich (= Unchetich Mátyás könyvtárá-
ból). Kisebb formátumú, épebb példány azonos jelzeten
Ex Museo Hungarico pecséttel; possessor nélkül (29 + [4]
+ [9] oldal).

VITAIRAT AZ ILLUMINÁTUSOK ELLEN / STREIT-
SCHRIFT GEGEN DIE ILLUMINATEN

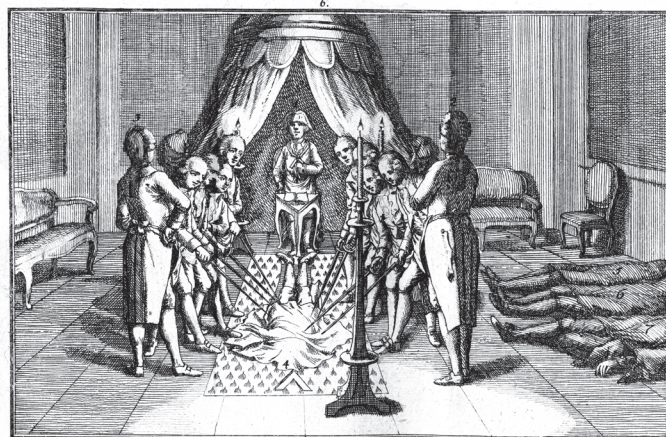
*System und Folgen des Illuminatenordens aus den gedruck-
ten Originalschriften desselben gezogen. In Briefen.*

München, J. B. Stobl, 1787.

234 oldal, ill.

EFK P. I° 221

Egymásra felelő levelekben tájékoztat az illuminátus moz-
galomról. Részletesen kitér az illuminátusok jogszerű,
illetőleg jogszerűtlen működésére, szervezeti formáira.
Címlapmetszete (J. M. monogrammal) egy háromfejű
sárkánnyal küzdő, Héraklész jellegű hőst ábrázol. Tulaj-
donosi bejegyzés a belső borítón: „Jo: Halbsch mp”, a cím-
lap jobb felső sarkában: „Car. Goczigh”.

*Vorlesung der Freymäurer wegen Aufnahme der Meister.
Der Aufzunehmende liegt auf dem in der Folge geschickten Sarg ist mit einem, mit Blut gefärbten Leinwand
Tuch bedeckt, und die stehenden halten ihm die Spitzen der ausgesetzten Bezen auf den Leib.*

1. Der Obermeister.
2. Der erste Aufseher.
3. Der andere Aufseher.

4. Der Aufzunehmende auf dem Sarge.
5. 6. 7. Aufzunehmende denen der Obermeister die
Umarmung noch nicht gegeben hat

KATOLIKUS INDÍTTATÁSÚ, SZABADKÖMŰVESSÉG-EL-
LENES MONOGRÁFIA NÉMET FORDÍTÁSA / DEUTSCHE
ÜBERSETZUNG EINER KATHOLISCH GEPRÄGTEN AN-
TIMASONISCHEN MONOGRAFIE

[Abbé Larudan]: *Geheime Unternehmungen der Frey-
m maurer, darinne ihr Ursprung und Fortgang, ihr Aufdin-
gen, Loßsprechen, die dabey vorkommenden Ceremonien
enthalten sind, und alle bey ihnen gebräuchliche Allegorien
erklärt werden.*

London–Berlin [Leipzig], [Sommer], 1787.

230 oldal, 7 db kihajtható rézmetszet

OSZK 238.104

Történet, rítusok, szimbólumok, katekizmusok. Jó mi-
nőségű metszetek a különböző fokok avatásáról, köztük a
mesterfokra emelésről. Abbé Larudan személye máig nem
azonosított. A neve alatt megjelent könyvek a szabad-
kőművességgel szembeni katolikus támadások alapjául
szolgáltak, mivel fejtegetéseiben a mozgalom protestáns –
cromwelli – eredetét hangsúlyozza.

KATOLIKUS TEOLÓGUS TRAKTÁTUSA A SZABADKÖMŰVESSÉG ELLEN / ANTIMASONISCHES TRAKTAT EINES KATHOLISCHEN THEOLOGEN

Erich Servati [Heinrich Sautier]: *Bruchstücke zur Geschichte der deutschen Freymaurerey.*

Basel, Flick, 1787.

525, XV oldal

OSZK 130.650

A szerző katolikus teológus, a szabadkőművesség kiváló ismerője, s így alapos ellenfele. Címlapillusztráció: szabálytalan szabadkőműves jelképek előtt testvéri csók motívumával. A 12. oldal után kihajtogatható metszet „Kön. BauKunst im 18. Jahrhundert.” címmel, melyet ironikus szimbólummagyarázat követ.

RÖPIRAT CAGLIOSTRO GRÓFRÓL ÉS A SZABADKÖMŰVESEKRŐL / FLUGSCHRIFT ÜBER GRAF CAGLIOSTRO UND DIE FREIMAUREREI

Leben und Thaten des Joseph Balsamo, sogenannten Grafen Cagliostro. Nebst einigen Nachrichten über die Beschaffenheit und den Zustand der Freymaurersekten. Aus den Akten des 1790. in Rom wider ihn geführten Prozesses gehoben, und aus dem in der päpstlichen Kammerdruckerey erschienenen Originale übersetzt.

Zürich, Drell, Geßner, Füllli u. Comp., 1791.

171 oldal, 19 × 11 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNMTT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.502.

A röpirat Giuseppe Balsamo, azaz Alexandre de Cagliostro gróf (1743–1795), az okkultizmus híres alakjának életét és tetteit mutatja be a szabadkőműves „szek-

tákról” szóló hírekkel kiegészítve. Az irat a szélhámós 1790-től Rómában lefolytatott perének aktáiból merítő, a pápai kamara nyomdájában megjelent kiadvány fordítása. Cagliostro kalandos életútja során bejárta Európát. Laikus gyógyító, alkimista és mágikus praktikáival kihasználta sokak hiszékenységét, a legmagasabb körökben is. 1775 táján kitalálta a szabadkőművesség nem szabályos, kilencven fokozattal rendelkező, ún. egyiptomi rítusát. Ennek szellemében többhelyütt új páholyokat alapított, melyekbe előkelő és gazdag hölgyeket is felvett. Első leleplezői közé tartozott Elisa von der Recke kurlandi grófnő, aki belépett a Cagliostro 1779-es mittauai látogatásakor alapított páholyba, ott szerzett tapasztalatai alapján figyelmeztette II. Katalin cárnőt az udvarában időző csalóra, majd 1787-ben Berlinben nyomtatásban is közzétette megfigyeléseit. Párizsban végrehajtott szellemidézései révén Cagliostro belekeveredett a Mária Antoinette nyakéke körüli udvari botrányba, s el kellett hagynia Franciaországot. 1789-ben Rómába ment, ahol a pápai rendőrség letartóztatta. A per során megegyezett az inkvizícióval, s nagy propaganda hatású vallomást tett. Ebben azzal vádolta meg az illuminátusokat és a szabadkőműveseket, hogy szándékaik a francia királyság ellen irányulnak elsősorban, titokban ők készítették elő a forradalmat, s e célra nagy összegeket helyeztek el európai bankokban. Bár eretnkség, varázslás és szabadkőművesség vádjával Cagliostrot halálra ítélték, az ítéletet VI. Pius pápa 1791-ben életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta. A San Leo erődben, cellájában halt meg 1795-ben. Alakját számos legenda övezte, élettörténete a kortársak és az utókor fantáziáját egyaránt foglalkoztatta.

Koltay-Kastner 1956; Kühlmann 2016.

SZABADKÖMŰVESEKET VÁDLÓ RÖPIRAT / ANTIMASONISCHE STREITSCHRIFT

Fel-fedezett áll-ortza, melly nyilván ki-mutattya, hogy a' szabad kőművesek valóságos jakubínusok. Írta Igaz Hazafi. [Kassa], [Landerer], 1794.

29 oldal

OSZK 821.083

Szerzője valószínűleg Szuhányi Xavér Ferenc ex-jesuita (1742–1824), aki cenzori engedély és nyomdahely jelölése nélkül nyomtatta ki a pamfletet. A szabadkőművesek és a francia forradalmat megtestesítő jakobinusok azonosítása ekkor már toposznak számított. A röpirat előzményét egy németből fordított nyomtatvány jelenti, amely 1793-ban jelent meg, szintén Kassán, Ellinger nyomdájában *A' szabad kőművesek nem jakobiták* címmel. A cím tudatosan, leleplező szándékkal utal a szabadkőműves irodalomban gyakori *felfedezett* kifejezésre (vö. Pálóczi Horváth Ádám 1792-ben névtelenül kiadott *Fel-fedezett titok* című regényét). A vád súlyosságát és sértő mivoltát jelzi, hogy – szinte egy időben Martinovicsék letartóztatásával! – a példányokat elkobozták, Szuhányit és egyik terjesztőjét perbe fogták. Az OSZK példánya egy kolligátum része, possessori bejegyzés: „GSándor könyveiből”. Más kiadványok a kolligátumban a Fánkovich családnevet őrzik; talán Fánkovich Mihály munkácsi görög katolikus püspöké volt.

Der Autor war wahrscheinlich der Exjesuit Xavér Ferenc Szuhányi (1742–1824), der das Pamphlet ohne Druck-erlaubniss und ohne Druckort veröffentlichen ließ. Die Identifizierung der Freimaurer mit den Jakobinern, die die Französische Revolution verkörperten, galt damals schon als Topos. Die Exemplare der Druckschrift wurden

beschlagnahmt, Szuhányi und einer der Verbreiter wurden verklagt.

Abafi 1993; Szilágyi 2011.

TITKOS TÁRSASÁGOK ELLENI VITAIRAT / STREITSCHRIFT GEGEN GEHEIME GESELLSCHAFTEN

[Bernhard Stattler]: *Drey Fragen: Wie entstand die heutige Freydenkerey, Maurerey etc.? Wie verbreitete sie sich so sehr? Wie kann sie unterdrücket werden?*

[H., k. n.], 1795.

12 + 186 oldal

EFK U. XII. 80

A kötet szerzője, Bernhard Stattler (1728–1797) nem nevezi meg magát, csupán „von einem katholischen Patrioten Deutschlands” titulust használ. A titkos társaságokat istentagadással vádolja, „pogány” könyveiket is felsorolja, elrettentő idézetekkel vázolja keletkezésüket, elterjedésüket. A 3. fejezet a társaságok elleni jogi és egyházi küzdelem módozatait ismerteti.

Apológiák / Apologien

FRANCIA SZABADKÖMŰVES APOLÓGIA / FRANZÖSISCHES FREIMAURER-APOLOGIE

[Michel Coltelli]: *Discours prononcés à la loge de XXX et autres pièces en prose et en vers concernant l'Ordre des Francs-Maçons [dont Apologie des Francs-Maçons par Frère Procope-Couteaux] par le Frère... orateur de la Loge.*

[S.l.], [S. n.], 1740.

46 oldal; 18 cm

EFK P. IX. 25/4

Szabadkőműves védőirat prózában és versben; páholyban elhangzott beszédek, asztal melletti énekek szövege.

SZABADKÖMŰVES APOLÓGIA / FREIMAURER-APOLOGIE
*Apologie Pour l' Ordre des Francs-Maçons****Par. Mr. N*** Membre de l'Ordre. Avec deux Chansons composées par Le Frère Americain.*

Hága, Pierre Gosse – Drezda, George Conrad Walther, 1742.

118 oldal, ill., 17 × 10 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNM TT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.486.

A szabadkőművesek rendjének apológiája egy páholytagtól. Illusztrált kiadvány, egy amerikai páholytag énekeit tartalmazó két kottamelléklettel. A mű több kiadást ért meg. Az itt bemutatott példány a legkorábbi kiadást képviseli.

A. E.

FÜGGELÉK AZ ANDERSONI ALKOTMÁNYHOZ / ANHANG ZUR ANDERSONSCHEN KONSTITUTION

Anhang zum Constitutionen-Buch der Frey Maurer, worin eine Sammlung verschiedener, zum Vortheil dieser ehrwürdigen Gesellschaft ans Licht gekommenen merckwürdigen Schutz-Schriften, Reden und anderer Vertheidigungen enthalten.

Frankfurt/M., 1743.

188 oldal

RGY 1-29667

A német nyelvű szabadkőműves apológiák híres darabja. Más kiadásokban (esetenként más címlappal, de azonos tartalommal) egyes részeit franciából készült fordításnak tüntetik fel. Az andersoni alapelvekből vett idézetek kifejtésével hártja el a szabadkőművességet ért támadásokat.

EGY LUTHERÁNUS TEOLÓGUS TÖPRENGÉSEI A SZABADKÖMŰVESSÉGRŐL / REFLEXIONEN EINES LUTHERISCHEN THEOLOGEN ÜBER DIE FREIMAUREREI

Christian Ernst Simonetti: *Sendschreiben an die ehrwürdige Loge der Freymäurer in Berlin.*

Berlin–Göttingen, Schmid, 1744.

284 oldal

OSZK 46.390

A lutheránus teológus szerző könyv terjedelmű levélben fordul egy általa meg nem nevezett berlini páholyhoz, annak érdekében, hogy eloszlassák a szabadkőművességgel kapcsolatos néhány fenntartását. Hangsúlyozza, hogy fenntartásait az *Anhang zum Constitutionen-Buch der Frey Maurer...* c. mű alapján fogalmazta meg. Mérsékelt hangneme eltér a szabadkőművesek elleni későbbi táma-

dások éles hangnemétől. A címlapon piramis és szabadkőműves szimbólumok ábrázolása.

A SZABADKÖMŰVESEK ÉS ILLUMINÁTUSOK KOMPARATÍV APOLOGIÁJA / KOMPARATIVE APOLOGIE DER FREIMAURER UND DER ILLUMINATEN

Josephus Aloisius Maier [Adolf Franz Friedrich Freiherr von Knigge]: *Ueber Jesuiten, Freymaurer und deutsche Rosencreutzer.*

Leipzig, [k. n.], 1781.

128 oldal

EFK O. IX. 70

A kötet álneven jelent meg, valódi szerzője Adolf von Knigge (1752–1796), a szabadkőművesség belüli reformok egyik kezdeményezője, 1781–1784 között az illuminátus rend egyik vezéralakja. A három részből álló, az illuminátusok megbízásából szerzett vitairat a kora újkori történelem három társaságát hasonlítja össze: a jzsuitákat, a szabadkőműveseket és a rózsakereszteseket. Hangsúlyozza a nemrég feloszlatott, de titokban továbbra is működőnek állított Jézus Társasága veszélyeit s fiktív levélben védekezik a szabadkőművességgel kapcsolatos támadások, téves állítások ellen. A rózsakereszteseket irracionálizmussal, a hiedelmek ismételt uralomra juttatásának kísérletével vádolja, miközben vázolja egy, az illuminátus rendhez feltűnően hasonló társaság körvonalait. A műnek egy éven belül három kiadása jelent meg.

Knigge 1993, 108–113.

A TEMPLOMOS REND ÉS A SZABADKÖMŰVESSÉG APOLOGIÁJA / APOLOGIE DES TEMPLERORDENS UND DER FREIMAUREREI

Friedrich Nicolai: *Versuch über die Beschuldigungen welche dem Tempelherrenorden gemacht worden, und über dessen Geheimniß; nebst einem Anhang über das Entstehen der Freymaurergesellschaft*, 1–2.

Berlin–Stettin, [k. n. s. n., 1782².

249 oldal + 2 tábla

ELTE EK Régi Nyomtatványok Tára, 017064

Friedrich Nicolai (1733–1811) könyvkiadó, könyvkereskedő, irodalomkritikus, elbeszélő a berlini szabadkőműves és illuminátus társaságok közismert tagja, a német felvilágosodás jelentős képviselője. 1781-ben tiszteletbeli tagjává választotta a Bajor Tudományos Akadémia, a jelen művet is annak ajánlotta. 1798-tól a Berliini Tudományos Akadémia tagja. Fontos érdemeket szerzett az irodalmi nyilvánosság megszilárdításában, az irodalom- és tudománykritika intézményesülésében. A mű két, egybekötött részből áll, részenként külön tartalomjegyzékkel. Az első rész a templomsokról terjesztett rosszindulatú történeteket cáfolja, s a függelékben hosszú történeti összefoglalót ad a szabadkőművesség létrejöttéről. A második rész felépítése hasonló. Az első rész előtti címlapelőzőken öt figura látható, melyekre a szövegben utal a szerző; az első kettő egyiptizáló szimbólumokból álló pecsét. A második rész előtt négy ábrán szabadkőműves és rózsakeresztes szimbólumok.

EGY MAGYAR SZABADKÖMŰVES TEOLÓGIAI ELMÉLKEDÉSEI / THEOLOGISCHE ÜBERLEGUNGEN EINES UNGARISCHEN FREIMAURERS

Pongrácz Boldizsár: *Az embernek e' világi életben leg-szükségesebb és leghasznossabb mesterség: Az az a' leg-nagyobb kintsnek e' földön megtalálása [...]*.

Pest, Royer Antal, 1783.

83 oldal

HK Kvt., Theol. 125.

A szerző szentmiklósi és óvári Pongrácz Boldizsár ügyvéd, táblabíró, országgyűlési követ, gazdasági szakember, az evangélikus egyház jogainak képviselője (1731–1797). Egyike volt a pesti *Nagyszívűséghez* páholy újraalapítójának (1786), az összejöveleket sokáig az ő lakásán tartották. Részt vett a balassagyarmati páholy munkájában is. Az ajánlás Vörös Antalnak, egyebek között az oktatásügy királyi biztosának szól. A címlapon Dávid-csillag, benne kilenc ponttal. A mű Széchényi Ferenc nyomtatott könyvjegyzékében is szerepel.

Der Autor, Boldizsár Pongrácz (1731–1797), war Anwalt, Tafelrichter, Mitglied des Landtags, Wirtschaftsfachmann und Rechtsvertreter der evangelischen Kirche. Er war ein Neugründer der Pester Loge Zur Großmuth; die Versammlungen wurden eine Zeitlang in seiner Wohnung gehalten. Pongrácz nahm auch an der Arbeit der Loge von Balassagyarmat teil.

SZABADKÖMŰVES APOLÓGIA ÚJ KIADÁSA / NEUE AUSGABE EINER APOLOGIE DER FREIMAUREREI

*Apologie des Ordens der Frey-Maurer. / Von dem Bruder *** Mitgliede der ** Schottischen Loge zu B*.*

Philadelphia, 1787.

246 oldal, 14 × 8,5 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1781-ben.

MNM TT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz.

1981.131.485.

A Christian Ludwig Stahlbaumnál Berlinben 1783-ban megjelent második, jelentős mértékben átdolgozott kiadás nyomán.

A. E.

NAGYVÁTHY JÁNOS (1755–1819) VERSES SZABADKÖMŰVES RÖPIRATA / JÁNOS NAGYVÁTHYS (1755–1819) FREIMAURER-FLUGSCHRIFT IN VERSEN

[Nagyváthy János], *A tizen-kilentzedik százban élt igaz magyar Hazafiak öröm-órái.*

[Pest], Nagy-Szívűség, MDCCCC [helyesen: MDCCXC, azaz 1790].

40 oldal

OSZK 833.022

Nagyváthy János gazdasági író (1755–1819) többek közt Festetics György uradalmi intézője volt, s Pálóczi Horváth Ádám baráti köréhez tartozott; 1791-től Csurgón élt. Mezőgazdasági szakíróként, az agrároktatás terén tett kezdeményezései miatt is jelentős; részt vett a Georgikon megalapításában és a kettős könyvvitel szabványosításában. A szabadkőművesség védelmében, illetve bemutatása céljából írt, név nélkül kiadott verses munkái (*A' veres*

barátnak... című és a jelen irat) irodalmi szempontból is fontosak, mivel líraian, árnyalt társadalomtudományi nézőpontból mutatják be a témát. Lefordította a Lengyelország sorsáról szóló asztrológiai-politikai jövendölést, s a vallásszabadságról értekezett egy röpiratban (*Valláscserélés*, 1790). Az 1900-ra utaló impresszum az utópia saját idejét jelöli: a 20. századra jogegyenlőség, vallásszabadság és jólét köszönt az emberiségre. A kötet Jankovich Miklós tulajdonából került a Nemzeti Múzeumba.

Die anonyme Arbeit von János Nagyváthy, die zum Schutz bzw. zur Vorstellung der Freimaurerei geschrieben wurde, ist eine astrologisch-politische Prophezeiung in Versform über das Schicksal Polens. Das auf das Jahr 1900 hinweisende falsche Impressum kennzeichnet die Zeit der Utopie: Bis zum 20. Jahrhundert soll für die Menschheit ein Zeitalter der Rechtsgleichheit, der Glaubensfreiheit und des Wohlstandes anbrechen.

JOHANN AUGUST STARCK (1741–1816) SZABADKÖMŰVES APOLÓGIÁJÁNAK MAGYAR FORDÍTÁSA / UNGARISCHE ÜBERSETZUNG DER FREIMAURER-APOLOGIE VON JOHANN AUGUST STRACK (1741–1816)

[Johann August Starck]: *A Frey-Maurer avagy Szabadkőműves rendnek óltalmazása. Német nyelvből fordított a' Felsőbbek engedelmeiből.*

Kassa, Ellinger János, 1792.

226 oldal

OSZK 804.725

Johann August Starck darmstadti udvari prédikátor, teológus egyike volt a szabadkőművesség belső kritikusainak. Ún. klerikátust hozott létre, külön fokozatokkal.

Nemzetközi ismertségét *Saint Nicaise* (1785) c. pamfletjének köszönhetette. A szabadkőművesség elleni támadások megerősödése idején apológiát írt *Apologie der Frey-Maurer* (1769) címmel, melyben a rokon kiadványok szellemében érvelt a szabadkőművesség régisége, szellemi és erkölcsi értékei, valamint törvényessége mellett. A magyar fordítást az 1778-as átdolgozott kiadás alapján Fekete György kassai katolikus hitszónok támadásai idején készítette a névtelenségbe rejtőző Szathmári Paksi Simon „a' Felsőbbek engedelmeiből”. A kassai cenzor, Sahlhausen Mór, akihez 1791-ben benyújtotta a kéziratot, feltehetőleg szintén szabadkőműves volt, a Helytartótanács döntését kérte. Ott az eredetivel összevetették a fordítást, majd 1791 végén engedélyezték a kinyomtatást. A kötet német és latin versei szabad műfordításban olvashatók. Megjelenésekor élénk érdeklődést váltott ki, sok előfizető nevét ismerjük. A bemutatott példány Széchényi Ferenc könyvtárpecsétjét őrzi. A címlapelőzőken áthúzott kézírásos bejegyzés utal arra, hogy valaha tematikus kolligátumot alkotott egy vitairattal (*Fel-fedezett Áll-Ortza*) és egy másik védirattal (*A' szabad Kőművesek nem Jakobiták*).

Die ungarische Übersetzung der Apologie Starcks wurde aufgrund der überarbeiteten Ausgabe von 1778 von Simon Szathmári Paksi während der Angriffe des Kaschauer katholischen Predigers György Fekete anonym angefertigt.

Abafi 1993, 341–342.

SZABADKÖMŰVES APOLÓGIA / APOLOGIE DER FREIMAUEREREI

(Pálóczi Horváth Ádám, ford.): *A' szabad kömŰvesek nem jakobiták: eggy egyenes szívű embernek az itiléte.*

Kassa, Ellinger, 1793.

15 oldal, 19 cm

OSZK 818.760

BABOCSAY JÓZSEF ORVOS (1760–1838) „VÉDELMEZŐ LEVELE” A SZABADKÖMŰVESSÉGRŐL / „SCHÜTZENDER BRIEF“ DES ARZTES JÓZSEF BABOCSAY (1760–1838) ÜBER DIE FREIMAUEREREI

A kísérőlevél datálása: Kanizsa, 1796. augusztus 15.

91 oldal, 19 × 12,5 cm

TGYM 72. 419. 1.

Babocsay József orvos (1760–1838) Szigetváron született, nemesi családban. Eredetileg papnak készült, Sopronban, majd Pozsonyban tanult, de végül nem szentelték fel. 1785-től a pesti egyetemen folytatta orvosi és állatorvosi tanulmányait. Hivatását először Babócsán és Berzencén, 1792-től Nagykanizsán gyakorolta, Zala vármegye főorvosa volt, Nagykanizsa városvezetésében is részt vállalt. Mint Hévíz gyógyforrásának egyik első ismertetője szerzett hírnevet – e munkáját feltehetőleg Festetics György felkérésére készítette. Irodalmi és képzőművészeti tájékozódásáról is tudunk,

várostarténeti kéziratok elkallódtak. Szabadkőműves mivoltát gyanítható kapcsolathálóján (Szapáry Péter, Nagyváthy János, Festetics György) és a családi hagyományon kívül egyetlen megmaradt, itt kiállított kézírata bizonyítja, melyet levélmellékletként küldött el Károly nevű barátjának 1796-ban. Munkájának célja, hogy elhárítsa a vádakat a szabadkőművesek törvénytelenységére, erkölcstelenségére és felforgató szándékaira vonatkozóan. Hangsúlyozza, hogy külföldön a páholyok működését általános tisztelet övezi, s nem kényserülnek rejtőzködni, titkolózni. A szabadkőművesek – amint magát is nevezi: „szabad építők” – világtörténelmi szerepét az egyiptomi piramisépítőkkel és az ószövetségi zsidósággal kezdődően mutatja be, utalva például Mózes állítólagos nagymesteri tisztségére. A kézirat később a nagykanizsai Munka Páholyhoz került, majd annak 1920-as feloszlata után valamelyik tag tulajdonába, onnan vétel útján jutott a Thury György Múzeumba.

József Babocsay (1760–1838) war Chefarzt des Komitats Zala. Er schickte das Manuskript 1796 an einen Freund namens Károly als Briefanhang. Das Ziel der Arbeit war, die Beschuldigungen in Bezug auf die Gesetzwidrigkeit, Unsittlichkeit und Umsturzpläne der Freimaurer zurückzuweisen. Er betont, dass der Tätigkeit der Logen im Ausland allgemein Respekt erwiesen wird, und dass sie nicht gezwungen sind, sich zu verstecken und geheimzutun.

Németh 2007.

VI. „Fel-fedezett titok”
„Aufgedecktes Geheimnis”

EGY BÉCSI SZABADKÖMŰVES PÁHOLY (AZ IGAZ EGYETÉRTÉSHEZ?) KÉPE / INNENANSICHT EINER WIENER FREIMAURERLOGE (ZUR WAHREN EINTRACHT?)

Ismeretlen festő, 1785 körül

Olaj, vászon; 74 × 94 cm

WM ltsz. HMW 47927.

Másolat; reprodukció: Wien Museum

Az egyedülálló ábrázolást a zenetörténész Otto Erich Deutsch 1957-ben kapcsolta össze először Az igaz egyetértéshez címzett bécsi páhollyal, s a kép jobb szélén ülő két első alakot Wolfgang Amadeus Mozart és Emanuel Schikaneder, *A varázsfuvola* szövegkönyvírójának személyével azonosította. E felfogás szerint a festmény további szereplői között felismerhető például Esterházy Miklós és Esterházy János, a páholy főmesterének alakja. Az igaz egyetértéshez jelentős szerepet játszott a Monarchia-beli páholyok újjászervezésében, s erős vonzást gyakorolt a társadalmi elit körében. A Bécsben járó szabadkőművesek, köztük számosan Magyarországról, rendszeresen látogatták összejöveteleiket. Van olyan felfogás, mely szerint a festmény a Megkoronázott reményhez címzett bécsi páholyt jeleníti meg. Egy másik vélemény szerint a kép nem egy konkrét páholyt és történetileg igazolható páholy munkát ábrázol, hanem művészi szabadsággal rögzíti a bécsi páholyok belső életét.

100 × Wien Highlights aus dem Wien Museum Karlsplatz. (Katalog) Wien, Wien Museum 2008, 108.

FAPIPA SZABADKÖMŰVES SZIMBÓLUMOKKAL / HOLZ-PFEIFE MIT FREIMAURERISCHEN SYMBOLEN
Osztrák (?), 19. század eleje

Fa, ezüst, H.: 8,5 cm; M.: 10,5 cm

Bárczy István főpolgármester gyűjteményével került a Magyar Nemzeti Múzeumba.

MNM TT Dohányástörténeti Gyűjtemény, ltsz. 1974. 35

Feketére pácolt, fényezett, faragott kőrtefa pipa, szegecselt, vésett, domborított ezüst rátétekkel, ezüst kupak- és szárperemezéssel. A fodros ingujjból kinyúló kéz tenyerében gömböt tart, amely a tűzteret magába foglaló pipa kosarát képezi. A golyóbis felületét szabadkőműves szimbólumok borítják: a felső sorban függőn, kalapács, vonalzó, vako-lókanál, körző, szögmérő, a középső sávban csillagjegyek,

alul égitestek: Föld, Hold, Nap, csillagok. Középen domborított ezüst profilportré. A fából faragott figurális kupak áttört, vésett leveles díszű ezüst gyűrűvel illeszkedik a pipa kiemelkedő, ezüstözött szájrészére. A térdeplő, rövid göndör fürtű ifjú szárnyas géniusz ezüstlemezből kialakított, nyitott könyvet tart, lapjain vésett felirat: “Blatto et Zizero Sumus Aris Tottores”.

A mellképen ábrázolt férfit Habsburg arcél, karakteres orr, kissé tászkás nagy szem jellemzi, hátrafésült haja/parókája hátul összefogva. Határozott szájtartás és enyhés tokás, csapott áll látszik az uniformis álló gallérja és a sál között. Mellén a Német Lovagrend textilsillaga és keresztje, valamint a katonai Mária Terézia rend textilsillaga, vállszalagján karjánál a rend masnis keresztje látható. Az aprólékos kivitelnek köszönhetően a minitűr felirat is olvasható: FORTITUDI(NI). Érdemrendjei alapján a figurát Habsburg-Lotharingiai Károly Lajos (1771–1847) osztrák főherceggént határozhatjuk meg. Nem ismerünk adatot arról, hogy Károly főherceg belépett-e valamelyik szabadkőműves páholyba.

A pipa – a német lovagrend rendjele alapján – 1801 után készülhetett, amikor a korábban élénk bécsi szabadkőműves élet megszűnt, csak korlátozottan, titokban nyílt rá lehetőség. Az összetett asztrológiai, alkímiai szimbolika jelenleg feloldatlan, talán egy bizonyos időpontra, a csillagok megfelelő együttállására utal. A könyvben olvasható újlatin felirat – ha a „sumus”-t többes szám első személyként vesszük – három páholytag álnevét rejtheti. Valószínűbb azonban, hogy egy, Telemann által is megzenésített (1725), a korszakban jól ismert diákdal szövegét idézi: „Platon et Cicero (más változatban Euripides) Summus Aristoteles [...] ceciderunt in profundum lacum.” (A szövegmontázs valószínűleg a pipát készítő mesternek és nem a megrendelőnek tulajdonítható.) A mélységben elmerülő antik auktorok, akiknek a műveiből a szabadkőműves

eszmék filozófiai megalapozásához is merítettek – talányos kép. Diákos emlék, keserű helyzetelemzés, kritika, vagy megoldásra váró, szellemiségüket ismét felelevenítő feladat? Vajon Károly főherceg portréjának szerepeltetése azt jelzi, hogy a pipa az ő tulajdonában volt, s valamilyen pozíciót töltött be egy titkos társaságban? Vagy esetleg őt választották ki, hogy valamilyen pozíciót elfoglaljon? Talán közelebb jutnánk a válaszhoz, ha meg tudnánk fejteni annak az asztrológiai szimbólumnak a jelentését, amellyel a fából faragott kéz középső ujjá határozottan rámutat a portréra. Maga a pipaforma is jelképesen értelmezhető: a salomoni templom két oszlopát koronázó egyegy kozmikus glóbusz alakját idézi, amely a Nagy Építőmester tenyerében nyugszik.

A pipa ezüst peremezésén nehezen olvasható GEB vagy CFB mesterjegy van beütve. A kupak ezüstjén az apró rombuszba foglalt A évbetűs felülbélyegzés azt mutatja, hogy Bécsben 1806–1807-ben, a napóleoni háborúk idején adóztak a korábban készült tárgy után. Két hasonló formájú pipát ismerünk még, de más kupakkal és szimbólumokkal. Tulajdonosai minden valószínűség szerint ugyanannak a páholynek a tagjai lehettek. Az egyiket az esztergomi Keresztény Múzeum őrzi (ltsz. 59.45.1.), a másik a franciaországi Grasse Városi Könyvtárának Rotschild-pipagyűjteményében található (Alice Rotchild Inventarie- Nr. 33.).

Das Brustbild auf der Pfeife kann mit dem Porträt von Erzherzog Karl Ludwig von Österreich (1771–1847) identifiziert werden. Es liegen uns keine Angaben vor, ob der Erzherzog in irgendeine Freimaurerloge eingetreten ist. Es sind zwei weitere Pfeifen mit einer ähnlichen Form, aber mit unterschiedlichen Deckeln und Symbolen bekannt: Die eine wird im Christlichen Museum in Esztergom (Gran) aufbewahrt, die andere befindet sich in

der Rothschild-Pfeifensammlung der Stadtbibliothek von Grasse/Frankreich.

Haider–Orgona–Ridovics 2000, 159, 10/7. tétel

R. A.

FAPIPA SZABADKÖMŰVES SZIMBÓLUMOKKAL / HOLZ-PFEIFE MIT FREIMAURERISCHEN SYMBOLEN

Osztrák (?), 19. század eleje

Fa, ezüst, M: 13,5 cm

Származás: San Marco Gyűjtemény

KME ltsz. 59.45.1.

Feketére pácolt, fényezett, faragott körtefa pipa, szegecselt, vésett, domborított ezüst rátétekkel, ezüst kupak- és szárperemezéssel. A fodros ingujjból kinyúló kéz tenyerében gömböt tart. A golyóbison a szabadkőműves szimbólumok (vakolókanál, függőón, csillagjegyek, több csillag) laza összevisszaságnak tűnő elrendezést kaptak. Középen, kiemelt helyen planéták között látható a körző. A pipa lánccal kapcsolódó figurális kupakja a szárnyas időt, a térdeplő szakállas Kronoszt mintázza. Kezében ezüst lapból formált irattekercs, rajta vésett német felirat: „Alles ist Rauch.” (Minden füst.)

A pipa a San Marco gyűjteménnyel került Esztergomba. San Marco herceg a nápolyi Capese-Zurlo család képviselője volt. Felesége a jótékonykodásáról híres, magyar származású Nákó Anna Mileva grófnő. A Nákó család Macedóniából 1780 körül költözött Bécsbe, majd Magyarországra. Nákó Kristóf és Nákó Cirill 1784-ben nyert nemesi címet. 1782-ben vásárolták meg a nagyszentmiklósi uradalmat, ahol később a híres kincslelet előkerült. Kristóf 1799-ben mezőgazdasági képzés támogatására

iskolát hozott létre. Nákó Sándor kapta meg 1813-ban a grófi rangot. A San Marco házaspárnak nem volt gyermeke, állandó lakhelyük az ausztriai Ischl lett. Értékes műkincseik, kerámia-, kép- és szelencegyűjtemény az itteni villájukban volt elhelyezve. A hercegnének Magyarországon, Nagykomlóson is volt kastélya, melyben gyakran tartózkodott. A grófnő 1917-ben kelt végrendeletében minden vagyonát az esztergomi érsekségre hagyta. Nem tudjuk, hogyan került a pipa a San Marco-gyűjteménybe.

Két hasonló formájú pipát ismerünk még, de más kupakkal és szimbólumokkal. Az egyiket a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi (ltsz. D. 1974. 35.) a másik a franciaországi Grasse Városi Könyvtárának Rothschild-pipagyűjteményében található (Alice Rotchild Inventarie, Nr. 33.).

Catalogue 1898, Pipes nr. 856 : „*Pipe en bois sculptée sur montée d'une statuette: le Tempo.*”

R. A.

PORCELÁNPIPA SZABADKÖMŰVES SZIMBÓLUMOKKAL, SZÁRRAL / PORZELLANPFEIFE MIT FREIMAURERISCHEN SYMBOLEN UND STIEL

Német, 19. század első fele, Ezüst: München, H.W. mester
Porcelán, ezüst, fa, csont, szaru, H.: 30 cm, szárával együtt: 47 cm

Bárczy István főpolgármester gyűjteményével került a Magyar Nemzeti Múzeumba

MNM TT Dohányzástörténeti Gyűjtemény, ltsz. 1974. 225.

Két részből álló vízszákos porcelánpipa feketére fényezett szaru (?) alsó résszel, ezüst montírozással, vízszákkal és szárral, csontszopókával. Sötét, barnásfekete mázas por-

celán testén a fehéren kihagyott részen finom tónusos rajzolatú szabadkőműves jelvények, felül mondatszalgal: „Durch Finsternis, zum Licht.” (A sötétségen át a fénybe.) Három lépcsőfok tetején a Salamon templomára utaló két, gömbös tetejű betűjeles oszlop (Jachin és Boaz). Kétoldalt a lépcső alján egy-egy koponya keresztbe tett lábszárcsontokkal. Jachin oldalán kalapács és függőön látható, Boaz mellett hétfokú létra. Felette kőműves edény, fangli. A két oszlop között egy lapon jelenik meg a lefelé fordított szögmérő és a felfelé álló hegyű körző. Tetején középen hatszögletű arcos Nap. Az írásszalag alatti ívekben hét Csillag és a Hold foglal helyet, három gyertya és a vakolókanál kíséretében. A szájnylás montírozásának keretelésén müncheni ezüsthitelesítő bélyeg és H. W. (?) mesterjegy. Kígyócsatos, áttört ezüstkupakja szirmos rozettát formál. Rövid fényes fekete fából készített szárának két végén csontgyűrű. Szaruszopókájának tövénél korong alakban csontbetétek.

Haider–Orgona–Ridovics 2000, 241, 34/5. tétel

R. A.

SZABADKŐMŰVES MESTERKÖTÉNY / FREIMAURER-
MEISTERSCHURZ

Ismeretlen mester, 18. század második fele

28 × 32 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNM TT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.651.

A 18. század második felében számos díszes mesterkötény készült angol, francia, német műhelyekben. Közülük való ez az osztrák közvetítéssel magyar viselőhöz került da-

rab, amely évtizedeken keresztül szertartásokon felöltött használati tárgyából fokozatosan a szabadkőművesek által is megbecsült, féltve őrzött műtárggyá nemesült. Az U-alakú, fehér kecskebőrből készült, fekete pamutszövettel bélelt kötény színezett rézmetszetes díszítésével a szabadkőművesek eszméinek és jelképrendszerének tükrözi. A kötény világoskék vászonkötésű selyemmel szegett, amely kétoldalt kötőben folytatódik. A rézmetszeten a deréknál háromszög alakú visszahajtáson emberarcú nap és felhők közül kiemelkedő hold látható. Alattuk, a csillagok alatt Salamon király temploma emelkedik. Kétoldalt egy-egy akácfa oszlopok mellett, az oszlopokon J és B betűk, amelyek Jakin és Boaz építőmesterekre utalnak. Az előtérben kies táj további szabadkőműves jelképekkel: félig nyitott körző, derékszög, építészeti rajz, kalapácsok, nyers és faragott kő, gúla, földgömbön tekeredő kígyó, méhkaptár méhekkel, kard, vakolókanál és csákány. Valamennyi az emberi tudás, igyekezet, alkotóerő és munka tiszteletét hirdeti, egyúttal a szabadkőműves tisztségviselők jelvényei.

A. E.

SZABADKŐMŰVES MESTERKÖTÉNY / FREIMAURER-
MEISTERSCHURZ

Ismeretlen mester, 18. század második fele

28 × 32 cm

Aukciós vétel 2000-ben.

MNM TT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 2000.2.

Az előző tétellel azonos kivitelű darab, derékkötők nélkül, falidísszé átalakítva, képkeretben, üveglap alatt.

A. E.

SZABADKÖMŰVES MESTERKÖTÉNY / FREIMAURER-
MEISTERSCHURZ

Ismeretlen mester, 18. század második fele, 19. század eleje
30,5 × 33 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNMTT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.654.

Az U alakú fehér kecskebőrre kék színnel rézmetszetet nyomtattak. Deréknál háromszög alakú visszahajtás. A hajtókán titkosírásos felirat: Labor omnia vincit (A munka mindent legyőz), alatta méhkaptár méhekkal, a hajtóka mellett balra fényugárral övezett emberarcú nap, jobbra felhőkkel körülvett emberarcú hold. A varrások mentén piros vászonkötésű selyemszalag, ugyan-ebből kötő. A kötény középrészén Salamon király temploma, sakktábla mintázatú előtérrel, a bölcsesség hét lépcsőfokával, két oszloppal, rajtuk J és B betűvel (Jakin és Boaz). Az épített tájat U alakban akácágakból font aprómintás keretelés övezi. A rézmetszet azonos a Kazinczy Ferenchez kapcsolt mesterkötény ábrázolásával (KFM ltsz. Sz. 64.18.1-3.).

A. E.

SZABADKÖMŰVES KÖTÉNY / FREIMAURERSCHURZ

Ismeretlen mester, 1790 körül

Szarvasbőr, színezett rézmetszet; 28,6 × 30,8 cm

IM Textil- és viseletgyűjtemény, ltsz. 3.3708.1

Hosszított szarvasbőr félkörív, felső részén visszahajtható háromszög alakú rátéttel. A háromszögon felhős, sugaras motívum, közepén szárnyas angyalfej, amely a felhajtott háromszög alatt kisebb méretben megismétlődik. A kötény félkörívén felhős, holdsarlós ég alatt jobbra és balra

egy-egy korinthuszi oszlop, középen oszlopos előcsarnokú, kupolás épület. Az épülettől jobbra eső oszlopon J, a balra esőn B betű, köztük sakktáblamintás, perspektivikusan ábrázolt padlózat, kétoldalt egy-egy alacsonyabb oszloppal. Előtérben szabadkőműves jelvények – mérőeszközök, körző, fáklya, kard, könyv, irattekercs, kaptár – található. Azonos rézdúcról nyomott mesterkötény található a Magyar Nemzeti Múzeum Szabadkőműves gyűjteményében.

Péter 1990, nr. 1.124.; *Aczél* 1994, nr. 278.

SZABADKÖMŰVES MESTERKÖTÉNY / FREIMAURER-
MEISTERSCHURZ

19. század eleje

Vászon, selyem, 36 × 31 cm

Kassáról, Kosztka József orvos hagyatékából származik; Telegdi Imrétől, Füzérradványról vásárlás útján került a múzeumba.

KFM ltsz. 86.3.1

A selyemkötény gazdagon hímzett, a főbb szabadkőműves jelképekkel: háromszög, körző, vonalzó, függő-ón, pentagramma, vakolókanál, piramisok, kaptár, nap, hold, csillagok, halálfej, akácág, kard, két oszlop (J és B). Feltehetőleg a 18. század végi kassai páholy valamelyik tagjáé volt.

MAGYARORSZÁGI SKÓT RÍTUSÚ PÁHOLY MESTERLEVELE / MEISTERBRIEF EINER UNGARISCHEN FREI-MAURERLOGE VOM SCHOTTISCHEN RITUS

1784

34 × 52,5 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNM TT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.560.

Díszes kialakítású, selyemmel keretezett bőrhártyára, gróf Haller Antal nevére német nyelven kiállított mesterlevél, a páholy fő tisztségviselői, Schaffrath Lipót főmester és gróf Csáky Ferenc skót mester és titkár aláírásával, Pest, 1784. április 16-i keltezéssel. Selyemszalagon függő fatokba ágyazott vörösviasz pecséttel megerősítve.

Aczél 1983, 120–121.

A. E.

MAGYARORSZÁGI SKÓT RÍTUSÚ PÁHOLY MESTERLEVELE / MEISTERBRIEF EINER UNGARISCHEN FREI-MAURERLOGE VOM SCHOTTISCHEN RITUS

1789

34,3 × 50 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNM TT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.565.

A pesti Nagyszívűséghez (Zur Grossmuth) páholy német nyelvű, díszes mesterlevele, selyemkeretes bőrhártyára írva, Sigmund Nemes [Nemes Zsigmond] részére kiállítva, a páholy fő tisztségviselőinek, köztük Muzslay István és Festetics Antal titkár aláírásával, Pest, 1789. március

14-i keltezéssel. Selyemszalagon függő, fatokba ágyazott, vörösviasz pecséttel megerősítve.

Aczél 1983, 122–123.

A. E.

SZABADKŐMŰVES ZSEBÓRA / FREI-MAURER-TASCHEN-UHR

Fém, zománcozott

Átmérő: 6 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNM TT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.445.

Kulcsfelhúzásos, orsó járatú zsebóra, fém tokban. A híd viszonylag egyszerű művű: körben tíz darab piros kő díszíti, közepén kétfejű sas, egyik lábával országalmát, a másikkal pallost tartva. A tok felirata: CHRT 295. Számlapja zománcozott, rajta fehér alapon fekete római számok. Körülötte zománccal festés szabadkőműves enteriőr-részlettel: Salamon király templomának két oszlopa, szertartásmester ülő alakja, kezében bottal.

A. E.

INTARZIÁS ASZTAL / TISCH MIT INTARSIEN

Bauernfeind János műhelye, Nagyszében, 1790 körül

Fenyőfa alap, tiszafa és topolyagyökér borítás, különféle fából rakott díszítéssel; 76 × 86 × 66 cm

Vétel Sigerus Emil (1854–1947) egykori nagyszébeni műgyűjteményének darabjaival együtt 1917-ben.

IM Bútorgyűjtemény, ltsz. 14479

Bauernfeind János (1745–1798) egyike a kevés név szerint ismert Magyarországon működő 18. századi asztalosmestereknek. Egyedi és jellegzetes stílusú tájképi intarziákkal díszített munkái a nagyszebeni Brukenthal Múzeumban (Muzeul Național Brukenthal, Sibiu) őrzött jelzett bútorai alapján azonosíthatók. A feltehetően bécsi születésű, az asztalosmunka és intarziakészítés mellett a rajzban és rézmetszésben is jártas mester 1777-ben telepedett le Nagyszebenben, Erdély kormányzója, Brukenthal Sámuel báró (1721–1803) hívására, hogy szebeni palotájának berendezésén dolgozzon. Bauernfeind intarziái kapcsán valószínűsíthető, hogy azok gondolata legfőbb megrendelőjétől, a művelt, tájékozott és a klasszicista ízlés iránt fogékony Brukenthal Sámuelről származott, aki az erdélyi szabadkőműves mozgalom egyik vezető személyisége volt. A nagyszebeni múzeumban őrzött, személyesen a kormányzó számára készített bútorokon egyértelműen felismerhető a szabadkőműves szimbolika. Feltételezhető, hogy ezeket a motívumokat Bauernfeind tudatosan alkalmazta – alkalmasint szintén Brukenthal köréhez tartozó – városi polgárok megrendelésére készített más bútorain is.

Az asztal négy lefelé keskenyedő szögletes lábon áll, kávéjába széles fiók illeszkedik. Lapján ovális keretben szimmetrikusan komponált kertészletet ábrázoló intarziakép található. A kert közepén antik szentélyre emlékeztető timpanonos épület emelkedik, zárt ajtajának betétmezőiben rozettákkal. Az épület körül talapzatokra helyezett allegorikus szobrok, csonka oszlopok, dísznövények és keskeny, gúlaszerű építmények (obeliszkek) láthatók. A geometrikus elemekből szerkesztett, erősen stilizált és helyenként kissé esetlen kompozíció az itáliai reneszánsz perspektivikus architektúraábrázolásainak hagyományát követi.

Bielz 1938, 25; *Batári* 1964, 250–254; *Szabolcsi* 1972, 118–119; *Batári* 1974, 161–169; *Batári–Vadászi* 2000, 106–107.

S. B.

INTARZIÁS ASZTAL / TISCH MIT INTARSIEN

Bauernfeind János műhelye, Nagyszeben, 1790 körül
Szilfa alap, fenyőfa alapon körtegyökér, körte-, tiszta-, jávor- és diófa borítás, különböző fa- és pasztaberakásból készült díszítés; 75 × 71,4 × 52,7 cm
Vétel Sigerus Emil gyűjteményéből 1917-ben.
IM Bútorgyűjtemény, ltsz. 64.19.1

Négy lefelé keskenyedő szögletes lábon áll, kávéjában egyetlen széles fiókkal. Lapján szögletes keretben kertészletet ábrázoló berakott kép található. A kert közepén alacsony kőfallal határolt medence, vízimadarakkal és fűzfákkal, a part menti sétányt szegélyező talapzatokon antikizáló szobrok, virágtartók, csonka oszlopok és egy díszurna. A kép tengelyében hátul virágkosárral koronázott romos kapuépítmény áll. Az előtérben emelkedő talapzaton olvasható „FM AM” monogram, valamint a két keresztbe fektetett fáklyát és lángoló szívet ábrázoló, ovális címerpajzs a fölé helyezett ötágú koronával minden bizonnyal a bútor ismeretlen megrendelőjére utal.

A berakott kép, mely mára kissé megfakult, vélhetően ugyanazon mester munkája, mint a másik asztal, de ennek kompozíciója oldottabb, a motívumok elrendezése némileg aszimmetrikus, a kert szigorú architektúrája mellett teret nyerne a szabadon burjánzó természeti formák. Mindez párhuzamba állítható az angol mintára alkotott tájképi kertek korabeli elterjedésével.

Voit 1943, 266; *Batári* 1964, 250–254; *Szabolcsi* 1972, 118–119; *Batári* 1974, 161–169; *Batári–Vadászi* 2000, 106–107.

S. B.

PARAVÁN / PARAVENT

Bauernfeind János műhelye, Nagyszében, 18. század vége
Cseresznyefa borítás, fenyőfa alap (vakfa), jávorfa borítás,
berakott díszítés; 174 × 183 (nyitva) / 91 cm (csukva)
IM Bútorgyűjtemény, ltsz. 14487

A szélesebb középtag kettős ívelt lábon áll, vízszintesen két téglalap alakú mezőre osztott. Az alsó rész nyitott keretét későbbi, zöld selyemfüggöny takarja. A timpanonos záródású felső részt képező lap közepén szalagsokros, füzéres keretben rakott művű tájkép látható: tengeri kikötő, középen oszlopos diadalív, kétoldalt hangszerek, az oromzatban virágfüzér. A két keskenyebb oldalszárnyat egy egy sima hasábos láb támasztja alá. Alul, kétharmadnyi magasságban nyitott, keretét zöld selyem függöny takarja, felül esztergályozott pálcákból alakított rácsozat található. Vízszintes osztólécet virágberakás díszíti. A paraván középső szárnyát díszítő intarziakép VI. Károly német-római császár udvari színházi építész, Giuseppe Galli Bibiena (1696–1756) egyik díszlettervének kompozíciójára vezethető vissza.

Batári 1974, 161–169; *Péter* 1990, nr. 1.99; *Lovag* 1994, nr. 59; *Batári–Vadászi* 2000; *Batári* 2002, 249–256; *MAMŰL I.*, 316–317.

FÜGGŐÉKSZER SZABADKÖMŰVES JELKÉPEKKEL /
HÄNGESCHMUCK MIT FREIMAURERISCHEN SYMBOLEN

Ismeretlen mester, 18. század vége
Átmérő: 2 cm (zárt állapotban), átmérő: 5,5 × 4 cm (nyitott állapotban), átmérő: 1,2 × 1,2 cm (egy oktaéder)
IM Ötvösgyűjtemény, ltsz. 2003.150.1

A gömb alakú, kereszt formára szétnyitható ékszer négy darab háromkaréjos végződésű, stiftes pánt fogja össze. Kívül aranylemezzel borított, szétnyitva belsejéből hat, latin kereszt alakban elhelyezkedő ezüst gúla (piramisforma) tűnik elő. A gúlak négy-négy oldallapján összesen huszonnégy vésett ábra látható. Valamennyi a szabadkőművesek által használt szimbólum: körző, derékszög, vakolókanál, két oszlop J és B betűkkel (Jákim és Boáz: a jeruzsálemi szentély előtt állt két oszlop), öt-, illetve hatágú csillag, Nap és Hold stb.

OVÁLIS TÁL A FRANCIA FORRADALOM ESZMÉIT GÜNYOLÓ ÁBRÁZOLÁSSAL / OVALE SCHÜSSEL MIT EINEM SPOTTBILD DER LOSUNGEN DER FRANZÖSISCHEN REVOLUTION

Tatai fajanszmanufaktúra, Tata, 1797
Fajansz, fehér ónmázzal fedett, levonóképes díszítéssel; 27 × 22 × 2,5 cm
IM Porcelángyűjtemény, ltsz. 84.215.1

A tál hullámos szegélyű peremét körbefutó szalag, leveles inda és barna csik díszíti. Öblében téglalap alakú mezőben levonóképes ábrázolás: temető nyitott sírokkal, csontházzal, középpontjában a halált megszemélyesítő allegorikus figurával (sírkőre támaszkodó csontváz kaszával és homokórával). Középen, lent, a nyitott sírbolton s a csontház homlokzatán kurzív betűs feliratok: *Der ewige Friede; Freiheit; Gleichheit (Az örök Béke; Szabadság, Egyenlőség)*. A kompozíció alap gondolata: hangzatos jelszavai ellenére a forradalom szenvedést, egyetemes pusztulást hoz, s a polgárok között csupán a halálban teremt egyenlőséget. Maros Donka megállapítása szerint a levonóképes ábrázolás a frankfurti *Politische Gespräche der Todten* című folyóirat

1797. januári számának, *Der ewige Friede* című, Friedrich Ludwig Neubauer (1767–1828) által metszett, royalista szemléletű illusztrációja nyomán készült.

Kultúra és társadalom 1987, nr. 3.4.20; *Péter* 1990, nr. 2.116; *Fülöp* 1996, nr. 270.

CSÉSZE ALJJAL / TASSE MIT UNTERTASSE

Johann Herold és Martin Fromhold festése; Császári porcelánmanufaktúra, Bécs, 1820-as évek

Porcelán, máz felett színes és arany festéssel; csésze magasság: 8,8 cm, legnagyobb szélesség: 10,2 cm; csészealj átmérő: 14,8 cm, csészealj magasság: 2,2 cm

Özv. báró Hatvany Józsefné ajándéka.

IM Kerámia- és üvegyűjtemény, ltsz. 17.269 a-b

Fölfelé szélesedő, kihajló szájperemű csésze, ívelt visszahajló füllel. A csészealj sekély, kihajló peremű. A csésze és a csészealj peremén arannyal keretelt, széles fehér sávban arannyal festett tíz darab hatágú csillag (hexagram) váltakozik tíz stilizált levélkoszorúval. Mindkét tárgy sötétlila alapfestésű. A csészén a füllel átellenes oldalon arannyal keretelt, nyolcszögletű mezőben monokróm szürkésbarna (grisaille) festéssel középen hengeres oltáron tűz és kődarab, balról az oltárnak döntött kőlapon pajzsszerű keretben két, egymást fogó kéz. Az oltár mögött jobbra ledöntött kőlap. A háttérben borostyánnal körbefogott fa törzse. A kép felett keskeny, arannyal keretelt mezőben feketevel festett felirat: *Le gage d'amitié (A barátság záloga)*. A csészealj közepén fehér mezőben levélkoszorú.

A csésze monokróm képének előképe Georg Lamprecht bécsi művész 1807 körüli, kilenc, nyolcszögletű keretbe foglalt, allegorikus kompozíciót ábrázoló lavírozott

tusrajza (26,6 × 33 cm), melyet a bécsi Österreichisches Museum für angewandte Kunst őriz, leltári száma: KI 15165-115-5, s amely egy 15 tagból álló sorozat 5. darabja. A mintalap, mely kilenc önálló ábrázolást tartalmaz, a bal alsó sarkában látható pecsét szerint „Bindenschild K. K. PORZ. MANUF.” [Wiener Porzellanmanufaktur] a bécsi császári porcelánmanufaktúra gyűjteményének része. A kilenc kép ábrázolásai: fa viharban; két pálma; fa törzsére felfutó szőlő; háborgó tenger felett repülő madár; vitorlánhajó tengeren szivárvánnyal; puttó hálóval takarja be a földgolyót; pásztorlány két juhval; nap sugarát összegyűjtő ékköves gyűrű; oszlop tetején tűz és kő, előtte pajzson kézfogás. A jobb alsó sarokban lévő [9.] kép meg egyezik a csésze ábrázolásával, az oszlop mellett jobbra látható francia felirat azonban eltér: „A la vie, à la mort” („Életre-halálra”).

Csányi 1907, 323, 311. tétel; *Varga* 1986, Nr. 167; *Horváth* 1993, 59. jegyzet.

B. G.–T. A.

GOLYÓBIS VARRÓASZTAL / GLOBUS-NÄHTISCH

Ismeretlen pesti vagy bécsi mester, 1820-as évek

Mahagóni, fekete, fényezett; átmérő 40 cm, magasság 91 cm

Blaskovich Anna Máriaassy Béláné vásárolta egy Heves megyei földbirtokos családtól az 1860-as években.

BM ltsz. 67.473.1.

Háromszögletű talapzaton nyugvó, három karcsú, hajlított lábon álló glóbusz alakú szekrényttest. A glóbusz két főkörének sávjában a gömbformához alkalmazkodó, gyöngyház berakásos zodiákus dísz, mely föltehetően Ro-

bespierre horoszkópja. A glóbusz vízszintes főköre két félgömbre tagolja a bútort, amely a főkör mentén felnyitható. A belső tér vízszintes felülete kis fiókokra, rekeszekre osztott, a függőleges hátlap kváderfalba épített timpanonos fülkét mutat. A beépített zenélő szerkezet a Marseillaise dallamát játsza. Hasonló glóbuszasztalka található az Iparművészeti Múzeumban (ltsz. 63.650.1) és a chicagói Art Institue gyűjteményében (Nr. 1966.383).

Körmöczy 1993, 65–66; *Gócsáné Móró* 2003, 83; *Rostás* 2012, 24–25.

K. K.

SPISSICH JÁNOS ZALA VÁRMEGYEI ALISPÁN (1745–1804) ÚTI ÍRÓLÁDÁJA ÉS SZABADKÖMŰVES PECSÉTNYOMÓJA / REISESCHREIBKASTEN UND FREIMAURER-SIEGEL VON JÁNOS SPISSICH (1745–1804), VIZEGESPAN DES KOMITATS ZALA

Ismeretlen mesterek, 18. század vége

Láda: fényezett diófa, sárgaréz veretekkel, oldalt két füllel; 42,5 × 25,7 × 17,8 cm

Pecsétnyomó: vas; magasság: 2,6 cm, átmérő: 2,4 × 2 cm

Pecsétnyomó tokja: bőrrrel bevont fa, belül bársony; magasság: 4,2 cm

Spissich László, Spissich János unokája hagyatékának részeként 1909-ben vétel útján jutottak a sümegi Darnay Gyűjteménybe. A tárgyakat 1937-ben innen szállították át a keszthelyi Balatoni Múzeumba.

BMK Iparművészeti Gyűjtemény, ltsz. 60.21.1. és 60.21.9.1–2.

Spissich János a jezsuita rend 1771-es elhagyását követően különböző vármegyei tisztségeket töltött be Zalában. A Szabadsághoz címzett varasdi, majd a Jó tanácsához címzett zalaegerszegi páholy főmestere volt, Terentius néven. 1790. április 7-én Zala vármegye első alispánjává választották. Ugyanezen év május 19-ére a Festetics fivérek által előkészített megyegyűlést hívott össze Keszthelyen, melyet Pálóczi Horváth Ádám, a zalaegerszegi páholy titkára versben örökített meg. Baráti köréhez tartozott Hajnóczy József és Kazinczy Ferenc. Neve szerepel Martinovics Ignác Bécsbe küldött titkos jelentéseiben. A jakobinus per idején József nádor vizsgálatot rendelt el ellene, de tisztázta magát. Az 1797. április 12-i zalai megyegyűlés franciabarát határozata miatt Ferenc császár leváltotta alispáni tisztségéről. Képmását Kärbling János nyomán Ehrenreich Ádám metszette rézre.

A láda kulccsal zárható, fedelének belső oldala egy rézpánt elfordításával kinyitható. A bal oldali belső rekesz külön kulccsal zárható, a jobb oldali, osztott fiók kiemelhető. A láda tartalma: fedeles tintatartó, porzó, gyertyatartó, sárgaréz pecsétnyomó vésett címerrel, tájoló doboza, vas pecsétnyomó S. J. monogram és hatágú csillag vésett ábrájával tokban, úti lámpa tokban.

János Spissich bekleidete nach dem Verlassen des Jesuitenordens 1771 verschiedene Komitatsämter in Zala. Unter dem Namen Terentinus fungierte er als Großmeister der Loge Zur Freiheit in Warasd (Warasdin), später der Loge Zum guten Rat in Zalaegerszeg. Während des Jakobinerprozesses ordnete Palatin József gegen ihn eine Untersuchung an, er wusch sich jedoch von jeder Schuld rein.

Abafi 2012; *Kurucz* 2013, 128, 167, 175, 177; 111, 118–119. kép

VII. A polgári társadalom előkészítése
Vorbereitung der bürgerlichen Gesellschaft

A felvilágosodás alapeszméi, a polgárosodási folyamat és a szabadkőműves páholyok közti viszony rendkívül összetett, térben és időben jelentős eltérésekkel alakult a 18. századi Közép-Európában. A páholyok nagyfokú önállósággal rendelkeztek, eltérő szellemiséget képviseltek, különféle ideálokat és gyakorlatot követtek, s egyes személyiségek gyakran erőteljesen befolyásolták a működésüket. A Habsburg Birodalomban a páholytagok túlnyomó többsége az irodalom, a tudomány, a kultúra és az intézmények megújítása mellett foglalt állást, ám ezt más-más indítékkal, eltérő formában és különböző gyorsasággal képzelték el. A páholyok rendszerint helyszínről szolgálták a progresszív nemesség és a vagyonos polgárság közeledésének, a demokratikus társadalmi és politikai gondolkodás, a felvilágosult eszmék és polgári utópiák elsajátításának, miközben elitista tendenciák és irracionális elképzelések is hosszú időn át érvényesültek. A szabadkőműves mozgalom jelentősége a polgárosodási folyamat szempontjából mindig az átfogó társadalom- és művelődésszerkezet részeként, a társiasság és a kultúra más korabeli formáival együtt ítélni lehet meg helyesen. A páholytagok irodalom- és tudományszervező törekvéseinek társadalmi hatása különösen a század utolsó negyedében volt jelentős. Az 1780-as évek második felében a magyarországi szabadkőművesek többsége elfordult II. Józseftől, reformerből a nemesi-nemzeti ellenállás résztvevője vagy vezetője, egy „új nacionalizmus hordozója” lett, s a polgári nemzetté válás irányába mutató irodalmi, tudományos, kulturális, politikai és gazdasági munkásságot fejtett ki. A páholytagság nem emelhető kizárólagos értelmezői szemponttá, s különösen így van ez az írók, költők, tudósok, gyűjtők, mecénások és állami tisztségviselők tevékenységének esetében.

Írók, költők, tudósok /
Schriftsteller, Dichter, Gelehrten

BÁRÓCZI SÁNDOR ÍRÓ, MŰFORDÍTÓ (1735–1809) KÉP-
MÁSA / PORTRÄT VON SÁNDOR BÁRÓCZI (1735–1809),
SCHRIFTSTELLER, ÜBERSETZER
Czetter Sámuel, 1797
Papír, pontozó modorú rézmetszet; 196 × 120 mm

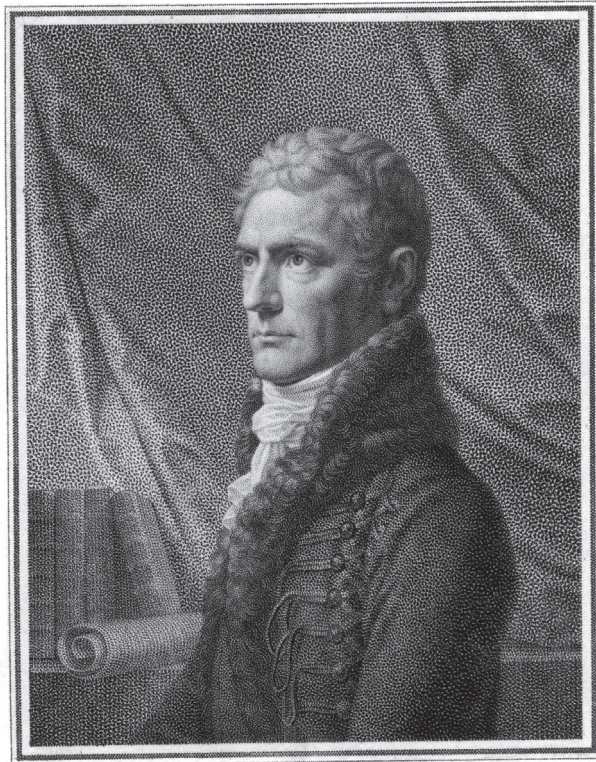
Felirata lent közében: BÁRÓTZI SÁNDOR. / *Híven szolgálta a Hazát!* – / *Fenn-lészen érdeme.* / *Míg el nem hagyja szép szavát* / *Árpád ditső Neme.* / Batsányi.
Jelzése lent közében: Sam: Czetter Hung: sculp: Viennae. 1797.

MNM TKCS, ltsz. 843 II
Pataky 1951, 96, 39. sz.

Fiatal korától foglalkozott alkímiával. A bécsi magyar testőrség vezetőjeként először a Három törvényhez, 1779/1781–1785 között a Koronázott reményhez címzett páholy tagja volt. A Hazafiúi Magyar Társaság (1779) tagja. *Mostani adeptus, vagyis a szabadkőművesek valóságos titka* (Bécs, 1810) c. regényfordítása egy ifjú mesterré válásának históriáját beszéli el, egyben bevezet az alkímia történetébe és gyakorlatába. Ezoterikus érdeklődése kiváltotta a kortársak, köztük Kazinczy bírálatát.

Seit seiner Jugend befasste sich Báróczi mit Alchemie. Als Leiter der Wiener königlich-ungarischen Leibgarde war er Mitglied zunächst in der Loge Zu den drei Gesetzen, von 1779/1781 bis 1785 gehörte er der Loge Zur gekrönten Hoffnung an. Er war Mitglied der Patriotischen Ungarischen Gesellschaft (1779). In der Romanübersetzung mit dem Titel *Mostani adeptus, vagyis a szabadkőművesek valóságos titka* [Der gegenwärtige Adept oder das wahre Geheimnis der Freimaurer] (Wien, 1810) erzählt er die Geschichte, wie ein Jüngling Meister wird, zugleich führt er auch in die Geschichte und Praxis der Alchemie ein.

Silagi 1961; *Jászberényi* 2003, 39–40.

H. Füger pinx.: F. John sc.
Batsányi.

BATSÁNYI JÁNOS KÖLTŐ, TANULMÁNYÍRÓ, FOLYÓ-
 IRATSZERKESZTŐ (1763–1845) KÉPMÁSA / PORTRÄT
 VON JÁNOS BATSÁNYI (1763–1845), DICHTER, SCHRIFT-
 STELLER, ZEITSCHRIFTENREDAKTEUR
 Friedrich Heinrich Füger (1751–1818) és Friedrich John
 (1769–1843)

Papír, litográfia; 159 × 117 mm

Felirata lent középén: *Batsányi.*

Jelzése lent balra: *H. Füger pinx.*, jobbra: *F. John sc.*

MNM TKCS, ltsz. 67-1939

A Kassai Magyar Társaság tagja. 1788-ban Kazinczy Fe-
 rencsrel és Baróti Szabó Dáviddal megindította a Magyar
 Museum c. irodalmi-közéleti folyóiratot. 1843-ban a Ma-
 gyar Tudós Társaság levelező tagjává választotta.

Batsányi war Mitglied der Kaschauer Ungarischen Ge-
 sellschaft. 1788 gab er zusammen mit Ferenc Kazinczy
 und Dávid Baróti Szabó die Literaturzeitschrift Magyar
 Museum [Ungarisches Museum] heraus. 1843 wurde er
 von der Ungarischen Gelehrtengeellschaft zum korres-
 pondierenden Mitglied gewählt.

Debreczeni 2004.

BORN IGNÁC (IGNAZ EDLER VON BORN) MINERALÓ-
 GUS (1742–1791) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON IGNAZ ED-
 LER VON BORN (1742–1791), MINERALOGE

Beirin és Jacob Adam, 1782

Papír, rézmetszet; 172 × 110 mm

Körirata: IGNATIUS A BORN EQUES S. C. R. M. IN
 RE METALLICA ET MONETARIA
 A CONSILES AULICIS.

Felirata a talapzaton: QUAE SIT RERUM NATURA, /
 REQUIRIT. / OVID.

Jelzése lent balra: *Beirin pinx.*, jobbra: *Jacob Adam sculp.*
Viennae 1782, középén:

Viennae apud Artaria Societ., legalul jobbra: *Cum Priv. S.*
C. M.

MNM TKCS, ltsz. 858 II

Nagybányán született, élete első tizenegy évét itt töltötte,
 s 1770-ben kutatóként is felkereste szülővárosát. Ugyan-
 ebben az évben a Három megkoronázott oszlophoz cím-

zett angol rendszerű prágai páholy tagja. Kezdeményezte egy cseh tudós társaság megalapítását, melynek több tagja ugyanehhez a páholyhoz tartozott. A Societät der Bergbaukunde (Bányaműveléstani Társaság) alapítója. 1781-ben vették fel az Igaz egyetértéshez címzett bécsi páholyba, melynek két év múlva székmeistere lett. Tevékenysége nyomán bontakozott ki a páholy tudományos orientációja; létrehozta az ún. gyakorló páholyokat. Az itt tartott előadások megjelentek a páholy által kiadott, Journal für Freymaurer (1784–1786) c. folyóiratban. Más kiadványok mellett ugyanez a páholy jelentette meg a Physika-

lische Arbeiten der einträchtigen Freunde (1783–1787) c. természettudományi folyóiratot és Aloys Blumauer *Freymaurergedichte* (1786) c. kötetét. Az 1780-as évek közepén Born háza szolgált színhelyül a bécsi illuminátusok összejöveteleinek. Tudományos munkássága elismerésül tagjai közé választotta a Bajor Tudományos Akadémia és a burghauseni Tudós Társaság. Az általa kidolgozott ércamalgámozási módszer császári rendelettel történt bevezetése alkalmából a Megkoronázott reményhez címzett bécsi páholy 1785 áprilisában ünnepséget rendezett a tiszteletére. Páholytársai már életében a kultusz különféle jeleivel vették körül. A páholyok működését korlátozó 1785. dec. 11-i császári pátentst követően az Igazsághoz címzett új gyűjtőpáholyhoz csatlakozott, de a következő évben többekkel együtt elhagyta azt. A volt páholytagok egy részével kapcsolatot tartott haláláig.

Reinalter 1991; Irmen 1994; Frivaldszky 2007.

GRÓF FEKETE JÁNOS KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ (1741–1803)
KÉPMÁSA / PORTRÄT VON GRAF JÁNOS FEKETE (1741–1803), DICHTER, ÜBERSETZER

Ismeretlen mester, 19. század első fele

Papír, litográfia; 218 × 141 mm

Felirata lent középen: *Galanthai Fekete János.*

MNM TKCS, ltsz. 8560 II

A közép-európai kozmopolita arisztokrácia jellegzetes képviselője. Voltaire műveinek egy részéről kéziratot másolatot készített, kiterjedt levelezést folytatott több nyelven. Levelezőtársai között nagy számban találhatók szabadkőművesek, így például Aranka György, Horváth Ádám, Báróczi Sándor, Aloys Blumauer, báró Podma-

niczky József, Lamberg gróf, Karl Gottlieb Windisch, gróf Pálffy Károly és fia, Miklós, gróf Festetics György, gróf Szapáry Pál és gróf Széchényi Ferenc. Neve szerepel a Martinovics-per aktáiban, de nem találtak ellene bizonyítékot, s felmentették.

Fekete war Dichter, Schriftsteller und Übersetzer; er führte eine umfangreiche Korrespondenz in mehreren Sprachen. Er war Mitglied mehrerer Freimaurerlogen.

Michaud 1983; Jászberényi 2003, 43–52.

H. E. J. BARAUX LEVELE GRÓF FEKETE JÁNOSHOZ /
BRIEF VON H. E. J. BARAUX AN GRAF JÁNOS FEKETE
Trieszt, 1785. szeptember 27.
Negyedré méretű kéziratlap
MNL OL E. 584. Fasc. 52. és 53.

Fekete Jánost feltehetően az 1780-as években, trieszti tartózkodása idején vették fel a szabadkőműves mozgalomba. Fennmaradt levelezésében a 322 azonosított levélíró közül legalább 46 páholytag volt, s az ismeretlen szerzőtől származó 32 levél között is legalább három szabadkőműves tematikájú. A legtöbb ilyen vonatkozású levél a vallón H. E. J. Baraux-tól maradt fenn, aki 1784-től töltötte be a trieszti Alla Concordia (Harmónia) páholy főmesteri tisztét; Fekete a páholy szónoka volt. Az 1785. szeptember 27-én kelt levelében Baraux arról ír, hogy a szabadkőművességre nagy veszélyt jelent a Németországban és Bécsben terjedő illuminátus irányzat. Úgy véli, a szertartásrendben és a páholyok szervezeti felépítésében ragaszkodni kell a szigorú obszervanciához és a skót rítushoz, és nem szabad teret engedni az egyéni kezdeményezéseknek, újításoknak. A levelezés későbbi darabjaiban is visszatér a téma. Baraux főként Johann Adam Weishaupt és tanítványai esetében int fokozott óvatosságra; aggódik amiatt, hogy az illuminátusok és a rózsakeresztesek száma Bécsben egyre nő, s a legjobb testvérek is e kártékony irányzatok hatása alá kerülnek.

Fekete wurde vermutlich in den 80er Jahren, während seines Aufenthaltes in Triest in die Freimaurerbewegung aufgenommen. Er stand mit mehreren Logenmitgliedern in Briefkontakt, u.a. mit H. E. J. Baraux, der ab 1784 das Amt des Großmeisters der Triester Loge Alla Concordia bekleidete. In seinem vom 27. September 1785 datierten Brief schreibt Baraux darüber, dass die sich in Deutsch-

land und Wien verbreitende Illuminatenbewegung eine große Gefahr für die Freimaurerei darstellt. Er meint, dass man bezüglich der Rituale und der Organisationsform der Logen an der strikten Observanz und dem schottischen Ritus festhalten soll.

Michaud 1983.

PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM KÖLTŐ, ÍRÓ, NÉPKÖLTÉSZETI GYŰJTŐ (1760–1820) KÉPMÁSA / PORTRÁT VON ÁDÁM PÁLÓCZI HORVÁTH (1760–1820), DICHTER, SCHRIFTSTELLER, SAMMLER VON VOLKSDICHTUNG Kóréh Zsigmond (1761? –1793) és Johann Georg Mansfeld (1764–1817), 1792

Papír, részben pontozó modorú rézmetszet; 173 × 116 mm
Felirata köriratban fent középen: HORVÁTH ÁDÁM. XXX. Eszt. korában.

Felirata lent középen: *Nomen Arionum Siculas impleverat urbes, Captaque erat lyricis / Ausonis ora sonis. / OVID.*
Jelzése lent jobbra: *I. G. Mansfeld sc. Viennae 1792.*, középen: *Erdélyi fi Kóré Zsigmond festette 1791.*

Vétel Jankovics Jánostól 1889-ben.

MNM TKCS, ltsz. 48 II

A metszetet Kazinczy Ferenc készítette egy mára eltűnt festmény alapján, s eredetileg Pálóczi Horváth *Psychologia* (Pest, 1792) c. lélektani művének címlapelőzékeként jelent meg. A portré alatt olvasható Ovidius-idézet (*Fasti* II, 93) és a jobb oldalon elhelyezett dombormű a delfinen lovagló Arión alakjával Pálóczi Horváth Ádám szabadkőműves nevére, a Kazinczy által javasolt Ariónra utal. A portré alatt szabadkőműves szimbólumok: antik templom, kifaragott kőkocka, koponya, méh, körző, szögmérő,

Erdélyi fi Kóré Zsigmond festette 1791.

kard, könyv, lepellel félig eltakart földgömb. A kőkockán elhelyezett írástekercsen olvasható szöveg („A' Lélek' halhatat-lansága”) Horváth Ádám *A lélek halhatatlansága felől való gondolatok* c., 1788-ban Pápán megjelent, Kazinczy által bírált filozófiai költeményére utal. A metszet

kézzel színezett, Horváth Ádám sógora, Sárközy István névbejegyzését őrző példánya megtalálható a csurgói Református Gimnázium könyvtárában.

Horváth érdeklődése a szabadkőművesség iránt 1783-tól adatolt. 1789-ben vették fel a pesti Nagyszívűség páholyba, beavatásáról verset írt. Később a Jó tanácshoz címzett zalaegerszegi páholy titkára lett. *Fel-fedezett titok* (1792) c. regénye az első szabadkőműves tárgyú magyar regény. *A' Böltsesség Fő Mestereinek Biographiája* c. kézirata a bibliai Ádámtól Aquinói Szent Tamásig százöt „szabadkőműves mester” életrajzát tartalmazza. Kazinczyval folytatott levelezésében 1814-ben többször megjelenik a szabadkőműves téma.

Das Zitat von Ovid (*Fasti* II, 93) unter dem Porträt und das Relief auf der rechten Seite mit der Figur des auf einem Delfin reitenden Ariens weisen auf den von Ferenc Kazinczy vorgeschlagenen Freimaurernamen von Ádám Pálóczi Horváth hin. Unter dem Porträt sind Freimaurersymbole zu sehen, der Text auf einer Schriftrolle, die auf einem Steinwürfel platziert ist, verweist auf das 1788 erschienene philosophische Gedicht von Ádám Horváth mit dem Titel *A lélek halhatatlansága felől való gondolatok* [Gedanken über die Unsterblichkeit der Seele]. Über Horváths Interesse an der Freimaurerei gibt es ab 1783 Angaben. Er wurde 1789 in die Pester Loge Zur Großmuth aufgenommen; über seine Initiation schrieb er ein Gedicht. Später wurde er Sekretär der Loge Zum guten Rat von Zalaegerszeg.

Jászberényi 2003, 52–93, 156–189; *Csörsz – Hegedüs (szerk.)* 2011; *Péter* 2013, 1465–1467.

PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM TITKOSÍRÁSOS KÉZIRATA A SZABADKŐMŰVES NAGYMESTEREK TÖRTÉNETÉRŐL / ÁDÁM PÁLÓCZI HORVÁTHS MANUSKRIFT IN GEHEIMSCHRIFT ÜBER DIE GESCHICHTE DER GROSSMEISTER DER FREIMAUERER

Ismeretlen szerző

H. n., é. n., 8 × 12 cm

Papír, 84 oldal

SIHM

A kéziratot Pálóczi Horváth Ádám jegyezte le, tőle került rokona, a Nagybajomban élő, szintén szabadkőműves Sárközy István (1759–1845) gyűjteményébe. A rejtjeles írást a kutatásnak 2011-ben sikerült feloldania. Mai állapotában a kézirat töredékes másolata egy terjedelmesebb kötetnek, amelyre Pálóczi Horváth különös módon tett szert. Ennek történetét 1814. október 10–11-i levelében írta meg Kazinczynak. Eszerint 1783-ban Pomázon vendégeskedett, ahol megismerkedett egy Federspiel nevű német hadnaggyal. A hadnagy szabadkőműves volt, és mivel tudta, hogy Pálóczi Horváth is szeretne belépni a mozgalomba, a halálos ágyán rábízott egy lepecsételt csomagot a kéréssel, hogy csak a beavatás után bontsa fel. Pálóczi Horváth betartotta ígéretét, és felvételét követően (1789-ben a pesti Nagyszívűség páholyban avatták fel) egy titkosírással írt kéziratot talált a csomagban. A titkosírást csak jóval később (feltehetően az 1790-es évek közepe táján vagy az után) sikerült részben megfejtenie; ekkor derült ki, hogy egy, a szabadkőművesség történetét tárgyaló, latin nyelvű munkáról van szó. A dokumentum megszerzésének históriáját *Fel-fedezett titok* c., számos önéletrajzi vonást tartalmazó regényébe is beépítette. A nagybajomi kézirat Pálóczi Horváth saját kezű másolata, a korábbi, hozzá került változat nem őrződött meg.

A rejtjelesen lejegyzett műről részben Pálóczi Horváth, részben a kivonatos magyar nyelvű fordítás tájékoztató. Az író a „Hiram bölcsesség könyve” címen emlegeti, és azt állítja, eredetileg tizenkét könyvre tagolódott, melyek közül ő az utolsó két könyv szövegét a megfelelő kód birtokában sem tudta megfejteni. Szerzőiként II. Hirámot és Aquinói Szent Tamást nevezi meg; másutt azt írja, a szöveg eredetileg „Phoeniciai” nyelven íródott, a titkosírással lejegyzett latin fordítását Szent Tamás készítette el. Pálóczi Horváth a magyar fordításban megadja a tizenkét könyv tartalmi kivonatát. Ebből arra következtethetünk, hogy a fennmaradt, „Codex VI.” címet viselő rész az eredeti szöveg 6. könyve volt. A filozófiai, teológiai, történeti jellegű munka e fejezetében a szerző híres gondolkodók, bölcselők életét és munkásságát mutatja be, kronológiai rendben. Nézete szerint a szabadkőművesség a világ teremtésétől fogva létezett, és számos híres személyiség nagymesterként szolgálta a mozgalom céljait. A szabadkőműves nagymesterek sorában az első Ádám volt, majd Szent Tamásig több mint száz további bibliai, mitológiai és történeti személy bemutatása következik, köztük Noé, Prométheusz, Orpheusz, I. Hirám, II. Hirám, Salamon, Lükurgosz, Szókratész, Arkhimédész, Keresztelő Szent János, Jézus Krisztus, Seneca, Plinius, Tacitus, Szent Ágoston, Boethius stb. A mű latin vagy más nyelvű változata a titkosírással írt kézirat mellett más forrásból nem ismert, szerzője, keletkezés- és hatástörténete ismeretlen.

Das Manuskript ist eine fragmentarische Kopie eines umfangreichen Bandes, den Pálóczi Horváth von einem Freimaurer bekommen hatte. Er konnte die Geheimschrift erst wesentlich später (vermutlich um die Mitte der 90er Jahre oder danach) und nur zum Theil entschlüsseln. Es stellte sich heraus, dass es sich dabei

um eine lateinischsprachige Arbeit über die Geschichte der Freimaurerei handelt. Die Geschichte des Dokuments baute er auch in seinen Roman mit dem Titel *Fel-fedezett titok* [Aufgedecktes Geheimnis] ein, der zahlreiche autobiographische Züge trägt. Pálóczi Horváth erwähnt das Werk unter dem Titel „Hiram bölcsesség könyve” [Buch der Weisheit Hiram] und behauptet, dass es ursprünglich in zwölf Bücher gegliedert war. Der erhaltene gebliebene Teil mit dem Titel „Codex VI.” war das 6. Buch des Originals. In diesem Kapitel stellt der Autor das Leben und Werk berühmter Denker und Philosophen chronologisch vor.

Vámos 2011.

SZABADKŐMŰVES NAGYMESTEREK ÉLETRAJZAI PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM FORDÍTÁSÁBAN / BIOGRAPHIEN VON GROSSMEISTERN DER FREIMAURER, ÜBERSETZT VON ÁDÁM PÁLÓCZI HORVÁTH
Pálóczi Horváth Ádám: *A' Bölcsesség nagy Mestereinek A' Szent Rend kezdetétől fogva a' XII^{dik} Századig Biographiája*. H. n., (1812)
Negyedréti alakú kéziratlapok, f. 172.
OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 1259

Pálóczi Horváth Ádám és Kazinczy Ferenc az 1800-as évek első évtizedeiben folytatott levelezésében sokszor felbukkan a szabadkőműves tematika: megosztják egymással az 1795-ig működő magyarországi páholyokkal kapcsolatos adatokat, a saját és hajdani páholytársaik tevékenységére vonatkozó információkat, anekdotákat. 1814 októberében kelt levelében Pálóczi Horváth arról ír, hogy dolgozik szabadkőműves testvéreik életrajzainak összeál-

lításán, ez a munkája azonban nem maradt fenn. Ugyanitt számol be arról, hogy a birtokában lévő, titkosírással lejegyzett, szabadkőműves vonatkozású kézirat dekódolt latin nyelvű szövegében számos új, a szabadkőművesség történetéhez kapcsolódó adatra bukkant. Bizonyára ezért döntött úgy, hogy elkészíti a mű kivonatos magyar fordítását. A feltehetően az eredeti munka VI. könyve alapján készült átültetés autográf kéziratán az 1812-es dátum szerepel. Pálóczi Horváth meglehetősen szoros fordítást készített, míg a szöveg tagolásán nagyobb mértékben változtatott.

In der Korrespondenz Ádám Pálóczi Horváths mit Ferenc Kazinczy aus den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts taucht die Freimaurerthematik mehrmals auf: Es geht um Angaben über die bis 1795 funktionierenden ungarischen Logen sowie um Informationen und Anekdoten über die eigene Logentätigkeit und über ehemalige Logenmitglieder. In einem Brief vom Oktober 1814 berichtet Pálóczi Horváth darüber, dass er in dem dechiffrierten lateinsprachigen Text eines in seinem Besitz befindlichen Manuskriptes in Geheinschrift auf zahlreiche neue Angaben über die Geschichte der Freimaurerei stieß. Er entschied sich wahrscheinlich deswegen dafür, die ungarische Übersetzung dieses Werkes im Auszug anzufertigen.

Vámos 2011.

IMAKÖNYV SZABADKŐMŰVESEKNEK / FREIMAURER-GEBETBUCH

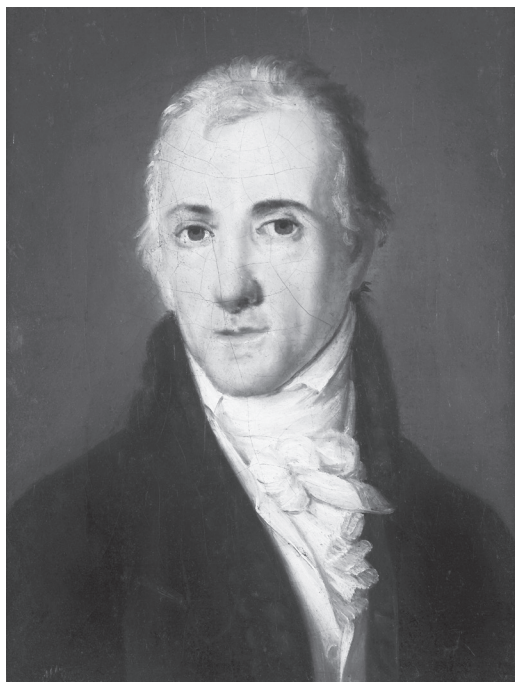
(Ignaz Cornova): *Betbuch für Freymaurer.*

(Prag), Schönfeld, 5784 (= 1784). 8°

Rézmetszetű címlap + 292 oldal, három fametszetes dísz OSZK Kézirattár, Oct. Germ. 283.

Wolfstieg 39520. sz.

A feltételezett szerző prágai jezsuita volt, aki a jezsuita rend feloszlata után történészprofesszor lett a prágai egyetemen, és csatlakozott a szabadkőművesekhez. Az összeállítást a kiadó a cseh tartományi páholynak és az illetékességébe tartozó szabadkőműveseknek ajánlotta. A címlapot J. Berka rajzolta és metszette. A forma és a kivitelezés a kor katolikus imakönyveinek mintáját követi, a tipográfia a gót kézírást imitálja. Az imádságok a különböző fokozatokkal rendelkezőknek, különféle alkalmakra szólnak. A könyvnek viszonylag kevés példánya ismert, hasonmását 1927-ben adták ki Prágában. Egy példányát őrzi a nagybajomi Sárközy István Helytörténeti Múzeum. Ez a példány Deák Varga József múzeumi gondnok felvilágosítása szerint (2012) nagy valószínűséggel Pálóczi Horváth Ádám sógorától, Sárközy Istvántól származik, és Sárközy dédunokájától, Rákóczi Pétertől Kisasszondról jutott Nagybajomba, a szabadkőműves nagymesterek történetéről szóló, ugyanott őrzött titkosírással együtt. Sárközy István (1759–1845) irodalompártoló, író, költő, műfordító kapcsolatban állt többek között Csokonai Vitéz Mihállyal és Kazinczy Ferencsel; könyvtárát költőtársai is használták.

KAZINCZY FERENC KÖLTŐ, SZERKESZTŐ (1759–1831)
KÉPMÁSA / PORTRÄT VON FERENC KAZINCZY (1759–
1831), DICHTER, REDAKTEUR
Ismeretlen mester, 19. század eleje
Olaj, vászon; 265 × 205 mm
Jókai Mór hagyatékából (1912).
MNM TKCS, ltsz. 1325

1784. január 16-án avatták szabadkőművessé Orpheus néven az Erényes világpolgárhoz címzett miskolci páholyban, melynek titkára lett. A következő években összesen hat különböző páhollyal tartott kapcsolatot, több barátját felvételre ajánlotta. Az általa szerkesztett kassai irodalmi folyóirat, az Orpheus szerzőinek jelentős része páholytag. Tagja volt a Kassai Magyar Társaságnak. Kézírásában fennmaradt egy személyes jegyeket is hordozó, latin nyelvű szabadkőműves káté szövege. Az 1790-es

évek első felében kapcsolatba került a Martinovics Ignác által szervezett Reformátorok Társaságával, s lemásolta annak kátéját. Fogságát követően részleteket másolt ki a bécsi Journal für Freymaurer cikkeiből, és kommentálta ezeket. Levelezésében, önéletrajzában és Szirmay Antal *A magyar jakobinusok története* c. művéhez fűzött kommentárjaiban számos, a szabadkőművességgel kapcsolatos megnyilatkozás található. Ezekből kitűnik, irodalmi, kulturális szerepét jelentős részben szabadkőművesként értelmezte. Szabadkőműves mintázatok a fogsága utáni kapcsolatrendszerében is kimutathatók. 1814-ben összegyűjtötte a szabadkőműves szertartásokkal kapcsolatos, általa őrzött dokumentumokat. Több verse a szabadkőműves nyelvhasználat és eszmerendszer összefüggésében értelmezhető.

Kazinczy wurde am 16. Januar 1784 in der Miskolcer Freimaurerloge Zum tugendhaften Cosmopoliten unter dem Namen Orpheus aufgenommen, später wurde er dort zum Sekretär gewählt. In den darauffolgenden Jahren hielt er Kontakt mit insgesamt sechs verschiedenen Logen; er schlug auch einige Freunde zur Aufnahme vor. Ein bedeutender Teil der Autoren der von ihm redigierten Zeitschrift Orpheus war ebenfalls Logenmitglied. Kazinczy war Mitglied der Kaschauer Ungarischen Gesellschaft. In der ersten Hälfte der 90er Jahre knüpfte er Kontakt mit der von Ignác Martinovics organisierten Gesellschaft der Reformatoren und schrieb deren Katechismus ab. In seiner Korrespondenz, Biographie und den Kommentaren, die er dem Werk Antal Szirmays mit dem Titel *A magyar jakobinusok története* [Geschichte der ungarischen Jakobiner] beigefügt hatte, finden sich zahlreiche Äußerungen zur Freimaurerei. Aus diesen geht hervor, dass er seine literarisch-kulturelle Rolle zu einem bedeutenden Teil als Freimaurer interpretierte. Freimaurerische Modelle sind

auch in seinem Beziehungssystem nach seiner Befreiung aus der Haft nachweisbar. 1814 sichtete er die von ihm aufbewahrten Dokumente, die sich mit Freimaurerritualen zusammenhängen. Mehrere seiner Gedichte sind im Kontext des freimaurerischen Sprachgebrauchs und Ideensystems auszulegen.

Iván 1981; Jászberényi 2003, 119–132; Miskolczy 2009; Hász-Fehér 2010; Péter 2013, 1586–1589; Granasztói 2016.

KAZINCZY FERENCHEZ (1759–1831) KAPCSOLÓDÓ SZABADKŐMŰVES TÁRGYAK / FREIMAURERGEGENSTÄNDE MIT BEZUG ZU FERENC KAZINCZY (1759–1831)

1) *Mesterkötény / Meisterschurz*
18. század vége (?)
Textil, 30 × 30 cm

Fehér alapon kék ábra, sötét peremmel. Az ábra: Salamon temploma és a két oszlop. A felső háromszögben: méhkaptár, fölötté felirat szabadkőműves írással: „Labor omnia vincit”.

2) *Karpánt / Armband*
18. század vége?
Textil, 45 × 6 cm
Karpántszalag, fekete színű, csattal.

3) *Mellpánt / Schärpe*
18. század vége?
textil, 53 × 19 cm (két összevarrt szalagból áll, egyenként 53 × 9,5 cm)
Külső rész: égszínkék selyemre hímzett díszek: J. B. felirat, csillagok, akácág, körző és vonalzó, lent piros virágmotívum. Belső rész: fekete selyemre hímzett halálfej.

4) *Jelvény / Maurerabzeichen*

18. század vége?

Réz, 4,5 × 7,5 cm

Körző és vonalzó, függesztőkarikával.

KFM ltsz. Sz. 64. 18. 1–3.

Kazinczy Ferenc szabadkőműves tevékenységét több forrás, így pl. visszaemlékezései, esküszövege, az általa másolt, latin nyelvű káté dokumentálja. 1784-ben Miskolcon, Az erényes kozmopolitákhoz címzett páholyban avatták inassá. Magasabb fokozatairól nincs biztos adat, csak sejteti, hogy legénnyé, majd mesterré avatták, feltehetőleg 1792-ben Zalaegerszegen, A jó tanácshoz címzett páholyban. Egyes utalások szerint titkári tisztséget töltött be. Több más páholy munkájában részt vett, kiterjedt baráti körében nagy számmal voltak szabadkő-

művesek Bécstől Erdélyig. A rózsakeresztes irányzatot ugyancsak ismerte – többek közt apósa, az alkímiában jártas Török Lajos főmester (1748–1810) révén –, de nyilatkozataiban elhatárolódott tőlük. A Széphalmon őrzött mesterkötény és egyéb jelvények kapcsolata Kazinczyval nem bizonyítható egyértelműen, ezeket csak a 20. században hozták összefüggésbe vele. 1794-ben valószínűleg ugyanúgy elégette mesterkötényét és vonatkozó iratait, mint több kortársa. Ha e tárgyak az övé voltak, később, mástól ugyanúgy beszerezhetette azokat (lásd pl. levélváltását Pálóczi Horváth Ádámmal egyes régi szabadkőművesekről). Török Lajos szétszóródott hagyatékából is hozzá kerülhettek, ezt azonban nem tudjuk bizonyítani. A Vergilius *Georgicájából* vett jelmondatot – *Labor omnia vincit (A munka mindent legyőz)* – „noachtitikus” írásjelekkel rögzítették, ezt a titkosírástípust több szabadkőműves kézikönyv közölte a 18. században. Mivel mind a szöveg, mind az írásjelek széles körben ismertek voltak, fontos üzenetük ellenére nem egyediek. A mesterkötény nyomata és a jelmondat megegyezik azzal a vörös szegélyű (skót rítusú) köténnyel, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum Szabadkőműves Gyűjteménye őriz (1981.131.654). Feltehetőleg ugyanabban a műhelyben és közel egy időben készültek, de kétféle rítusnak megfelelő szegéllyel.

Taxner-Tóth 1987; *Jászberényi* 2003, 119–120; *Orbán* 2009; *Miskolc* 2009.

AZ „ERÉNYES KOZMOPOLITÁK AZ ÉGŐ BOKORHOZ”
CÍMZETT MISKOLCI PÁHOLY SZERTARTÁSSZÖVEGEI,
ALKOTMÁNYA ÉS TAGNÉVSORA / RITUALTEXTE,
KONSTITUTION UND MITGLIEDERLISTE DER MIS-
KOLCER LOGE *TUGENDHAFTE COSMOPOLITEN ZUM*
BRENNENDEN BUSCHE

Török Lajos: *Rituale Receptionis Sodalis etc.*

(Miskolc?), 1781.

Negyedréti méretű kéziratívek kolligátuma, f. 85.

OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 2663, f. 59-71.

Török Lajos 1773-ban Bécsben történt beavatását követően több osztrák és felvidéki szabadkőműves és rózsakeresztes páholy tagja, illetve alapítója volt. 1779-től ónodi birtokán élt; 1780-ban Miskolcon új páholy megszervezésébe kezdett, melynek elnevezése Erényes világpolgárok az égő bokorhoz (Tugendhafte Cosmopoliten zum brennenden Busche) lett. Az alapítólevelet és a szertartásszöveget az eperjesi Erényes utazóhoz (Zum tugendhaften Reisenden) anyapáholytól kapta meg, megszerezte továbbá a varsói nagypáholy francia alapítólevelének másolatát is. Az okiratokon Török korábbi, az Égő bokorhoz elnevezésű, kassai páholyának pecsétjét használták, melyen az égő csipkebokor előtt térdelő Mózes alakja és egy bibliai idézet volt látható. (A pecsét a 19. század végén a besztercebányai Felvidék páholy tulajdonában volt.) A páholyt 1781. május 18-án a miskolci Baksay-házban nyitották meg. Az első három fokon felül a salamoni és a skót fokon dolgoztak. A páholy berendezéséhez szükséges tárgyakat az akkortájt feloszlott pesti Nagyszívűség páholytól szereztek be, Török külön könyvtárat is alapított a páholynek. Az alapítást követő három évben több mint húsz új tagot avattak fel, köztük Kazinczy Ferencet. A páholy 1784-től hivatalosan szüneteltette működését, majd 1788-ban végleg feloszlott.

A páholy hivatalos okmányai közül Török Lajos kézírásával, 1781 márciusi dátumozással maradtak fenn az inas-, a legény- és a mesterfokú páholy munkák latin nyelvű rítusszövegei, valamint a páholy német nyelvű alkotmánya. A kézirat részei a következők: ff. 1-10r: Rituale Receptionis Sodalis (Legényavatási rítus), benne: Apertura quadrae Sodalium (A legényfokú páholy munka nyitása); ff. 12-19v: Rituale Receptionis Magistri (Mesteravatási rítus); ff. 23-34v: Apertura quadrae Tyronum (Az inasfokú páholy munka nyitása); ff. 35-36r: Apertura quadrae Magistrorum, Clausura quadrae Magistrorum (A mesterfokú páholy munka nyitása és zárása); f. 36v: Quaestiones peregrinis Fratibus ponendae (A peregrinus testvérek azonosítására szolgáló kérdéssor); ff. 37-50r: Scrutinium Prophani ante Receptionem (A profánok felvétel előtti vizsgálatának szabályzata); f. 51r: páholytagok névsora (Török Lajos, Beck Pál, Ragályi István, Vay József, Fáy Barnabás, Óváry László); ff. 60-66v és 68-73r: Gesetze und Constitutionen der Gerechten und vollkommenen Loge der Tugendhaften Cosmopoliten zum brennenden Busche gegen Orient in Miskolcz (A törvényes és tökéletes, Erényes világpolgárok az égő bokorhoz elnevezésű, Miskolc Keletén működő páholy szabályzata és alkotmánya; két példányban, eredeti pecséttel); 73r: a páholy tagjainak listája (a fentiekén kívül a következő nevekkel): Johann Keil, Szatthmáry József, Török József, Joannes Aspremont, Major Zsigmond, Bernát László; ff. 83-85: Rituale Receptionis Tyronis (Inasavatási rítus).

Lajos Török war nach seiner Initiation in Wien Mitglied bzw. Gründer mehrerer österreichischer und oberungarischer Freimaurer- und Rosenkreuzer-Logen. 1781 eröffnete er in Miskolc eine neue Loge mit dem Namen Tugendhafte Kosmopoliten zum brennenden Busche. Über die ersten drei Grade hinaus arbeitete man dort an

den salomonischen und schottischen Graden. Die für die Einrichtung der Loge notwendigen Gegenstände besorgten sie sich bei der um jene Zeit aufgelösten Pester Loge Zur Großmuth. Török gründete auch eine eigene Logenbibliothek. In den drei Jahren nach der Gründung wurden mehr als zwanzig neue Brüder aufgenommen, unter ihnen Ferenc Kazinczy. Ab 1784 wurde die Tätigkeit der Loge offiziell eingestellt; 1788 löste sie sich endgültig auf.

Abafi 1890–1899; Miskolczy 2009; Abafi 2012.

KAZINCZY FERENC SZABADKÖMŰVES SZERTARTÁSSZÖVEG-GYŰJTEMÉNYE / FERENC KAZINCZYS SAMMLUNG VON FREIMAURERISCHEN RITUALTEXTEN

Kazinczy Ferenc: *Rituale Receptionis Tyronis; Catechismus Fratris Sodalis; Apertura Quadrae Tyronum, et Sodalium; Catechismus Fratris Tyronis; Quaestiones Fratribus Visitantibus proponendae.*

H. n., é. n.

Negyedrét méretű papír kéziratlapok

MTA KIK Kézirattár, K 604/2, ff. 63-92v.

A Kazinczy Ferenc kézírásával fennmaradt inas- és legényfokú szertartásszövegekről, melyek lejegyzésének helye és dátuma ismeretlen, Abafi Lajos a 19. század végén feltételezte, hogy azonosak a miskolci Erényes világpolgárok páholy rítusaival. A kéziratok összehasonlításából azonban kitűnt, hogy egymástól eltérő szövegeket tartalmaznak: noha a Kazinczy-kézirat rítusszövegei igen közel állnak a Török Lajos kézírásával fennmaradt változathoz, egyszerűbbek azoknál. Mivel a Kazinczyéval egyező változat további latin vagy más nyelvű forrásból nem ismert, feltételezhető, hogy a szertartásszövegeket Kazinczy részben önállóan állította össze.

Der Ort und das Datum der Aufzeichnung der von Ferenc Kazinczy eigenhändig geschriebenen Ritualtexte des Lehrlings- und des Gesellengrades sind unbekannt. Weitere Fassungen, die mit der von Kazinczy übereinstimmen, sind aus lateinischen oder sonstigen Quellen nicht bekannt. Es ist anzunehmen, dass er die Ritualtexte teilweise selbstständig zusammengestellt hatte.

Abafi 1890–1899; Miskolczy 2009; Abafi 2012.

SZABADKÖMŰVES SZERTARTÁSSZÖVEGEK GYŰJTEMÉNYE / SAMMLUNG VON FREIMAURERISCHEN RITUALTEXTEN

Apertura Quadrae Tyronum, et Sodalium; Catechismus Fratris Tyronis; Catechismus Fratris Sodalis; Rituale Receptionis Tyronis.

H. n., 19. század első fele

Nyolcadrét méretű kéziratós füzet, f. 33.

OSZK Kézirattár, Oct. Lat. 688.

Az íráskép alapján a 19. századra datálható kézirat szabadkőműves inas- és legényfokú szertartásszövegeket tartalmaz, melyek nagyjából egyeznek a Kazinczy-féle rítusszövegekkel, de más sorrendben állnak. Lejegyzője ismeretlen. Az egymásra épülő beavatási fokoknak ez a sorrend felel meg; elképzelhető, hogy Kazinczy kéziratában a szövegegységek eredeti sorrendjét utólag változtatták meg. Az itt leírt kézirat szövegében számos másolási hiba található, melyeket ceruzával és tollal javítottak. Annak eldöntése, hogy a kéziratot a Kazinczy-féléről másolták-e, vagy a kettő egy közös eredeti alapján készült, további kutatást igényel.

Das Manuskript, das nach dem Schriftbild ins 19. Jahrhundert datiert werden kann, enthält freimaurerische Ritualtexte des Lehrlings- und des Gesellengrades, die größtenteils mit den Kazinczyschen Ritualtexten übereinstimmen, aber in einer anderen Reihenfolge erscheinen. Der Schreiber ist unbekannt. Um zu entscheiden, ob das Manuskript von der Handschrift Kazinczys abgeschrieben wurde oder beide nach einem gemeinsamen Original angefertigt wurden, bedarf weiterer Forschungen.

Miskolczy 2009.

KAZINCZY FERENC SZABADKÖMŰVES TÁRGYÚ FELJEGYZÉSEI / FERENC KAZINCZYS AUFZEICHNUNGEN ZUM THEMA FREIMAUREREI

Kazinczy Ferenc: *Auszüge aus dem Werk Journal für Freymaurer.*

H. n., é., n.

Negyedrét alakú kéziratos kötet, f. 170.

MTA KIK Kézirattár, K 605

Kazinczy ismeretlen időpontban, feltehetően a fogságból való szabadulását követő időszakban másolta le a Journal für Freymaurer c. folyóirat 1784. és 1785. évi köteteiben megjelent írások egy részének teljes vagy rövidített szövegét a kéziratba. A folyóirat a Zur wahren Eintracht (Az igaz egyetértéshez) elnevezésű páholy kiadásában, 1784–1786 között, Bécsben jelent meg. Itt adták közre a páholytagoknak a szabadkőműves rendtartással, eszmerendszerrel, annak eredetével és történetével kapcsolatos értekezéseit, a páholy munkákon felolvasott előadásait, verseit. Kazinczy a neki tetsző írásokat többnyire pontosan másolta le, s ahol tudta, feloldotta a személy- és helynevek rövidítéseit. A né-

met nyelvű szövegekhez magyar, kisebb részben német és latin nyelvű megjegyzéseket fűzött. Jegyzeteinek egy részében valamely saját, szabadkőműves vonatkozású élményét, emlékéit idézi fel, másutt általa személyesen vagy hallomásból ismert testvérekről osztt meg történeteket, anekdotákat, szó szerint idéz fel olyan beszélgetéseket, melyeknek maga is résztvevője volt, vagy amelyekről másoktól hallott. Így például részletesen beszámol arról, milyen próbákon kellett átesnie beavatásakor Beöthy Jánosnak, Podmaniczky Lászlónak és Viczay Józsefnek. Képet ad II. József szabadkőművességgel kapcsolatos nézeteiről; leírja, hogyan vették fel a Zur wahren Eintracht páholyba Franz Josef Ratskyt, és milyen tevékenységet fejtettek ki a páholy tagjai, köztük Johann Baptist Alxinger vagy Lorenz Leopold Haschka. Más műveihez hasonlóan itt is védelmébe veszi a szabadkőműveseket az alaptalan vádakkal szemben: felhívja a figyelmet arra, hogy ha az állam felforgatása lenne a céljuk, nem lépett volna be közéjük több uralkodó, király, herceg. Cáfolja a vélekedést, mely szerint a közhivatalt viselő szabadkőművesek az e pozíciókra való kinevezéskor jobban kedveznének testvéreiknek, mint a „profánoknak”.

Kazinczy kopierte vermutlich in der Zeit nach seiner Freilassung aus der Haft den vollständigen oder gekürzten Text mancher Beiträge, die in den Jahrgängen 1784 und 1785 der Zeitschrift Journal für Freymaurer erschienen sind. Den deutschsprachigen Texten fügte er ungarische, manchmal deutsche oder lateinische Bemerkungen hinzu.

Miskolczy 2009.

MARTINOVICS IGNÁC FILOZÓFUS, TERMÉSZETTUDÓS, A KÖZTÁRSASÁGI MOZGALOM FŐ SZERVEZŐJÉNEK (1755–1795) LEVÁGOTT FEJE / DER ABGESCHLAGENE KOPF VON IGNÁC MARTINOVICS (1755–1795), PHILOSOPH, NATURWISSENSCHAFTLER UND HAUPTORGANISATOR DER REPUBLIKANISCHEN BEWEGUNG

Ismeretlen osztrák mester, 18. század vége

Papír, részben pontozó modorú rézmetszet; 135 × 100 mm

Felirata a fej alatt: *Ignaz Joseph Martinovics gewes-/ter K: K: Rath und infulirter Abt zu / Szászvár, wurde den 20. Majj 1795 zu / Ofen auf der General-Wiesen als das / Haupt der Staatsverbrecher Enthauptet.*

Kiállítva a Magyar–francia kapcsolatok c. kiállításon, Montmorency, 1986, Kat. 101. sz.

MNM TKCS, ltsz. 3331 II

1785 körül Lembergben tagja lett a Zum Biedermann (kb.: Becsületes emberhez) címzett páholynek. Pesti páholytagsága nem bizonyított. Franz Gotthardi, a bécsi udvari hírszerzés vezetőjének megbízásából 1791-től titkos jelentéseket küldött a budai páholy tagjairól, azt állítva, hogy az illuminátus irányzathoz tartoznak. Feljánlotta, hogy beépül a bécsi illuminátusok közé, akikről szintén jelentett. A nagy valószínűséggel általa írt két káté, az azokkal elindítani kívánt titkos társasági szervezkedéstől való félelem és a megfélemlítés szándéka szolgált alapul az 1794. évi letartóztatásoknak, a felségsértési pernek és az ítéleteknek.

Martinovics wurde um 1785 Mitglied der Loge Zum Biedermann in Lemberg. Seine Mitgliedschaft in der Pester Loge kann nicht nachgewiesen werden. Im Auftrag des Leiters der habsburgischen Geheimpolizei in Wien,

Franz Gotthardi, schickte er geheime Berichte über die Mitglieder der Ofner Loge mit der Unterstellung, dass sie der Illuminaten angehörten. Er bot an, sich in den Wiener Illuminatenkreisen einzusickern, über die er auch Spitzelberichte lieferte. Die höchstwahrscheinlich von ihm geschriebenen beiden Katechismen, die Angst vor der Möglichkeit einer geheimen staatsfeindlichen Bewegung und die Absicht der Abschreckung dienten als Grundlage für die Verhaftungen im Jahre 1794, für den *Majestätsprozess* und für die Urteile.

Benda 1951–1957; *Taxner-Tóth* 2016.

SCHEDIUS LAJOS JÁNOS ESZTÉTA, FOLYÓIRATSZERKESZTŐ (1768–1847) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON LAJOS JÁNOS SCHEDIUS (1768–1847), ÄSTHET, ZEITSCHRIFTENREDAKTEUR

Anton Einsle (1801–1871) és Ehrenreich Sándor Ádám (1784–1852)

Papír, rézmetszet; 246 × 180 mm

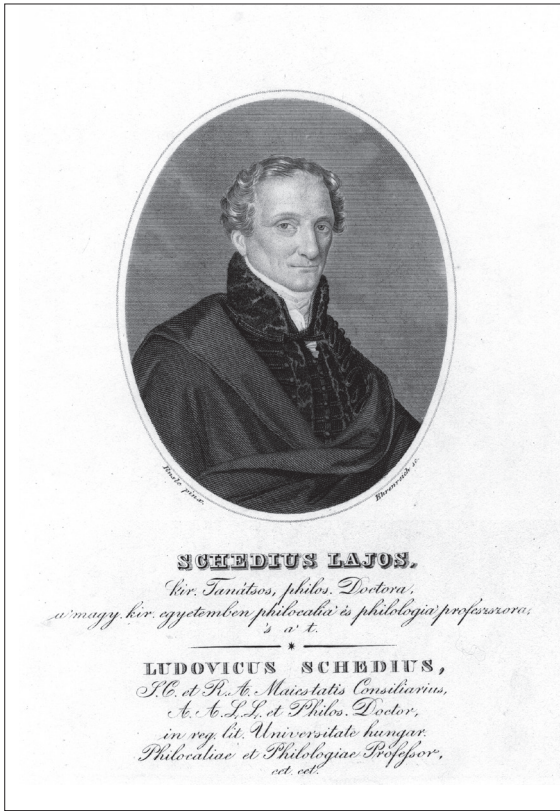
Felirata lent középen: SCHEDIUS LAJOS, *kir. Tanácsos, philos. Doctora, / a magy. kir. egyetemben philocalia és philologia professzora, / 's a t. / LUDOVICUS SCHEDIUS, / S. C. et R. A. Maiestatis Consiliarius, / A. A. L. L. et Philos. Doctor, / in reg. lit. Universitate hungar. / Philocaliae et Philologiae Professor, / ect. ect.*

Jelzése lent balra: *Ensle pinx.*, jobbra: *Ehrenreich sc.*

MNM TKCS, ltsz. 6593 B

Pataky 1951, 114, 119. sz.

Göttingeni egyetemi tanulmányai idején lett szabadkőműves. Miután 1791-ben hazatért, újjáélesztette a balasagyarmati páholyt. Pesten feltehetően a Hét csillaghoz

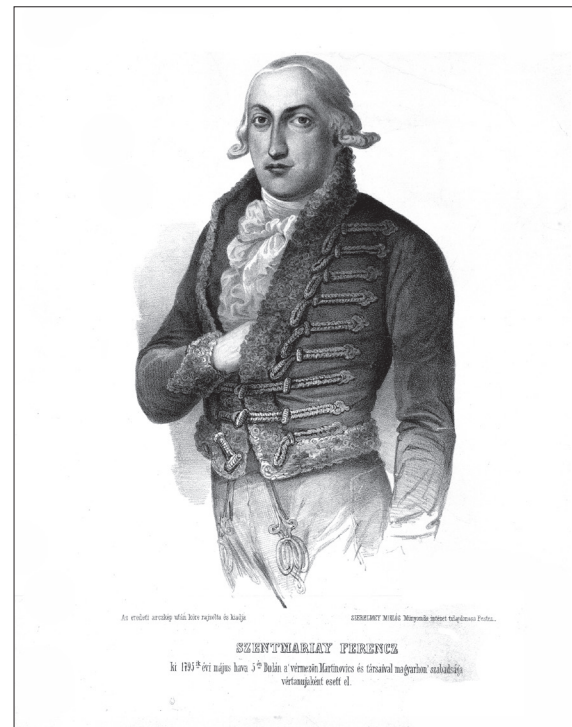
címzett páholy összejövetelein vett részt. 1798-ban Pesten német nyelvű kritikai hetilapot, 1802-ben honismereti, természettudományi és irodalmi folyóiratot indított. 1802-ben a Göttingeni Tudós Társaság levelező tagja, 1831-ben a Magyar Tudós Társaság tagja, 1845-ben igazgatósi tagja, 1841-ben a Kisfaludy Társaság tagja.

Schedius wurde während seiner Universitätsstudien in Göttingen Freimaurer. Nachdem er 1791 nach Ungarn zurückgekehrt war, belebte er die Loge in Balassagyarmat wieder. In Pest nahm er vermutlich an den Versammlungen der Loge Zu den sieben Sternen teil. 1798 gründete er in Pest eine deutschsprachige Wochenzeitschrift, 1802 eine heimatkundliche, naturwissenschaftliche und literarische

Zeitschrift. 1802 wurde er korrespondierendes Mitglied der Gelehrtengeellschaft zu Göttingen, 1831 Mitglied der Ungarischen Gelehrtengeellschaft, 1845 Mitglied ihres Direktorats, 1841 Mitglied der Kisfaludy Gesellschaft.

Schön 2000, 1348; *Futaky – Schwamm* 1987, 193.

SZENTMARJAY FERENC PUBLICISTA, FORDÍTÓ (1767–1795) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON FERENC SZENTMARJAY (1767–1795), PUBLIZIST, ÜBERSETZER Szerelmey Miklós (1803–1875) Papír, litográfia; 46,2 × 34,4 cm Felirata lent középen: SZENTMARIAY FERENCZ / ki 1795-ik évi május hava 5-én Budán a' vérmezőn Martinovics

és társaival magyarhon' szabadsága / vértanújaként esett el. Jelzése lent kétoldalt: Az eredeti arckép után kőre rajzolta és kiadja SZERELMEY MIKLÓS Műnyomda intézet tulajdonosa Pesten.

Másodpéldánya kiállítva a Magyar–francia kapcsolatok c. kiállításon, Montmorency, 1986, Kat. 88. sz.

MNM TKCS, ltsz. 3/1919 Gr.

1794-től a Szabadság és Egyenlőség Társaságának igazgatója.

Ab 1794 war Szentmarjay Direktor der Gesellschaft für Freiheit und Gleichheit.

SZENTMARJAY FERENC PUBLICISTA, FORDÍTÓ (1767–1795) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON FERENC SZENTMARJAY (1767–1795), PUBLIZIST, ÜBERSETZER

Kovács Mihály (1819–1892)

Olaj, vászon; 79 × 63 cm

Szentmarjay Pál és Josephine ajándéka 1882-ben.

MNM TKCS, ltsz. 83

VERSEGHY FERENC NYELVÉSZ, KÖLTŐ, ÍRÓ, MŰFORDÍTÓ, ESZTÉTA (1757–1822) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON FERENC VERSEGHY (1757–1822), SPRACHWISSENSCHAFTLER, DICHTER, SCHRIFTSTELLER, ÜBERSETZER UND ÄSTHET

Höfel Balázs (1792–1863)

Acélmetszet; 218 × 135 mm

Felirat: „VERSEGHY FERENCZ született Tisza-Szolnokon Aprilis' 3^{kán} 1757. meghaltt Budán December' 15^{kén} 1822.”

PIM Művészeti és Relikviatár, Képzőművészeti Gyűjtemény 87.22.1

Verseghy tanulmányait Egerben, majd Pesten végezte. 1778-tól a pálos rend tagja volt, annak felosztatása után tábori lelkészként, majd világi értelmiségiként, műfordítóként, szerkesztőként dolgozott, többek közt a kassai Magyar Museumnál. Kétszer sikertelenül pályázta meg a cenzori tisztséget. 1794-ben letartóztatták, 1803-ig raboskodott. A fogság után főként Budán élt, ahol nevelőként és tankönyvíróként, illetve egyházi szakfordítóként tevékenykedett haláláig. Hatalmas életművében egyaránt található filozófiai tanköltevények, érzékeny dalok, zeneelméleti, nyelvészeti és esztétikai tanulmányok, színdarabok és satirikus eposz, magyar, német, latin és francia nyelven. Műfordítói munkássága a héber zsoltároktól a kortárs Kotzebue-drámákig terjed. Bár szabadkőműves mivoltát eddig nem sikerült igazolni, kapcsolathálójában az 1780-as évektől, de a fogság után is szép számmal akadnak páholytagok. 1787 táján tervezetet állított össze egy pesti olvasótársasághoz, magas közjogi méltóságok névsorával, akik között több szabadkőművest találunk. A metszet illusztrációként készült Sággy Ferenc *Verseghy Ferencz Maradványai és Élete* című kötetéhez (Buda, 1825), Karl August Avenarius, Magyarországon és Erdélyben működő német festő (1788–1831) festménye nyomán.

Verseghy war ab 1778 Mitglied des Paulinerordens. Nach dessen Aufhebung arbeitete er als Militärgeistlicher, später als weltlicher Intellektueller, Übersetzer und Redakteur, u.a. bei dem Kaschauer Ungarischen Museum. 1794 wurde er verhaftet, bis 1803 war er in Haft. Nach der Befreiung lebte er hauptsächlich in Ofen, wo er bis zu seinem Tode als Erzieher, Lehrbuchautor und Übersetzer tätig war. Obwohl eine freimaurerische Wirksamkeit bei ihm

bis heute nicht nachgewiesen werden konnte, gab es in seinem Netzwerk seit den 80er Jahren, aber auch nach seiner Befreiung mehrere Logenmitglieder. Um 1787 schrieb er den Entwurf zu einer Lesegesellschaft in Pest.

Császár 1903; Szurmay 1996; Debreczeni 2009; Kecskeméti 2011.

KIS-VICZAI (VICZAY) JÓZSEF ORVOS (1746–1810) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON JÓZSEF KIS-VICZAI (VICZAY) (1746–1810), ARZT

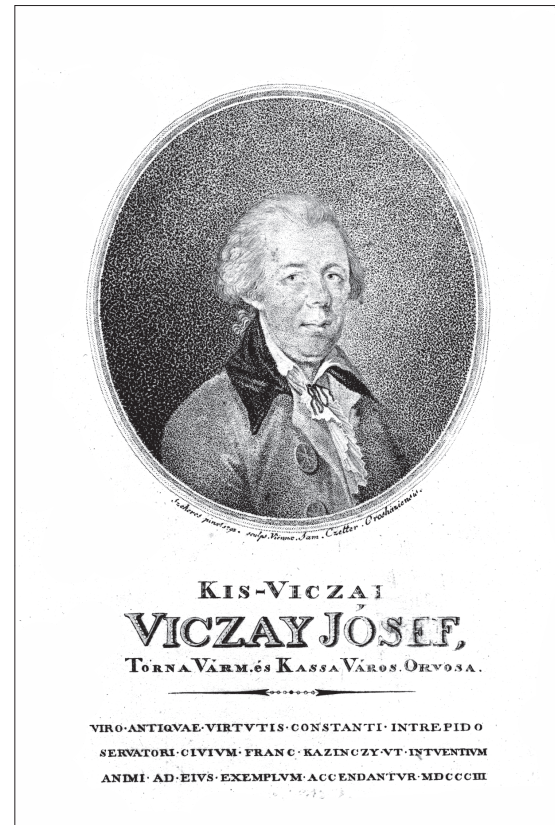
Czetter (Tzetter) János Sámuel (1770–1829 után?) [Wagner József Frigyes] (Szekeres) (18. sz. vége – 19. sz. eleje) után, [1827.]

Papír, rézmetszet; 26,5 × 17,5 cm (p), 18,2 × 11,6 cm (gr)
Felirat a képmező alatt középen: *KIS-VICZAI / VICZAY JÓSEF, / TORNA VÁRM. és KASSA VÁROS. ORVOSA. / VIRO · ANTIQVAE · VIRTVTIS · CONSTANTI · INTREPIDO / SERVATORI · CIVIVM · FRANC · KAZINCZY · VT · INVENTIVM / ANIMI · AD · EIVS · EXEMPLVM · ACCENDANTVR · MDCCCIII.*

Jelzése az ovál alatt ívesen: *Szekeres pinxt. 1793. sculps. Viennae. Sam. Czetter. Orosháziensis.*

SOMK Képzőművészeti Gyűjtemény, ltsz. VIII/4-77.331.1

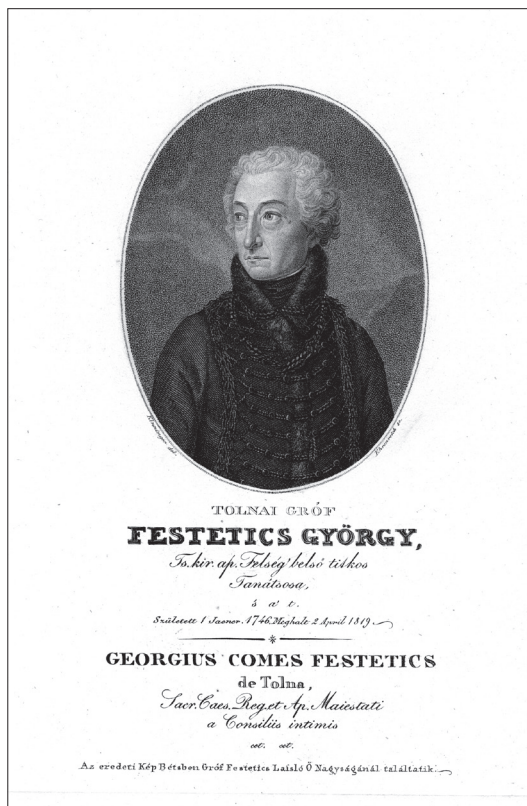
Kassa város és Torna vármegye rendes orvosa. 1793-ban a Rettenthetetlen erényhez címzett kassai páholy első felügyelője, Kazinczy barátja. 1794. július 17-én az Egyesüléshez címzett kassai páholy székmasterévé választották. A metszetet Kazinczy készítette, aki Viczay halála után megírta életrajzát. Jobbra néző en face mellkép oválban.

Kis-Viczai war Arzt der Stadt Kaschau und des Komitats Torna und ein Freund von Kazinczy. 1793 wurde er erster Aufseher der Kaschauer Loge Intrepida Virtutis 1794 wurde er zum Stuhlmeister der Kaschauer Loge Zur Vereinigung gewählt.

Felső Magyar Országai Minerva, 3(1827), 3, 1267–1272.

Gyűjtők, mecénások / Sammler, Mäzene

GRÓF FESTETICS GYÖRGY MECÉNÁS, A GEORGIKON ALAPÍTÓJÁNAK (1755–1819) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON GRAF GYÖRGY FESTETICS (1755–1819), MÄZEN, BEGRÜNDER DES GEORGIKONS

Vinzenz Georg Kinninger (1767–1851) és Ehrenreich Sándor Ádám (1784–1852)

Papír, pontozó modorú rézmetszet; 256 × 180 mm

Felirata lent közepén: TOLNAI GRÓF FESTETICS GYÖRGY, / *Ts. Kir. Ap. Felség' belső titkos / Tanácsosa, / s' a' t. / Született 1 Jaener. 1746. Meghalt 2 April 1819. / GEORGIUS COMES FESTETICS / de Tolna, / Sacr.*

Caes. Reg. et Ap. Maiestati / a Consiliis intimis / ect. ect. / Az eredeti Kép Bétsben Gróf Festetics László Ő Nagyságánál található.

Jelezve balra lent: Kinninger del., jobbra lent: Ehrenreich sc. MNM TKCS, ltsz. 1468 C II

Pataky 1951, 111, 69. sz.

1782-ben tagja lett az Igaz egyetértéshez címzett bécsi páholynek. Ugyanitt 1784-ben mesterré avatták. 1786-ban az Igazsághoz címzett bécsi páholyban a 488. sorszámmon tartották nyilván. Jelentős iskolaalapító, tudomány- és irodalom pártoló tevékenységet folytató. Támogatta az *Uránia* (1794–1795) c. folyóirat és 1798–1799-ben a *Magyar Minerva* c. könyvsorozat kiadását. A könyvtárát őrző keszthelyi Helikon Könyvtárban mintegy huszonöt, 1779–1800 között megjelent szabadkőműves és rózsakeresztes vonatkozású kiadvány található. 1802-ben a Göttingeni Tudós Társaság tiszteletbeli tagja.

Festetics war Mitglied mehrerer Freimaurerlogen. Er übte eine bedeutende Tätigkeit als Schulgründer sowie als Wissenschafts- und Litaraturförderer aus. In der Bibliothek Helikon von Keszthely, in der seine Bibliothek heute aufbewahrt wird, befinden sich etwa 25 zwischen 1779 und 1800 erschienene Werke mit einem Freimaurer- und Rosenkreuzerbezug. 1802 wurde er Ehrenmitglied der Gelehrtenengesellschaft zu Göttingen.

Irmen 1994, 83, 180, 324; *Kurucz* 2013, 96, 118–119.

A BÉCSI IGAZ EGYETÉRTÉS PÁHOLY FOLYÓIRATÁNAK SZÁMA MELLÉKLETTEL FESTETICS GYÖRGY KÖNYVTÁRÁBAN / ZEITSCHRIFTENNUMMER DER WIENER LOGE ZUR WAHREN EINTRACHT MIT ANHANG IN DER BIBLIOTHEK VON GYÖRGY FESTETICS

Journal für Freymaurer. Als Manuskript gedruckt für Brüder und Meister des Ordens.

Herausgegeben von den Brüdern der [Loge] zur wahren Eintracht im Orient von Wien.

Dritten Jahrgangs. Zweytes Vierteljahr.

Wien, Wappler, 5786 [1786]

266 oldal [bekötetlen]

HK Periodica 24/8.

A folyóiratszám címlapján látható sorszám (488) föltehetően a kéziratként terjesztett Journal adott kötetének a sorszáma. A folyóiratszám többek között reflektál II. József szabadkőműveseket sújtó rendeletére. A nyomtatott melléklet címe: *Versammlungs-Rede der R. C. des alten Systems*. A címlapon kézírással: „Gehalten vom Br[uder] Heliconus. Am 21. 9. 79.” Azaz a beszédet tartotta Helicon testvér (17)79. szeptember 21-én. A beszéd szerzője Karlheinz Gurlach szerint Johann Christoph Wöllner (1732–1800), a berlini Heliconus arany- és rózsakeresztes kör nagymestere, a dátum a kör megalapításának idejére utal. A kiadvány jelezheti Festeticsnek a monarchia határain túlnyúló szabadkőműves kapcsolatrendszerét.

Cséby 2013; Főríz 2014.

ID. GRÓF RÁDAY GEDEON KÖLTŐ, IRODALOMSZERVEZŐ, MECÉNÁS (1713–1792) KÉPMÁSA / PORTRÁT VON GRAF GEDEON RÁDAY D. Ä. (1713–1792), DICHTER, LITERATURORGANISATOR, MÄZEN

Thomas Klimess (18. század második fele) és Quirin Mark (1753–1811), 1788

Papír, rézmetszet; 149 × 101 mm

Körirata fent: IDŐSB GRÓF RÁDAY GEDEON.

Felirata lent középen: Édesb hangzatokhoz.. / szoktatván fülünket / Nemes érzésire / olvasztá szivünket.

Jelzése lent jobbra: *Thomas Klimess pinxit 1788.*, balra: *Qu. Mark sc.*

Latin nyelvű felirattal ellátott változata, melyet a felirat szerint Kazinczy Ferenc készíttetett, kiállítva a Művészet Magyarországon 1780–1830. c. kiállításon, Magyar Nemzeti Galéria, 1980, Kat. 73. sz. MNM TKCS, ltsz. 105 II

Neve megtalálható a Hallgatagsághoz címzett budai páholy tagjainak névsorában. 1783-tól tagja volt a Draskovics-obeszervancia főpáholyának, a Nagyszívűségnek. 1784-től az osztrák tartományi páholyhoz tartozó, Koronázott reményhez címzett páholyának is tagja volt. A Ráday Gyűjtemény könyvtárában található, jórészt az 1780-as években megjelent, közel száz szabadkőműves nyomtatvány tanúsítja élénk érdeklődését a mozgalom iránt. Kéziratgyűjteményével támogatta Aranka György erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságát.

Ráday war Mitglied mehrerer Freimaurerlogen. Die in der Sammlung Ráday heute aufbewahrten, größtenteils in den 80er Jahren des 18. Jahrhunderts erschienenen etwa zwanzig Freimaurer-Druckschriften zeugen von seinem regen Interesse an der Freimaurerbewegung. Mit seiner Manuskriptsammlung unterstützte er die Siebenbürger Ungarische Sprachgesellschaft von György Aranka.

Jászberényi 2003, 41–42.

GRÓF SZÉCHÉNYI FERENC KÖNYVTÁR- ÉS MÚZEUM-ALAPÍTÓ, MECÉNÁS (1754–1820) KÉPMÁSA / PORTRÁT VON GRAF FERENC SZÉCHÉNYI (1754–1820), BIBLIOTHEKS- UND MUSEUMSGRÜNDER, MÄZEN Czetter Sámuel (1758–1819 után), 1798
Papír, pontozó modorú rézmetszet; 205 × 132 mm
Körirata: COM. FRANC. SZÉCHÉNYI de SÁRVÁRI F. VIDÉK. S. C. et R. A. M. CAM. et INT. STAT. CONS. ORD. S. JANUAR. M. CRUC. EQUES.

Felirata lent középén: Patriae commodis et honori / se suaque.

Jelzése balra lent: *Sam. Czetter. Hungarus. sculpsit. Vienne. 1798.*

MNM TKCS, ltsz. 117 II.

Pataky 1951, 96, 47. sz.

Neve megtalálható a Hallgatagsághoz címzett, 1783/84-ben Pozsonyból Budára áthelyezett páholy tagjai között. 1785-ben mesterként az Arany kerékhez címzett monyorókeréki, 1786-ban az Első ártatlansághoz címzett budai páholyban tűnik fel. 1790. okt. 3-án több szabadkőműves részvételével összejövetelet rendezett, melyen egy magyar tudós társaság létrehozásáról tárgyaltak. Ez az összejövetelet tekinthető az 1792-es országgyűlésre e tárgyban összeállított törvényjavaslat egyik előzményének. Az 1790-es évek első felében kapcsolatot tartott több radikális gondolkodóval; a jakobinus perben elítélt és kivégzett szabadkőműves Hajnóczy Józsefet titkáraként alkalmazta. 1802-ben felajánlotta a nemzetnek könyv-, érem- és régiséggyűjteményét, mely alapja lett a Magyar Nemzeti Múzeumnak és az Országos Széchényi Könyvtárnak. Könyvtára katalógusát kinyomtatta, és elküldte uralkodóknak, tudományos intézeteknek, tudósoknak. 1803-ban a Göttingeni Tudós Társaság tiszteletbeli tagja. 1804-ben a jénai, 1811-ben a varsói tudós társaság, a következő évben a bécsi művészeti akadémia választotta tagjává.

Széchényi war Mitglied mehrerer Freimaurerlogen. In der ersten Hälfte der 90er Jahre pflegte er Kontakt mit radikalen Denkern. Der im Jakobinerprozess verurteilte und hingerichtete Freimaurer József Hajnóczy wurde von ihm als Sekretär angestellt. 1802 bot er der Nation seine Bücher-, Münz- und Antiquitätensammlung an, die als Grundlage für das Ungarische Nationalmuseum und für die Ungari-

sche Nationalbibliothek Széchényi diente. Er ließ den Katalog seiner Bibliothek drucken und schickte die Exemplare Herrschern, wissenschaftlichen Instituten und Gelehrten zu. 1803 wurde er Ehrenmitglied der Gelehrtenengesellschaft zu Göttingen. 1804 wurde er von der Gelehrtenengesellschaft in Jena, 1811 von der in Warschau, im darauffolgenden Jahr von der Wiener Kunstakademie zum Mitglied gewählt.

Schön 2000, 1341–1342; *Péter* 2013, 2621–2622;

Futaky – Schwamm 1987, 194.

GRÓF SZÉCHÉNYI FERENC KÖNYVTÁR- ÉS MÚZEUM-ALAPÍTÓ, MECÉNÁS (1754–1820) KÉPMÁSA / PORTRÁT VON GRAF FERENC SZÉCHÉNYI (1754–1820), BIBLIOTHEKS- UND MUSEUMSGRÜNDER, MÄZEN

Ismeretlen festő, 19. század eleje

Olaj, vászon; 47,5 × 36 cm

Vétel Vozáry Jánostól 1896-ban.

MNM TKCS, ltsz. 820

ARANKA GYÖRGY LEVELE GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCHEZ / BRIEF GYÖRGY ARANKAS AN GRAF FERENC SZÉCHÉNYI

Marosvásárhely, 1803. március 12.

1+1 autográf kéziratlap

Ex Bibl. Com. F. Széchényi.

OSZK Kézirattár, Levelestár

Aranka György Széchényi könyvtáralapítását dicséri. Mentegetőzik, hogy magyarul ír neki, de hangsúlyozza: Erdélyben ezt nem tekintik tiszteletlenségnek.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY (1773–1805) ÓDÁJA GRÓF SZÉCHÉNYI FERENCHEZ / ODE VON MIHÁLY CSOKONAI VITÉZ (1773–1805) AN GRAF FERENC SZÉCHÉNYI *A' n[agy] mélt[óságú] gróf Szécsényi Ferentz ő exc[ellenciá]ja nemzeti könyvtárjára, melly hozzám Kúlsár Úr által érkezett = Ódák két könyvben*, Csokonay Vitéz Mihály által. Nagyvárad, Máramarossi Gottlieb Antal, 1805.

136 oldal; 84–88: Második könyv, VIII.

OSZK 814.357

Csokonai életkorából adódóan valószínűleg nem lehetett szabadkőműves, mert nagykorúsága idején már életbe léptek a páholyokat korlátozó intézkedések. Szellemi és baráti közösségének azonban számos tagja részt vett a mozgalomban: Pálóczi Horváth Ádám, Kazinczy Ferenc, Sárközy István, valószínűleg Földi János. Módja volt elmélyedni a szabadkőműves szimbolikában, több versében találunk erre utalásokat. Blumauer, Schickaneder (*A varázsfuvola*), Haydn-dalok stb. fordítójaként szintén jártasnak kellett lennie ebben, akárcsak a könyvtáralapító Széchenyi Ferenc és a Dunántúl új szellemi központját megteremtő Festetics György iránti tisztelete miatt, akiknek több művét dedikálta. Az életmű több korszakából összeválogatott Ódák c. kötet megjelenését már nem érte meg. Az OSZK jelen példánya csonka (a 35–46. és a 119–122. oldalak hiányoznak); több korai possessora ismert: „Lukáts Mihályé d. 5. Nov 1808 Alyand[ék]”; „Ez a Könyv Nemes Verótzai Sándoré 1837dikb[en]”; „Farkas Sándor könyvtárából 1890 év”. A cenzor által kihagyatott részekre néhol utólag, más kiadások nyomán kézzel beírták a megfelelő sorokat.

Zahlreiche Mitglieder des Freundeskreises von Csokonai waren Freimaurer. Er stand in Kontakt mit dem Bibliotheksgründer Ferenc Széchenyi und mit György Festetics,

der in Keszthely ein neues kulturelles Zentrum Transdanubiens schuf.

Jászberényi 2003, 105–115.

Michel Comte de Witzay

GRÓF VICZAY (II.) MIHÁLY MŰGYŰJTŐ, NUMIZMATIKUS (1757–1831) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON GRAF MIHÁLY VICZAY (II.) (1757–1831), KUNSTSAMMLER, NUMISMATIKER

Friedrich Johann Gottlieb Lieder (1780–1859) és Karl Jautz (1780–1863), 1800 körül

Papír, mezzontinto; 304 × 195 mm

Felirata lent középen: *Michel Comte de Witzay*

Jelzése balra lent: *Peint par G. Lieder.*, jobbra lent: *Gravé par Jauz.*

OSZK Régi Nyomtatványok Tára App. M. 157.

A derékkép Napóleon-kabátban, a császár jellegzetes kéztartásával, Napóleon tisztelőjeként ábrázolja. Először a Biztonsághoz, majd 1782-től az Egyesüléshez címzett pozsonyi páholy tagja. 1782-ben gróf Szapáry Pállal küldöttként részt vett a wilhelmsbadi szabadkőműves konvent ülésén, ahol lovagi fokra emelték. Hédervári kastélyában tovább fejlesztette az apjától örökölt könyv-, műtárgy- és éremgyűjteményt; az utóbbit külföldi szakemberek segítségével feldolgozta, katalógusait megjelentette. Kastélya mellett angolkertet létesített, melyben rejtett szimbolikát hordozó emlékművet állított az 1794/95-ös jakobinus per áldozatainak. Az 1800-as évek elejétől Brudern József báró kozmopolita-liberális baráti köréhez tartozott; jelentős szerepet játszott az ugyanezen körhöz tartozó Fejérvári Gábor műgyűjtő, szabadkőműves formálódásában. 1811-ben több mint kétszáz római érmet adományozott a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Gyűjteménye, mely az egyik legjelentősebb főúri gyűjtemény volt az országban, halála után nagyrészt szétszóródott.

Das Gürtelbild stellt Viczay in napoleonischer Uniform, mit der typischen Handhaltung des Kaisers, als einen Verehrer Napoleons dar. Anfangs war er Mitglied der Preßburger Loge Zur Sicherheit, dann ab 1782 der Loge Zur Vereinigung. 1782 nahm er zusammen mit Graf Pál Szapáry als Delegierter an den Sitzungen des Wilhelmsbader Freimaurerkonvents teil. In seinem Schloss in Hédervár baute er die von seinem Vater geerbte Bücher-, Kunst- und Münzsammlung aus. Die Münzsammlung bearbeitete er mit Hilfe von ausländischen Fachleuten und veröffentlichte die Kataloge. An seinem Schloss legte

er einen englischen Garten an, in dem er den Opfern des Jakobinerprozesses von 1794/95 ein Denkmal mit verborgener Symbolik errichtete.

Hammermayer 1980, 91–94; *Szentesi* 2011; *Tüskés* 2017.

GRÓF VICZAY (II.) MIHÁLY MŰGYŰJTŐ, NUMIZMATIKUS (1757–1831) SZEMÉLYI ÉRME / PORTRÄTMEDAILLE VON GRAF MIHÁLY VICZAY (II.) (1757–1831), KUNSTSAMMLER, NUMISMATIKER

Karl Wilhelm Becker, 1810 körül

Vert ezüst; 25–26 mm, 12,92 g

Hátlapi feliratok. Mezőben: *MIXAEA / ΚΩΜΕΣ*. Szelvényben: *A. OYIKIAY*.

MNM É ltsz. R.III.542

Huszár 127, 542. sz.

Az előlapon Viczay Mihály jobbra néző feje, a nyak mögött elmosódott >B P mesterjegy. A hátlapon lépő ló jobbra.

GRÓF VICZAY (II.) MIHÁLY MŰGYŰJTŐ, NUMIZMATIKUS (1757–1831) SZEMÉLYI ÉRME / PORTRÄTMEDAILLE VON GRAF MIHÁLY VICZAY (II.) (1757–1831), KUNSTSAMMLER, NUMISMATIKER

Karl Wilhelm Becker, 1810 körül

Vert ezüst, 19–20 mm, 5,77g

Hátlapi felirat. Szelvényben: *ΕΔΕΡΟΥΑΡΙΩΝ*.

MNM É ltsz. 11.1874

Huszár 127, 543. sz.

Az előlapon Viczay Mihály balra néző feje, a nyak mögött két, egymásba tolt V betű. A hátlapon Victoria/Niké bigát hajt balra, egy Calesz-i érem után. A vágató lovak fel-
emelt lába alatt >B P mesterjegy.

GRÓF VICZAY (II.) MIHÁLY MŰGYŰJTŐ, NUMIZMATIKUS (1757–1831) SZEMÉLYI ÉRME / PORTRÄTMEDAILLE VON GRAF MIHÁLY VICZAY (II.) (1757–1831), KUNST-SAMMLER, NUMISMATIKER

Karl Wilhelm Becker, 1810 körül

Vert ezüst, 28 mm, 12,86 g

MNM É ltsz. Delhaes I. 985.

Huszár 127, 544. sz.

Az előlapon Viczay Mihály jobbra néző feje keretben, a nyak mögött két, egymásba tolt V betű. A hátlapon quadriga hajtóval jobbra, Victoria/Niké repülve koszorúzza a hajtót, egy szirakuzai érem után. A lovak szügye alatt >B P mesterjegy.

GRÓF VICZAY (II.) MIHÁLY MŰGYŰJTŐ, NUMIZMATIKUS (1757–1831) SZEMÉLYI ÉRME / PORTRÄTMEDAILLE VON GRAF MIHÁLY VICZAY (II.) (1757–1831), KUNST-SAMMLER, NUMISMATIKER

Karl Wilhelm Becker, 1810 körül

Vert ezüst, 27,5–29,5 mm, 14,47 g

MNM É ltsz. 10.1880.1.

Huszár 128, 545. sz.

götte pálma, a ló nyaka alatt a mintául szolgáló szicíliai pun érem feliratát imitáló jelsor.

Jenkins 1977, 8, 35, plate 14, Nr. 187; *Torbágyi* 1993, Nr. 637.

Az előlapon Viczay Mihály jobbra néző feje keretben, a nyak mögött >B P mesterjegy. A hátlapon lófej balra, mö-

GRÓF VICZAY (II.) MIHÁLY MŰGYŰJTŐ, NUMIZMATIKUS (1757–1831) SZEMÉLYI ÉRME / PORTRÄTMEDAILLE VON GRAF MIHÁLY VICZAY (II.) (1757–1831), KUNSTSAMMLER, NUMISMATIKER
 Karl Wilhelm Becker, 1810 körül
 Vert ezüst, 29 mm, 14,61 g
 Hátlapi feliratok. Mezőben: *MIXAEA / ΚΩΜΕΣ*. Szelvényben: *A. ΟΥΚΙΛΑΥ*.
 MNM É ltsz. Delhaes I. 984.
Huszár 128, 546. sz.

Az előlapon Viczay Mihály jobbra néző feje keretben, a nyak mögött két, egymásba tolt V betű. A hátlapon lépő ló jobbra, a ló szügye alatt >B mesterjegy.

Állami tisztségviselők / Staatsbeamten

GRÓF NICZKY ISTVÁN HELYTARTÓSÁGI TANÁCSOS, FŐISPÁN, SZABADKÖMŰVES NAGYMESTER (1750–1777) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON GRAF ISTVÁN NICZKY (1750–1777), STATTHALTEREIRAT, OBERGESPAN, FREIMEURER-GROSSMEISTER
 Ismeretlen mester, 1780 körül
 Olaj, vászon; 94 × 70 cm
 Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.
 MNM TT Szabdkömvűves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.1275

Baljában páholykalapácsot tart, jobbát mellénye nyílásába rejti. Előtte kék terítőn holdsarló és koponya. Az utóbbi a szabdkömvűves beavatás állandó kelléke; itt a Nap helyén ábrázolva föltehetően Niczky korai halálára utal. 1768-ban a pesti katonai páholyban avatták inassá. Az 1770-es

években „a magyarországi szabadság szabadkőművessége”, az ún. Draskovich-rendszer egyik alapítója. Részt vett az alapszabályok és szertartások kidolgozásában. Jelentős szerepet játszott a horvátországi szabdkömvűves mozgalom megszervezésében, páholyalapításokban, így az első varasdi páholy (1772), az eszéki (1773) és a körösi (1775 körül) páholyok életre hívásában. A varasdi páholy első főmestere, majd az 1775-ben a reformált rendszerű nagypáhollyá egyesített horvátországi páholyok első helyettes nagymestere volt.

Niczky wurde 1768 in der Pester Militärloge als Lehrling aufgenommen. In den 70er Jahren war er Mitbegründer der „Freimaurerei der ungarischen Freiheit“, des sog. Draskovich-Systems. Er beteiligte sich an der Ausarbei-

tung der Statuten und Rituale und spielte eine bedeutende Rolle in der Organisierung der kroatischen Freimaurerbewegung, so z.B. in der Gründung der Warasdiner (1772), der Essegger (1773) und der Köröser (um 1775) Logen. Er war der erste Stuhlmeister der Warasdiner Loge, später wurde er erster stellvertretender Großmeister der 1775 zu einer reformierten Großloge vereinten kroatischen Logen.

Abafi 2012, 35; *Jancsó* 1936, 130, 132–133, 199–200.

BÁRÓ PODMANICZKY JÓZSEF KÖZGAZDÁSZ, FŐISPÁN (1756–1823) KÉPMÁSA / PORTRÄT VON BARON JÓZSEF PODMANICZKY (1756–1823), ÖKONOM, OBERGESPAN Ismeretlen mester, 1800/1823
Papír, litográfia, 200 × 160 mm, lapméret 460 × 280 mm
ELTE EK KRNY KEP05701

Egyetemi tanulmányait Göttingenben végezte, s feltehetően itt került kapcsolatba a szabadkőműves mozgalommal. Az 1770-es évek végén hosszú külföldi tanulmányutat tett. Londonban Bogdanich Imre Dániel, a budai csillagvizsgáló munkatársa részére vásárolt egy Hadley-féle szeksztanst a Lipszky-féle új földabrosz készítéséhez. 1780-ban a Royal Society tagja. Az 1780-as évek első felében a Hallgatagsághoz címzett pozsonyi páholy tagja, a Ferdinande Caroline nevű hamburgi páholy külső tagja. 1782–1783-ban többször látogatta a bécsi Igaz egyetértéshez páholy üléseit. 1786-ban csatlakozott a budai Első ártatlansághoz címzett páholyhoz, melyben szónokká, a következő évben főmesterré választották. 1789-ben javasolta a páholy pihentetését. 1791-ben megírta az osztrák vámrendszer kritikáját. Neve többször szerepel a Bécsbe küldött ügynöki jelentésekben. Párizsban barátságot kö-

tött Tittel Pállal, a Gellért-hegyi csillagvizsgáló későbbi igazgatójával.

Podmaniczky absolvierte seine Universitätsstudien in Göttingen, und kam vermutlich hier mit der Freimaurerbewegung in Kontakt. Ende der 70er Jahre unternahm er eine lange Studienreise. 1780 wurde er Mitglied der Royal Society. In der ersten Hälfte der 80er Jahre wurde er Mitglied der Preßburger Loge Zur Verschwiegenheit und Außenmitglied der Hamburger Loge Ferdinande Caroline. 1782–1783 nahm er an den Sitzungen der Wiener Loge Zur wahren Eintracht mehrmals teil. 1786 schloss er sich der Ofner Loge Zur ersten Unschuld an, von der er zunächst zum Redner, im darauffolgenden Jahr zum Großmeister gewählt wurde. 1789 schlug er die Deckung der Loge vor.

Jancsó 1936, 208–210; *Kajtár* 1974; *H. Balázs* 1979; *Vargha* 1994; *Irmén* 1994, A: 46, 47, 54, 235.

BÁRÓ PODMANICZKY JÓZSEF (1756–1823) KÖNYVE A VÁMREFORMRÓL / BARON JÓZSEF PODMANICZKYS BUCH (1756–1823) ÜBER DIE ZOLLREFORM
Principia vectigalis tricesimalis per Excellentissimum Dominum L[iber] B[aro] Josephus Podmanitzky *pro Deputatione Commerciali elaborata* [1791]
Pozsony, Ludwig Weber, 1826.
33 oldal
OSZK 503.158/8

Podmaniczky 1785 és 1807 között a Helytartótanács tagja; a magyarországi közgazdaságtan egyik megújítója. Mecénásként, zene- és színházkedvelőként ismert; állító-

lag Carl Philipp Emanuel Bach tanította csembalózni, s a hétéves Liszt Ferenc az ő felkérésére lépett fel első ízben. Péczeli József neki ajánlotta a *Henriást* (1786); a Magyar Játzó Színi Társulat első főigazgatójaként színházi szabályzatot írt. A vámrendszer átalakításáról szóló művét 1791-ben írta, de csak halála után, 1826-ban jelent meg egy nyomdai kolligátum (*Elaborata excelsae Regnicolaris Deputationis i commercialibus articulo 67. anni 1791. ordinatae*) 8. darabjaként, és talán önállóan is. A kolligátum kilenc törvénycikkelyt közöl, valamennyi az 1791. évi 67. törvényhez köthető, és kereskedelmi témájú.

Podmaniczky war von 1785 bis 1807 Mitglied der Statthaltereien. Er gilt als Erneuerer der Ökonomie in Ungarn. Sein Werk über die Umgestaltung des Zollsystems schrieb er 1791, das jedoch erst nach seinem Tod, 1826 erschienen ist.

GERAARD FREIHERR VAN, SWIETEN ORVOS (1700-1772)
KÉPMÁSA / PORTRÄT VON GERAARD FREIHERR VAN SWIETEN (1700–1772), ARZT

Mansfeld (Mannsfeld), Johann Ernst (1739-1796), [1772.]
Papír, rézmetszet; 16,4 × 10,3 cm (körülvágva)

Felirat a talapzaton: *Gerard Freih. van Swieten / Comend. des Ritterord. von H. Stephan / J. K. K. A. Maiest. Hofrath u. erster Leibarzt / Geboren d. 7. May 1700. gestorben d. 18. Juny 1772.*

Jelzése jobbra lent: *J. E. Mansfeld sc.*

SOMK Képzőművészeti Gyűjtemény, ltsz. VIII/4-73.4.1

Van Swieten Mária Terézia holland származású udvari orvosa, egyetemi tanár, a bécsi császári könyvtár igazgatója. Az első bécsi orvosi iskola alapítója, egészségügy- és okta-

tásszervező. 1749-ben a Royal Society tagjává, 1751-ben a Svéd Királyi Tudományos Akadémia külső tagjává választották. 1770-ben Bécsben kelt levelében felhívja Wespri Istvánt, hogy mindent gyűjtsön össze, amit az orvosok a magyarországi és erdélyi gyógyvizekről írtak.

A talapzaton álló medaillonban jobbra néző profil mellkép. Előzékenyként megjelent a következő kiadványban: Ignaz Wurz: *Trauerrede auf den hochwohlgebohrnen Herrn, Herrn Gerard Freyherrn van Swieten [...]*, Wien, 1772.

Schulteisz 2000a, 7–14; Schulteisz 2000b, 82–85.

GRÓF BRUKENTHAL (BRUCKENTHAL) SÁMUEL (1721–1803) SZABADKÖMŰVES ÉRMÉNEK RÉZMETSZETŰ ÁBRÁZOLÁSA / KUPFERSTICHABBILDUNG DER FREIMAUERERMEDAILLE VON GRAF SÁMUEL BRUKENTHAL (BRUCKENTHAL) (1721–1803)

Weszerle József, *Hátrahagyott érmészeti táblái*. Szöveggel bővített második kiadás. Kiadja a Magyar Numizmatikai Társulat. I. kötet: *Képes táblák*, Bp., Pallas, 1911 (Tabulae Nummorum Hungaricorum), Tab. G V 7.

Papír, rézmetszet; 216 × 162 mm (teljes tábla); 45 × 94 mm (a kétoldali éremrajz mérete)

Az eredeti érem: Ismeretlen mester, 1744; vert arany, 48,3 mm, 43 g (ismeretlen helyen)

Előlapi körirat: STVDIO·SAPIENTIA·SILENTIO.

Kőkočka oldalán: C.S. / v. / BR.

Hátlapi körirat: ET NON FVCATA AMICITIA QVID

NOBILIVS. Szelvényben: HALÆ MDCCXLIV / D.XXIV.IVN.

MNM É Kézikönyvtár

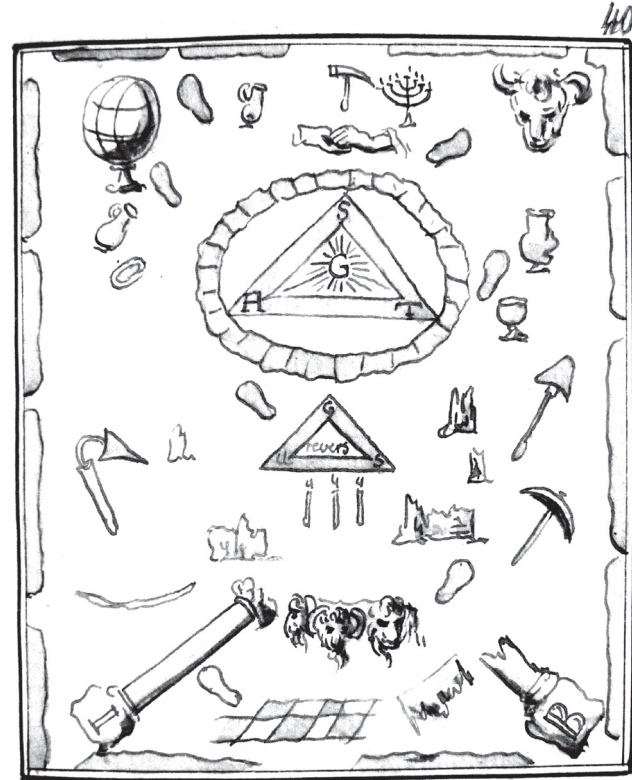
Az előlapon földgömb mellett ülő páholymester, jobb kezében mérőön, lábánál kőfaragó kalapács, derékszögvonalzó és kifaragott kőkočka, egyik oldalán háromszöggel. Balra posztamens két törött oszloppal. Fent koronás sas repül sugaras nap felé. A hátlapon középen egy lovagi, egy egyházi és egy polgári kéz kezét fog; alul Halle látképe, fent holdsarló és csillagok.

Gróf Brukenthal Sámuel 1743-ban vették fel a Három ágyúhoz címzett bécsi páholyba. Az érem hallei szabadkőműves kapcsolataira utal. A Három földgömbhöz címzett berlini páholy deputált szék mestere, ezt követően a szebeni páholy tagja. Műgyűjtő tevékenységét jénai és hallei

egyetemi tanulmányai alatt kezdte, majd Erdély kormányzójaként jelentős könyv-, kézirat-, kép-, érem-, régiség- és ásványgyűjteményt hozott létre Szebenben. Könyvtárát, melynek fejlesztésére külön alapítványt tett, megnyitotta a szebeni olvasókör tajainak.

Graf Sámuel Brukenthal wurde 1743 in die Wiener Loge Zu den drei Kanonen aufgenommen. Die Medaille von 1744 weist auf seine Freimaurerbeziehungen in Halle hin. Anschliessend war er Mitglied der Hermannstädter Loge. Mit der Kunstsammlertätigkeit begann er während seiner Universitätsstudien in Jena und Halle, später legte er als Gouverneur von Siebenbürgen eine bedeutende Buch-, Manuskript-, Bilder-, Münz-, Antiquitäten- und Mineraliensammlung an. Für den Ausbau der Bibliothek richtete er eine eigene Stiftung ein.

Huszár 1993, 19, 51. sz.; *Jancsó* 1936, 117–118, 250; *Șindilariu* 2011, 64, 133–134.

Grand Eccefois.

A KÜLÖNBÖZŐ SZABADKÖMŰVES PÁHOLYOK KÉPEINEK ÉS ÖLTÖZÉKEINEK GYŰJTEMÉNYE / SAMMLUNG DER SYMBOLE UND KLEIDUNGSSTÜCKE VON VERSCHIEDEN FREIMAURERLOGEN

Collection de 84 pièces de Tableaux et Habits de différentes Loges fait pour le Contentement des Fr... par le Fr... Löwen
H. n., 18. század

Papír, kötetes kézirat, 85[!] részben színezett tollrajz, f. 85.
AN Col. de doc. Muzeul Bruckenthal, A 6-8 m. u. n: 188

A gyűjteményt egy magát Löwennek nevező szabadkőműves páholytag készítette ismeretlen helyen, ismeretlen időpontban. A rajzoló feltehetően a páholyok közötti ter-

jesztésre szánta azzal a céllal, hogy a tagok megismerhessék az egyes fokozatok jellemző öltözékeit, szimbólumait. A kézirat további példányai megtalálhatók frankfurti, hágai, brnói és bécsi gyűjteményekben. A példányokban az ábrázolások sorrendje részben eltér egymástól, közülük legalább hármat ugyanaz a kéz rajzolt. (A képalírások átírását és fordítását l. a 7. függelékben.)

Die Sammlung wurde an unbekanntem Ort, zu unbekanntem Zeitpunkt von einem Logenmitglied namens Löwen angelegt. Sie war wahrscheinlich für die Verbreitung in den Logen bestimmt, um die Mitglieder mit den für die einzelnen Grade typischen Kleidungsstücken und Symbo-

len bekannt zu machen. Weitere Kopien des Manuskriptes finden sich in Sammlungen von Frankfurt, Den Haag, Brünn und Wien. Die Reihenfolge der Abbildungen ist in den verschiedenen Exemplaren teilweise unterschiedlich; mindestens drei von diesen wurden von derselben Hand gezeichnet.

JOSEPH KARL EDER BESZÉDE A NAGYSZEBENI SZABADKÖMŰVES PÁHOLYBAN / JOSEPH KARL EDERS REDE IN DER FREIMAURERLOGE ZU HERMANNSTADT

Joseph Karl Eder: *Literaria Miscellan[ea] Latomica in Consessu Sociorum privato proposita.*

(Nagyszében, 1790 előtt)

Fólió alakú kéziratlapok, f. 14.

OSZK Kézirattár, Fol. Germ. 155. 4–6.

Joseph Karl Eder (Eder József Károly, 1760–1810) bölcséleti doktor, abbé 1783-tól a nagyszebeni gimnázium költészettan tanára, később a normáliskola igazgatója és II. József tanügyi bizottságának tagja volt. Történeti kutatásokat folytatott a nagyszebeni, gyulafehérvári és más erdélyi levéltárakban, eredményeit értekezésekben adta közre. Közeli kapcsolatban állt Erdély egyházi és világi vezetőivel, többek között Batthyány Ignác püspökkel, Bruckenthal Sámuellel és Bruckenthal Mihálllyal. 1787 végén, többek között Gyarmathi Sámuellel együtt avatták szabadkőművessé a nagyszebeni Szent András páholyban. Tudományos eredményei elismeréseként I. Ferenc a művészetek és tudományok aranyérmével tüntette ki; 1798-ban a göttingeni tudós társaság tagjává választották.

Eder iratanyagában fennmaradt egy szabadkőműves vonatkozású, minden bizonnyal páholyülésen történő felolvasásra szánt beszédének kézírata. Ebben kifejtette, hogy a

szabadkőművesség „az erkölcsök akadémiája”, s akkor tehet eleget nemes célkitűzéseinek, ha a tagjai is jobb emberekké válnak munkálkodásuk során. Foglalkozik a lélek halhatatlanságának problémájával; úgy véli, a testvéreknek arra kell készülniük, hogy haláluk után az általuk legtöbbször becsült személyek fognak elfogulatlanul ítélni róluk. Nézete szerint az elhunyt testvérekről mondott emlékbeszédeknek tárgyilagosnak kellene maradniuk, a halottak rossz tulajdonságait sem lenne szabad elhallgatni, ahogyan a profán búcsúztatókban szokás. Végül örömeinek ad hangot, hogy együtt munkálkodhat testvéreivel a közjó érdekében.

Eder nagy szerepet játszott abban, hogy a nagyszebeni páholyban a tagok célul tűzték ki egy Erdély történetét bemutató kollektív munka megírását, amely azonban nem készült el. Az évek során nézetkülönbségek alakultak ki az eltérő nemzetiségű tagok között, ezért a páholy 1790 márciusában feloszlott. Eder más szervezetek munkájába is bekapcsolódott: levelezett például Aranka Györggyel, és gondozta több, a kolozsvári Kéziratkiadó Társaságnál megjelent történeti munka szövegét.

Joseph Karl Eder (1760–1810) war ab 1783 Poesielehrer am Gymnasium in Hermannstadt, später wurde er Direktor der dortigen Normalschule und Mitglied der Unterrichtscommission Josephs II. Er stellte historische Forschungen an. Ende 1787 wurde er in der Hermannstädter Loge Hl. Andreas aufgenommen. 1798 wurde er zum Mitglied der Gelehrtenesellschaft zu Göttingen gewählt. In seiner Rede, die für das Vorlesen in einer Logensitzung bestimmt war, führte er aus, dass die Freimaurerei die „Akademie der Sitten“ ist; sie kann ihre edlen Zielsetzungen nur erfüllen, wenn die Mitglieder durch ihre Tätigkeit auch bessere Menschen werden.

Şindilariu 2011, 123–124; *Miskolczy* 2016.

JOSEPH KARL EDER BESZÉDE A NAGYSZEBENI SZABADKÖMŰVES PÁHOLYRÓL, OLVASÓTÁRSASÁGRÓL ÉS A MAGYARORSZÁGI TUDÓS TÁRSASÁGOK TÖRTÉNETÉRŐL / JOSEPH KARL EDERS REDE ÜBER DIE FREIMAURERLOGE ZU HERMANNSTADT, DIE LESEGESELLSCHAFTEN UND DIE GESCHICHTE DER GELEHRTENGESELLSCHAFTEN IN UNGARN

Joseph Karl Eder: *Rede, welche bei Gelegenheit der Namensfeyer Sr. Excellenz des Freyherrn von Bruckenthal am 26. Aug. 1789 der Gesellschaft des hiesigen Leseinstitutes ist vorgelesen worden.*

(Nagyszében), 1789. augusztus 26.

Negyedrét alakú kéziratlapok, f. 20.

OSZK Kézirattár, Quart. Germ. 447.

Joseph Karl Eder részt vett a szabadkőművesek által létrehozott nagyszébeni olvasótársaság munkájában, mely az 1780-as évek második felében működött. 1789-ben, a Bruckenthal Sámuel névnapján a társaságban felolvasott beszédében felidézte a magyarországi tudós társaságok történetének néhány jeles eseményét, s rámutatott, mekkora jelentőséggel bírt e kezdeményezésekben a tudománypártoló uralkodók, például Hunyadi Mátyás vagy Bethlen Gábor támogatása. Méltatta külföldi tudósok (Bacon, Newton, Pope, Helvetius) teljesítményét, és a már működő akadémiák, köztük a francia szerepét. Ezt követően köszönetet mondott Bruckenthal Sámuelnek, aki biztosította az olvasókör gyűlései számára a megfelelő helyszínt, és könyvek beszerzésére is nagy figyelmet fordított.

Eder nahm an der Arbeit der von den Freimaurern gegründeten Hermannstädter Lesegesellschaft teil, die in der zweiten Hälfte der 80er Jahre tätig war. In seiner 1789, am Namenstag von Sámuel Brukenenthal gehaltenen Rede schilderte er einige bedeutende Ereignisse in der

Geschichte der ungarischen Gelehrtengeellschaften und verwies auf die Bedeutung der Unterstützung wissenschaftsfördernder Herrscher.

Miskolczy 2016.

GRÓF PÁLFFY KÁROLY JEROMOS POLITIKUS, ÁLLAMFÉRFI (1735–1816) SZEMÉLYI ÉRME / MEDAILLE DES POLITIKERS UND STAATSMANNES GRAF KÁROLY JEROMOS PÁLFFY (1735–1816)

Ismeretlen mester, 1782

Nyolcszögletű ezüst csegely, vert; 34–36,5 mm, 18,36 g
Előlapi felirat: CHARLES / IEROME COMTE / DE PALFFY / VICE CHANCELIER / AULIQUE D' HONGRIE / CHEV: DE L'ORDRE DE / LA TOISON D'OR / 1782.

MNM É ltsz. Delhaes I. 891.

*Huszá*r 1999, 410; *Weszerle* G. 1911, XXVII. 4.

Pálffy Károly Jeromos Mária Terézia és II. József politikáját támogató politikus volt, aki anyagilag is ösztönözte a magyar nyelvi és irodalmi törekvéseket. 1782-ben belépett a Megkoronázott reményhez címzett bécsi páholyba. A szabadkőművesség feladatát a nemzeti szellem ápolásában és a patrióta érzelmek terjesztésében látta. 1785-ben Ausztria nagy Tartományi Páholyának kiküldött nagymestere és a magyarországi provincia nagymestere lett. 1795-ben a Martinovics-mozgalom felszámolása után udvari utasításra parancsot adott a magyarországi szabadkőműves páholyok megszüntetésére.

A hátlapon: koronázott ovális pajzsos a Pálffy címer, kartusok között az aranygyapjas rend láncával, lent két babérág.

Károly Jeromos Pálffy war ein Politiker, der die Politik Maria Theresias und Josephs II. unterstützte und die sprachlichen und literarischen Bestrebungen in Ungarn auch finanziell förderte. 1782 trat er in die Wiener Loge Zur gekrönten Hoffnung ein. Als eine Aufgabe der Freimaurerei betrachtete er die Pflege des patriotischen Geistes. 1785 wurde er delegierter Großmeister der Großen Landesloge der Freimaurer von Österreich und Großmeister der ungarischen Provinz. Nach Zerschlagung der Martinovics-Bewegung im Jahre 1795 befahl er auf Anordnung des Hofes die Abschaffung der ungarischen Freimaurerlogen.

GRÓF PÁLFFY KÁROLY JEROMOS POLITIKUS, ÁLLAMFÉRFI (1735–1816) SZEMÉLYI ÉRME / MEDAILLE DES POLITIKERS UND STAATSMANNES GRAF KÁROLY JEROMOS PÁLFFY (1735–1816)

Ismeretlen mester, 1787

Nyolcszögletű ezüst csegely, vert; 33,5–36 mm, 13 g

Előlapi felirat: CHARLES JEROME / COMTE DE PALFFY / CHANCELIER / DU ROYAUME DE HONGRIE / CHEVALIER / DE LA TOISON D'OR / GRAND CROIX / ET CHANCELIER / DE LA TOISON D'OR / GRAND CROIX / ET CHANCELIER / DE L'ORDRE ROYAL / DE SAINT ETIENNE / MDCCLXXXVII

MNM É ltsz. *Weszerle* 112.

Huszár 1999, 411; *Weszerle* G. 1911, XXVII. 5.; *Schoenwisner* 1810, III. p. 25 n. 1. t. 7. n. 49.; *Domanig* 1907, 615.; *Appel* 1822, III. 2440.

A hátlapon koronázott ovális pajzson a Pálffy címer, felette két tölgyággal, a kartusok körül a Szent István rend és az aranygyapjas rend láncával.

MAMÚL IX., 7.

BERZEVICZY GERGELY SZABADKÖMŰVES VONATKOZÁSÚ KÉZIRATAI / MANUSKRIPTE VON GERGELY BERZEVICZY MIT FREIMAURERBEZUG

1. Berzeviczy autográf feljegyzése a szabadkőműves fokozatok megszerzéséről (1786)

2–3. *Catechismus für einen Lehrling*

4. *Cathecismus für einen Gesellen*

5–16. *Von einer Aufnahme eines Lehrling*

MNL OL Családi levéltárak P 53. Berzeviczy cs. lt. Berzeviczy Gergely iratai, Vegyes iratok, 131. csomó, 4. tétel [e dokumentumok utólag a 154. számú dossziéba kerültek]

BERZEVICZY GERGELY A SZABADKÖMŰVESSÉGRŐL / GERGELY BERZEVICZY ÜBER DIE FREIMAUREREI

Berzeviczy Gergely: *Bemerkungen über die Maurerey*. Den 12 May 1789.

Kézirat, 36 × 23,5 cm

MNL OL Családi levéltárak P 53. Berzeviczy cs. lt. Berzeviczy Gergely iratai, 1789/b. fasc. I. 19a–23a (5 levél).

A titkos társasági téma az irodalomban
és a zenében / Die Geheimbundthematik
in Literatur und Kunst

JEAN TERRASSON (1670–1750) SZÉTOSZ. AZ ÓSI EGYIPTOM KÜLÖNLEGES EMLÉKEINEK HISTÓRIÁJA VAGY ÉLETRAJZA CÍMŰ REGÉNYE / JEAN TERRASSONS (1670–1750) ROMAN: GESCHICHTE DES EGYPTISCHEN KÖNIGS SETHOS

Séthos, histoire, ou vie tirée des monumens anecdotes de l'ancienne Egypte, trad. d'un manuscrit grec, I–II.

Amsterdam, F. Girardi, 1732.

XVIII + 424 + IX; 587 oldal

MTA KIK Keleti Gyűjtemény, 710.221

Az első kiadásban 1731-ben Párizsban megjelent mű a titkos társasági téma pozitív értelmű irodalmi feldolgozásainak prototípusa és nagy hatású ösztönzője. Számos kiadást és fordítást ért meg a 18. században. Terrasson megkísérelte szintézisbe foglalni a nevelési, az udvari, a szerelmi és a kalandregény, valamint a szabadkőműves beavatás irodalmi, kulturális modelljeit, miközben a nevelő hagyományos szerepét részben átruházta egy titkos társaságra, annak beavatási technikáira és szertartásaira. A színhely az ókori Egyiptom; a cselekmény fő alakítója egy titkos papi társaság, melynek feladata a tudás előállítása, őrzése és közvetítése mellett az, hogy részt vegyen a politikai döntésekben, és előkészítse a legitim, ám a trónöröklésből kizárt trónörököszt az uralkodásra. A nevelési folyamat fontos része a beavatás a tudomány, a művészet és az erkölcs területeit átfogó, a titkos társaság által őrzött ezoterikus ismeretekbe. A beavatandónak próbatételek sorát kell kiállnia, melyek célja egy, az értelem által meg-

határozott és erkölcsileg megtisztult életforma kialakítása, a jelölt személyiségének és habitusának gyökeres átformálása. Terrasson újraértelmezi a „heroikus” hagyományos fogalmát egy sztoikus, fegyelmezett, erkölcsöt és politikát egységbe foglaló, a közjót a magánérdek fölé emelő magatartás jegyében. A szerelmi szál bevonásával fő célja a titkos társasági erkölcs racionális, aszketikus jellegének és kizárólagossági igényének felmutatása.

Simonis 2002, 187–214.

CHRISTOPH MARTIN WIELAND (1733–1813) AGATHODÄMON [JÓ SZELLEME]. EGY RÉGI KÉZIRATBÓL CÍMŰ REGÉNYE / CHRISTOPH MARTIN WIELANDS (1733–1813) ROMAN: AGATHODÄMON

Agathodämon. Aus einer alten Handschrift.

Leipzig, G. J. Göschen, 1797. 4°

[4], 334 oldal, [1] tábla, ill.

OSZK 408.806=91

Bár kozmopolita világszemlélet és vallási tolerancia jellemezte, Wieland kezdetben kritikusan viszonyult a szabadkőműves mozgalomhoz. Hetvenhat éves korában, 1809-ben vették fel a weimari Anna Amália páholyba. Halála után mentora, Goethe mondott fölötte gyászbeszédet. Az 1. század végén játszódó regény egy nagyrészt fiktív beszélgetésekből álló, levélbeli tudósítás a 18. századi titkos társaságok által gyakran cégerként használt újpüthagoreus filozófus és csodatévő mágus, tyanaei Apollonius életéről, nézeteiről. A filozófus által alapított, az egész Római Birodalomban elterjedt titkos rend célja, hogy megállítsa a birodalom erkölcsi romlását, tevékenysége azonban idővel politikai síkra terelődik. A regényben Wieland egyaránt

bírálja a kereszténység mint államvallás kizárólagosság igényét, babonás vonásait és kora titkos társaságait, elsősorban az illuminátusokat, a rózsakereszteseket és a mások hiszékenységgel visszaélő alakokat, mint Cagliostro, Mesmer és Saint Germain. Az elbeszélésszerkezet meghatározó eleme a beavatási folyamat és a szabadkőműves fokozatok alkalmazása esztétikai funkcióban. A tanítvány beavatása a mester titkaiba a tudás Apollonius rendjében alkalmazott hierarchikus elosztására utal; az ott használt hatalmi és más technikák a korabeli titkos társaságok, elsősorban az illuminátusok gyakorlatával állíthatók párhuzamba. A részletesen megvitatott kérdésekhez tartozik a megtévesztés igazolhatósága, a vallás társadalmi szerepe, a felvilágosodás és a titok közti ellentmondás feloldásának lehetősége. Jól felismerhető a műben a titkos társaságokkal kapcsolatos korabeli publicisztika hatása. A regény a késő felvilágosodás legitimációs problémáira adott válaszkísérlet, melynek célja az elvi programok és a társadalmi valóság közti szakadék felmutatása és áthidalása az értelem eljövendő birodalmáról alkotott reflektált utópia segítségével.

Ullrich 1985; Voges 1987, 447–472.

GOTTHOLD EPHRAIM LESSING (1729–1781) *ERNST ÉS FALK. BESZÉLGETÉSEK SZABADKŐMŰVESEKNEK CÍMŰ DIALÓGUSA* / GOTTHOLD EPHRAIM LESSING (1729–1781): *ERNST UND FALK. GESPRÄCHE FÜR FREI-MAURER*

Ernst und Falk. Gespräche für Freymäurer, 1–3.

Göttingen, s. n., 1778.

92, 4 oldal

OSZK 130.669

Kétszeri eredménytelen kísérlet után Lessinget 1771. október 14-én vették fel a Három rózsához címzett hamburgi páholyba. Későbbi páholylátogatása nem ismert, de kapcsolatait szabadkőművesekkel továbbra is fenntartotta. A dialógus a 18. századi szabadkőműves diskurzus egyik alapműve. Első három darabja a szerző megnevezése nélkül, a harmadik beszélgetéshez kapcsolt előjáró beszéddel együtt látott napvilágot, a negyedik és ötödik 1780-ban jelent meg először. Lessing érdeklődése a szabadkőművesség története iránt a dialógusban kiegészül utópikus történetfilozófiai, államelméleti megfontolásokkal; a „valódi” szabadkőművességről alkotott elképzeléseit összekapcsolja a titkos társaságok szerepének és a kor társadalmi, politikai viszonyainak kritikai elemzésével. Falk páholytag, aki megkísérli elmagyarázni barátjának, Ernstnek a szabadkőművesség lényegét. Ösztönzésére Ernst szabadkőműves lesz, de különböző okok miatt csalódik, és elfordul a páholytól. Lessing bírálata a külsőségek és önhittségek, a miszticizmus, exkluzivitás és etatista tendenciák ellen irányul elsősorban. A szellemi, erkölcsi tökéletesedést előmozdító „igaz tetteket” követel a mozgalomtól, melyek nélkülözhetővé teszik a közönségesen „jócselekedeteknek” nevezett dolgok legnagyobb részét. Fő célja elősegíteni a szabadkőművesség reformját, s ezzel előkészíteni az ideális polgári társadalom, egy társadalmi méretű humanitás eljövételét.

Michelsen 1979; Voges 1987, 146–188; Barner 1993;

Dziergwa 1993; Fick 2010, 442–467.

JOHANN HEINRICH JUNG-STILLING (1740–1817) *THEOBALD AVAGY A RAJONGÓK. IGAZ TÖRTÉNET* CÍMŰ REGÉNYE / JOHANN HEINRICH JUNG-STILLINGS (1740–1817) ROMAN: *THEOBALD ODER DIE SCHWÄRMER. EINE WAHRE GESCHICHTE*

Theobald, oder Die Schwärmer. Eine wahre Geschichte.

Leipzig, 1784–1785.

OSZK 317.649/1-2

JOHANN ALOYS BLUMAUER (1755–1798) *SZABADKÖMŰVES VERSEK* CÍMŰ GYŰJTEMÉNYE / JOHANN ALOYS BLUMAUERS (1755–1798) GEDICHTBAND: *FREIMAURERGEDICHTE*

Freymaurer Gedichte.

Wien, Rudolf Gräffer, 1786.

169 oldal, 17 × 11 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNM TT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.490

A jezsuitából szabadkőművesség, majd jakobinussá lett Blumauer a jozefinista évtized osztrák irodalmának szatirikus tollú képviselője, az Igaz egyetértéshez címzett bécsi páholy tagja és „házi költője”, a Journal für Freymaurer és a Wiener Musenalmanach szerkesztője és szerzője, Ignaz von Born székmeister bizalmas munkatársa, levelezője. A jezsuiták felosztatását követően tanárként, 1781–1793 között udvari cenzorként működött, majd ártvette és haláláig vezette a bécsi Gräffer könyvkiadót és könyvkereskedést. Kapcsolatai a kiadóval korábbra nyúlnak vissza, így adatta ki szabadkőműves verseit 1786-ban, egy évvel II. József szabadkőműves pátense után. A kötet megjelenése is utal arra, hogy az uralkodó nem betiltani, hanem ellenőrzése alá kívánta vonni

a páholyokat. Blumauer költészete, elsősorban *Aeneis*-travesztíája jelentős hatással volt a Habsburg Monarchia országainak irodalmára, köztük a magyar irodalomra, így Bessenyei, Kazinczy, Csokonai, gróf Fekete János, Szalkay Antal és mások költészetére. Szabadkőműves vonatkozású verseinek egyik csoportja világnézeti, erkölcsi kérdéseket tárgyal, a másik csoportba a különféle páholybeli események alkalmából készült testvér- és nővérköszöntők, asztali és lánctalok tartoznak. Az utóbbiak többsége eleve éneklésre íródott; egy részük meghaladja a korabeli alkalmi költészet átlagos színvonalát. A tartalom, a forma és a ritmus kevésbé változatos, a hangvétel gyakran frivol, játékos, ironikus vagy komikus. Gyakoriak az utalások a szabadkőművesség történetére, szimbolikájára, a bibliára és Artúr király lovagjainak összejöveteleire. 1787-ben Bécsben kiadott verseskötetének számos magyarországi és erdélyi előfizetője volt, köztük egyetemi tanárok, kereskedők, katonatisztek, polgárok, nemesek, köztük több szabadkőműves.

Rosenstrauch-Königsberg 1975; Eybl – Frimmel – Kriegleder 2007.

VERSES ALLEGÓRIA A TEMPLÓMOS LOVAGOKRÓL / VERSALLEGORIE ÜBER DIE TEMPELRITTER

[Nagyváthy János], *A' veres barátinak egy el-pusztult templom' omlása mellett való szomorú képzelési. Mellyeket Fridrik vers-költeményeiből magyarra fordított, de la Plume.*

Pest, Nagy-szivűség, 1790.

32 oldal

OSZK 819.831 (kolligátum része)

Nagyváthy János az 1790-es évek egyik meghatározó szabadkőműves személyisége volt. A Nagyszivűséghez cím-

zett pesti páholy impresszumával kiadott négy munkája közül ez a legrövidebb; francia álnéven, egy „Fridrik” nevű (talán fiktív?) bécsi költő műveiből készült fordítás-ként látott napvilágot. A verset egy „veres barát”, vagyis templomos lovag mondja el Jeruzsálemben 1476-ban, Salamon templomának romjai között drámai monológként, szcenikai utasításokkal. A látvány hatására a lovag örögyaszt fogad, de keserű gondolatai újból felkavarják, s a világ („vaksággal megvert fejedelmek”, főpapok, jogrend) visszasságait kezdi ostromozni. Kitér a templomosok elleni perekre, a rend kiirtására, IV. (Szép) Fülöp francia királyra és V. Kelemen pápára, így áttételesen a kortárs szabadkőművesség hányattatásaira utal. Jacques de Molay (1250 k.–1314), a rend utolsó nagymestere kísértetként jelenik meg előtte, nemes tartással. Végül újból hűséget esküszik a régi elveknek, s jelzi egy huszonnégy év múlva főnixként feltámadó új közösség eljövetelét (a vers idejéhez mérve ez 1500 volna, de a kötet kiadásához képest 1814). A jövendölés rokon hangnemű Nagyváthy valószínűsíthető pesti páholytársának, Batsányi Jánosnak *A látó* című versével (1791), amely e szöveg hatását tükrözheti. A kötetet őrző kolligátumban a csornai premontrei prépostság könyvtárának ex librise és pecsétje.

János Nagyváthy war in den 90er Jahren Mitglied der Pester Loge Zur Großmuth. Mit dem Impressum der Loge gab er vier Schriften heraus, darunter ein allegorisches Gedicht. Dieses Gedicht wurde unter einem französischen Pseudonym, als Übersetzung des Werkes eines Wiener Dichters mit dem (möglicherweise fiktiven?) Namen Friedrich veröffentlicht. Das Gedicht wird von einem „roten Bruder“, d.h. einem Tempelritter 1476 in Jerusalem unter den Ruinen des Tempels Salomons als dramatischer Monolog vorgetragen.

FRIEDRICH VON SCHILLER (1759–1805) *A SZELLEM-LÁTÓ. O. GRÓF FELJEGYZÉSEIBŐL* CÍMŰ REGÉNYTÖREDÉKE / FRIEDRICH VON SCHILLERS (1759–1805) ROMANFRAGMENT: *DER GEISTERSEHER. AUS DEN PAPIEREN DES GRAFEN VON O*

Der Geisterseher. Aus den Papieren des Grafen von O^{xx}.

Leipzig, Barth, 1791.

[1] lev. + 340 oldal, 1 tábla

RFMK LJ A 3188

Schiller egyetlen, nagyrészt 1786–1789 között keletkezett, eredetileg tanulmányoknak indult regénytöredéke először folytatásokban látott napvilágot a *Thalia* c. folyóiratban. Könyv formában 1789-ben jelent meg. A titkos társasági témát feldolgozó regények azon csoportjához tartozik, melyben kritikai nézőpontból, a megtévesztés és a csalás tényezőjeként ábrázolnak egy titkos szövetséget. Schiller összegzi az ilyen témájú elbeszélő művek fő motívumait, miközben negatív oldalára fordítja át a nevelési regény modelljét. A Velencében játszódó cselekmény nem független a szélhámos Alexandre de Cagliostro körüli botrány eseményeitől és a titkos társaságok politikai, vallási célokra történő felhasználásáról folyó korabeli vitáktól. A középpontban egy nehezen áttekinthető politikai-vallási cselszövés áll, melynek célja egy, a szellemidéző praktikák, a mágikus és okkult jelenségek iránt érdeklődő, szellemileg éretlen protestáns herceg katolikus hitre térítése és előkészítése egy bűntettre, mely őt a trónra emelheti. A titkos társasági tematika, a „titok” és a csalás az elbeszélés menetének meghatározó tényezői. Schiller részletesen bemutatja, és lélektanilag elemzi a korabeli főnemesség titkos társaságok iránti fogékonyságának okait. Felhasználja a szabadkőművességgel kapcsolatos leleplező iratokat, de nem veszi át azok propagandisztikus tendenciáját.

A többszempon­tú elbeszélés­módot összekapcsolja a levélformával és a rétegzett ábrázolási technikával. Az olvasót szándékosan bizonytalanságban hagyja az események irányítóinak kilétét és a pontos összefüggéseket illetően. A töredék végén álló, a végső szöveg­változatban erősen rövidített formában olvasható filozófiai dialógusban a történelemben érvényesülő önkényről és tervszerűségről elmélkedik. Tematizálja a felvilágosult értelem határait és abszolutizálásának veszélyeit, miközben megválaszolatlanul hagyott kérdések sorozatába súríti kora valóságáról szerzett tapasztalatait és az emberi szellem eltévelyedéseinek bírálatát.

Voges 1987, 343–398; *Riedel* 2002; *Simonis* 2002, 185–187, *Assmann* 2006.

PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM (1760–1820) *FEL-FEDEZETT TITOK* CÍMŰ ÉRZÉKENY REGÉNYE / ÁDÁM PÁLÓCZI HORVÁTHS (1760–1820) EMPFINDSAMER ROMAN: *AUFGEDECKTES GEHEIMNIS*

Fel-fedezett titok. Az-az Vallás-tétele egy olyan Tüdos Ifjú­nak, a' ki sokáig igyezett rajta, hogy Frajmaurer lehessen; sokat ki-tanúlt; el-is-ment fel-tett útjában a' leg-utolsó pon­tig; minden próbákon által-esett; de tzélját tsak-ugyan el-nem-érhette. 's miért nem érhette? Beszéli a' Vallás-tételt az Ifjú, halála előtt kevéssel.

[H., k. n.], 1792.

482 + [4] oldal

OSZK 230.017

A regényt Pálóczi Horváth Ádám költő-énekgyűjtő, műfordító, mérnök és református egyházi előjáró név nélkül, ismeretlen nyomdában adta ki. Horváth egy ér-

zékeny lelkű, 28 éves ifjú útkeresését beszéli el a szabadkőműves mozgalom felé, aki halálos betegen mondja el sorsát barátjának. A cselekmény sajátosan ötvözi a 18. század végi érzékeny regények és a szabadkőművesség oktató irodalmának motívumait. A lelki, filozófiai és erkölcsi próbatételek nemcsak a közösség felé egyengetik a hős útját, hanem önmaga tökéletesedése, mélyebb megismerése felé is irányítják. A titkos próbatételek és emberi megingásai miatt állandó kételyek gyötrik. Mivel a regény végén előbb kell meghalnia, mintsem meglátna a páholyban a világosságot, „célját nem éri el”. A mű címe nem annyira a szabadkőművesség feltáruló titkaira utal (ahogy a hasonló című nyugat-európai könyvekben), hanem a keresés során már „avatatlanul” is megtisztuló lélek saját titkaira. A hagyományos avatási rítussal az inassá váló kereső végrendelete megírásánál szimbolikusan régi önmaga halálát is felvállalja. Így jut el a regény az elbeszélhetőség határáig: az ifjú halála csak a régi külvilág számára valóságos, a többi titoktartás fedi. Az ifjú úgy merül örök álomba, hogy büntudat gyötri: apró botlásai és túlságosan erős szerelmi kapcsolata miatt nem állta ki a végső próbát, amely a szabadkőművességbe vezetné. Azt, hogy mégis folytatódik az út a közösség felé, csupán a haldokló utolsó mondata erősíti meg: „engedd, hadd nyugodjam – de messze ne távozz tőlem”. A kötet végén az *Officium Rákócianum* c. imakönyvből vett két latin imádság olvasható, melyek a prágai példányból hiányoznak. A hős megformálásával Horváth feltehetőleg fiatalon elhunyt költőtársa, Ányos Pál (1756–1784) emlékének adózott. Az OSZK-beli példány belső borítóján beragasztott ex libris: „A csornai premontrei prépostság könyvtára. 1229.”, a címlapon ugyanennek körpecsétje. Egy hajdani olvasó vagy egyházi könyvtáros a címben szereplő „Frajmaurer” szót olvashatatlaná tette.

Der Roman wurde von Ádám Pálóczi Horváth in einer unbekanntem Druckerei anonym herausgegeben. Horváth schildert den Weg eines 28-jährigen Jungen zur Freimaurerei, der todkrank einem Freund sein Schicksal erzählt. Die Handlung vereint die Motive empfindsamer Romane vom Ende des 18. Jahrhunderts und der didaktischen Literatur der Freimaurerei. Die seelischen, philosophischen und moralischen Prüfungen ebnet dem Helden den Weg nicht nur in die Gemeinschaft, sondern auch zur Vervollkommnung und zur tieferen Erkenntnis seines selbst.

Pálóczi Horváth 1988; *Jászberényi* 2003, 175–189; *Szilágyi* 2011; *Labádi* 2011.

JOHANN WOLFGANG VON GOETHE (1749–1832) *WILHELM MEISTER TANULÓÉVEI* CÍMŰ REGÉNYE / JOHANN WOLFGANG VON GOETHE (1749–1832) ROMAN: *WILHELM MEISTERS LEHRJAHRE*
Wilhelm Meisters Lehrjahre, 4 kötet.
Berlin, Unger, 1795–1796.
364; 374; 371; 507 oldal
MTA KIK Kézirattár, 397.050

Goethét 1780. június 23-án vették fel az Anna Amália a három rózsához címzett weimari páholyba. 1783. február 11-én az illuminátus rendbe lépett. 1808-tól haláláig a segítségével újjáalapított weimari Amália páholyhoz tartozott. 1809-ben közreműködött Wieland felvételében; a páholy jelentős ünnepeire verseket írt, és előadásokat tartott. Életművében, levelezésében számos szabadkőműves vonatkozás található. *A titkok* (1784/85) c. verses eposza, melyben a rózsakeresztes szimbolika jegyében ábrázolta volna egy beavatott fejlődését, töredék maradt. A *Wilhelm*

Meister tanulóévei első, befejezetlen változatán 1777–1786 között dolgozott; ennek fejezeteit jelentős módosításokkal beillesztette a regény végső változatába. A főhős fejlődésében és nevelődésében meghatározó szerepet játszik a toronybéli társaság, melynek rajza egy János-rendi páholy stilizált képét mutatja. Néhány szereplő a Goethe által ismert páholytagok vonásait hordozza. Az ábrázolt szertartások, szimbólumok, vizuális és más hatások egyértelmű szabadkőműves utalásokat tartalmaznak. Goethe saját szocializációs tapasztalatai és személyiségének formálódása mellett fontos cselekményalakító tényezők a „misztériumok” pedagógiai szerepe és a szabadkőművesség történetileg túlhaladottnak tekintett kinövéseinek bírálata.

Wilson 1998; *Bauer – Müller* 2001; *Schings* 2002.

ÁRIÁK A *VARÁZSFUVOLÁBÓL* EGY KOMIKUS EPOSZ FÜGGELÉKÉBEN / ARIEN AUS *DER ZAUBERFLÖTE* IM ANHANG EINES KOMISCHEN EPOS
[Verseghy Ferenc], *Rikóti Mátyás*.
Buda, Egyetemi Nyomda, 1804.
198 + [2] oldal
Metszetek az előzéklapokon: jelenetek a tréfás eposzból („Ama’ híres Poétának Rikóti Mátyásnak Koszorúzása”; Rikóti Mátyás családi körben)
188–198: Kottás részletek *A varázsfuvolából*
OSZK 814.274

Verseghy Ferenc életművének kivételes darabja a *Rikóti Mátyás* című satirikus eposz. Név nélkül jelent meg, de Verseghy későbbi utalásai és Sággy Ferenc 1825-ben kiadott életrajza egyértelművé teszik a szerzőséget. Hőse egy

nagyravágyó falusi kántor, aki zeneszerzői és költői ambíciói ellenére csak középszerű, elavult művek alkotására képes, ugyanakkor makacs és tántoríthatatlan, senkire sem hallgat. Pártfogói, a falusi kúriájában élő nyugalmazott Óbester (ezredes) és vendége, a Bessenyei Györgyről mintázott, költészetben is jártas Kapitány furcsa tréfát eszelnek ki: álarcos játékban hivatalosan is költővé koszorúzzák a kántort Apollo és más istenek jelenlétében. Rikóti ezt is öngigazolásként éli meg, az „összeesküvők” pedig jót mulatnak a letűnő, késő barokk kor bizarr ünnepségén és a dilettáns művészen. A kántor verseinek és alpári-közköltészeti kultúrájának ellenpólusát alkotják azok a Mozart-áriák, amelyeket a mulatság csiszoltabb ízlésű résztvevői énekelnek, Verseghy fordításában. A Kapitány Papageno dicsekvő dalát éneкли, Birgita és a Kapitány kettőseként hangzik el Tamino és Tamina duettje: „Szentellyük néki szívünköt”, Az Óbester’ Áriája pedig Sarastro híres sorait idézi: „Világnak alkotója, szállítsd e’ zsenge párra lelkedet”. A zeneértő, professzionális hárfajátékaról híres Verseghy a kötet függelékében az ariák kottáját is közli. A példány a budai Szent Anna-templom könyvtárából származik.

Im satirischen Epos Ferenc Verseghys mit dem Titel Mátyás Rikóti bilden die groben Gedichte des als Protagonist agierenden Dorfkantors den Gegenpol zu den Mozart-Arien (übersetzt von Verseghy), die von den Teilnehmern einer Unterhaltung mit feinem Geschmack gesungen werden. Der Musikkenner Verseghy, der für sein professionelles Harfenspiel berühmt war, veröffentlichte im Anhang des Bandes auch die Noten der Arien.

Fried 1973; Margócsy 1981; Bibor 2011; Csörsz 2016, 197–212.

JOHANN GOTTFRIED HERDER (1744–1803) POSZTUMUSZGYŰJTEMÉNYESKÖTETE/JOHANNGOTTFRIED HERDERS (1744–1803) POSTHUMER SAMMELBAND: *ADRASTEIA UND DAS ACHTZEHNTE JAHRHUNDERT* *Adrasteia und das achtzehnte Jahrhundert. Briefe zur Förderung der Humanität.* Herausgegeben durch Johann von Müller.

Wien, mit Grund’schen Schriften, 1813.

290 oldal, 19 × 11 cm

Vétel az Auer-gyűjteményből 1981-ben.

MNM TT Szabadkőműves Gyűjtemény, ltsz. 1981.131.500

Herdert huszonkét éves korában, 1766-ban vették fel a Kardhoz címzett rigai páholyba. Több írásban, tudományos alapon foglalkozott a szabadkőművesség eredetlegendáival, szertartásaival. A kötet két műből tartalmaz részleteket. Az *Adrasteia* Herder 1801–1804 között folyóirat formában kiadott, hat kötetből álló tanulmány-, elmélkedés- és versgyűjteménye, melynek címe egy Artemisszel azonosított trák-frígiai hegyi istennő nevére utal. A negyedik kötet második darabjában, 1803-ban jelent meg a *Szabadkőművesek* c. kettős beszélgetés, melynek töredékes folytatásai a hagyatékban maradtak fenn; ezeket Herder legidősebb fia adta ki. Az összesen négy dialógus a 18–19. század fordulóján zajló szabadkőműves reformtörekvések kontextusába illeszkedik; a közvetlen előzmény Herder levelezése Friedrich Ludwig Schröderrel a hamburgi páholy új rituáléjának tervezetéről. A lessingi inspirációt tükröző dialógusok résztvevői, három „profán” – köztük egy nő – és egy szabadkőműves különböző álláspontokat képviselnek. Herder fő célja a mozgalom történetének bemutatásával, céljainak és érdemeinek kritikai kommentálásával, szimbólumainak magyarázatával az, hogy feltárja az operatív és a spekulatív kőművesség közti kapcsolatot, tisztázza a páholyokat övező félreértéseket, demisztici-

fikálja és rehabilitálja a szabadkőművességet. Különösen érdekes a női beszélgetőtárs szerepe, aki aktív és passzív módon irányítja a dialógusokat, dönt a felvetett kérdésekben és kijelöl feladatokat, miközben növeli a hatást, és oldottabbá teszi a beszélgetést. Herder hangsúlyosan értekezik az elvont és a konkrét, a „profán” (nyilvános) és a rejtett viszonyáról, ütközteti a szélsőséges véleményeket, s törekszik egy köztes pozíció felmutatására. A mozgalom lényegét a tevékeny felebaráti szeretet eszméjének szolgáltatásban jelöli meg. E kötet az első két dialógust tartalmazza a 3–36. oldalon, kiegészítve Herder három rövid írásával más témákról. A másik mű részlet az 1793–1797 között tíz részben közreadott *Levelek az emberiesség előmozdítására* c. munkából, mely két fiktív személy 124 darabból álló levélváltását tartalmazza. A gyűjteményben Herder kötetlen formában kifejti nézeteit a történelemtől, az emberről, a korszellemtől, a nemzeti érzésről, az irodalomról, művészetéről és a politikáról. A humanitás kiművelését az emberi nem fő feladatként jelöli meg. A humanitás legtisztább formáját a kereszténységben látja, előmozdításának fő eszközeiként a tudományt és a művészetet nevezi meg. E kötet az első harmincnégy levelet közli.

Voges 1987, 217–223; Hárs 2011.

DÍSZLETTERV W. A. MOZART: *A VARÁZSFUVOLA* C. OPERÁJÁNAK POZSONYI ELŐADÁSÁHOZ / BÜHNEN-ENTWURF ZUR PRESSBURGER AUFFÜHRUNG DER OPER VON W. A. MOZART *DIE ZAUBERFLÖTE*
Carl Maurer, 1825

Papír, szürkével lavírozott tollrajz; 240 × 380 mm

Felirat a hátoldalon: *Egyptischer Prospect / mit einer Öffnung / zur Zauberflöte gemacht 825.*

Vétel Bedő Rudolftól.

OSZK Színháztörténeti Tár, ltsz. KF 15

Egyiptizáló épületrészlet obeliszkkal, a háttérben piramisal. *A varázsfuvola* (1791) az európai zeneirodalom egyik legösszettebb, sokféleképpen értelmezett darabja. Műfaja mese és misztérium, varázsopera és színházavató ünnepi játék között ingadozik; a zene, a cselekmény, a szereplők, a nyelv és a dramaturgia többretegű, részben rejtett jelentést hordoznak. Jan Assmann elemzése szerint a számos különféle forrásból táplálkozó mű a késő 18. század egyiptomániájának nagyhatású kifejeződése. Keletkezésében fontos szerepet játszott a korabeli bécsi páholyok érdeklődése az antik, azon belül az egyiptomi misztériumok iránt. Ez az érdeklődés, továbbá a szabadkőművesség szimbolikája, szertartásai, érték- és eszmerendszere alkotja a mű fő eszmei háttérét és kontextusát. Mozart tagja volt a Jótékony-sághoz címzett bécsi páholyoknak, s gyakran megfordult az Igaz egyetértéshez címzett páholyban is, melynek tagjai 1782-től kiterjedt misztériumkutatást végeztek, és kidolgoztak egy sajátos misztériumelméletet. „Misztériumok” címén a vallási igazság kérdéseivel, emberi megismerhetőségének lehetőségével foglalkoztak, miközben az ész vallását az ókori Egyiptomban, a filozófusok istenét az egyiptomi misztériumokban keresték. Kutatásaik fő célja az volt, hogy ösztönzést nyerjenek a szabadkőműves eszmevilág, jelképek és rítusok megújításához, a politikai, vallási és társadalmi élet átalakításához. Művében Mozart az ember megnemesítésének, átváltozásának, „beavatásának” rituáléját állítja színpadra úgy, hogy a nézőt is bevonja a szertartásba. Ez a beavatási misztérium határozza meg az opera szerkezetét, zenéjét, szövegét és esztétikai kisugárzását.

Mozart war Mitglied der Wiener Loge Zur Wohltätigkeit und ein häufiger Gast in der Loge Zur wahren Eintracht, de-

ren Mitglieder sich ab 1782 intensiv mit Mysterienforschung befassten und eine eigenartige Mysterientheorie erarbeitet haben. Im Zusammenhang mit den „Mysterien“ beschäftigten sie sich mit den Fragen der religiösen Wahrheit, ihrer Erkennbarkeit durch den Menschen, während sie die Religion der Vernunft im alten Ägypten und den Gott der Philosophen in den ägyptischen Mysterien suchten. Das wichtigste Ziel dieser Forschungen war, neue Impulse zur Erneuerung der Ideenwelt, der Symbole und der Rituale der Freimaurer sowie zur Umgestaltung des politischen, religiösen und gesellschaftlichen Lebens zu gewinnen. Mozart bringt in seinem Werk das Ritual der Veredelung, der Verwandlung und der Initiation des Menschen auf die Bühne, und zwar so, dass er auch den Zuschauer ins Ritual mit einbezieht. Dieses Initiationsmysterium bestimmt die Struktur, die Musik, den Text und die ästhetische Ausstrahlung der Oper.

Belitska-Scholtz – Berczeli 1976, 47, 119. sz.; *Schuler* 2000; *Assmann* 2012.

DÍSZLETTERV W. A. MOZART: *A VARÁZSFUVOLA C. OPERÁJÁNAK POZSONYI ELŐADÁSÁHOZ* / BÜHNENENTWURF ZUR PRESSBURGER AUFFÜHRUNG DER OPER VON W. A. MOZART *DIE ZAUBERFLÖTE*

Carl Maurer, 1825

Papír, szürkével lavírozott tollrajz; 380 × 243 mm

Felirat az előoldalon: *Semiramis Grabmahl / Zauberflöte I. Akt*

Vétel Bedő Rudolftól.

OSZK Színháztörténeti Tár, ltsz. KF 16

Egyiptizáló sírkamra obeliszkkal és pálmával. *A varázsfuvolának* 1793–1805 között Magyarországon és Er-

délyben kilenc helyszínen összesen közel húsz előadása ismert; Pesten és Budán 1793-ban, Pozsonyban 1797-ben mutatták be először. Nyitányát önállóan is előadták, így például Kolozsvárott az 1805. márc. 8-án tartott hangverseny első számaként. Az opera 1796-ban, a bécsi ösbemutató helyszínén készült kéziratos partitúrájának első kötetét, mely az autográf után a legrégebb ismert példány, és feltehetően a kismartoni bemutatóhoz használták, 1996 óta az Országos Széchényi Könyvtár őrzi. Batsányi János részleteket fordított a műből, Csokonai 1794 előtt egy diákcsoporttal együtt az egészet lefordította. Az első színpadon előadott magyar fordítást Sebestyén László készítette 1804-ben. Ugyanebben az évben jelent meg Versey Ferenc *Rikóti Mátyás* c. komikus eposza, melybe a költő saját fordításában beillesztette Pamina, Papageno és Sarastro áriáit, továbbá Pamina és Papageno kettősét a műveltség világának jellemzésére. Mozart számos további szabadkőműves vonatkozású zeneművet írt, melyek közül például a *Die Maurerfreude* c. kantátát az alkalomra írt szöveggel előadták a soproni evangélikus templomban 1817. nov. 2-án, a reformáció 300. évfordulója alkalmából tartott ünnepségen.

In der Zeit von 1793 bis 1805 sind insgesamt nahezu zwanzig Aufführungen der *Zauberflöte* an neun Orten Ungarns und Siebenbürgens bekannt. Der erste Band der am Ort der Wiener Uraufführung erstellten, handschriftlichen Partitur der Oper, der nach dem Autograf das älteste bekannte Exemplar darstellt und vermutlich zur Aufführung in Einsenstadt verwendet wurde, wird seit 1996 in der Ungarischen Nationalbibliothek Széchenyi aufbewahrt. Auszugsweise wurden mehrere Übersetzungen der Oper angefertigt; die erste auf einer ungarischen Bühne vorgetragene Übersetzung wurde von László Sebestyén im Jahre 1804 gemacht. Mozart komponierte

zahlreiche weitere Musikstücke mit Freimaurerbezug. Eines von diesen, die Kantate *Die Maurerfreude* wurde am 2. November 1817, bei einem Fest zum 300. Jahrestag der Reformation in der Ödenburger evangelischen Kirche mit einem eigens für diesen Anlass geschriebenen Text vorgelesen.

Thier 1956; *Belitska-Scholtz – Berczeli* 1976, 47–48, 120. sz.;
Bónis 2000.

DÍSZLETTERV W. A. MOZART: *A VARÁZSFUVOLA* C. OPERÁJÁNAK POZSONYI ELŐADÁSÁHOZ / BÜHNENENTWURF ZUR PRESSBURGER AUFFÜHRUNG DER OPER VON W. A. MOZART *DIE ZAUBERFLÖTE*

Carl Maurer, 1825

Papír, ceruza, szürkével lavírozott tollrajz; 250 × 400 mm
Felirat az előoldalon: *Egyptisch Piramite / Zauberflöte II^{er} Akt*. Felirat a hátoldalon: *Original Egyptische Capitelen*.

Vétel Bedő Rudolftól.

OSZK Színháztörténeti Tár, ltsz. KF 17

Piramis, bejáratánál két elefánttal. A hátoldalon egyiptomi oszlopfők lavírozott tollrajzai. A 18. század második felében született, 1843 után elhunyt Carl Maurer

1802-ben Kismartonban lépett Esterházy (II.) Miklós szolgálatába mint udvari festő és zenész. 1805–1810 között a kismartoni színháznak dolgozott díszlettervezőként és díszletfestőként. 1810-ben átmenetileg a pozsonyi színház inspektora volt, 1812-ben ismét udvari festő Kismartonban, de az év végén elbocsátották. 1825–1826-ban a Pozsonyban fellépett gráci színház operatársulatához tartozott mint „Theatermaler”. *A varázsfuvola* 1825-ös pozsonyi előadását, melyhez Maurer három itt kiállított díszletterve készült, ez a társulat mutatta be. Maurer folyamatos nyugat-magyarországi működését tanúsítja két fennmaradt vázlatkönyve, díszlettervei, a pozsonyi színházi zsebkönyvek és színlapok.

Der in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts geborene und nach 1843 gestorbene Carl Maurer trat 1802 in Eisenstadt in den Diest von Nikolaus (II.) Esterházy als Hofmaler und Musiker. 1825–1826 gehörte er zum Opernensemble des in Preßburg auftretenden Grazer Theaters als „Theatermaler”. Die Preßburger Aufführung der Zauberflöte im Jahre 1825, zu der die drei hier ausgestellten Bühnenbildentwürfe angefertigt wurden, wurde von diesem Ensemble auf die Bühne gebracht.

Belitska-Scholtz – Berczeli 1976, 48, 121. sz.

Függelék
Anhang

1.

Tudományos, tudományos-népszerűsítő és irodalmi folyóiratok, tudományos és irodalmi híreket közlő újságok (1721–1817) / Wissenschaftliche, populärwissenschaftliche und literarische Zeitschriften, Zeitungen mit Berichten zu Literatur und Wissenschaft (1721–1817)

MEGJELENÉS IDEJE	FOLYÓIRAT NEVE	MEGJELENÉSI HELY	SZERKESZTŐ
1721–1722	Nova Posoniensia	Pozsony	Bél Mátyás
1764–1829	Pressburger Zeitung	Pozsony	Windisch Károly Gottlieb, Korabinszky János Mátyás, Tállyai Dániel, Landerer János Mihály és mások
1771–1776	Allergnädigst Privilegierte Anzeigen	Bécs	Tersztyánszky Dániel
1780–1788	Magyar Hirmondó	Pozsony	Ráth Mátyás, Mátyus Péter, Révai Miklós, Barczafalvi Szabó Dávid, Szacs vay Sándor és mások
1781–1787	Ungrisches Magazin	Pozsony	Windisch Károly Gottlieb
1784	Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn	Pest-Buda	Winterl József Jakab
1786–1787	Merkur von Ungarn	Pest	Kovachich Márton György
1788–1793	Magyar Museum	Kassa	Batsányi János, Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid
1789–1791	Hadi és Más Nevezetes Történetek	Bécs	Görög Demeter, Kerekes Sámuel
1789–1792	Mindenes Gyűjtemény	Komárom	Péczeli József
1790–1793	Ephemerides Budenses	Buda	Tertina Mihály, Spielenberg Pál
1790–1792	Orpheus	Kassa	Kazinczy Ferenc
1790–1801	Siebenbürgische Quartalschrift	Nagyszében	Johann Filtsch, Joseph K. Eder, Johann Binder
1794–1795	Urania	Pest	Kármán József, Pajor Gáspár
1798–1799	Literärischer Anzeiger für Ungern	Pest	Schedius Lajos
1802–1804	Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur	Pest	Schedius Lajos
1806–1839	Hazai és Külföldi Tudósítások	Pest	Kultsár István és mások
1817–1841	Tudományos Gyűjtemény	Pest	Fejér György és mások

Forrás: Kókay 1970; AMST.

2.

A Természetkutatók Császári Német Akadémiájának magyarországi tagjai (1683–1751) / Mitglieder der Kaiserlichen Leopoldisch-Karolinischen Deutschen Akademie der Naturforscher aus Ungarn (1683–1751)

FELVÉTEL ÉVE	NÉV	TUDOMÁNYTERÜLET, TEVÉKENYSÉGI KÖR
1683	Metzger Márton Kristóf	orvos
1693	Khern János Frigyes	orvos
1694	Moller Dániel Vilmos	orvos
1694	id. Rayger Károly	orvos
1701	Gründler János	orvos
1712	Genschel János Ádám	orvos
1719	Köleséri Sámuel	orvos, államismereti író, szövegkiadó, erdélyi kormánybiztos tanácsos
1719	Raymann János Ádám	orvos
1719	Fischer Dániel	orvos
1721	Liebezeit György Zsigmond	orvos
1724	Loew Károly Frigyes	orvos
1729	Neuhold János Jakab	orvos
1729	Windisch János Gottlieb	orvos, folyóiratszerkesztő
1736	Wallaszky János	orvos
1738	Drauth Sámuel	orvos
1740	Albrich János	orvos
1742	Degenhard János Tamás	orvos
1742	Perliczi János Dániel	orvos
1745	Matern György Keresztély	orvos
1745	Madai Dávid Sámuel	orvos
1747	Molnár Ádám András	orvos
1751	Conrad András	orvos

Forrás: *Szelestei* 1989.

3.

A Royal Society magyarországi tagjai (1729–1804) / Mitglieder der Royal Society aus Ungarn (1729–1804)

FELVÉTEL ÉVE	NÉV	TUDOMÁNYTERÜLET, TEVÉKENYSÉGI KÖR
1729	Köleséri Sámuel	orvos, államismereti író, szövegkiadó, erdélyi kormányzékai tanácsos
1738	Bél Mátyás	történész, ország- és államismereti író
1774	Born Ignác	mineralógus
1780	Podmaniczky József	közgazdász, politikus
1787	Vay Miklós	mérnök, természettudós, politikus
1804	Zách János Ferenc	csillagász

Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Fellows_of_the_Royal_Society; Vargha 1994.

4.

A Göttingeni Tudós Társaság magyarországi tagjai (1774–1806) / Mitglieder der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen aus Ungarn (1774–1806)

FELVÉTEL ÉVE	NÉV	TUDOMÁNYTERÜLET, TEVÉKENYSÉGI KÖR	TAGSÁG TÍPUSA
1774	Hell Miksa	csillagász, matematikus, fizikus	külső tag
1785	Cornides Dániel	történész	levelező tag
1791	Horváth János	tankönyv- és szakíró	levelező tag
1793	Weszprémi István	orvos, történész	levelező tag
1797	Engel Kristóf	jogtudós, történetíró	levelező tag
1797	Pankl Máté	agronómus, természettudós, filozófus	levelező tag
1798	Pasquich János	csillagász	levelező tag
1798	Gyarmathi Sámuel	nyelvész	levelező tag
1799	Teleki Sámuel	író, könyvtáralapító, mecénás	tiszteletbeli tag
1799	Éder Károly		levelező tag

FELVÉTEL ÉVE	NÉV	TUDOMÁNYTERÜLET, TEVÉKENYSÉGI KÖR	TAGSÁG TÍPUSA
1799	Filtsch János	egyházi író, történész	levelező tag
1799	Wolf András		levelező tag
1800	Winterl József Jakab	orvos	levelező tag
1801	Schraud Ferenc	orvos	levelező tag
1801	Asbóth János	geológus, botanikus, zoológus	levelező tag
1801	Beregszászi Nagy Pál	nyelvész	levelező tag
1801	Hadai Hadaly Károly	matematikus	levelező tag
1801	Binder János	germanista, gimnáziumi igazgató tanár	levelező tag
1802	Festetics György	a Georgikon megalapítója, mecénás	tiszteletbeli tag
1802	Berzeviczy Gergely	közgazdász, politikus, történetíró	levelező tag
1802	Schedius Lajos	esztéta	levelező tag
1803	Széchényi Ferenc	könyvtár- és múzeumalapító, mecénás	tiszteletbeli tag
1804	Kitaiabel Pál	botanikus, kémikus, természettudós	levelező tag
1804	Stipsics Alajos	archaeológus	levelező tag
1805	Lenhossek Mihály	orvos	levelező tag
1806	Rumy Károly György	tanár, újságíró, szerkesztő, szövegkiadó	levelező tag

Forrás: *Futaky–Schwamm* 1987.

5.

A Hazafiúi Magyar Társaság tagjai (1779) / Mitglieder der Patriotischen Ungarischen Gesellschaft (1779)

NÉV	TAGSÁG TÍPUSA	FOGLALKOZÁS, TEVÉKENYSÉGI KÖR
Orczy Lőrinc	elnök	költő
Horányi Elek	belső tag	irodalomtörténész, piarista szerzetes
Rác Sámuel	belső tag	orvostudományi szakíró
Bessenyei György	belső tag, titkár	magyar királyi testőr, író, drámaíró, költő
Mészáros Ignác	belső tag	író
Ányos Pál	belső tag, másodtitkár	költő, pálos szerzetes

NÉV	TAGSÁG TÍPUSA	FOGLALKOZÁS, TEVÉKENYSÉGI KÖR
Gindl József	belső tag	drámafordító
Barcsay Ábrahám	belső tag	költő
Báróczi Sándor	belső tag	műfordító, író
Ányos János	belső tag	alispán (Ányos Pál testvére)
Glosius Sámuel	belső tag	orvos
Cetto Benedek	belső tag	történész, piarista szerzetes, tanár
Bornemisza János	belső tag	ref. egyházi író
Hatvani István	belső tag	természettudós
Bessenyei Sándor	külső tag	magyar királyi testőr, fordító (Bessenyei György testvére)
Fejér Antal (?)	külső tag	költő, fordító, ügyvéd
Weszprémi István	külső tag	orvos, történész
Szilágyi Márton	külső tag	fordító
Gánóczy Antal	külső tag	kat. egyházi író, történész
Molnár (?)	külső tag	orvos

Forrás: *Silagi* 1961.

6.

Szabadkőműves páholyok Magyarországon (1749–1795) / Freimaurerlogen in Ungarn (1749–1795)

MŰKÖDÉSI HELYSZÍN	PÁHOLY NEVE	ALAPÍTÁS ÉVE
Álmosd	Becsületességhez	1790(?)
Balassagyarmat	Erényes zarándok(ok?)hoz	1781
Bátaszék	Szép csillaghoz	1781
Besztercebánya	Koronázott reményhez	1775
Brassó	Három oszlophoz; Négy holdhoz	1749

MŰKÖDÉSI HELYSZÍN	PÁHOLY NEVE	ALAPÍTÁS ÉVE
Buda	Új páholy	1778
	Hallgatagsághoz	1784
	Első ártatlansághoz	1784
	Egyesüléshez	1792
	Ferenc, az örökös oroszlánhoz	1792
	Hét csillaghoz és Egyesüléshez	1794
Csikszereda	Igaz egyetértéshez	1780 k.
Eperjes	Erényes utazóhoz	1769
	Alvó oroszlánhoz	1784 k.
Eszék	Éberséghez	1773
Glina (Zágráb vm.)	Hadi barátsághoz	1769–1770 k.
Károlyváros	Vitézséghez	1780 k.
	Erőhöz	1780 k.
Kassa	Égő bokorhoz	1779 k.
	Rettenthetetlen erényhez	1793
Kézdivásárhely	Igaz egyetértéshez	1781–1782
Kolozsvár	?	1782
Kőrös (Križevci)	?	1776 k.
Miskolc	Erényes világpolgárhoz	1781
Monyorókerék	Arany szarvashoz	1775 k.
	Arany kerékhez	1776
Nagyszében	Szent András a három tengeri levélhez	1767
	Szentelt buzgalomhoz	1773
	Három horgonyhoz	1777
Nagyvárad	Becsületességhez (Probitate)	?
Pécs	?	1783 előtt
Pest (Pest-Buda)	Nagyszívűséghez	1770-es évek eleje
	Szent Borbálához	?
	Szent Sándor a három ezüsthorgonyhoz	1782
	Hét csillaghoz	1792
Pétervárad	?	1785 előtt
Pozsony	Hallgatagsághoz	1770-es évek eleje
	Biztonsághoz	1777
	Egyesüléshez	1784

MŰKÖDÉSI HELYSZÍN	PÁHOLY NEVE	ALAPÍTÁS ÉVE
Sátoraljaújhely	?	1783?
Selmecbánya	Erényes emberbarátokhoz	1774
Temesvár	Három fehér liliumhoz	1776 k.
Tétény (Nagytétény)	?	?
Varasd	Tökéletes egyesüléshez	1772
	Szabadsághoz	1774
	Három sárkányhoz	1774
	Barátságához	1784
	Jó tanácshoz	1784
Zágráb	Eszélyességhez	1769–1770 k.
Zalaegerszeg	Jó tanácshoz	1790–1791

Forrás: *Abafi* 2012; *Jancsó* 1936.

7.

Fr[ère] Löwen: A különböző szabadkőműves páholyok képeinek és öltözékeinek 84 [85] darabból álló gyűjteménye. A képalírások jegyzéke és fordítása / Collection de 84 [85] pièces de Tableaux et Habits de diferentes Loges [...]. Liste et traduction des inscriptions

Az átírást és a fordítást készítette: Penke Olga
Konzulens: Péter Róbert, Jan A. M. Snoek

- [1] [Page de titre/Címlap: à la main étrangère/idegen kézzel:] Geb. Kart. M.S. karten 8. Gebbel nr. 2. [sceau/pecsét:] BA. BRUCKENTHAL'SCHES Museum in Hermannstadt
Collection de 84 pièces de Tableaux et Habits de diferentes [Loges] fait pour le Contentement des Fr... par le Fr... Löwen
A különböző [szabadkőműves páholyok] képeinek és öltözékeinek 84 darabból álló gyűjteménye, melyet Löwen T[estvér] készített a T[estvérek] megelégedésére
- [2] On est habillé d'une robe blanche ou sur le coté du coeur est brodé la meme croix avec de la Soye Rouge.
Philosophe Sublime ou Chevallier Emmanuel ou Chr. du dieu
Fehér ruhába öltöznek, melyre a szív oldalán vörös selyemmel ugyanaz a kereszt van hímezve
Fenséges Filozófus vagy Emmanuel Lovag vagy isten L[ovagja]
- [3] Chevallier de l'Aurient
Kelet Lovagja
- [4] Grand Maitre Elu des Q[uinze]
T[izenötök] választott Nagymestere
- [5] Premier grade Elu
Első fokozatú Választott
- [6] Biyou de Chr. du Soleil
A Nap L. [Lovagjának] ékszere
- [7] Grand Elu ou T.[Templier]
[en haut à gauche:] aussi cordon noir, rosette rouge
Nagy Választott vagy T.[Templomos]
[a kép bal felső részén:] *fekete mellpánt és vörös rozetta*
- [8] Chevallier du Terre Saint
A Szentföld Lovagja
- [9] Maitre Elu ou Chevallier du l'Aigle il appartient aussi au 6ème grade
[en haut à droit:] cette croix appartient au 6ème grade et on la porte a la boutonniere
Választott Mester vagy a Sas Lovagja, a 6. fokozathoz is tartozik

- [a kép jobb felső sarkában:] *ez a kereszt a 6. fokozathoz tartozik, és a gomblyukban hordják*
- [10] Maitre Parfait par Aurient
Kelet Tökéletes Mestere
- [11] le Parfait Anglais blanc
A Tökéletes fehér Angol
- [12] Chevallier du l'Aigle Noir
A fekete Sas Lovagja
- [13] Chevallier de l'Aigle ou de St. André ou Chr. du R. C.
A Sas vagy Szt. András Lovagja vagy R. K. L. [Rózsa-Keresztes Lovag]
- [14] Parfait
Tökéletes
- [15] Souverain Commendeur du Temple
A Templom Főparancsnoka
- [16] Biyou de Rose Croix
Rózsakeresztes ékszer
- [17] Apprentif et Compagnon Ecossois de Terre Sainte
Szentföldi Skót Inas és Legény
- [18] Grand Ecossois
Nagy Skót
- [19] Frere Americain
Amerikai Testvér
- [20] Maitre Parfait
Tökéletes Mester
- [21] le Parfait Architecte
A Tökéletes Építész
- [22] le Puisant Irlandois
A Nagyhatalmú Ír
- [23] Ecossois
Skót
- [24] Ecossois de Dresden
[en haut à droit:] l'ordre de St André
Drezdai Skót
[a kép jobb felső részében:] *Szt. András rend*
- [25] Ecossois des 3JJJ Apprentif Compagnon et Maitre
Skót 3JJJ. Inas, Legény, Mester
- [26] Chr. Du Soleil
A Nap L. [Lovagja]
- [27] Parfait Maçon
Tökéletes kőműves
- [28] Elu de Q. [Quinze]
Választott Q. [Tizenöt]
- [29] Chr. de F.
F. L. [Franville Lovagja]
- [30] Maitre Parfait
Tökéletes Mester

- [31] Maitre Ecossois de Terre Saint
A Szentföld Skót Mestere
- [32] Cordon du Chevallier de Rose Croix
A Rózsakeresztes Lovag mellpántja
- [33] M. [Maitre] Parfait par Aurient
Kelet Tökéletes M. [Mestere]
- [34] Maitre en Israell [en haut à droit:] revers
Mester Izraelben [a kép jobb felső részében:] hátlap
- [35] Elu Supreme
[en haut à gauche:] Courronne en fer blanc d'ore à l'expection des 12 Étoiles qui environnent la courronne qui sont argenté le dedans de la courronne en vernis rouge
Legfőbb választott
[a kép bal felső részében:] *Fehér aranyból készült korona, a 12 csillag kivételével, amelyek a korona körül ezüstözöttek és a koronán belül vörös lakkal vannak bevonva*
- [36] Chevallier de l'Aurient ou Chr. de l'Épée
Kelet Lovagja vagy a Kard L. [Lovagja]
- [37] Parfait
Tökéletes
- [38] Parfait Maçon
Tökéletes Kőműves
- [39] Maitre Parfait
Tökéletes Mester
- [40] Grand Éccossois
[au centre dans le triangle:] revers
- [41] Le Maitre en Israell
[en bas à l'intérieur de la bordure:] devant du Biyou / un Compas ouvert / derrier du Biyou)
A Mester Izraelben
[a kereten belül, a lap alján:] *az ékszer előoldala / egy nyitott Körző / az ékszer hátoldala*
- [42] Le Parfait Architecte
A Tökéletes Építész
- [43] Le puissant Irrlandois
A nagyhatalmú Ír
- [44] Le Parfait Anglais blanc
A Tökéletes fehér Angol
- [45] Premier Éccossois de Paris
Első Párizsi Skót
- [46] Le Maitre Ecossois de Paris.
Párizsi Skót Mester
- [47] Ecossois des JJJ Apprenti Compagnon et Maitre
JJJ-hoz tartozó Skót. Inas, Legény és Mester
- [48] Eccossois
[dans un carré:] Boeuf[?] Pelican Fuchs[?] Löw
Skót
[a képen levő négyzetben:] *Bika[?] Pelikán Róka[?]*
Oroszlán

- [49] Ecossois Apprentif
Skót Inas
- [50] Ecossois Compagnon
Skót Legény
- [51] Apprentif Ecossois de Terre Sainte de Paris
Párizsi Szentföldi Skót Inas
- [52] Compagnon Ecossois de Terre Sainte de Paris
Párizsi Szentföldi Skót Legény
- [53] Chevallier de Terre Sainte
Szentföldi Lovag
- [54] Ecossois de Jerusalem
Jeruzsálemi Skót
- [55] Elu de g[rand] Chevallier de T[emple] premiere Tableau
A T[emplom] Választott N[agy] Lovagja. Első kép.
- [56] Elu de g[rand] Chevallier de T[emple] Seconde Tableau
A T[emplom] Választott N[agy] Lovagja. Második kép.
- [57] Seconde grade Elu
Második fokozatú Választott
- [58] Les g[rades] Elu 3 Tableaux
Választott f[okozatok]. 3 kép
- [59] Maitre Elu de Paris
Párizsi Választott Mester
- [60] Apprentif et Compagnon du Systeme François
Inas és Legény a Francia Rendszerben
- [61] Maitre du Systeme François
Mester a Francia Rendszerben
- [62] Le Chevallier du Rose croix
Rózsakeresztes Lovag
- [63] Le Souverain Commandeur du Temple
A Templom Főparancsnoka
- [64] Elu de Q[uinze]
A T[izenötök] Választottja
- [65] Chevallier du l'Aurient
Kelet Lovagja
- [66] Chevallier du l'Aurient
[en marge de la bordure des quatre côtés:] Septentrion /
Orient / Occident / Mydy
Kelet Lovagja
[A kép kereten kívül, a négy oldalon található felirat:]
Észak, Kelet, Nyugat, Dél
- [67] Grand Ecossois
Nagy Skót
- [68] Chevallier de l'Aigle noir
Fekete Sas Lovagja
- [69] Elu Supreme
[à l'intérieur de la bordure en bas:] Seconde Pers-
pective de l'appartement lorsque le candidat voyage,
l'appartement est rond autant que cela se peut faire par
un paravant circulär tapissé de temple et de lieux idoles
Legfőbb választott
[A kép keretén belül, alul:] *A helyiség második látképe,*

amikor a jelölt jár-ke; a helyiség kör alakú, amennyire csak kialakítható ez egy körben elhelyezhető paravánnal, beborítva a templomot és a különlegesen tisztelt helyeket

[70] Elu supreme

Legfőbb választott

[71] Frere Américain

Amerikai Testvér

[72] Philosophe Sublime ou Chevallier de l'Occident

Fenséges Filozófus vagy Nyugat Lovagja

[73] [Sans titre. Au centre:] Remarque

[Cím nélkül. A képen belül, középen:] *Megjegyzés*

[aux piliers sous l'inscription VERITAS:] dim / lund / mar / merc / jeu / ven / sam

[A VERITAS felirat alatti oszlopokon:] *vas/hét/kedd/szer/csüt/pén/szom*

[74] Tableau des Apprentif Philosophe Inconnu

[En bas:] Occident

Ismeretlen Filozófus Inas képe

[A kép alján:] *Nyugat*

[75] Le point de l'Admiration Astrate [Astrale]

Astrale Csodálatának pontja

[76] Écossois Sublime d'Angleterre et Chr. De St. André

Fenséges Angliai Skót és Szt. András L[ovagja]

[77] Ecossois Sublime et Chr. de l'Épée de Dresden

Fenséges Skót és Drezdai Kard L[ovagja]

[78] Apprentif et Compagnon du Soleil

A Nap Inasa és Legénye

[79] Chevallier du Soleil

A Nap Lovagja

[80] Loge Phisique du Chr du Soleil

A Nap L[ovagjának] Fizikai Páholya

[non folioté, entre fol. 80 et 81] Quarré de maud d'Adeptes

[számozatlan, a 80 és 81 folio között] *A beavatottak bűvös négyzete*

[81] Signum Fraternitatis

A Testvériség Jele

[82] Chevalier du Soleil

A Nap Lovagja

[83] Maitre Parfait par l'Aurient

Kelet Tökéletes Mestere

[84] S. Chr. S.

[85] Maitre Anglois, ou Maitre Parfait de l'aurient

Angol Mester, vagy Kelet Tökéletes Mestere

8.

Szabadkőműves szimbólumok a 18. században / Freimaurersymbole im 18. Jahrhundert

Összeállította: Tüskés Gábor

A képeket az elektronikus installáció számára válogatta: Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Kiss Margit

Lektorálta: Péter Róbert, Vári László

A jelképek fő forrása a kézművesek, különösen a kőfaragó céhek munkája, a Biblia, az építőmesterség kora újkori spirituális felfogása és a szabadkőműves hagyomány. Értelmezésük az időben változik, többretegű jelentésük szabadkőműves rendszerként, az elhelyezéstől és a szertartáskönyvektől függően kisebb-nagyobb mértékben különbözik. Az ún. magas fokokon más értelmezést kapnak, és új elemekkel egészülnek ki; gyakran egymásra és különböző szöveghelyekre utalnak. Egy-egy szimbólum vagy szimbólumcsoport jelentéseiről önálló feldolgozások készültek – erre különösen a szőnyeg (tápisz) alkalmas, mert számos jelképet ábrázolnak rajta. Előfordul, hogy különféle rendszerekbe foglalják a szimbólumokat: pl. a 3×3 fő-, 3×3 mellékszimbólum, 3×3 élmény, 3 példázat és 3 igazolás összesen 33 jelkép.

Ablak

Három ablak: a napfény Kelet, Dél és Nyugat felől süt be a páholyba. Arra utal, hogy Salamon templomának a hagyomány szerint észak felé nem volt ablaka, mivel a nap onnan nem vetett sugarat. Az ablakok virtuálisak; a páholyoknak nincs ablaka, hogy a világ zaja ne zavarja a munkát.

Akác

Hiram Abif, Salamon temploma építőmesterének sírját a hagyomány szerint akácággal jelölték meg. A halhatatlanság és a szépség jelképe, egyben a mesterfok szimbóluma. Ágát a nyitott sírba helyezték, fáját a sírra ültették, a motívumot gyászjelentéseken is alkalmazták. Az akác, a csillag és a tükör együtt a három szabadkőműves erény – bölcsesség, erő, szépség – jelképe. A katekizmusok egy részében a mesterek kijelentik, hogy „ismerem az akác jelentőségét”.

Asztal

A főmester asztala a páholy keleti oldalán a kalapács, a szertartáskönyv, az ősi kötetmek, a mindenkori Nagypáholy alkotmányának, a páholy szabálygyűjteményének és kardjának a helye. A főmester és a két felügyelő asztala háromszög alakú.

Biblia

A hitet irányítja, értelmezése az egyén feladata. Szokás az igazság szimbólumának is tekinteni. Angolszász területen a nyitott bibliát a páholy asztalára helyezték.

Csillag

Többnyire ötágú (pentagram), sugárkoszorúval övezve (lángoló vagy ragyogó csillag), közepén G betűvel, ami pl. a geometriára vagy a gnózisra, azaz a tudásra, megismerésre utalhat. Jelentése a szellem fénye, mely az egész világot

beragyogja. A bölcsesség jelképe. A hatágú csillag (hexagram) a makrokozmosz jelképe. A G betűt angol nyelvterületen God-ként, német nyelvterületen Gott-ként is értelmezték; franciául gloire és grandeur, illetve latinosan genius is lehetett a jelentése.

Ékesség (Ékszer)

A három mozdíthatatlan ékesség a durva, kifaragatlan kő, a kifaragott kőkocka és a rajztábla. A három mozdítható ékesség a szögmérő, a vízmérték és a mérőón.

Fény

A szabadkőműves mozgalom egyik központi szimbóluma. Keresése a szabadkőműves életútjának metaforája. Szimbolikus megjelenési formái az ablak, a csillag, a gyertya, a Kelet, a Nap, a Hold, a sötétkamra, a páholy ún. három nagy és három kis világossága.

Földgolyó

Az „igazi páholy”, amit ki kell kutatni; a belső szellemi tér felmérése.

Függőn

Az egyenesség és őszinteség, valamint a II. felügyelő jelképe. A nehézség törvényeinek ismeretére tanít; az erkölcsi kiegyensúlyozottság szimbóluma.

Gránátalma

A szabadkőműves jótékonyág jelképe.

Gyertya

Három gyertya egy-egy oszlopra helyezve a fény és az élet jelképe.

Háromszög (Triangulum)

A sugárzó háromszög, közepén a szemmel a mindenütt jelen lévő, mindent látó és tudó istenség jelképe. Az abszolút szent, minden létező konstruktív elvének a jele, mely a lét titkát, a misztikus háromságot hordozza. A derékszögű püthagorasz háromszög a befogók és az átfogó fölé rajzolt négyzetekkel („Püthagorasz”) a főmester szimbóluma és a nagymester jelvénye.

Hiram

Hiram Abif, a salamoni templom építőmesterének szabadkőműves legendája szerint a mestert három kőműveslegény irigységből meggyilkolta, mert nem árulta el nekik a mesterszót. Ártatlan társaik megpróbálták feltámasztani. A harmadik próbálkozó kiemelte a testét a sírból, ezáltal megidézte szellemét, akitől megtudták az új mesterszót. A megölt építőmester szimbolikusan tovább él minden új szabadkőműves mesterben. A Hiram-legendában Salamon az isteni bölcsesség, a meggyilkolt mester a világ teremtésében részt vevő ember jelképe. Az elveszett mesterszó keresése és megtalálása a mesterfokhoz és a magas fokokhoz tartozó szertartások része.

Hold

A passzív, befogadó, reflektáló elv, a képzelőerő és a szenzibilitás jelképe.

Kalapács

Kétfejű vagy kőfaragó kalapács alakú. A Legfelsőbb Lény, a Világegyetem Nagy Építőmesterének tartozéka, a cselekvő és a megóvó értelem, a rendfenntartó tekintély és a főmester hatalmának jelképe. A hegyes fejű kalapács az inas szerszáma, aki ezzel munkálkodik a nyers kővön, azaz önmagán.

Kard

A becsület jelképe.

Kelet (Oriens)

Az a hely, ahonnan a fény felragyog. A főmester ülőhelye a páholy keleti oldalán található.

Kesztyű

A munkában részt vevő kezek tisztaságának jelképe. A női kesztyű a páholy védelmét jelenti a felavatott szabadkőműves társának.

Kéz

Két vagy három kéz kézfogása a testvériesség jelképe. Az egymásba kapcsolódó kezek sorozata a „testvéri lánc” szimbóluma. A speciális kézfogás a kölcsönös felismerést szolgáló jel.

Kő

Nyers, vagy durva, kifaragatlan kő: a tökéletlenség és ezzel a szövetségbe újonnan felvett inas jelképe. A kő kifaragása az önnevelésre utal. A kifaragott kőkocka és a piramisban végződő, kocka alakú csiszolt kő a legény szimbóluma.

Körző

A mindent átfogó emberszeretet, az erényes közösség jelképe. Két szára a kötelesség és a jog közti egyensúlyt, a másokkal szembeni cselekedetek korlátozását, a világminőségben fennálló rendet jelképezi.

Körző és szögmérő

Az egymásra helyezett körző és derékszögvonalzó (szögmérő) a legismertebb szabadkőműves jelkép. A kinyitott Bibliára helyezik a páholy munka során. A körző szárainak

állása jelzi a munka fokát, s a két szerszám figyelmeztet a munka helyes végzésére.

Kötél

Bojtos végű, többször csomóra hurkolódik. A salamoni szentély frigyládáját elzáró függöny zsinórjának jelképe. A társaság egységét, az ún. testvéri láncot szimbolizálja. A régi rendszerű inasavatások során nyakba vetett hurkos kötéllal vezették a felavatandót, jelképezve annak szenvedélyektől mentes útra irányítását.

Kötény

A szertartásos munkák ruhadarabja. Az ártatlanság és a munka jelképe, a szövetséghez tartozást tanúsítja. Többnyire fehér színű, különböző szimbolikus ábrázolások díszíthetik. A különböző fokok kötényein a megfelelő szimbólumokat jelenítettek meg. Hátoldalukon gyakran halálfej látható; gyászmunkákon kifordítva viselik.

Kulcs

A hallgatni tudás jelképe; olyan nyelv, mely minden titkot megőriz. A svéd rendszerben a mesterfok jele.

Lánc

A páholytagok („testvérek”) összetartozásának jelképe, melyben a láncszemek a testvérek. Egyes szertartásokban a szabadkőművesek láncot alkotnak, s ez nemcsak a páholy, hanem az egész világ szabadkőműveseinek láncát szimbolizálja.

Létrá

A bibliai Jákob álombeli létrája (Ter 28,10–22) nyomán az angol rítusban alkalmazzák. Három foka a hit, a remény és a szeretet.

Méh, méhkas

A társadalomért végzett közös munka és általában a szabadkőművesség jelképe.

Mérővessző

Huszonnégy hüvelykes mérővessző: az inas szerszámaként a helyes cselekvés mércéje a nap minden órájában.

Nap

Az aktív princípium, a ráció jelképe, amely felszívja a sötétséget, és megvilágítja az értelmet.

Oszlopok

Öt oszlop: a páholy tartozékai. Három a szőnyegnél áll, tetejükön gyertyával. Ezek a Bölcsesség, az Erő és a Szépség jelképeként az egész szabadkőműves építmény hordozói, megjelenítik a három legendás nagymestert, Salamont, Hiramot, Tírusz királyát és Hiram Abifot. A két szabadon álló vagy egy előcsarnokot tartó oszlop neve bibliai eredetű (1Kir 7,15–22): Jákin és Boáz. Ezek a tanítás állandóságát, vagy a humanitás két alappilléret – igazságosság, jóakarát – jelképezik. Hiram ledőlt oszlopai az emberiségnek az Éden elvesztése utáni állapotára utalnak.

Padló

A kockás, vagy mozaik padló a jó és a rossz, az öröm és a bánat, a sötétség és a világosság, a bűn és az erény, a tévedés és az igazság váltakozását jelenti az ember földi életében.

Páholy

Téglalap alakú helyiség, a rituális események és egyéb rendezvények színhelye. Jelképesen Salamon templomára utal, s átfogja a világot és a szabadkőművesek összességét. A páholyok munkája jelképesen délben kezdődik és éjfé-

kor zárul. Átvitt értelemben a páholyt a szabadkőművesek alkotják.

Rajztábla

A mesterfok tervező munkáját jelképezi. A svéd rendszerben az inas fokozat munkatáblájához tartozik.

Rózsa

Három rózsza: a fény, a szeretet és az élet jelképe. Az új, magasabb szintű élet utáni vágy, a magasabb ismeretek szimbóluma. Gyakran a halott mellé helyezték. Három rózsával, rozettával díszítik a mesterkötényt.

Sötétkamra

Fekete falú helyiség, a föld ölének, az ókori misztériumok beavatási barlangjának jelképe. Az asztalra helyezett kőponya, lábszárcsont és égő gyertya a halál és az újjászületés jelképei. További jelképek lehetnek: biblia, homokóra, csiptenyi kén (alkímia), kenyérdarab (a nyersből a megmunkáltba való átmenet jelképe), pohár víz (termékenység), kakas (hajnali fény).

Szentély

A páholy legfontosabb helyisége. Téglalap alakú, oldalai egy-egy égtáj nevét viselik. Berendezése szimbolikus tartalmakat hordoz, és meghatározott rendet követ. A kozmosz és az ezoterikus világ jelképeinek foglalata, a beavatottság birodalma, egy jobb életrend építménye, az „én”, a lelkiismeret közege.

Színek

Kék: az angolszász, azaz reguláris János-rendi irányzat szimbolikus színe. Vörös: a skót rítus szimbolikus színe. Zöld: a francia vagy latin irányzat szimbolikus színe. A vörös, a rózsaszín és a fehér szín a nap járását és fényét jelzi reggel, délben, este.

Szögmérő (Derékszögvonalzó)

A becsületesség, egyenesség, a főmesteri méltóság és kötelességek, az istent és az embert összekötő lelkiismeret jele. Kifejezi az élet művészetét, melynek része a dolgok állandó mérése, a mértéktartás, a cselekedetek szabályozása. A legényfok szimbóluma, mert ezzel ellenőrizhető, hogy a kifaragott kő valóban szabályos-e.

Szőnyeg (Tápisz)

A szabadkőműves munkában, így új tag felvételénél vagy magasabb fokra emelésnél egy, a fontosabb szimbólumok ábrázolásával ellátott szőnyeg szolgál a tanítások foglalatként. Ugyanerre a célra angolszász területen festett rajztáblát alkalmaznak. A páholyiszőnyeg a születés, az élet és a halál alapszimbóluma.

Tau

A háromszögbe foglalt hármas tau a Királyi Boltív rendjének jelvénye.

Templom

Salamon temploma a szabadkőművesség egyik központi szimbóluma, a tudás keresésének oktató célú metaforája, a spirituális, morális épülés jelképe. A humanitás temploma, melynek építése egyesíti a mozgalom tagjait, tágabb értelemben minden embert a tökéletességre való szellemi törekvésben. Rituális értelemben a páholyok Salamon templomaként működnek.

Tükör

A kendőzetlen, gyengeségekkel, hiányokkal küzdő én, il-

letőleg az erő jelképe. Sokhelyütt az igazság szimbólumának tartják, a legényfokhoz tartozik.

Vakolókanál

A szabadkőműves munka, az erők harmonikus kialakításának, a hűség kötelességteljesítésnek és az összetartozásnak a jelképe. Az inas- és a legényfok közös szimbóluma. Kicsinyített formában a páholytagok ékszerként viselték.

Véső

A durva kövön, saját magán dolgozó inas szimbóluma. Segítségével kibontakoztatható az emberi természet lényege.

Világosság

A szabadkőművesség tanai a felebaráti szeretethez vezetnek a felvetteket, azaz felvételük alkalmával szellemi világosságot nyernek el. A páholy ún. három nagy világossága a Biblia, a szögmérő és a körző. Átfogják az ember belső, láthatatlan világát és a külső, látható világot. Nélkülük nem lehetséges a szabadkőműves munka. A páholy ún. három kis világosságát a Nap, a Hold és a főmester alkotja. A Nap a napot, a Hold az éjszakát, a főmester a páholyát vezérli. Némely szabadkőműves kiadványok vezető világosságoknak nevezik a főmestert és a két felügyelőt. Másutt az öt vezető tisztségviselőt, a főmestert, a két felügyelőt, a titkárt és a szónokot nevezik világosságoknak.

Vizmérték

Az egyenlőség jelképe; a mindennapi életben jelenlévő előjogok alárendelése a tiszta emberségnek. Az I. felügyelő jelképe.

Források:

- Biedermann, Hans, *Knaurs Lexikon der Symbole*, hrsg. v. Gerhard Riemann, München, Droemer Knauer, 1989.
- Boucher, Jules, *La symbolique maçonnique, ou L'art royal remis en lumière et restitué selon les règles de la symbolique ésotérique et traditionnelle*, Paris, Dervy, 1948.
- Curl, J. S., *Freemasonry & the Enlightenment: Architecture, Symbols and Influences*, London, Historical Publications Limited, 2011.
- Dyer, Colin F. W., *Symbolism in Craft Freemasonry*, London, Lewis Masonic, 1976.
- Kiszely Gábor, *A szabadkőművesség: História, titkok, szertartások*, Bp., Korona, 1999.
- Mainguy, Irene, *Symbolique des outils et glorification du métier*, Paris, Godefroy, 2016.
- Mandello Károly, *A szabadkőművesség és a társadalomtudomány*, Kioktató előadások gyűjteménye, Budapest, 1902.
- Roob, Alexander, *Das hermetische Museum: Alchemie und Mystik*, Köln, usw., Taschen, 2002.
- A szabadkőművesi szimbólumok magyarázata*, összeállította: S., Budapest, 1915.
- A szabadkőművesi szimbólumok magyarázata, 2, A legényfok szimbólumai*, összeállította: S., Budapest, 1916.
- A szabadkőművesi szimbólumok magyarázata, 3, A mesterfok szimbólumai*, összeállította: S., Budapest, 1916.
- Wörterbuch der Symbolik*, hrsg. v. Manfred Lurker, Stuttgart, Kröner, 1979.

RÖVIDÍTÉSEK / ABKÜRZUNGEN

AN	Nagyszeben/Sibiu, Arhivele Naționale
BGY	Gyulafehérvár/Alba Iulia, Batthyaneum
BM	Tápiószele, Blaskovich Múzeum
BMK	Keszthely, Balatoni Múzeum
EFK	Eger, Egri Főegyházmezei Könyvtár
ELTE EK	Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár
FKE	Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár
FSZEK	Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
HK	Keszthely, Festetics-kastély, Helikon Könyvtár
HOM	Miskolc, Hermann Ottó Múzeum
IM	Budapest, Iparművészeti Múzeum
KFM	Sátoraljaújhely, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kazinczy Ferenc Múzeuma
KME	Esztergom, Keresztény Múzeum
MA	Kolozsvár/Cluj-Napoca, Muzeul de Artă
MNL OL	Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNM É	Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár
MNM TKCS	Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Képcsarnok
MNM TT	Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Tár
MTA	Budapest, Magyar Tudományos Akadémia
MTA KIK	Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ
OSZK	Budapest, Országos Széchényi Könyvtár
PIM	Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum
PRMTKL	Budapest, Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára
PTE EKT	Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont
RFMK	Miskolc, II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár
RGY	Budapest, Ráday Gyűjtemény
SIHM	Nagybajom, Sárközy István Helytörténeti Múzeum
SOMK	Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár
SRKTGYL	Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Levéltár
TGYM	Nagykanizsa, Thúry György Múzeum
WM	Bécs, Wien Museum

BIBLIOGRÁFIA / BIBLIOGRAPHIE

- Abafi* 1890–1899: ABAFI, Ludwig, *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn*, I–V, Budapest, 1890–1899.
- Abafi* 1993: ABAFI Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon*, reprint kiadás, Bp., 1993 (1. kiadás: Bp., 1900).
- Abafi* 2012: ABAFI Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Győr, 2012 (1. kiadás Bp., 1900).
- Aczél* 1983: ACZÉL Eszter, *A magyarországi szabadkőműves mozgalom tárgyi emlékei*, II. rész: *Mesterlevelek*, Folia Historica 11(1983), 117–133.
- Aczél* 1994: ACZÉL Eszter, *A Szabadkőműves-gyűjtemény. Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban. II.* = LOVAG Zsuzsa (szerk): *Az Iparművészeti Múzeum*, (kézirat), Bp., Iparművészeti Múzeum, 1994.
- AMST: A magyar sajtó története*, I–II, 1705–1892, szerk. KÓKAY György, Bp., 1979, 1985. Digitális változat, <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/index.html>
- Appel* 1822: APPEL, Joseph Franz, *Skizze einer Sammlung sämtlicher Medaillen, welche unter der Regierung [...] Franz I. von Österreich geprägt worden sind*, Wien, 1822.
- Assmann* 2006: ASSMANN, Jan, *Schiller, Mozart und die Suche nach neuen Mysterien*, Athenäum, 16(2006), 13–37.
- Assmann* 2012: ASSMANN, Jan, *A varázsfuvola. Opera és misztérium*, ford. TATÁR Sándor, Bp., Atlantisz, 2012.
- Balázs* 1967: BALÁZS, Éva, H., *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795)*, Bp., Akadémiai, 1967.
- Balázs* 1979: BALÁZS, Éva, H., *Freimaurer, Reformpolitiker, Girondisten = Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa. Freimaurer, Gesellschaften, Clubs*, hrsg. von Éva H. BALÁZS, Ludwig HAMMERMAYER, Hans WAGNER, Jerzy WOJTOWICZ, Berlin, Ulrich Camen, 1979, 127–140.
- Baráth* 1934: BARÁTH Béla, *A Batthyány Ignác-féle akadémiai tervzetek*, Erdélyi Múzeum, 1934, 143–148.
- Barner* 1993: BARNER, Wilfried, „Laut denken mit einem Freunde”. *Anmerkungen zu Lessings Ernst und Falk = Gesellige Vernunft. Zur kultur der literarischen Aufklärung. Festschrift für Wolfram Mauser zum 65. Geburtstag*, hrsg. von Ortrud GUT-JAHR, Wilhelm KÜHLMANN, Wolf WUCHERPFENNIG, Würzburg, Königshausen & Neumann, 1993, 1–12.
- Batári* 1964: BATÁRI Ferenc, *A nagyszebeni Bauernfeind-műhely ismeretlen alkotása Veszprémben*, A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 2(1964), 250–254.
- Batári* 1974: BATÁRI Ferenc, *Der Kunsttischler János Bauernfeind (1745–1789)*, Ars Hungarica, 1974, (Supplementum), 161–169.
- Batári–Vadászi* 2000: BATÁRI Ferenc – VADÁSZI Erzsébet, *Bútorművészet a gótikától a biedermeierig. 15–19. századi európai bútorok a Nagytétényi Kastélymúzeumban*, Bp., Iparművészeti Múzeum, 2000.
- Bauer–Müller* 2001: BAUER, Joachim – MÜLLER, Gerhard, *Lehr- und Wanderjahre. Goethes Weg durch die Geheimgesellschaften*, Goethe-Jahrbuch 118(2001), 31–45.
- Bél* 1993: BÉL Mátyás *levelezése*, s. a. r., bev., jegyz. SZELESTEI N. László, Bp., Balassi, 1993 (Magyarországi Tudósok Levelezése 3).
- Belitska-Scholz–Berczeli* 1976: BELITSKA-SCHOLZ Hedvig, BERCZELI A. Károlyné, *Barokk, klasszicista és romantikus díszlettervek Magyarországon*, Bp., Magyar Színházi Intézet, 1976.

- Benda 1957: BENDA Kálmán (s. a. r.), *A magyar jakobinus mozgalom iratai*, I–III, Bp., Akadémiai, 1952–1957.
- Bessenyei 1983: BESSENYEI György *A Holmi*, s. a. r. BÍRÓ Ferenc, Bp., Akadémiai, 1983.
- Bessenyei 1986: BESSENYEI György *Prózai munkák, 1802–1804*, s. a. r. KÓKAY György, Bp., Akadémiai, 1986.
- Bessenyei 2007: BESSENYEI György *Programírások, vitairatok, elmélkedések, 1772–1790*, s. a. r. BÍRÓ Ferenc, Bp., Argumentum–Akadémiai, 2007.
- Bibor 2011: Bibor Máté János, *Mozartiana Hungarica (Mozart és a magyarok, 1761–1847)*, Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 14–15(2011), 221–235.
- Bielz 1938: BIELZ, Julius, *Kunstschler Johann Bauernfeind und seine Arbeiten*, Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum, 7(1938), 25.
- Bíró 1943: BÍRÓ Béla, *Régi erdélyi művészek. Bergman Ferenc Antal*, Erdélyi Helikon 1943/8, 437–439.
- Bíró 2007: BÍRÓ Ferenc, *Bevezetés = Bessenyei György, Programírások, vitairatok, elmélkedések 1772–1790*, s. a. r. BÍRÓ Ferenc, Bp., Argumentum – Akadémiai, 2007, 9–237.
- Bónis 2000: BÓNIS Ferenc, *Mozart szellemi jelenléte a magyar kultúrában 1800 táján = Uő., Mozarttól Bartókig. Írások a magyar zenéről*, Bp., Püski, 2000, 7–16.
- Brettauer 1989: BRETTEAUER, Josef, *Medicina in nummis*, Wien, 1989.
- Catalogue 1898: *Catalogue des Objects Anciens. Collection Duc de San Marco Capece Zurlo 1898*. Fait á Ischl Maurice expert de Paris. Kézirat, KME, ltsz. 59.45.1.
- Csányi 1907: CSÁNYI Károly, *A budapesti amateur gyűjtemények kiállításának lajstroma*, Bp, 1907.
- Csaplár 1899: CSAPLÁR Benedek, *A Horányi Elek tervezete, 1–2*, ItK, 9(1899), 1–14, 168–203.
- Császár 1903: CSÁSZÁR Elemér, *Verseghy Ferenc élete és művei*, Bp., 1903.
- Cséby 2013: CSÉBY Géza, *Gróf Festetics György helye a magyar művelődéstörténetben, különös tekintettel a Magyar Minerva könyvsorozatra és a Helikoni ünnepekre*, PhD értekezés, Szegedi Tudományegyetem BTK, 2013.
- Csetri 1977: CSETRI Elek, *Egy agrártudós a XVIII. századi Erdélyben*, Korunk, 1977, 233–244.
- Csetri 1979: CSETRI Elek, *Az erdélyi Mezőgazdasági Egyesület = CSETRI ELEK – JAKÓ ZSIGMOND – TONK SÁNDOR (szerk.), Művelődéstörténeti tanulmányok*, Bukarest, Kriterion, 1979, 161–172.
- Csóka 1942: CSÓKA J. Lajos, *A magyar tudományosság megszervezésének kísérletei a 18. században*, A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1941/42-i tanévre, Pannonhalma, 1942, 3–59.
- Csörsz–Hegedüs 2011: CSÖRSZ Rumen István – HEGEDÜS Béla (szerk.), *Magyar Arión. Tanulmányok Pálóczi Horvát Ádám műveiről*, Bp., reciti, 2011.
- Csörsz 2016: CSÖRSZ Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban, 1700–1800*, Bp., Universitas, 2016 (Irodalomtudomány és kritika).
- Deák 2011: DEÁK Eszter, „Mit Sehnsucht erwarte ich den Katalog von Eurer Excellenz” (Juraj Ribay levelei Széchényi Ferencnek), *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2011, 331–354.
- Debreczeni 2004: DEBRECZENI Attila, *Irodalomszemléletek a Magyar Museumban = Első folyóirataink: Magyar Museum*, II, *Kommentár*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2004, 7–29.

- Debreczeni 2009: DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a 18. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009.
- Domanig 1907: DOMANIG, Karl, *Die deutsche Medaille in kunst- und kulturhistorischer Hinsicht*, Wien 1907.
- Donáth 1965: DONÁTH Regina, *A Magyar Tudományos Akadémia első tervezete 1735-ből*, Magyar Tudomány, 72(1965), 5, 373–377.
- Doncsecz 2016: DONCSECZ Etelka, *A pesti Leseegesellschaft szabályzata és tagjai*, Magyar Könyvszemle, 132(2016), 337–353.
- Dziergwa 1993: DZIERGWA, Roman, *Lessing und die Freimaurerei. Untersuchungen zur Rezeption von G. E. Lessings Spätwerk „Ernst und Falk. Gespräche für Freymaurer“ in den freimaurerischen und antifreimaurerischen Schriften des 19. und 20. Jahrhunderts (bis 1933)*, Frankfurt/M. u. a., Lang, 1993.
- Első folyóirataink: Uránia 1999: *Első folyóirataink: Uránia*, szerk. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 1999 (Csokonai Könyvtár, Források, Régi kortársaink 6).
- Első folyóirataink: Orpheus 2001: *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 2001 (Csokonai Könyvtár, Források, Régi kortársaink 7).
- Első folyóirataink: Magyar Museum 2004: *Első folyóirataink: Magyar Museum*, I. Szöveg, II. Kommentár, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, 2004 (Csokonai Könyvtár, Források, Régi Kortársaink 11).
- Eybl–Frimmel–Kriegleder 2007: EYBL, Franz M. – FRIMMEL, Johannes – KRIEGLEDER, Wynfrid (hrsg.), *Aloys Blumauer und seine Zeit*, Bochum, Winkler, 2007.
- Faludi 1929: FALUDI Géza, *Medicina in nummis*, Bp., 1929.
- Felső Magyar Országi Minerva 1827: FELSŐ MAGYAR ORSZÁGI MINERVA, (3)1827, 3.
- Fick 2010: FICK, Monika, *Lessing-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, Stuttgart, Weimar, Metzler, 32010.
- Fórizs 2014: FÓRIZS Gergely, *Kurucz György, Keszthely grófia Festetics György*, Bp., Corvina, 2013. reciti.hu/2014/2387.
- Fridvaldszky 1997: FRIDVALDSZKY János, *Fridvaldszky János (1730–1784) élete és munkássága*, Magyar Könyvszemle, 113(1997), 4, 417–424.
- Fried 1986: FRIED István, *Kazinczy és a képzőművészetek*, Ars Hungarica, 14(1986)/2, 165–177.
- Fridvaldszky 2007: FRIVALDSZKY János, *Adatok a szabadkőművesség korai történetéhez*, Valóság, 50(2007), 11, 70–77.
- Futaky–Schwamm 1987: FUTAKY, István – SCHWAMM, Kristin, *Die Ungarn betreffenden Beiträge in den Göttingischen gelehrten Anzeigen 1739–1839*, Bp., MTAK, 1987.
- Fülöp 1978: FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Bp., Akadémiai–MTA Irodalomtudományi Intézet, 1978.
- Fülöp 1996: FÜLÖP Éva Mária (szerk.) *A magyar kerámiaművesség ezer éve*, Tata, Kuny Domonkos Múzeum, 1996, Nr. 270.
- Gócsáné Móró 1993: GÓCSÁNÉ MÓRÓ Csilla (szerk.), *Blaskovich emlékkönyv*, Pest Megyei Múzeumi Füzetek, Új sorozat, I, Szentendre, 1993.
- Gócsáné Móró 2003: GÓCSÁNÉ MÓRÓ Csilla, *Egy magyar köznemesi család lakóviszonyai, életkörülményei a 18. század közepétől a 20. század közepéig* = GÓCSÁNÉ MÓRÓ Csilla (szerk.), *Blaskovichok emlékezete*, Szentendre, 2003.
- Granasztói 2016: GRANASZTÓI Olga, *Szabadkőműves árulók. Új felvételek a magyarországi szabadkőművesség 18. századi történetéhez*, Helikon, 62(2016), 599–624.

- Gulya 1978: GULYA János, *Gyarmathi Sámuel*, Bp., Akadémiai, 1978.
- Gurka 2006: GURKA, Dezső, *Connection between Jacob Winterl's scientific works and Schelling's philosophy of nature*, Periodica Polytechnica, 2006/1, 39–43.
- Gyarmathi 1999: GYARMATHI Sámuel, *Affinitas. A magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel*, Bp., Tinta, 1999.
- Haider–Orgona–Ridovics 2000: HAIDER Edit, ORGONA Angelika, RIDOVICS Anna (szerk.), *A magyar pipa története – a magyar történelem a pipákon. Katalógus*, Bp., MNM–Balatoni Múzeum, 2000.
- Hammermayer 1980: HAMMERMAYER, Ludwig, *Der Wilhelmsbader Freimaurer-Konvent von 1782. Ein Höhe- und Wendepunkt in der Geschichte der deutschen und europäischen Geheimgesellschaften*, Heidelberg, 1980.
- Hammermayer 1983: HAMMERMAYER, Ludwig, *Geschichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 1759–1807*, Bd. 2, *Zwischen Stagnation, Aufschwung und Illuminatenkrise 1769–1786*, München, C. H. Beck, 1983.
- Hárs 2011: HÁRS, Endre, *Das 'unsichtbare Institut'. Über Herders Freimaurerschriften = Ereignis Literatur. Institutionelle Dispositive der Performativität von Texten*, hrsg. von CSONGOR Lőrincz, Bielefeld, Transcript, 2011, 127–154.
- Hász-Fehér 2010: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Szabadjóműves mintázatok Kazinczy Ferenc fogsága utáni kapcsolatrendszerében = Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Egyetemi, 2010, 371–389.
- Hegedüs 2002: HEGEDÜS, Béla, *Über die Pressburgische Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften = Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pressburg*, hrsg. von Wynfrid KRIEGLEDER, Andrea SEIDLER, Jozef TANCER, Bremen, 2002, 53–65.
- Horváth 1993: HORVÁTH Hilda, *Adalékok a század eleji magyar műgyűjtés történetéhez : Az 1907-es budapesti amateur kiállítás, Művészettörténeti Értesítő 42(1993), 27–39.*
- Horváth 1993: HORVÁTH Terézia, *Korabinszky János Mátyás és fő műve: a Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*, MKsz, 1993, 37–53.
- Huszár 1999: HUSZÁR Lajos, *Személyi érmek*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1999.
- Huszár–Procopius 1932: HUSZÁR, Lajos – PROCOPIUS, Béla, *Die Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn*, Budapest 1932.
- Irmen 1994: IRMEN, Hans-Josef (hrsg. von), *Die Protokolle der Wiener Freimaurerloge „Zur wahren Eintracht” (1781–1785)*, Frankfurt/M., Lang, 1994.
- Iván 1981: IVÁN Géza, *Orpheus és az erényes kozmopoliták. Kazinczy és a 18. századi titkos társaságok*, Napjaink 20(1981), 11, 31–33.
- Jancsó 1936: JANCÓSÓ Elemér, *A magyar szabadjóművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században. Irodalomtörténeti tanulmány*, Cluj, Ady Endre Társaság, 1936.
- Jászberényi 2003: JÁSZBERÉNYI József, *„A Sz: SOPHIA’ Templomában látom én felszentelve NAGYSÁDAT”. A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadjóművesség*, Bp., Argumentum, 2003 (Irodalomtörténeti Füzetek, 153).
- Jávor 2006: JÁVOR Anna, *Céhbéliek és akadémikusok: a művészi tevékenység formái, szervezete és feltételrendszere Magyarországon a 18. század második felében*, Ars Hungarica, 34(2006), 49–64.
- Jenkins 1977: JENKINS, G. Kenneth, *Coins of Punic Sicily*, Part 3, Schweizerische numismatische Rundschau 56(1977), 5–65.

- Kajtár 1974: KAJTÁR, Mária, *German Illuminati in Hungary = Studies in Eighteenth-Century Literatur*, ed. by Miklós J. SZENCZI, László FERENCZI, Bp., 1974, 325–346.
- Kakucska 2007: KAKUCSKA Mária, *A Jénai Minerológiai Társaság és Orczy I. György: Az Orczyakról IV. = „Nem sülyed az emberiség!”...: Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, felelős szerk. CSÁSZTVAY Tünde, szerk. CSÖRSZ Rumen István, SZABÓ G. Zoltán, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 559–564.
- Kapronczay 2007: KAPRONCZAY Katalin, *Orvosi művelődés és egészségügyi kultúra a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., Semmelweis Kiadó, 2007 (A Semmelweis Egyetem Levéltárának Kiadványai, 4.).
- Kecskeméti 2011: KECSKEMÉTI Gábor, *Verseghy Ferenc = MAMŰL*, XII, 405–410.
- Knigge 1993: KNIGGE, Adolph Freiherr, *Sämtliche Werke*, hrsg. v. Paul RAABE, Bd. 24: *Rechenschaft, Hinweise, Kommentar, Register*, München et al., Saur, 1993.
- Kókay 1970: KÓKAY György, *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795)*, Bp., 1970.
- Kókay 2000: KÓKAY György, *Felvilágosodás, kereszténység, nemzeti kultúra*, Bp., Universitas, 2000 (Historia Litteraria 8).
- Koltay-Kastner 1956: KOLTAY-KASTNER Jenő, *Cagliostro*, Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Philologica, 2(1956), 51–56.
- Komlóssy 2010: KOMLÓSSY Gyöngyi, *A különös magyar nyelv: Adalékok Bél Mátyás nyelvtudományi munkásságához*, Bp., Universitas, 2010 (Historia Litteraria, 27).
- Kovács 1990: KOVÁCS Sándor Iván, *Kutattam Árkádiában én is...: Adalékok a magyar Árkádia-kutatáshoz*, ItK, 94(1990), 711–734.
- Körmöczy 1993: KÖRMÖCZI Katalin, *A magyar köznemes tárgyi környezete a Blaskovich gyűjtemény tükrében = GÓCSÁNÉ MÓRÓ Csilla (szerk.), Blaskovich emlékkönyv*, Szentendre, 1993 (Pest Megyei Múzeumi Füzetek Új sorozat, I.).
- Krász–Ring 2007: KRÁSZ Lilla, RING Éva, *Tudós társaságok, szabadkőműves páholyok = Hétköznapi élet a Habsburgok korában 1740–1815*, szerk. H. BALÁZS Éva, KRÁSZ Lilla, KURUCZ György, Bp., Corvina, 2007, 114–117.
- Kulcsár 2006: KULCSÁR Krisztina, *A politikai és társadalmi elit utazásai: 18. századi utazások vizsgálatáról németországi kutatások kapcsán*, Korall, 7(2006), 26, 99–127.
- Kultúra és társadalom a felvilágosodás korában Magyarországon, 1730–1830, Bp., Néprajzi Múzeum, 1987. Nr. 3.4.20.
- Kurucz 2013: KURUCZ György, *Keszthely grófia Festetics György*, Bp., Corvina, 2013.
- Kühlmann 2016: KÜHLMANN, Wilhelm, *Cagliostro in Mittau, Elisa von der Recke und Friedrich Nicolai. Motive und Kontexte einer rationalistischen 'Selbstaufklärung' (1779–1787) = Uö., Gelehrtenkultur und Spiritualismus. Studien zu Texten, Autoren und Diskursen der Frühen Neuzeit in Deutschland*, III, hrsg. von Jost Eickmeyer und Ladislaus Ludescher in Zusammenarbeit mit Björn Spiekermann, Heidelberg, Mattes, 2016, 591–609.
- Labádi 2011: LABÁDI Gergely, *A könyvbeli ember: A Fel-fedezett titok mint érzékeny regény* = CSÖRSZ–HEGEDÜS, 2011, 277–292.
- Leffler 1913: LEFFLER Béla, *Gyarmathi Sámuel levele a Stockholmi Tudós Társasághoz*, Magyar Nyelv, (9)1913, 37–41.
- Lengyel 2016: LENGYEL Réka, *Mi maradt meg a dégi Festetics-levéltár szabadkőműves forrásanyagából? Az MNL OL P 1134, Vegyes iratok, A sorozat, 1. tétel, 18. szám alatti iratanyag tartalma*, Helikon, 62(2016), 625–639.
- Lovag 1994: LOVAG Zsuzsa (szerk.) *Az Iparművészeti Múzeum*, (kézirat), Bp., Iparművészeti Múzeum, 1994. Nr. 59.
- Magyar Hírmondó 1981: *Magyar Hírmondó: Az első magyar nyelvű újság, Válogatás*, s. a. r., KÓKAY György, Bp., Gondolat, 1981.

- MAMŰL 2003–2012: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor, I–XIII*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 2003–2012.
- Margócsy 1981: MARGÓCSY István, *Verseghy Ferenc esztétikája*, ItK, 85(1981), 545–560.
- Michaud 1983: MICHAUD, Claude, *Felvilágosodás, szabadkőművesség és politika a 18. század végén. Fekete János gróf levelezése, Századok* 117(1983), 559–599.
- Michelsen 1979: MICHELSEN, Peter, *Die „wahren Taten“ der Freimaurer. Lessings „Ernst und Falk“ = Geheime Gesellschaften*, hrsg. von Peter Christian LUDZ, Heidelberg, Lambert Schneider, 1979, 293–324.
- Miskolczi 2009: MISKOLCZY Ambrus, *Kazinczy Ferenc szabadkőműves kátéja*, It, 40(2009), 462–509.
- Miskolczi 2016: *Felvilágosodás és babonáság: Erdélyi néphiedelem-gyűjtés 1789–90-ben*, előszó, szerk., jegyz. MISKOLCZY Ambrus, Bp., L'Harmattan–Könyvpont–PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, 2016.
- Némédi 1978: NÉMEDI Lajos, *Hazafiúi Magyar Társaság (1779–1780)*, ItK, 82(1978), 286–302.
- Németh 2007: NÉMETH József, *Babocsay József szabadkőműves apológiája*, Zalai Múzeum, 16(2007), 227–238.
- Orbán 2011: ORBÁN László, *Kazinczy feljegyzései alkímiáról, szellemidézésről és egyéb „efféle bolondságok”-ról*, Széphalom: A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 21(2011), 33–42.
- Pálóczi Horváth 1988: PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám, *Felfedezett titok*, szöv. gond., bev., jegyz. NÉMETH József, Bp., Szépirodalmi, 1988 (Ritkaságok).
- Papp–András 2004: PAPP Gábor György, ANDRÁS Edit (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia képzőművészeti kincsei*, Bp., MTA MKI, 2004.
- Pataky 1951: PATAKY Dénes, *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig*, Bp., Közoktatásügyi, 1951.
- Péreau 2000: [PÉRAU, Gabriel Louis Calabre], *Der verrathene Orden der Freymäurer, und das Offenbarte Geheimnis der Mopsgesellschaft*. Reprographische Nachdruck der Ausgabe Frankfurt und Leipzig 1745. Mit einem Nachwort hrsg. v. Anselm MALER, Habichtswald, George, 2000.
- Péter 1990: PÉTER Márta (szerk.), *A klasszicizmustól a biedermeierig. Az európai iparművészet stíluskorszakai*, Bp., Iparművészeti Múzeum, 1990, Nr. 1.124. (Lovay Zsuzsanna), Nr. 1.99. (Batári Ferenc), Nr. 2.116. (Weiner Pirooska, Katona Imre).
- Péter 2013: PÉTER, Róbert, *Horváth, Ádám Pálóczi (1760–1820); Kazinczy, Ferenc [Franz] (1759–1831); Széchényi, Ferenc (1754–1820) = Le monde maçonnique des Lumières (Europe-Amériques & Colonies). Dictionnaire prosopographique*, I–III, sous la dir. de Charles PORSET et Cécile RÉVAUGER, Paris, Champion, 2013.
- Plihál 2006: PLIHÁL Katalin, *Korabinszky János Mátyás = MAMŰL*, VI, 51–53.
- Ráth 1902: RÁTH György, *Az iparművészet könyve*, I, Bp., 1902.
- Reinalter 1991: REINALTER, Helmut (szerk.), *Die Aufklärung in Österreich. Ignaz von Born und seine Zeit*, Frankfurt/M. et al., Lang, 1991.
- Reinalter 1997: REINALTER, Helmut (szerk.), *Der Illuminatenorden (1776–1785/87). Ein politischer Geheimbund der Aufklärungszeit*, Frankfurt/M. et al., Lang, 1997.
- Riedel 2002: RIEDEL, Wolfgang, *Aufklärung und Macht. Schiller, Abel und die Illuminaten = Die Weimarer Klassik und ihre Geheimbünde*, hrsg. von Walter MÜLLER-SEIDEL, Wolfgang RIEDEL, Würzburg, Königshausen & Neumann, 2002, 107–125.

- Rosenstrauch-Königsberg 1975: ROSENSTRAUCH-KÖNIGSBERG, Edith, *Freimaurerei im josephinischen Wien. Aloys Blumauers Weg vom Jesuiten zum Jakobiner*, Wien, Stuttgart, Braumüller, 1975.
- Rosenstrauch-Königsberg 1984: ROSENSTRAUCH-KÖNIGSBERG, Edith, *Freimaurer, Illuminat, Weltbürger. Friedrich Münters Reisen und Briefe in ihren europäischen Bezügen*, Berlin, Reimar Hobbing, 1984.
- Rostás 2012: ROSTÁS Péter, *Empire és biedermeier bútorművészet Magyarországon*. Bp., Budapesti Történeti Múzeum – Geopen, 2012.
- Rózsa 1957: RÓZSA György, *Kazinczy Ferenc a művészetben*, Művészettörténeti Értesítő, 7(1957)/2–3, 174–197.
- Sárközy 2005: SÁRKÖZY Péter, *A „Kárpátok Dindimeója”: Faludi Ferenc, a római Árkádia költője*, ItK, 109(2005), 34–46.
- Schings 2002: SCHINGS, Hans-Jürgen, 'Wilhelm Meister' und das Erbe der Illuminaten = *Die Weimarer Klassik und ihre Geheimbünde*, hrsg. von Walter MÜLLER-SEIDEL, Wolfgang RIEDEL, Würzburg, Königshausen & Neumann, 2002, 177–203.
- Schoenwisner 1807–1810: SCHOENWISNER, Stephanus, *Catalogus numorum Hungariae ac Transylvaniae Instituti Nationalis Széchenyiani*, I–III., Pest, 1807–1810.
- Schön 2000: SCHÖN István, *Első nemzeti intézményeink megalakulása és a szabadkőművesek*, Magyar Tudomány, 107(2000), 11, 1339–1351.
- Schuler 2000: SCHULER, Heinz, *Musik und Freimaurerei. Studien, Fakten, Biographien*, Wilhelmshaven. Notzel, 2000.
- Schulteis 1957: SCHULTEISZ Emil, *Magyar orvos-természettudományi folyóirat kiadásának terve a XVIII. századból*, Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei, 1957, 6–7, 122–137.
- Schulteis 2000a: SCHULTEISZ Emil, *Orvoslás a felvilágosodás jegyében* = GAZDA István (s. a. r.), *Weszprémi István emlékezete halálának 200. évfordulóján*, Piliscsaba – Budapest – Debrecen, MATI – SOMKL – Debreceni Egyetem, 2000.
- Schulteis 2000b: SCHULTEISZ Emil, *A felvilágosodás könyvei. Weszprémi István 1723–1799*, *Lege Artis Medicinae*, 10(2000), 1, 82–85.
- Seidler–Seidler 1988: SEIDLER, Andrea, SEIDLER, Wolfram, *Das Zeitschriftenwesen im Donauraum zwischen 1740 und 1809. Kommentierte Bibliographie der deutsch- und ungarischsprachigen Zeitschriften in Wien, Preßburg und Pest-Buda*, Wien, Köln, Graz, Böhlau, 1988.
- Silagi 1961: SILAGI, Denis, *Zur Geschichte der ersten madjarischen gelehrten Gesellschaft (1779)*, *Südost-Forschungen*, 20(1961), 204–224.
- Simonis 2002: SIMONIS, Linda, *Die Kunst des Geheimen. Esoterische Kommunikation und ästhetische Darstellung im 18. Jahrhundert*, Heidelberg, Winter, 2002.
- Şindilariu 2011: ŞINDILARIU, Thomas, *Freimaurer in Siebenbürgen 1749–1790. Die Loge „St. Andreas zu den drei Seeblättern” in Hermannstadt (1767–1790). Ihre Rolle in Gesellschaft, Kultur und Politik Siebenbürgens*, Kronstadt, Heidelberg, Aldus Verlag – Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 2011.
- Storer 1931: STORER, Horatio Robinson, *Medicina in nummis*, Boston, 1931.
- Szabó–Majoros 1992: SZABÓ Júlia, MAJOROS Valéria (szerk.), *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a 19. században*, Bp., MTA MKI, 1992.
- Szabó 1983: SZABÓ Péter, *Kazinczy portréesztétikája*, *Ars Hungarica*, 11(1983)/2, 277–282.

- Szabolcsi 1972: SZABOLCSI Hedvig, *Magyarországi bútorművészet a 18–19. század fordulóján. Európai kapcsolatok és stíluskérdések*, Bp., Akadémiai, 1972.
- Szakály 2003: SZAKÁLY Orsolya, *Egy vállalkozó főnemes. Vay Miklós báró (1756–1824)*, Bp., ELTE Eötvös, 2003.
- Szalai 1988: SZALAI Anna (sorozatszerk.), *Aranka György erdélyi társaságai*, ENYEDI Sándor (bev.), Bp., Szépirodalmi, 1988.
- Szelestei 1978: SZELESTEI N. László, *18. századi tudós-világ I.: Perliczi János Dániel (1705–1778)*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1978, Bp., OSZK, 1978, 407–437.
- Szelestei 1983: SZELESTEI N. László, *18. századi tudós-világ III.: Kollár Ádám, Tersztyánszky Dániel és a magyarországi tudós társaság ügye (1763–1776)*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1981, Bp., OSZK, 1983, 415–447.
- Szelestei 1989: SZELESTEI N. László, *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790*, Bp., OSZK, 1989.
- Szelestei 2007: SZELESTEI N. László, *A pozsonyi Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften = Kolligátum. Tanulmányok a betevénés Bíró Ferenc tiszteletére*, szerk. DEVESCOVI Balázs, SZILÁGYI Márton, VADERNA Gábor, Bp., Ráció, 2007, 404–411.
- Szelestei 2017: SZELESTEI N. László, *Tudományok és irodalom, latin és anyanyelv Windisch Károly Gottlieb pozsonyi tudós társaságában (1752–1762) = Scientiarum miscellanea: Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*, szerk. KASZA Péter, KISS Farkas Gábor, MOLNÁR Dávid, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2017 (Convivia Neolatina Hungarica, 2), 219–228.
- Szentesi 2011: SZENTESI Edit, *Viczay = MAMŰL*, XII, 428–433.
- Szilágyi 2011: SZILÁGYI Márton, *A Fel fedezett titok mint az érzékeny levélregény poétikai változata = CSÖRSZ–HEGEDŰS*, 267–276.
- Szinnyei 1896: SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, IV, Bp., 1896.
- Szurmay 1996: SZURMAY Ernő (szerk.), *A korán jött ember: Válogatás Verseghy legérdekesebb műveiből*, Szolnok, 1996.
- Tarnai 1956: TARNAI Andor, *Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve*, Magyar Könyvszemle, 5(1956), 32–49.
- Taxner-Tóth 1987: TAXNER-TÓTH Ernő, *Kazinczy és kora*, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1987.
- Taxner-Tóth 2016: TAXNER-TÓTH Ernő, *Vérmező. A guillotine évei Magyarországon: reménykedők, rettegek, hiszékenyek, ügynökök, kalandorok*, Bp., Kairosz, 2016.
- Thier 1956: THIER László, *Mozart vonatkozások Sopron zenetörténetében 1793–1956*, Soproni Szemle, Ú. F. 10(1956), 51–63.
- Thimár 1998: THIMÁR Attila, *Adalékok a Jámbor Szándék szerzőségének kérdéséhez = A szétszórt rendszer*, szerk. CSORBA Sándor, MARGÓCSY Klára, Nyíregyháza, 1998, 58–72.
- Toldy 1869–1872: TOLDY Ferenc, *Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt*, Értekezések a Nyelv- és széptudományok köréből, 2(1869–1872), 7, 78–124.
- Torbágyi 1993: TORBÁGYI, Melinda, *Sylloge nummorum graecorum. Hungary. Budapest Magyar Nemzeti Múzeum*, Vol. I. *Hispania–Sicilia*, Part 3. *Sicilia*, Milano, Edizioni ennerre, 1993.
- Tüskés 2017: TÜSKÉS, Gábor, „[D]er letzte Freimaurer in Ungarn aus der Zeit Kaiser Josef's”. *Zur Geschichte und Rekonstruktion der Kunst- und Büchersammlung Viczay*, 2017 (megjelenés alatt).
- Ullrich 1985: ULLRICH, Herbert, „Über religiöse Toleranz” von Christoph Martin Wieland, *Quatuor Coronati Jahrbuch*, 22(1985), 167–172.

- Vámos 2011: VÁMOS Hanna, *Leleplezett titok: Pálóczi Horváth Ádám titkos, szabadkőműves dokumentuma* = Csörsz–Hegedüs, 2011, 41–55.
- Varga 1986: VARGA Vera, *Bécsi porcelán az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében*, Bp., 1986.
- Vargha 1994: VARGHA Domokosné, *A Royal Society első három magyar tagjáról. William Herschel magyar barátai*, Magyar Tudomány, 39(1994), 1, 108–114.
- R. Várkonyi 1975: R. VÁRKONYI Ágnes, *A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása 1825–1831 = A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*, főszerk. Pach Zsigmond Pál, szerk. Vörös Antal, Bp., Akadémiai, 1975, 9–27.
- Verseghy 1983: VERSEGHY Ferenc *Kiadatlan írásai, II*, s. a. r. Deme Zoltán, szerk., előszó Szurmayer Ernő, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1983.
- Voges 1987: VOGES, Michael, *Aufklärung und Geheimnis. Untersuchungen zur Vermittlung von Literatur- und Sozialgeschichte am Beispiel der Aneignung des Geheimbundmaterials im Roman des späten 18. Jahrhunderts*, Tübingen, Niemeyer, 1987.
- Voit 1943: VOIT Pál, *Régi magyar otthonok*, Bp., 1943.
- Wellmann 1965: WELLMANN Imre, *Bél Mátyás és a magyar tudós társaság terve 1735-ben*, Magyar Tudomány, 72(1965), 11, 738–741.
- Weszerle 1911: WESZERLE József, *Hátrahagyott Érmészeti Táblái*, Bp, 1911.
- Weszprémi 1787: WESZPRÉMI Stephanus, *Nummi aurei et argentei donati Josepho Fogarasi Pap et Michaeli Pap Szatmári, Succinta Medicorum*, IV, Viennae, 1787.
- Wilson 1998: WILSON, W. Daniel, *Geheimgesellschaften = Goethe Handbuch*. Bd. 4/1: *Personen, Sachen, Begriffe. A–K*, hrsg. von Hans-Dierich DAHNKE, Regine OTTO, Stuttgart, Weimar, Metzler, 1998, 343–346.
- V. Windisch 1968: V. WINDISCH Éva, *Kovachich Márton György és a magyar tudományszervezés első kísérletei*, Századok, 102(1968), 1–2, 90–144.
- Wolfstieg 1992: WOLFSTIEG, August, *Bibliographie der freimaurerischen Literatur, I–IV*, Leipzig, Hiersemann, 1911–1926 (utánnomlás: Hildesheim, Olms, 1992).